

Történelem és muzeológia 6. (2020-2021)/1-2.

Tartalom

A Szerkesztő előszava

- GYULAI Éva : [Előszó folyóiratunk összevont évfolyamához](#) 1 [361.87 kB - PDF]

Tanulmányok, cikkek

- HAJDÚ Ildikó : [14. századi freskók a rakacaszendi református templomban](#) 1-30 [3.51 MB - PDF]
- TRINGLI István : [A szent királyok emlékezete a középkori Sátoraljaújhelyen](#) 31-41 [1.71 MB - PDF]
- BODNÁR Tamás : [A középkori Szórbénye \(Abaúj m.\) és a Bényei Szór család](#) 42-53 [733.11 kB - PDF]
- GYULAI Éva : [Főúri birtok és fejedelmi rezidencia: a Rákócziak Zborón](#) 55-140 [8.00 MB - PDF]
- BODOVICS Éva : [Az 1872/73. évi kolerajárvány Miskolcon](#) 141-160 [605.47 kB - PDF]
- SPÓNER Péter : [Szent-Gály Gyula - zenepedagógus, zeneszerző, zenetörténész, a 10-es honvéd gyalogezred hadiözvegyeinek és árváinak patrónusa](#) 161-182 [1.54 MB - PDF]
- KIS József : [A Viszneki testvérek "kémszervezete" \(1949-1950\)](#) 182-196 [506.26 kB - PDF]

Recenzió

- **RESTÁS Attila : Gyulai Éva: Régi Diárium - Clementis János fancsali evangélikus lelkész naplója, 1719-1760 198-201**
[344.61 kB - PDF]
-

Előszó folyóiratunk összevont 2020–2021. évfolyamához

GYULAI ÉVA

Editor's Preface to the Volume of 2020–2021

Our journal was struggling with editorial difficulties due to the three-year-long the pandemic, but in the meantime we did not give up on continuing our work with the 6th volume. Thus, by skipping the period since the publication of our last issue, we are applying with a consolidated number, but in the future we intend to publish again one or two issues a year. The aim and mission of our journal have not changed: we intend to publish articles and papers of a regional nature, scientific need and profile on the Internet, on the topic of history and museology as special human sciences, primarily relying on museums and archives' as public collections' sources. The journal entitled "History and Museology - Internet Journal in Miskolc" is still waiting for the authors, reviewers, and especially the readers and users of the recent and further issues.

*

Folyóiratunk a lassan harmadik éve tartó világjárvány miatt szerkesztési nehézségekkel küszködött, de közben sem mondtunk le arról, hogy a 6. évfolyammal folytassuk megkezdett munkánkat. Így az utolsó számunk megjelenése óta eltelt időszakot „átugorva” összevont számmal jelentkezünk, a továbbiakban azonban szándékunk az évi egy vagy két számot megjelentetni. Folyóiratunk célja és missziója nem változott: regionális jellegű, tudományos igényű és profilú tanulmányokkal, cikkekkel kívánunk az elkövetkezőkben is megjeleneni az interneten olvasónk előtt, a történelem és a muzeológia mint szaktudományok témaköréből, elsősorban közgyűjteményi forrásokra támaszkodva. 6. évfolyamunk és további számaink szerzőit, lektorait, s főként olvasóit, használóit továbbra is várja a „Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon”.

Miskolc, 2022. január 1.

A Szerkesztő Bizottság nevében:

Gyulai Éva főszerkesztő

14. századi freskók a rakacaszendi református templomban

HAJÚ ILDIKÓ

14th century Frescoes in the Reformed Church of Rakacaszend

Rakacaszend is one of the countless hidden values of Borsod-Abaúj-Zemplén county, its church was built in the 12th century. The history of village is intertwined with the lives of such clans and families as the Örsúr clan, the Thekus and Kovácsi families, who all contributed to the creation of its medieval memories.

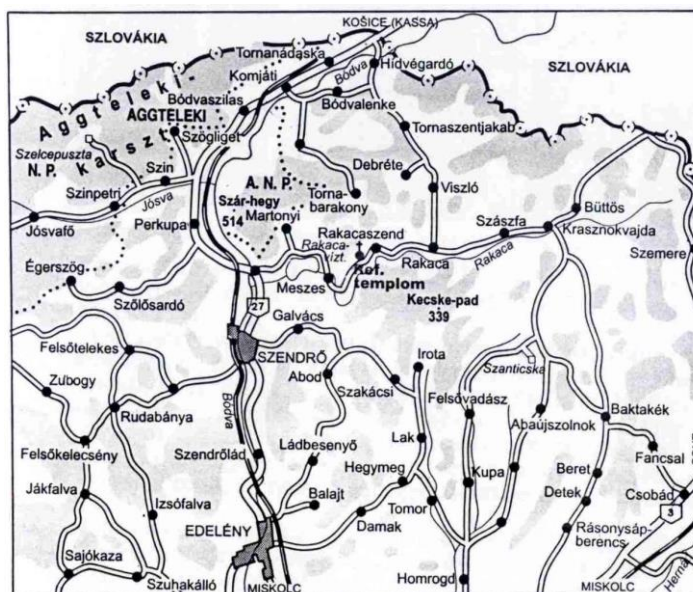
The church was rebuilt several times by the landowner families, while its walls were decorated with rich gothic murals. Its wall paintings preserve the rich history of fresco painting, which also appeared in small village churches in the 14th century.

The study examines the history of the construction of the church and the formation of the frescoes through analogies. Although many parallels with the school in historical region Gömör (or Gemer in Slovak) can be drawn on the basis of iconography and time of creating, the frescoes in Rakacaszend differ in many details, and represent a different style. The murals of the church can be considered as the middle link in the development line between Esztergom and the so-called Gömör School.

*

Borsod-Abaúj-Zemplén megye számtalan rejtett értékeinek egyike Rakacaszend napjainkban aprócska falujában alussza Csipkerózsika-álmát. 12. században épült temploma a falu egyik magas dombján áll, őrizve a 14. század ezen kis templomban is megjelenő freskófestészetének gazdag történetét.

A templom múltja, 14. századi freskóinak bemutatása eddig mégis kevés figyelmet kapott. A település története olyan nemzetségek, családok életével fonódott össze, mint az Örsúr nemzetség, a Thekusok és a Kovácsiak családja, akik mind hozzájárultak középkori emlékeinek létrejöttéhez. A történelmi Borsod vármegye északi részén, a Rakaca-patak mentén elhelyezkedő település olyan, a 13–14. században már lakott – műemlékeik által egykori jelentőségüket még ma is hirdető – települések közelében fekszik, mint Szalonna, Martonyi, Szendrő, amelyek a fennmaradt írásos források szerint az elsők között települtek be a középkorban. Közülük Martonyi és Szalonna településeit érdemes kiemelni, amelyekkel az egymást követő birtokos családok azonossága révén történelmük is gyakran összefonódott (1/a. kép).

1/a. kép: Rakacaszend és környéke

Rakacaszend története

A település története mindössze a 13. század második feléig követhető vissza, a Thekus család birtokgyarapító tevékenységének köszönhetően. A falu első okleveles említésekor, 1273-ban,¹ az akkor Zenth néven lejegyzett települést IV. László király (1272–1290), más birtokokkal együtt, visszaadta Thekus ispán fiainak, akik IV. Béla (1235–1270) és fia, a későbbi V. István (1270–1272) közti háborúban az előbbi mellé állva veszítették el birtokaikat, feltehetőleg az 1260-as években. Ezek alapján feltételezhető, hogy az 1249-es birtokvásárlások részeként került először a Thekus család birtokába Rakacaszend is, amely korábban valószínűleg az Örsúr nemzetségé lehetett.² Valamivel jobban árnyalják a település történetét az 1332–1335 közötti évekből származó pápai tizedjegyzékek, amelyek szerint az országos és megyei átlagnál kevesebb, évi 7 ¾ garast fizetett Szend papja,³ vagyis az elzárt kis település nem rendelkezett jelentős gazdasági erővel. Szintén ebből az időszakból, 1335-ből maradt fenn egy oklevél, amely már egy újabb tulajdonos családot, a Kovácsi faluban is birtokos Kovácsiakat (Chydboy fiait⁴) említi Rakacaszend új uraiként.

Rakacaszend birtokos családjai

ÖRSÚR-NEMZETSÉG

A rakacaszendi templom építésének megismeréséhez mindenképp vissza kell lépni időben az Örsúr-nemzetségig, amely Győrffy György szerint a megye ősfoglaló nemzetsége volt.⁵ Bár csak elenyésző számú oklevél maradt fenn, amelyek révén tételelesen számba lehetne venni, hogy a megye első templomainak építésében milyen szerepük volt, mégis több esetben azonosítani lehet egyházalapító, templomépítő tevékenységüket. A Sajó és az Eger patak közötti területen fekvő birtokaik kialakulását a 10. század második felére vagy István király uralkodásának elejére lehet tenni. A nemzetség igen korán nagyobb családokra vált szét, amelynek révén a megyében több központjuk is kialakult. A 13–14. századra azonban birtokaik területe lecsökkent, és az Örsúr-nemzetséghez tartozó családok kezén mindössze 20 falu maradt, Borsod megye öt különböző részén. Ezek közül két terület játszott jelentősebb szerepet a nemzetség életében, amit az ott megvalósított építkezések is mutatnak, Kács környéke, ahol a kutatások szerint a nemzetségnek két ága is kialakult, illetve a Szalonna környéki terület.

A nemzetség egyik legkorábbi székhelye, vára a megye déli részén volt, ahol Örsúr-vára felépült. A Kács környéki települések (Kács, Daróc, Váralja) jelölték ki egykori birtokközpontjukat. A régészeti kutatások során a közelben fekvő Latorvár feltárásával kibontakozott, hogy a nemzetség két jelentős családja birtokolta a környező településeket, és közel azonos időben építhették első lakótornyaikat: a Váralja falu feletti várhegyen a nemzetség váraljai ága (Latorvár), míg a kácsi várhegyen a daróci ág lakótornya (Örsúr vára) állhatott. E lakótornyokat a 12. század végén – 13. század elején építhette a két ág.⁶

Bár a megye életében játszott szerepük rövid időn belül lecsökkent, és Győrffy György számításai szerint a 14. századra kevesebb, mint a megye területének 1/3-a felett rendelkeztek, mégis egykori gazdasági-társadalmi szerepüket számtalan vár és templom építése őrzi. Kács mellett a nemzetség másik ágának a központja ugyanakkor Szalonnán alakult ki, amelynek története Rakacaszend templomának és településének történetével is szorosan összefonódott.

¹ GYÖRFFY 1987. 803–804.

² PÁLÓCZI-HORVÁTH 1984. 128.

³ GYÖRFFY 1987. 803–804.

⁴ PÁLÓCZI-HORVÁTH 1984. 110.

⁵ GYÖRFFY 1987. 737.

⁶ PARÁDI 1982. 26–28.

A nemzetségnek nemcsak Borsod megyében voltak birtokai, illetve annak tagjai nemcsak itt telepedtek meg. Falvakkal rendelkeztek Szabolcs, Veszprém és Zala megyékben is. Közülük jelen tanulmány keretében a Zala megyei Felsőörs települését érdemes kiemelni, amelynek 12. századi nemzetségi temploma, annak patkóíves szentélyzáródású alaprajza a rakacaszendivel mutat hasonlóságot, bár ennél messzemenőbb következtetéseket nem lehet levonni.

A THEKUS CSALÁD

A tatárjárással lezárult egy újabb gazdasági-társadalmi átrendeződés. A régi nemzetségek jelentős része háttérbe szorult, miközben új családok emelkedtek fel. Az egyik utolsó mozzanata volt ennek az a pusztítás, amelyet a tatár seregek átvonulása jelentett az országban. A megyében 69 ekkor létező településből 16 néptelenedett el, főleg az alföldi területeken,⁷ azonban nem kímélte az északi részeket sem. Szinte az összes monostor elpusztult, mint ahogy a templomok is súlyos károkat szenvedtek.

Az egykori Borsod megyei ősnemzetség, az Örsúr-nembéliek is komoly veszteségeket szenvedtek, amelynek következtében ismét vesztek egykori társadalmi szerepükből. A tatárjárás után, az ország újjáépítése során pedig már egy új nemesi réteg, az országos méltóságot is betöltő helyi birtokosok és borsodi ispánságot viselő főurak jutottak ebben vezető szerephez. Ekkor szerzi meg első birtokait Borsod megyében Thekus ispán is, aki tornai uradalmát északon 9 faluval (Abod, Lak, Körtvélyes, Lászó, Martonyi, Rakaca, Szalonna, Szentjakab, Vámos) is gazdagította.⁸

Thekus ispán és családja gyökereit Nógrád megyében kell keresni. Dénes György és Györffy György kutatásai szerint a nemesi család, pólyás címerük alapján, a Kacsics-nem egyik ágához tartozott.⁹ Felemelkedésüket jelzi, hogy a családot már 1249-ben megemlézték az oklevelek Borsod vármegyében is. Ekkor vásárolták meg az Örsúr-nembéliek szalonnai uradalmának egy részét: Martonyit és Zsírost,¹⁰ amelyet később számos borsodi és tornai faluval és birtokkal tovább gazdagítottak.¹¹ Ebben az időszakban azonban még Nógrád megyében is jelentős területekkel rendelkeztek, sőt hosszú távú elképzelések vezérelhették a családot az 1250-es években, amikor a tatárjárást követően IV. Béla az ország megerősítését és helyreállítását célul tűző politikájának részeként Thekus ispán és testvérei, Bot, Bács és András is felépítették Jenő várát.¹² Az 1250-es évek második felétől mégis csökkenni kezd nógrádi szerepük, és ettől kezdve már csak Borsod, Torna, Abaúj és Gömör megyékben bővítik birtokaikat. 1273-ban visszakapják Rakacaszendet, összes többi V. István alatt elvesztett faluval együtt, majd 1277 körül IV. Lászlóval Szádvárért elcserélik Jenő várát is.¹³ Szádvár ettől kezdve, a Thekusoknak, mint tornai ispánoknak a székhelye volt.¹⁴ Dénes György úgy írja le ezt az időszakot, mint a Thekus család virágkorát,¹⁵ amelyet jól tükröz az is, hogy Thekus fia, István a 13. század második felében több címet is megszerez, így például 1277-től már Torna örökös ispánja, majd 1280-tól erdélyi vajda, 1284-től pedig *palatinus*, vagyis az ország nádora lesz.¹⁶ Birtokszerzéseik révén a megye egyik legbefolyásosabb családjává váltak a 14. századra, de a 13. században még Gömör megyében is jelentős területeket birtokoltak.¹⁷ Ennek során került a tornai királyi uradalom jó része is Thekus ispán családjának tulajdonába.¹⁸ Ez a helyzet azonban nem tartott sokáig a korszak folyamatosan változó politikai körülményei közepette. Az 1300-as évek elején Szádvár Aba Amadé kezére jutott, és ezáltal Dénes György szerint a család kiszolgáltatottá vált Amadéval szemben,¹⁹ akitől a várat csak 1312-ben vette el a király.

⁷ GYÖRFFY 1987. 743.

⁸ GYÖRFFY 1987. 746.

⁹ DÉNES 1983. 44.

¹⁰ GYÖRFFY 1987. 803–804.

¹¹ PÁLÓCZI-HORVÁTH 1984. 128.

¹² DÉNES 1983. 43.

¹³ DÉNES 1983. 48.

¹⁴ DÉNES 1983. 48.

¹⁵ DÉNES 1983. 44.

¹⁶ DÉNES 1973. 70.

¹⁷ A 13. század közepén Thekus-család birtokolta Keszit, Kövesdet, Lócot, Pogonyt, Recskét, valamint (Alsó)Rást, amelyet azonban a század végén „többrendbeli hatalmaskodás” miatt elvesztettek. Vö.: GYÖRFFY II. 1987. 472.

¹⁸ DÉNES 1983. 46.

¹⁹ DÉNES 1983. 64–65.

Ennek ellenére mégsem veszítették el politikai, gazdasági szerepüket, bár újabb változások történtek birtoklásaikban. 1340-ben került sor a család tornai és szalonnai ága közötti birtokmegosztásra, amelyben azonban említették Rakacaszendet.²⁰ Fejlődésük mégis folyamatos maradt. 1357-ben a család Tornai ága várépítésre kapott adománylevelet a királytól, a Szalonnai ág pedig szalonnai udvarházakat építtette ki és erősítette meg pártázatos várfalakkal. Ezen Szalonnai ág jelentős képviselője volt a 14. század második felében Szalonnai István, aki 1358 körül hosszabb ideig Padovában tanult.²¹ Bár I. Károly király uralkodása alatt már nem viseltek ispáni vagy országos méltóságot a család tagjai, de jövedelmük és birtokaik továbbra is jelentősek voltak. Ezt az időszakot, mint Thekus utódainak második virágkorát említi Dénes György.²²

A KOVÁCSI CSALÁD

Míg a Thekus család birtoklásáról és társadalmi szerepéről viszonylag gazdag adatok állnak rendelkezésre, addig Rakacaszend 14. századi új tulajdonosairól annál kevesebb információ marad fenn. Az 1334-ből származó oklevélen kívül, amely már a család tulajdonában említi a települést, annak a Kovácsiak kezére kerüléséről semmilyen dokumentum nem maradt fenn,²³ mint ahogy a család donatori tevékenységéről sem, annak ellenére, hogy feltételezhetően szerepük lehetett a templom freskókkal való díszítésében.

Györffy György szerint a család első őse, akinek a neve is fennmaradt, Barakon volt a 13. század elején. Az ő nevét őrzi Barakony falu, amely a már pusztává vált Kovácsi mellett található. A családról fennmaradt adatokból mindössze annyi derül ki, hogy Barakon fia János egyik vejének, Chidboy-nak két fia a kegyura Rakacaszend templomának.²⁴ A kutatások a 14. századra helyezik Rakacaszend templomának kifestését, így feltételezhetően azt a Kovácsi család két leszármazottja, Chidboy fiai rendezték meg. Erre lehet következtetni abból, hogy egyfelől a templom kifestésére az új tulajdonos reprezentációs törekvéseként, a birtokba lépést hirdető eseményként kerülhetett sor, másfelől kevésbé valószínűsíthető, hogy a Thekusok nagy anyagi forrásokat igénylő mecénási tevékenységbe kezdenek egy olyan időszakban, amelyet követően mégis eladnak.

Mindeneddig gyér szakirodalom jelent meg erről a román kori templomról és a benne levő gótikus falképekről – a közeli Tornaszentandrásához hasonlóan. Ismeretlensége, mint ahogy azt H. Vladár Ágnes az épület műemléki helyreállításának építésztervezője is említi, kedvezőtlen topográfiai helyzetéből eredhetett.²⁵

Megrendelők és művészet a középkorban

Már a megye első nemzetségei, így köztük az Örsúr-nemzetség is jelentősen hozzájárultak azon építészeti emlékek létrejöttéhez, amelyek elsődlegesen a főúri reprezentáció színtereként értelmezhetők. A hiányos adatok, az évszázadok során néha nyomtalanul – településeikkel együtt – elpusztult templomok építetőinek homályba vesző nevei miatt, ma már mégsem lehet pontos képet adni arról, milyen szerepet játszottak ezen egyházi épületek pontos számának, névsorának meghatározásához. Templomépítő-tevékenységük reprezentálja egykori, a 11. századba visszanyúló gazdasági és társadalmi szerepüket. Legelső templomaik emlékét őrzi valószínűleg a Latorvártól nem messze, a várhegy alatt épített rotunda, amelynek mindössze az alapjai kerültek elő,²⁶ illetve a nemzetség szalonnai ága által építtetett szalonnai rotunda, ahol a nemzetség központja is lehetett. A település kerek templomát még a

²⁰ DÉNES 1983. 69.

²¹ DÉNES 1973. 72.

²² DÉNES 1983. 69.

²³ Dénes György említést tesz egy Gömör és Borsod megyék határán fekvő királyi tulajdonú Kovácsi faluról, amelynek egyik része (ma Égerszög) 1270-ben került Bőjtéhez, míg másik fele, Teresztenye 1272-ben Kacsuzi (Kacsiki) Mokud fiához. Dénes, 1983. 50. Korábban vasműves királyi szolgálonépek települése volt. Dénes, 1983. 59. Viszont a fennmaradt iratokból nem derül ki, hogy ez a falu volt-e a Kovácsi család tulajdona.

²⁴ GYÖRFFY 1987. 806.

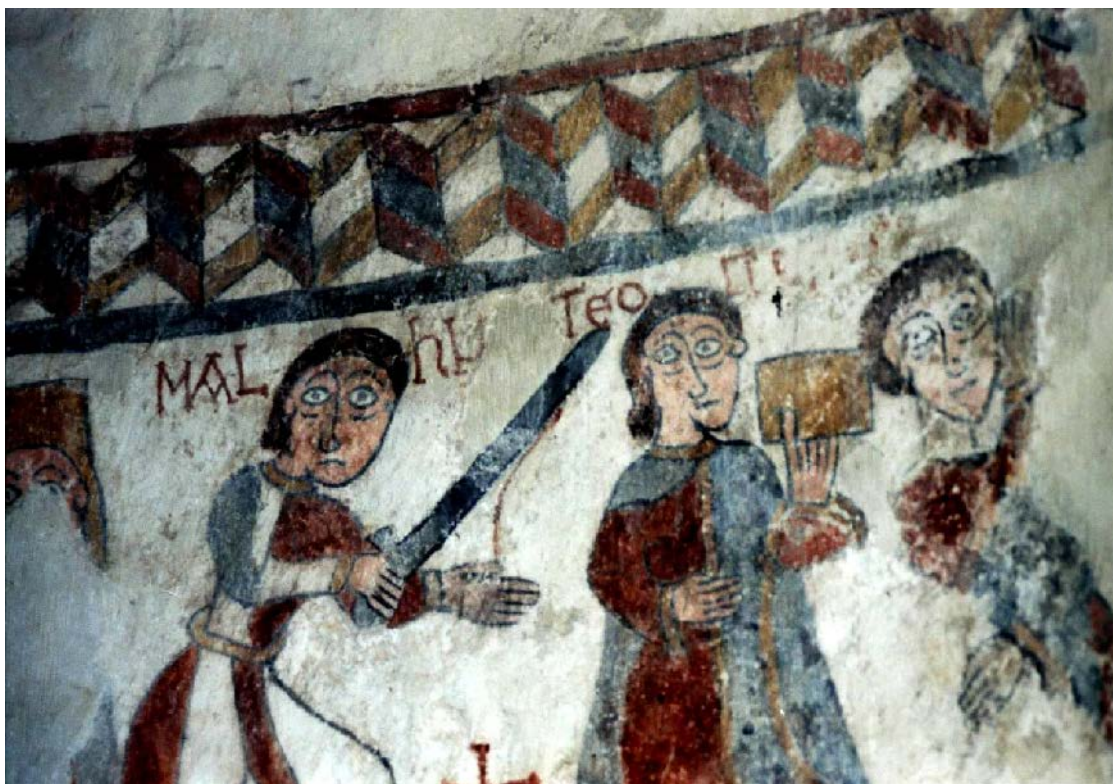
²⁵ H. VLADÁR 1999. 1.

²⁶ PARÁDI 1982. 26–28.

11. században építtethették, amely mellett udvarházuk is állhatott. A tatárjárás pusztításai azonban ezt a területet sem kímélték, és a súlyos károkat szenvedett templomot és udvarházukat Zsíros és Martonyi településeivel együtt eladták a Thekus családnak 1249-ben. Bár az oklevelek nem említik, Rakacszend is ekkor kerülhetett új birtokosaihoz.

Még a 12. században alapíthatták a kácsi ág Szent Péterről elnevezett bencés apátsági templomát, amely a nemzetség ezen ágának temetkezési helye is volt. A monostor 13. századi története²⁷ azonban mutatja azokat a gazdasági nehézségeket, amelyek a 14. századra birtokaik drasztikus csökkenéséhez vezettek.

Györffy György szerint általuk a 13–14. században is birtokolt, tehát oklevelek alapján biztosan több évszázadon keresztül a tulajdonukban levő települések közül a 14. század elején a fele rendelkezett templommal, a 14. század első harmadában készült a pápai tizedjegyzékek szerint.²⁸ Ezek közül ma mindössze 6 templom névadó szentjét ismerjük, így Bikk templomát Szent Miklós, Geszt templomát Szent Mihály, Leány templomát Szűz Mária, Oslár templomát Szent Gergely, Örs templomát Szent Márton, míg Szalonna templomát Antiochiai Szent Margit tiszteletére szentelték (1/b. kép). Míg a korábbi kutatások a szalonnai freskó készítését a 13. század második felére határozták meg,²⁹ az 1970-ben indult régészeti, művészettörténeti kutatások alapján valószínűleg még az Örsúr-nemzetség tagjai voltak azok, akik a templom freskóit készíttethették, valószínűleg nem sokkal a tatárjárás előtt, az 1240-es években.³⁰

1/b. kép: Szalonna, Antiochiai Szent Margit legendája (részlet)

²⁷ Györffy György leírja, hogy a 13. század közepén a monostor és a kegyurak először Filtó halastavát adták el, majd 1292-ben a Heves megyei Bogorbesenyő birtokot, 1297-ben pedig a nem egyik ága kácsi részüket Pál fia Péter egri papnak adta át. A monostor 1317 előtt kerülhetett a pálosok tulajdonába. (GYÖRFFY 1987. 778–779.)

²⁸ Az ebben az időszakban az Örsúr-nemzetség által birtokolt falvak közül a 14. század eleji tizedjegyzékek tanúsága szerint Ábrány, Bikk, Daróc, Geszt, Leány, Nyék, Oslár, Örs, Szalonna és Váralja települései rendelkeztek templommal. Vö.: GYÖRFFY 1987.

²⁹ A templom freskóinak készítése idejét Tóth Melinda még az 1270-80-as évekre helyezte. Az 1970-ben megkezdődött régészeti, művészettörténeti kutatások azonban ennél korábbi időszakot feltételeznek. Vö.: TÓTH M. 1974., M. KOZÁK 1981.

³⁰ HOKKYNÉ SALLAY 1981. 57.

Templomépítő tevékenységükre vonatkozóan is nagyon kevés információ áll rendelkezésre. Mindössze Oszlár mára nyom nélkül eltűnt temploma,³¹ az 1347-ig tulajdonukban álló Daróc esetében lehet feltételezni, illetve Kács monostora, valamint a ma is álló Szalonna temploma esetében lehet csak ezt kijelenteni. Ezen utóbbiakon kívül a többi esetében nem maradtak fenn sem oklevelek, sem maguk a templomok, vagy azok helye, amely lehetővé tenné a régészeti kutatást, illetve árnyalhatná az Őrsűr-nemzetség templomépítő tevékenységét. Ugyanakkor Györffy György még nem említi Rakacaszendet, amely szintén a birtokos Őrsűr-nemzetség szalonnai ága tulajdonában lehetett, és a középkorban Szűz Máriának ajánlott templommal rendelkezett. Azonban mind a kácsi, mind a szalonnai is a 13. századra elveszti régi pozícióját, amelyet végképp megtört a tatárjárás. Mégis e hanyatlás végül Szalonna és Rakacaszend számára egy virágkort hoz, új tulajdonosaik, a Thekusok révén.

A 13. század első felében birtokaik gyarapítására törekvő Thekusok a korszak azon első nemesi családjai közé tartozhattak, akik már a mecénási tevékenységbe is aktívan bekapcsolódtak. Ennek elsődleges színterei voltak a templomok, amelyek a 13. századtól még kisebb mértékben, majd a 14. században már dinamikus gazdagodtak a Biblia történeteit vizuálisan megjelenítő falképekkel, mint ahogyan a templomok építtetése egyre nagyobb szerepet kapott. Mégis nehéz pontosan körülhatárolni ez irányú tevékenységüket, hiszen az általuk birtokolt települések jelentős részén már állt templom, amikor megszerezték azokat. A legtöbb esetben pedig a későbbi évszázadokban többször átalakították, vagy épp elbontották, így már csak néhány részleges adat őrzi azok egykori díszítését.

A Thekus család Szalonnai ágának mecénási tevékenységéről viszonylag több adat maradt fenn az oklevelek révén. Mégis csak a történeti eseményekből lehet arra következtetni, hogy Szalonna templomának tatárjárást követő időszakában Thekus ispán és fia, István nádor lehettek azok, akik azt helyreállították, illetve valószínűleg a templom 2. festési periódusában falképekkel is díszíthették.³² A 13. század második felén a korábbi rotundát négyzetes hajóval bővítették, amellyel előbbi a templom szentélyévé vált. István nádor ekkor már egyre jelentősebb politikai pozíciókat töltött be, amely valószínűsíti, hogy mint az ország második embere, újabb képekkel gazdagította, emelve annak jelentőségét. A hajóban talált sírok is ebben az időszakban kerültek a templomba, tehát azt ettől kezdve feltehetően a kegyúri család, a Szalonnaiak temetkezőhelyeként is használták.³³ Nem ismert azonban, hogy István nádor fia, Szalonnai Lóránd milyen szerepet vállalt fel a templomok építtetésében vagy freskókkal díszítésében, aki a 14. század első felében áll a család élén. Azonban az ő idején került sor a Thekus család szalonnai és tornai ága között a birtokmegosztásra, amelynek eredményeként Thekus László fiától származó Szalonnai Tornai János Torna várát 17 faluval, míg Thekus István fiától származó Szalonnai Lóránd és Jósavafői István Szalonnát és 14 más települést kapta meg.³⁴

Szalonnai Lóránd fia, István kegyúri tevékenységéről maradt fenn a legtöbb adat. Ezek alapján ismert, hogy a 14. század második felében a padovai tanultságú Szalonnai István több templomot, illetve udvarházat is építtetett. Így a nevéhez fűződik 1383-ban Martonyiban a pálos kolostor és gótikus temploma építtetése, a szalonnai udvarház átépítése, illetve Szilice településén szintén egy udvarház, valamint a 13. században épült és 1300 körüli kibővített Szentháromság titulusú templomnak a 14. század második felében freskókkal való kifestetése (1/c. kép).

³¹ Oszlár Község Örökségvédelmi Hatástanulmánya, 2018.

³² HOKKYNÉ SALLAY 1981. 57.

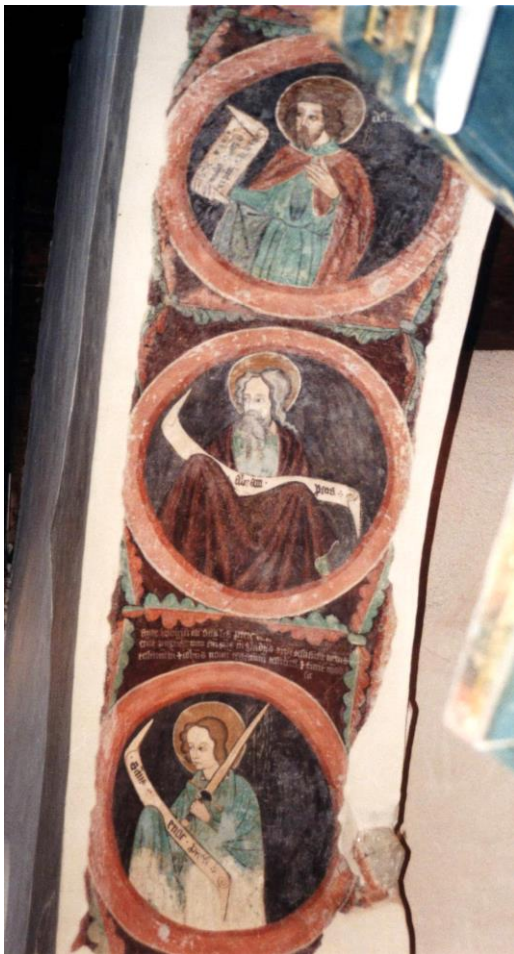
³³ M. KOZÁK 1981. 18.

³⁴ DÉNES 1973. 70.

1/c. kép: Szilice Szentháromság templom, 14. század második felében készült falképek
(forrás: <https://gotickacesta.sk/hu/szilice-reformatus-templom/>)

A szilicei templom északi falán két sorban futottak a freskók, amelyek mára csak töredékesen maradtak fenn. A felső sávban Szent László legendája szerepelt, míg az alsó sávban a kis Jézus, háta mögött Szűz Mária alakjával, illetve szentek ábrázolásai jelenhettek meg.

1/d. kép: Szalonna, a diadalív freskói 1426-ból

Szintén a szalonnai ág készítette Szalonna 15. századi freskóit (1/d. kép). A művelt nemes, István azonban még az 1400-as évek elején meghalhatott, így azok fiai megrendelésére kerültek a templom falaira. A freskók feltárása és restaurálása során fennmaradt az alkotó neve és a készítés dátuma is: Szepesi András festette 1426-ban.

A művész neve alapján lehet következtetni arra az északi területek felé irányuló kapcsolatra, amely a gömöri falképekkel való rokonságra is utal. A Bebek által birtokolt Gömör vármegye több települése az ásványi anyagok kitermelésére a szomszédos Szepes megyéből érkező német soltszók által betelepülve jött létre.³⁵ Ezen Ákos nemzetségből származó család csak a templomok belső, freskókkal való díszítése során olyan jelentős alkotásokat hagyott az utókorra, mint Pelsőc, Kövi, Rákos, Gombaszög templomaiban ma is látható falképek, vagy Torna vármegyében Tornaszentandrás templomának freskói. Hatásukat, közvetett befolyásukat pedig Szalonna és Rakacszend freskói mutatják. E falképek készítésének idején már a Thekusokkal, illetve a Kovácsiakkal is kapcsolatban álltak. Előbbi esetben feltehetően a Bebek csetneki ágát alapító I. László neje, Szalonnai Ilona (*Elena de Szalonna*), míg utóbbiak esetében a küldötti kapcsolat ural erre.

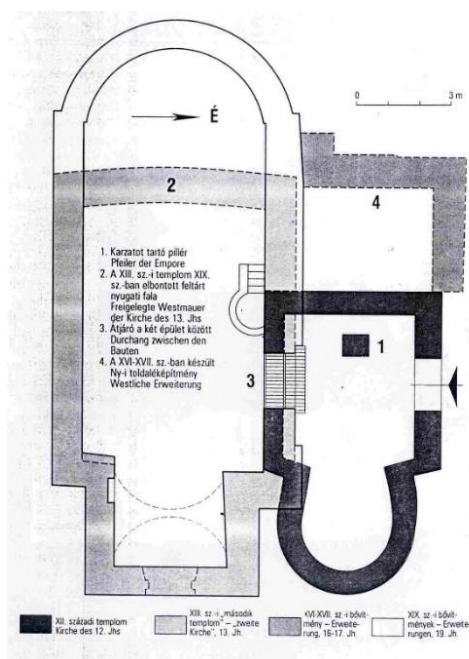
³⁵ TIHANYIOVÁ 2018-2019. 130.

Míg az Örsúr-nemzetség és a Thekus család múltja, története jól körvonalazható, addig az első ismert ősig, Barakonig visszanyúló Kovács család története teljes mértékben a múlt homályába vész. Ahogy Rakacaszend megszerzésére vonatkozóan sem maradtak fenn adatok, úgy egyháztámogató tevékenységükre sem lehet következtetni. Mindössze a mai Barakony, a mellette levő, mára elpusztult Kovács falu, illetve Rakacaszend települései kapcsolhatók a családhoz, melyek közül ezen utóbbi rendelkezett csak kőtemplommal.

Részben kiindulópontot jelenthet még a rakacaszendi freskók esetében az az adat, amely szerint Barakon fia János fia András 1336-ban a Bebekek megbízottja.³⁶ Az Ákos-nembeli Bebek család a szomszédos Gömör megye egyik legnagyobb birtokosa lett a 14. századra. Ekkor már kezükben tartották a felföldi bányákat, amelyek erőteljes gazdasági alapot jelentettek a család számára. Gazdagságukat számos gömri templom freskói tanúsítják, amelyeket mint az egyházak patrónusai rendeltek meg.

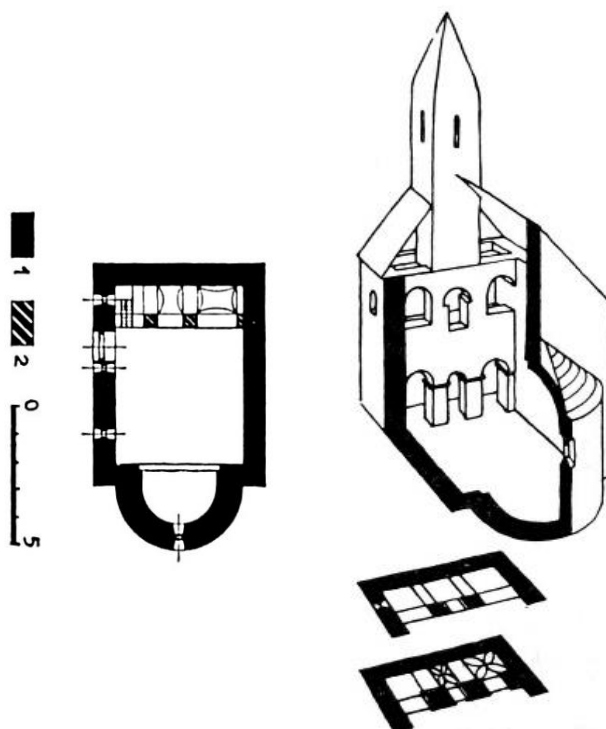
A templom építéstörténete

Rakacaszend Szűz Máriáról elnevezett temploma több építési periódus után nyerte el végleges, mai formáját, mint egyhajós, egyenes záródású dongaboltozatos szentéllyel ellátott épület. Első egyháza a 12. században épülhetett, amikor a település birtokosai még az Örsúr-nembeliek lehettek. A templomot terméskőalapra építették téglából, a nálunk egyébként ritka patkóíves szentéllyel, nyugati végén karzattal.³⁷ (2. kép) Típusát tekintve ez az épület főként a Felföld nyugati része, a Nyitra völgyének egyes román kori emlékeihez állhatott közel Pálóczi-Horváth András kutatásai szerint.³⁸

2. kép: Rakacaszend temploma.

Közli: VLADÁR 1999

3–4. kép: Zobordarázs temploma. Közli: MENCL 1937

Legközelebbi párhuzamát a templom elrendezése vonatkozásában a szlovákiai Zobordarázs Szent Mihály-temploma jelentheti (3–4. kép), ahol szintén megjelenik a déli bejárat és a nyugati karzat.³⁹

³⁶ GYÖRFFY 1987. 783.

³⁷ PÁLÓCZI-HORVÁTH 1975. 149.

³⁸ PÁLÓCZI-HORVÁTH 1984. 128.

³⁹ PÁLÓCZI-HORVÁTH 1975. 149.

Ugyanez az elrendezés jellemzi ugyanakkor Gercse és a Liptó megyei Nádasd templomait is. Nemcsak az alaprajz miatt fontos azonban megemlíteni a zobordarázi templomot, amely szintén a 12. század elején épülhetett. Szentélyének külső orompárkányán az esztergomi palotakápolna fogazatos kapuke-
retéhez hasonló normann jellegű farkasfog-fríz jelenik meg, amely alapján – bár sem a templom épít-
tetői, a terület birtokosai terén nem ad más támpontot – mégis közvetlen kapcsolatot lehet feltételezni
Esztergommal. (5–7. kép)

5. kép: Esztergomi királyi palota kápolnája. <http://mek.oszk.hu/01900/01954/html/index666.html>

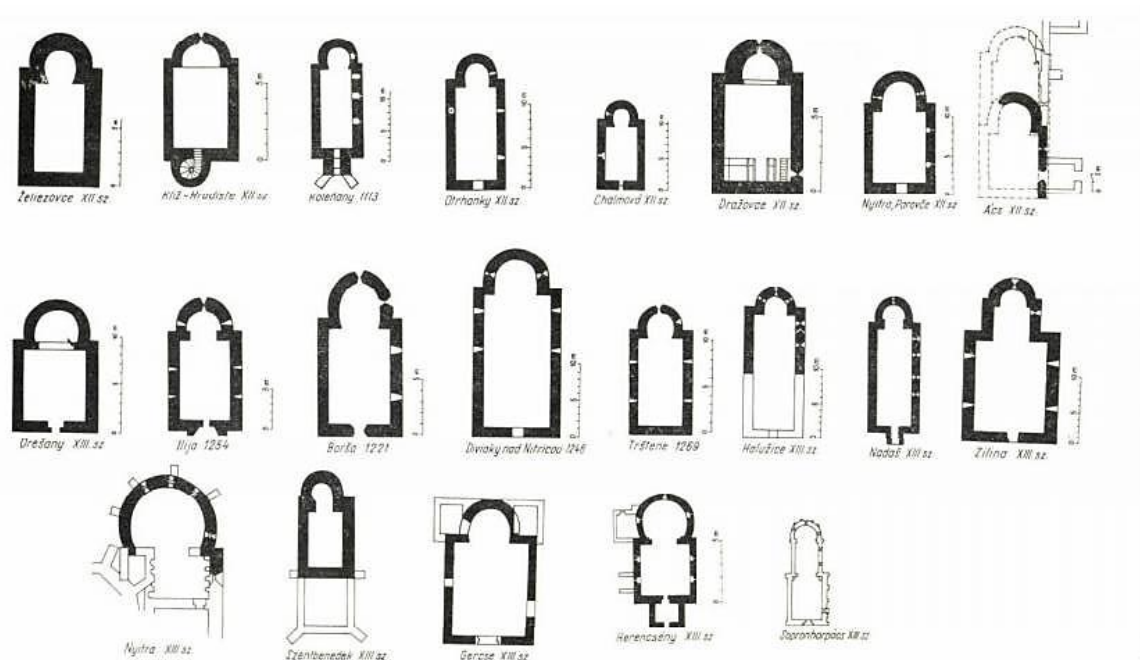
6. kép: Zobordarázs apszisa. Fotó: Fehér Margit

7. kép: Esztergomi királyi palota kápolna részlete. Fotó: Frigyesy Ánges (Forrás: www.szekelykor.hu)

A rakacszendi alaprajzi elrendezésen kívül nagyobb támpontot nyújt szentélyének vizsgálata. Gerevich Tibor, a kutatás akkori állása szerint, még a későromán korszakban, a 13. században csak szórványosan jelentkező templomtípusnak tekintette, amely főleg a felföldi területeken volt jellemző, ahogy azt Nyitra, illetve Szepes megyéből Podolin és a Liptó megyei Nádasd (Trstené) korai templomai is mutatták.⁴⁰

Szintén erre a következtetésre jutott Nagy Emese is Gercse község középkori templomának kutatása során, aki újabb 13. századi templomok sorával bővítette a kutatást.⁴¹ Kutatásai alapján szintén a 13. században épült Felsőörs, Ilija (Illés, Hont m.), Borsa (Borsi, Zemplén m., 1221) templomai.⁴² Valter Ilona az ácsi templom kutatásai során azonban már a 12. századból is számtalan példát talált erre a szentélytípusra, mint ahogy az általa kutatott templom esetében is bizonyítható volt a 12. századi építés. Megállapítása szerint azonban a 12. századra datálható korai templomok elsősorban a Felföldön jelentek meg, ahogy azt Sopronharpács, Nyitra-Párutca/Parovce, Zobordarás, Kliz-Hradiste (Nagykolos), Kolíňany (Kolon) és Orthanky (Eszerce) templomai mutatják (8. kép).⁴³ Ennek a feltevésnek azonban részben ellent mond Ács, illetve Nagy Emese által említett Békés megyei Gellértegyháza temploma, amely utóbbi Horváth Ferenc szerint a 11. századra datálható.⁴⁴

8. kép: Patkóíves szentélyzáródású templomok. Közli: VALTER 1963

Horváth Ferenc a patkó alakú szentélyzáródás további 11. századi példáit is felhossa Tarnaszentmária és Zirc templomaival.⁴⁵ Trogmayer Ottó kutatásai szintén tovább árnyalták e szentélytípus megjelenésének idejét és helyét, hiszen Pusztaszeren 11. századra, Szőregen 12. századra datálható templomokat tárt fel. Mindezek alapján Horváth Ferenc arra a megállapításra jutott, hogy „a patkós szentélyzáródású templomok hazánkban a félköríves záródású típussal együtt a XI. században tűnnek föl először (Tarnaszentmária, Zirc, Gellértegyháza, Pusztaszer 1. periódus), a XII. században is továbbélnék (Szőreg, Ács, Gercse?, Sopronharpács), s megjelennek a nemzetségi templomok körében is, ahogy Felsőörs, illetve Pusztaszer templomai esetében.

⁴⁰ GEREVICH 1939. 31.

⁴¹ NAGY 1997. NAGY 1958.

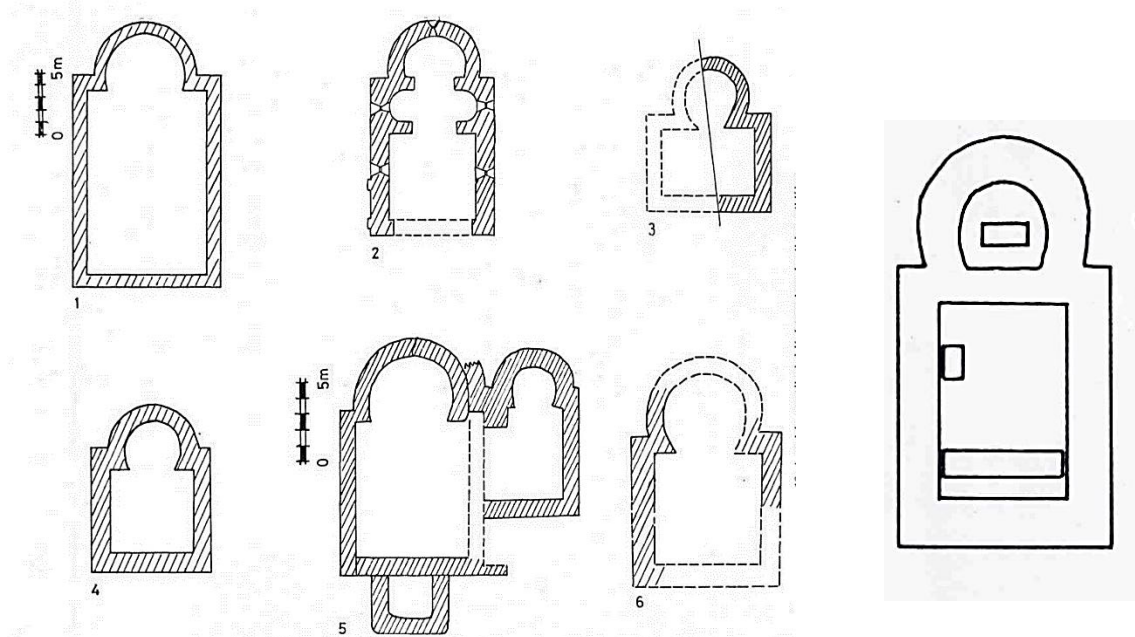
⁴² NAGY 1958. 554-559.

⁴³ VALTER 1963. 288.

⁴⁴ HORVÁTH 1978. 119.

⁴⁵ HORVÁTH 1978. 119.

Legkésőbbi területi előfordulásuk pedig jelenlegi adataink alapján a középkori Magyarország területén a Felvidékre esik (Ilija, Podolin, Borsi, Nyitra, Nádasd).⁴⁶ (9. kép) Mindezek alapján tovább bővítve ezen szentélytípus sorát Csengele templomát a 12. század első felére datálta.⁴⁷

9. kép: Patkóíves szentélyzáródású templomok
(1. Zirc, 2. Tarnaszentmária I. periódus, 3. Gellértgyháza, 4. Csengele, 5. Pusztaszer I. és VII. periódus, 6. Szőreg) Közli: HORVÁTH 1978

10. kép: Barátka patkóíves szentélyű román kori temploma.
Közli: PÁLÓCZI-HORVÁTH 1984

Részben azonban nézetének ellentmond a Rakacaszendi templom kutatása során analógiaként Pálóczi-Horváth András által említett, Bars megyében található Léva melletti Barátka temploma (10. kép),⁴⁸ amelyet 1156-ban Eusidinus építtette Szent Márton tiszteletére saját költségén, és azt Martirius esztergomi érsek szentelt fel. Vagyis akár csak Zobordarázs esetében, itt is ki lehet mutatni Esztergommal egy erős 12. századi kapcsolatot.

E templomokon kívül a közeli Ákos nembeli Bebek család őse, Tar Detre által építtetett Rákos temploma is patkóíves szentélyzáródású, amelynek építési idejét szintén a 13. század közepére helyezik.⁴⁹ Ugyanakkor, ahogy a 11–13. századi templomépítészeten belül a félkörzáródású szentélyek mellett egy altípust képviselnek a patkó alakú szentélyzáródású templomok, mellettük egy összehasonlító kutatás során nem lehet figyelmen kívül hagyni az ezekben az évszázadokban szintén alkalmazott patkóalakú szentélyzáródású körtemplomok kérdését sem, mint például Gyulakeszi, Keszthely (Szent Lőrincről elnevezve), a 11. században épült Öskü, vagy a 12. században épült Hidegség körtemplomai.

Rakacaszend patkóíves szentélyzáródású temploma a jelenlegi kutatások szerint tehát a 12. századnál pontosabban nem határozható le. Ugyanakkor nem is egyedülálló a régióban, hiszen már a rakacaszendi előtt, a 11. században megépült a kutatások szerint fejedelmi központi szerepet is betöltő Tarnaszentmária, illetve 1221-ben, vagyis egy évszázaddal később a Zemplén megyei Borsi temploma.

⁴⁶ HORVÁTH 1978. 119–120.

⁴⁷ HORVÁTH 1978. 120.

⁴⁸ PÁLÓCZI-HORVÁTH 1984. 124.

⁴⁹ KUŠNIEROVÁ–TÖKÖLY 2008. 52.

A következő építési periódus – több nemzedéknyi idő elteltével – a 13. század közepe tájára eshetett,⁵⁰ feltehetően a Thekus család birtoklásának idejére. Az addigra szűkké vált templom mellé egy nagyobb-
bat építettek dél felől, ezáltal az első templom délen levő bejárata a két templom közötti átjáróvá vált. (2. kép) A második templomnak szintén kelet felől építették a szentélyét, azonban már nem patkóíves, hanem egyenes záródású dongaboltozatos szentélyzáródást kapott, amely diadalív nélkül csatlakozott a hajóhoz. Körülbelül száz év elteltével ezen bővítés továbbra is a román stílus formanyelvét követte, amelyet az ablakok formája is mutat.⁵¹ (11. kép)

11. kép: Rakacaszend, rekonstrukciós rajz a két templom tömegéről. Közli: PÁLÓCZI-HORVÁTH 1984

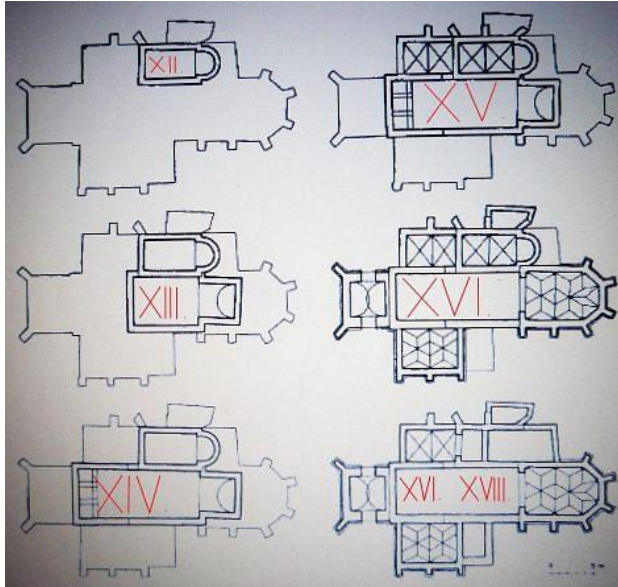
Nem egyedülálló ugyanakkor a templomépítészetben a korábbi kis alapterületű templommal egybe, illetve mellé épített új nagyobb templom megjelenése sem. Hasonló bővítésre ebből az időből Vörösberényt (mai Balatonalmádi 11–12. századi templomát a 13. században bővítették) (13. kép), Zalasántót (12. kép) és Felsődörgicsét⁵² (14–15. kép) lehet analógiaként felhozni. Az utóbbit szintén a 13. század közepén bővítették a rakacaszendihez hasonlóan. Két elméletet említ ezzel kapcsolatban a szakirodalom. Az egyik szerint a kettős térkialakítás birtokosztódással, vagy kettős birtoklással kapcsolatosan alakult ki. A másik elmélet szerint a lakosság megnövekedése miatt kerülhetett sor a templomok ilyen típusú bővítésére, ahol a régi templom, mint sekrestye vagy kápolna funkcionált tovább.⁵³

⁵⁰ Erre körülbelül a falunak, valamint Borsod vármegye egyéb területeinek a Thekus-család tulajdonába kerülés után kerülhetett sor.

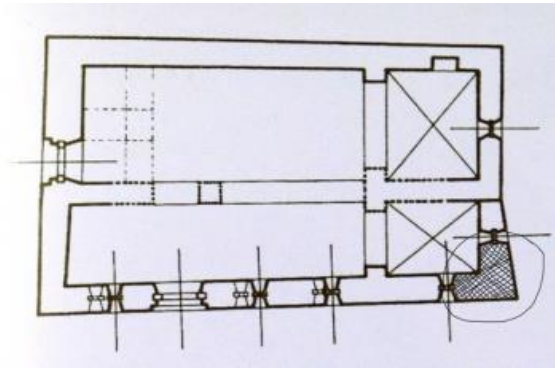
⁵¹ PÁLÓCZI-HORVÁTH 1984. 129.

⁵² ÉRI-KRÁMER-SZENTLÉLEKY 1964. 95–116. p

⁵³ PÁLÓCZI-HORVÁTH 1984. 128.

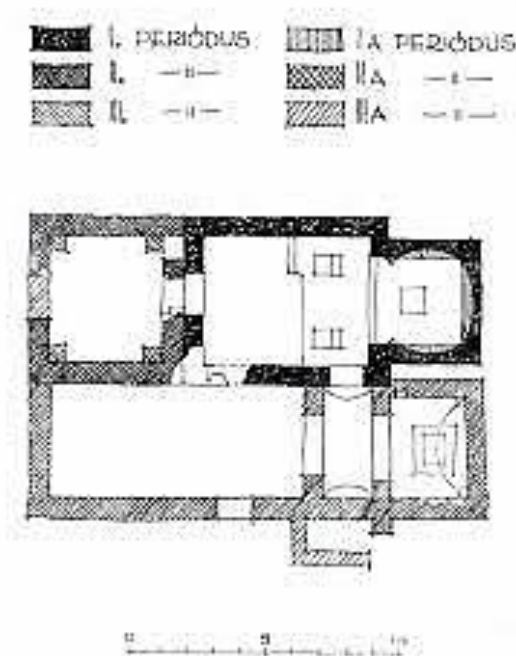

12. kép: Zalaszentőti templom építési periódusai, rajz: Koppányi Tiborné⁵⁴

13. kép: Vörösbereányi templom rekonstruált alaprajza. Közli: PUSZTAI 1999

Rakacszend esetében a 13. század közepén, a bővítés hozzávetőleges időpontjában már egy új nemesi család birtokolja a települést, így feltételezhető, hogy itt az előbb említett két elmélet közül az utóbbi valósul meg, vagyis a régi, kisebb templomot a Thekus család kápolnaként használja egészen a 15. századig, amelyet a temetkezések is bizonyítanak. Ahogy Szalonna esetében is – Dénes György feltételezése szerint – a tatárjárást követő helyreállítás, vagy bővítés során kerülhetett sor annak kifestésére, Rakacszend esetében is feltételezhető, hogy hasonló elvek mentén, mindkét templomban a legfontosabb szakrális téregységben készítették az első freskókat.

14. kép: Felsődörgicse alaprajz, a templomépítés periódusaival

15. kép: Felsődörgicse: a korábbi templom alapjai

⁵⁴ <http://zalaszentoiszeker.hupont.hu/48/szent-kozma-es-damjan-romai-katolikus>

A reformátusok idején, a 16. század közepétől⁵⁵ vált csak közlekedő térré, és a 16-17. században nyugat felé meg is hosszabbították. A 19. században került ezután már csak sor a templomon változtatásra. Először a későbbi templom egyenes záródású szentélyében alakítottak ki egy bejáratú ajtót és a hajót meghosszabbították nyugati irányban, ahol új íves záródású szentélyt alakítottak ki, majd később a kisebbik templom – a „külön fedelű Toldalék-rész” – fokozatos romlása után – és „a Setéség miatt haszon-vehetetlensége” miatt – annak lebontása mellett döntöttek 1820-ban.⁵⁶

A rakacszendi templom kutatása és helyreállítása

Építészeti, művészettörténeti jelentőségét későn ismerték fel, Szabó Ferenc, a megye Árpád-kori templomai között még nem említi. Kutatása csak az 1960-as években kezdődött meg, műemlékké nyilvánítására pedig 1964-ben került sor, miután Joó Tibor és Ribári Zoltán felhívták rá a figyelmet, egy 1962-es, az Országos Műemléki Felügyelőség szakemberei által végzett helyszíni terepbejárás után.⁵⁷

A templom szentélyének és diadalívének freskói – amelyeket a reformáció idején, a 16. században bemeszeltek – csak 1966-ban kerültek elő egy villámcsapás következtében. Négy évvel később, 1970-ben kezdődött meg a templom régészeti és falkutatása, melyet Pálóczi-Horváth András régész és H. Vladár Ágnes építész végeztek. A műemléki helyreállítások 1974-ben fejeződtek be H. Vladár Ágnes tervei alapján. A szentélyben talált freskók feltárása Rády Ferenc, restaurálása pedig Pintér Attila munkája volt.

A rakacszendi templom freskói

Pálóczi-Horváth András kutatásai szerint a 11. században épült első templom is falképekkel lehetett díszített. Ezt az új templom falában talált, feltehetően a korábbi templomból származó vakolatföredékek bizonyították.⁵⁸ Feltételezhető azonban, hogy ezek a freskók az 1249-től birtokos Thekus családhoz köthetők, ahogy azt Szalonna esetében Dénes György feltételezte.⁵⁹ Ezt részben alátámaszthatja a nemzetség folyamatosan csökkenő gazdasági és társadalmi szerepe is. A bővítést követően azonban nem került sor az új templom kifestésére, arra még közel egy évszázadot kellett várni.

A szentély északi, keleti és déli falán, valamint a hajó keleti, szentély felőli, diadalívet magába foglaló fal déli oldalán, illetve a szentélybe nyíló ív felett megmaradt freskótöredékek egykori gazdag díszítésének emlékét őrzik. (16. kép) A szentély északi és déli falán alul egy festett szőnyegmotívumot idéző díszítő rész és egy architektonikus elemekből építkező sáv látható. Fölöttük a déli oldalon, bár ma már hiányosan láthatók, mégis az esztergomi vár királyi palotájának kápolnájából ismert apostolokhoz hasonló négykaréjos keretezésben 5 apostol mellképét festették meg. Ezek közül jelenleg csak egy vehető ki viszonylag jó állapotban, bár az arc elmosódott a 20. században itt végigvezetett Bergmann-cső miatt.

Az északi oldalon mindebből még kevesebb maradt fenn, míg a szentély keleti falán, az itt elhelyezett román kori ablak két oldalán az említettektől eltérően egy-egy szent egész alakos képét festették mege, amelyek mára szintén töredékes állapotban maradtak fenn, közülük mindössze a jobb oldali alakja látható, mellmagasságtól lefelé. A diadalíven is több töredékes freskórészlet rajzolódik ki. A diadalív felső részén az Angyali üdvözlés egy részlete, a lebegő angyal, a kezében tartott mondatsalaggal, míg a déli oldalon, az egykori mellékoltár fölött egy ifjú püspökszent teljes alakja látható, a keretezéssel együtt.

⁵⁵ PÁLÓCZI-HORVÁTH 1984. 110.

⁵⁶ H. VLADÁR 1999. 10.

⁵⁷ JOÓ-RIBÁRI 1966. 252–254.

⁵⁸ PÁLÓCZI-HORVÁTH 1984. 110.

⁵⁹ DÉNES 1973. 80.

16. kép: A rakacaszendi templom szentélye

A szentély északi és déli fala

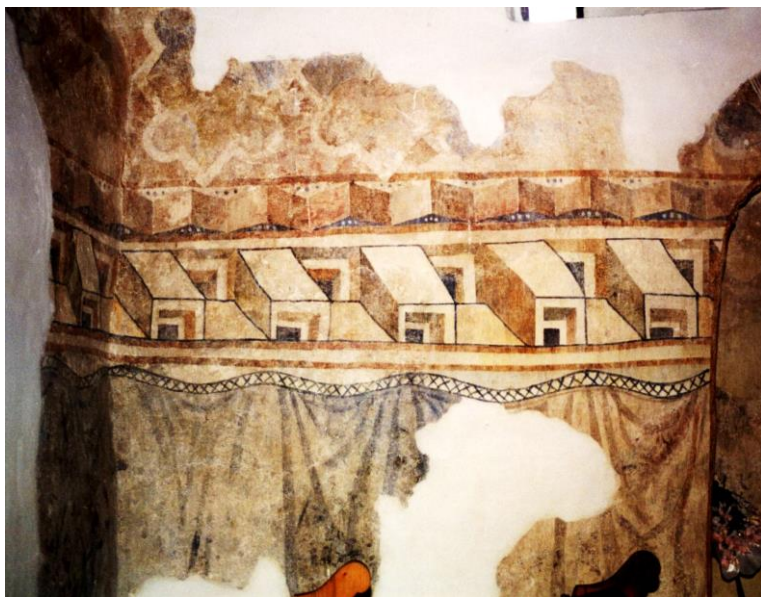
A szentély oldalfalain a freskó három, esetleg négy sávra osztható. A legalsó sávban falikárpitokat idéző rész látható, amely mintha a felette levő, a térbeliséget érzékeltető, ugyanakkor elválasztó keretező ornamentikára, konzolsorra lenne felfüggesztve. (8. kép) Ez a keretdísz jóval bonyolultabb, mint a szomszédos területen levő gótikus templomok ornamentikái: sokkal erőteljesebben érzékelteti a perspektivitást, amelyet csak fokoz az alatta levő kárpit textúrája. Párhuzama eddig még nem került elő.

E szőnyegdísz fölött, egy „ruban plissé”⁶⁰ sor után, négyzet és kör kombinációjára épülő, négykaréjos fehér keretben az apostolok mellképei sorakoztak. (9. kép) Feltehetően az északi és déli falon öt-öt apostol képe lehetett, amelyek jelentős része az évszázadok során elpusztult, mindössze a szentély déli falán levő első apostol képe maradt fenn teljes egészében. A fennmaradt mellkép Szent Péter apostolt ábrázolja.⁶¹ Erre utal a kezében tartott könyv mellett megjelenő „P” betű. (10. kép) Ugyanakkor az apostolok sora nem folytatódik a szentély keleti oldalán, tehát az északi falat is beleszámítva mindössze 10 apostol képe kaphatott helyet a falakon, míg a hiányzó két apostol képét feltehetően máshol festették meg.

⁶⁰ TOMBOR 1960. 83.

⁶¹ PROKOP-KUŠNIEROVÁ-DEHLAW-BALEGA (CD)

8. kép: A szentély déli fala (részlet)

9. kép: A szentély déli fala (részlet)

E sáv fölött tovább folytatódott a szentély díszítése. Erre utal, hogy fölöttük egy, jeleneteket elválasztó díszítő sáv jelenik meg ismét. Az apostolok fölött húzódó egyszerű vonal, másrészt az előbb említett első apostol felett elkezdődő, eredetileg valószínűleg az egész boltíven végigfutó „serpentin”, a csavarodó szalag keretmotívuma egyaránt ezt sugallja. A szentély északi falán a délihez képest jóval rosszabb állapotban maradtak fenn a falképek, csak nagyon kevés töredéket lehet kivenni. Az azonban bizonyos, hogy itt is hasonló jellegű képkompozíció húzódott egykor.

A képekben jelentős károkat okozott az arcok vonalában a villanyvezeték kiépítésekor végighúzott Bergmann-cső, amelynek következtében az arcvonások is megsemmisültek. Így ma már nem lehet megállapítani, hogy azok mennyire tükröztek egyénies vagy épp sematikus vonásokat. A szentély északi és déli falán megjelenő apostolalakok karéjos keretezése, illetve az alattuk futó faliszőnyeget idéző díszítés az esztergomi palotakápolna freskóival mutat hasonlóságot.⁶² (11. kép)

10. kép: Rakacaszend, Péter apostol

11. kép: Esztergom, Palotakápolna, apostol

⁶² H. VLADÁR 1999. 14.

Az alakok kidolgozása azonban itt jóval kezdetlegesebb. Ezt mutatja egyrészt az apostolokat körülvevő karéj kicsit aszimmetrikus, hosszanti tengely mentén való megnyúlása, másrészt az alakoknak a keretezésen belüli elhelyezése. A mester, bár feltehetően törekedett az esztergomi előképek követésére, mégsem sikerült megfelelően elhelyeznie a mezőben az apostolokat, Péter apostol glóriája már a keret alatt végződik, vagyis a centrikus elrendezés kevésbé vont meghatározó a festés során. Tehát míg a keretet szélességében, addig az apostol alakját hosszában nyújtotta meg a festő. Ennek következtében az alakhoz képest nagy, üres, egy színű háttér ellensúlyozására az apostol kezében kiemelt könyvvel változtatott a megfogalmazáson.

12. kép: Karaszko, szentély és főoltár. Fotó: Thaler Tamás (Forrás: wikiwand.com)

13. kép: Kiéte, prófétamellkép karéjos keretezésben

Rakacaszend közel található Gömör megyéhez, és az itt birtokos Bebek családdal valószínűleg szoros kapcsolatban állhattak a falut birtokló urak. Hasonló karéjos keretezési forma ugyanis Gömör megye számos templomában, így Ochtina és Gecelfalva azonos, feltételezhetően ferences szerzetesek által összeállított tematikát bemutató, valamint Hizsnyó, Karaszko (12. kép) és Rákos (13. kép) templomaiban jelenik meg.⁶³ Azonban ezekben a templomokban később és egy másfajta ikonográfiai program szerint alkalmazták a karéjos keretezést. Ochtina, Gecelfalva, Hizsnyó, Kiéte (14. kép), Karaszko és egy közelebbi példa, az Abaúj megyei Vizsoly templomaiban a karéjok a diadalív bélletén, a próféták mellképeivel jelennek meg,⁶⁴ míg Rákos templomában, ahol szintén a prófétákat ábrázolják a karéjos keretezésben, nem a diadalív bélletén, hanem a szentély falán vízszintes sorban, az álló apostolok sora felett láthatók.⁶⁵

Lényegre szorítkozó, szépen kidolgozott előadasmódjuk, a haj és a szakáll kidolgozása, valamint a kéz megformálása szintén szoros hasonlóságot mutat Esztergommal.⁶⁶ Ugyanakkor az álló apostolok motívuma is mind az öt templomra egységesen jellemző.

14. kép: Rákos, prófétamellképek

Rakacaszenden azonban az Ószövetség megfestése kimaradt, helyette a szentély északi és déli falán körbefutó karéjos keretezésben az apostolok mellképei jelennek meg. A templom fennmaradt freskói arra utalnak, hogy a templom ikonográfiai programja csak az Újszövetségre épült, ami részben adódhat talán a templom méreteiből is, részben pedig az időben korábbi kifestésből, és Esztergommal feltételezhető szoros kapcsolatából, ahol szintén nem jelennek meg ószövetségi témák. Vagyis Rakacaszenden és Esztergomban kimarad a diadalív bélletén megjelenő ószövetségi prófétáknak az Újszövetséget jelentő szentélybe való bevezető szerepük,⁶⁷ ahol végbemegy Krisztus megtestesülése az oltárnál és kiteljesedése a szentély boltozatán megjelenő *Maiestas Domini* ábrázolásában. Itt az Újszövetség apostolai jelennek meg a karéjos keretezésben, ezek veszik át a próféták szerepét. Természetesen a próféták és az ószövetségi témák hiánya eredhet abból is, hogy a diadalív béllet nélkül választja el a szentélyt a hajótól, és annak csak egy külső, hajó felőli oldala van. Azonban rendszerint erre olyan ábrázolások kerültek, amelyek átmenetet képezhettek a templom két, a diadalív által elválasztott része között.⁶⁸ Tehát mint ószövetségi szentek, alakok, életükkel vagy cselekedetükkel előrevetítették az Újszövetséget.

⁶³ PROKOPP 2002. 42.

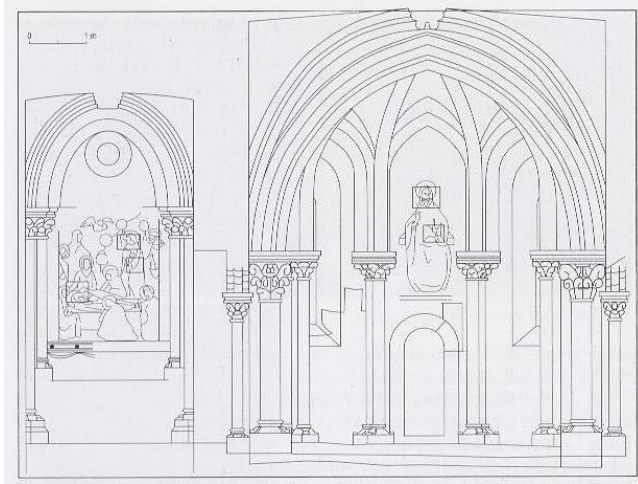
⁶⁴ AZ ELSŐ HÁROM A 15. SZÁZAD ELEJÉN, KARASZKÓ FRESKÓI AZ 1380-90-ES ÉVEKBEN KÉSZÜLTEK. PROKOPP 2002. 5–21.

⁶⁵ RÁKOS KIFESTÉSE KÖRÜLBELÜL KARASZKÓÉVAL EGY IDŐBEN TÖRTÉNT, AZ 1390-ES ÉVEKBEN. PROKOPP 2002. 5–21.

⁶⁶ PROKOPP 1969. 139.

⁶⁷ PROKOPP 2002. 17.

⁶⁸ ILYEN ÁTMENETI TÉMÁK MEGJELENNEK CSETNEK, HIZSNYÓ, KIÉTE TEMPLOMAIBAN IS, AZ OKOS ÉS BALGA SZÜZEK ALAKJAIBAN, VAGY GECELFALVÁN, SZALONNÁN A PRÓFÉTÁK SZEMÉLYEI, CSERKÚTON PEDIG A HÓNAPOK. WEHLI 1987. 193.

15. kép: Esztergom, a palotakápolna szentélyének rekonstrukciós rajza

16. kép: Rimabréz, *Maiestas Domini*

Ennél a témánál is megfigyelhető azonban már az eltérés, az időbeli változás. Esztergomban a szentély főhelyén, a királyi trónus felett a fenséges Isten ábrázolásának két jelenete kapott helyet: egy szembe forduló szakállas Istenarc és egy nyitott Élet könyve.⁶⁹ (15. kép) Az 1300-as évek utolsó évtizedeiben kifestett karaszkói, rimabrézói (16. kép) és rákosi (17. kép) templomban még szintén megjelenik a *Maiestas Domini*, azonban a 15. század elején díszített templomokban már csak az evangelisták, egyházatyák alakjai és szimbólumai tűnnek fel.

17. kép: Rákóc, *Maiestas Domini*

18. kép: Hízsnyó, egyházatyák

Ugyanakkor szintén a 14. század végén festették ki Sűvete, Pelsőc és Rimabánya templomait, ahol viszont nem jelenik meg a *Maiestas Domini* ábrázolása.⁷⁰ A *Maiestas*-témának mint mandorlában trónoló Úrként való megjelenése az evangélista-szimbólumok körében az előző század során kialakult ábrázolásmódnak, témavilágnak a továbbhagyományozódása.⁷¹

⁶⁹ PROKOPP 2001. 9.

⁷⁰ PROKOPP 2002. 11–23.

⁷¹ TÓTH 1974. 68–69.

Ezt újította meg a 14. század utolsó negyedében az Itáliából érkező trecento művészete,⁷² amikor a trónoló, fenséges Úr már nem jelenik meg a boltozaton, hanem csak utalnak rá, mint Gecelfalva, Ochtina és Hizsnyó (18. kép) szentélyeiben.⁷³ A keresztboltozat boltcikkelyeiben ugyanis próféták, evangélisták és egyházatyák jelennek csak meg, alattuk az Újszövetség oszlopaival, az álló apostolok sorával, a bélieten pedig az átmenetet jelentő prófétákkal. A fenségesen trónoló Úrra pedig csak ezek a jelenetek utalnak.⁷⁴ Ez a kompozíció közvetlenül kapcsolódik az itáliai trecentóhoz, jelentése a nyugati egyházszakadás idejére nyúlik vissza: a római pápához való hűséget hirdették vele a kegyurak.⁷⁵

Valószínűleg itt, Rakacaszenden is a szentély boltozatán a trónoló Krisztus képe kapott helyet – Csécs templomához hasonlóan,⁷⁶ (19. kép), ahol szintén a dongaboltozat felső részén jelenik meg, amely szorosan összekapcsolódik a szentély keleti falán, az ablak bal oldalán feltételezett – a később bemutatandó – Szent Mihály-ábrázolással, mint az Utolsó ítélet-ábrázolások egyik jelentős csoportjával. Szent Mihály, a lélekmérő főangyal az ítéletnek az elhunytakat pártfogoló megvalósítójának önálló megfestése az Utolsó ítélet-témából szakadt ki,⁷⁷ amelynek ábrázolására itt nem volt elég hely.

19. kép: Csécs, dongaboltozatos szentély közepén a *Maiestas Domini* ábrázolásával
(Forrás: <https://dromedar.zoznam.sk>)

⁷² A XIV. századi itáliai festészetben általános szokás volt a szentély főfalán vagy az oltár feletti boltozaton a *Maiestas Domini* témájának ábrázolása. WEHLI 1987. 193.

⁷³ PROKOPP 2002. 11–23.

⁷⁴ WEHLI, 1987. 191.

⁷⁵ PROKOPP 2002. 16.

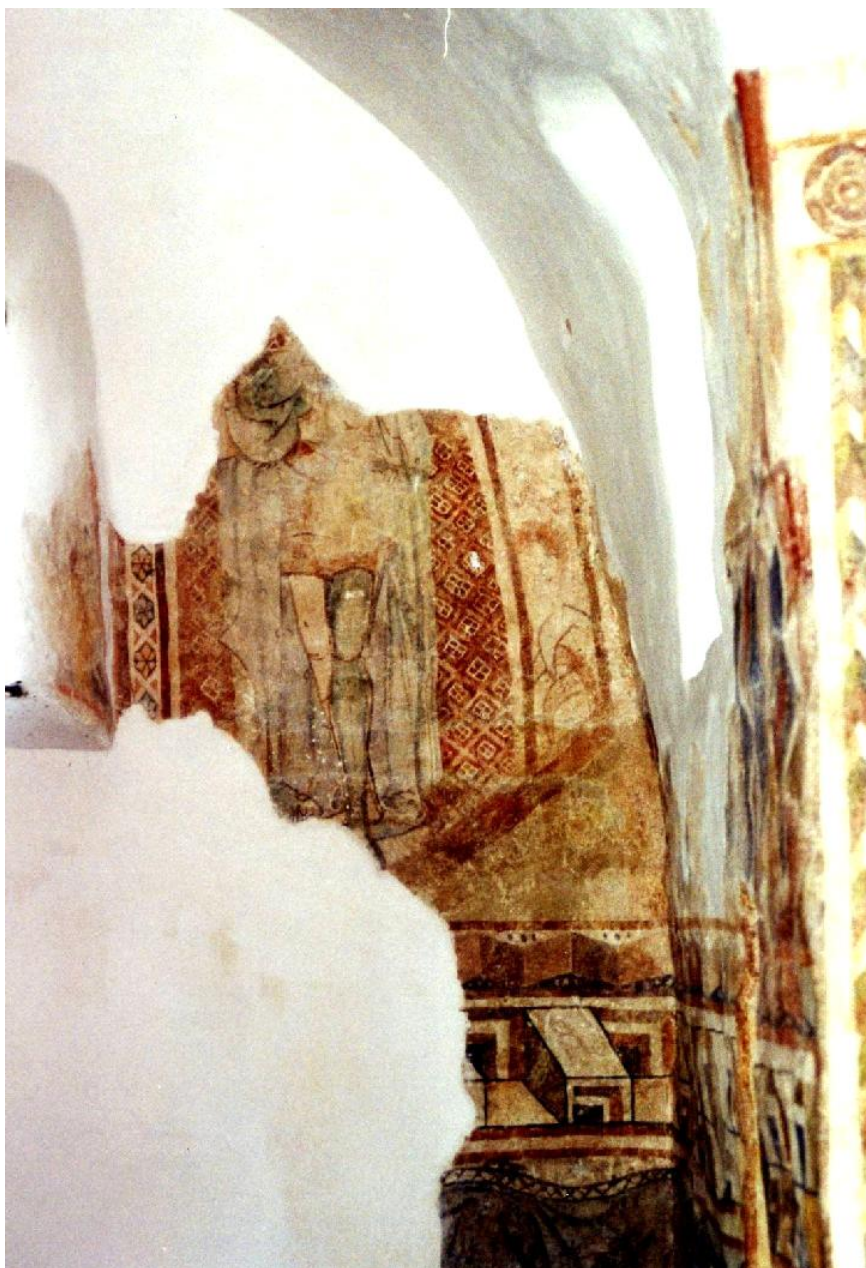
⁷⁶ A 14. század elején kifestett Csécsen azonban ikonográfiailag a szentély falán a passió-jelenetek vonulnak végig, a bélieten pedig medallionban a próféták és Isten báránya. Ugyanakkor hasonló következtetésre jutott Pálóczy-Horváth András is. PÁLÓCZY-HORVÁTH 1984. 129.

⁷⁷ WEHLI 1987. 191.

A szentély keleti fala

A szentély keleti falán fennmaradt freskótöredéken a kor divatja szerint felemás színű harisnyát viselő alak két lába látszik, csípőtől lefelé. (20. kép) Az alak – a korabeli ikonográfiából és abból kiindulva, hogy a szentély legszembetűnőbb helyén nem ábrázoltak világi személyeket – csak olyan szent lehet, aki lovagszentként jelent meg az ábrázolásokon. Az eddigi megállapítások szerint ezért itt Szent György, míg az ablak másik oldalán Szent Mihály lehetett.⁷⁸

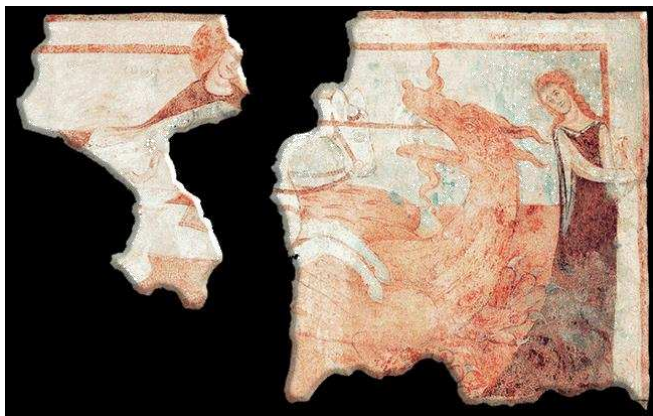
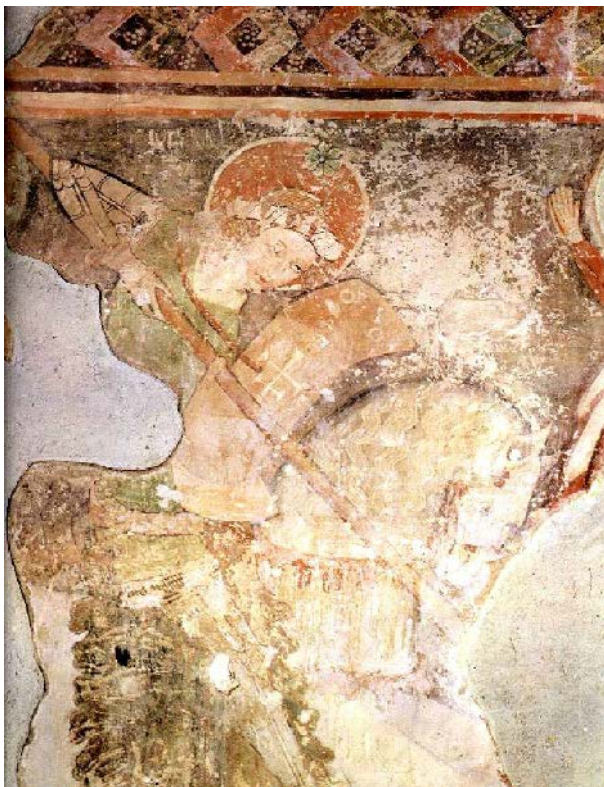
Azonban Szent Györgyöt szinte minden esetben lovon, a sárkány legyőzése közben ábrázolták. Szintén nehezíti az azonosítást, hogy a freskótöredéken Szent Györgynek egyetlen attribútumát sem lehet felfedezni.

20. kép: Rakacaszend,
Szent György

⁷⁸ PROKOP-KUŠNIEROVÁ-DEHLAW-BALEGA (CD)

A gömöri iskola területén levő templomok közül két templomban, Rimabányán, Szentsimonban (21. kép), valamint Vizsolyban (22. kép) ábrázolták Szent Györgyöt, amint épp legyőzi lándzsájával a sárkányt, lovon ülve.

21–22. kép: Szent György Szentsimonban és Vizsolyban

23. kép: Ócsa, Szent György

Egyetlen álló Szent György-ábrázolás ma csak Ócsa (23. kép) volt premontrei templomában található, amely a 13. század utolsó negyedében készült, azonban a lábánál ott van a pajzsa, mint egyik jelképe.⁷⁹ Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a Rakacaszend templomában megjelenő Szent György az alatta látható architektonikus és szőnyegmotívum azonossága alapján az apostolokkal egy időben készült. Kidolgozottsága egy esztergomi vagy itáliai iskolázottságú mester hatását hirdeti. A kép körüli szegély-ornamentika megfestésére is nagyon ügyelt festője, amelyet annak bonyolultsága is mutat. Háttérként egy vörös alapon élére állított négyzetekből kirajzolódó hálózatos díszítés jelenik meg – talán egy szobabelső hangulatát és az azt díszítő szőnyeget idézve fel.

⁷⁹ TÓTH 1974. 165.

A diadalív déli oldala

Jobb állapotban maradt fenn a diadalív déli oldalát díszítő püspökszent alakja, (24. kép) amelyet Pintér Attila szerint a 14-15. század fordulóján festettek.⁸⁰ Kétsoros „ruban plissé” keretben jelenik meg, kétoldalt és felül összetett hálózatos keretdísszel, amely fehér körök és négyzetek váltakozásából épül fel, megszakítva–az egész keretet kitöltő–háromkörös díszítőmotívummal. Egy fiatalnak látszó, jobb karját áldó mozdulattal felemelő püspök tűnik fel előttünk egyházi öltözékben. Bal karjában–melyet a mester egy természetellenesen kicsavart pózban festett meg–tartja püspöki pásztorbotját.

Hasonló püspökszent látható például Szmrecsányban, (25. kép) szintén a diadalív hajó felőli oldalán, a déli falmezőn. A két kép közel egy időben készülhetett: Radocsay Dénes az 1400 körüli időre helyezi a szmrecsányi festését.⁸¹ Több hasonlóság is felfedezhető a két szent között: a fehér kesztyűs kéz és a karok beállítása, vagy a két ujjal történő áldó mozdulat, amelyek azonban a püspökszentek ikonográfiai szabályaira utalnak mindössze, nem lehet ennél szorosabb azonosságot feltételezni. Ezt tükrözi az is, hogy a szmrecsányi sokkal jobban kidolgozott, míg a rakacaszendi egy kezdetlegesebb, kevésbé ügyes mester keze munkája. Az emberi test ilyen fokú aránytalanságával, sőt azzal a móddal is teljesen ellentétes, ahogy Szent György alakját megfestették. Ez utóbbi arányossága, az előrelépő jobb láb és naturalisztikus kidolgozottsága, a vádli érzékeltetése egy teljesen más, már a reneszánsz előszelét hirdető stílust képvisel: itt már érezni lehet, hogy a testsúly a jobb lábra nehezedik.

24. kép: Rakacaszend, püspökszent

25. kép: Szmrecsán, püspökszent

⁸⁰ PROKOPP 1999. 14.⁸¹ RADOCSAY 1977. 170.

Valószínűsíthető, hogy a püspökszent nem egykorú a templom többi freskójával. A falkutatások szerint később készült, mint az apostolok és Szent György freskói.⁸² A püspökszent megfestésében a teljes síkszerűség uralkodik a Szent György alakjának térbeliségével⁸³ ellentétben, bár a mester itt is törekedett a háttér érzékeltetésére, amely azonban erőteljesebb a szmrecsányin. Ez a háttér azonban mára annyira megkopott, hogy csak nyomokban lehet kivenni, milyen festés jelent meg a háta mögött. Ugyanígy a színekben is mutatkozik eltérés. Többet mondana azonban, ha a szentély falán látható Szent Györgynek nemcsak a felsőteste látszana és összehasonlítható lenne azok arcvonása.

A hajó diadalív feletti falszakasza

A diadalív hajó felőli oldalán, a diadalív felső részén látható az utolsó freskótöredék: egy mondaszalagot tartó két kar árulja el, mely téma kaphatott itt helyet. A mondaszalagon levő első szavak – AVE MARIA GRATIA PLENA... – alapján a jelenet az Angyali üdvözlést ábrázolhatta. (26. kép) Azt az eseményt örökítette meg a mester, amikor Gabriel arkangyal köszönti Máriát – aki a diadalív közepén helyezkedett el – és közli vele, hogy ő lesz a Messiás anyja. Mellette Mária jobb oldalán ott a kisdéd. Mindebből mára csak az angyal két karja a kezében tartott mondaszalaggal és a szárnya látható. Mária alakja még ennél is nehezebben értelmezhető töredékessége miatt. Leginkább csak az utal arra, hogy a diadalív csúcsán őt jelenítette meg a mester, hogy az angyal kezében tartott szalagon az Üdvözlégy Mária első pár szava olvasható, erre fordul Gábiel arkangyal és maga az is, hogy a legfontosabb helyre az ikonográfia szerint ő kerülhetett. Neki is csak a két karja látszik, amint jobbra kinyúlik a kisdéd felé.

26. kép: Rakacaszend, Angyali üdvözlés

Mária bal oldalán a boltozat belső ívén futóhoz hasonló „serpentin” keretdísz stílusbeli hasonlóságot mutat a két jelenet megfestése között. Szokatlan ábrázolásmódra utal, hogy Máriának csak a felsőteste látszik.

⁸² H. VLADÁR 1999. 14.

⁸³ Már a freskók alatt futó architektonikus elemek is ezt a térbeliséget sugározzák.

Az ún. gömöri iskola területén, valamint szélesebb környékén számos templomban⁸⁴ jelenik meg az *Annuntiatio* jelenete, azonban egyikkel sem lehet párhuzamba állítani a téma rakacaszendi megfogalmazását. Egyedül elhelyezése az, amely megegyezik Kiete, Karaszko és Maconka Angyali üdvözléteivel.

A megmaradt részletek alapján feltételezhető, hogy a templom jelentős része freskókkal díszített lehetett. Számos töredék maradt fenn a szentély keleti falába vágott rézsűs ablakai, valamint a hajó déli falán és ablakai körül. Ugyanakkor itt is nyilvánvaló, hogy a templom kifestésénél Rakacaszenden is a szentélyre fordítottak nagyobb figyelmet, ahol az istentisztelet bemutatása és a miséhez kapcsolódó szakrális tevékenységek zajlottak. A cél mindig Isten dicsőítése volt azáltal, hogy az ember a javát adja annak, amivel bír. Ezért lett mindig a szentély a templom legdíszesebb, legpompásabb része.⁸⁵

A gömöri iskola

A történeti Magyarország egyik jelentős, gazdaságilag fejlett régiója volt a Gömör-Szepesi Érchegeység által kijelölt terület, és az ott elhelyezkedő megyék. Bányászati, ipari lehetőségei, illetve kézműves-kereskedelmi jellege révén az egyik leggazdagabb régiójává vált a 13–14. századra, ahova a környező megyékből számos etnikum betelepült. Ebben meghatározó szerepet játszott a Bebek és Csetneki család, akik telepítő munkájuk révén több mint 20 új falu létesült.⁸⁶

Ezen gazdasági alapokon a 13. századot követő két évszázadban olyan kulturális fejlődés ment végbe, amelynek legszebb emlékeivé váltak a templomok falán megjelenő freskók, amelyek, mint az ún. gömöri iskola alkotásai születtek meg. A korszak egyik legjelentősebb, a környező régióra nagy hatást gyakorló művészeti irányzatoként lehet erre az iskolára tekinteni. A 13. század végétől bontakozik ki a középkori freskófestészet ezen jellegzetes regionális irányzata, amely a 15. század végéig hatással volt a környező vármegyék művészetére is.

Bár ikonográfia, illetve a freskók készítése ideje alapján számos párhuzamot lehet vonni a gömöri iskolának nevezett regionális képzőművészeti tendenciákkal, azoktól mégis számos részletében különböznek a rakacaszendi freskók. A freskók egy teljesen eltérő stílust képviselnek, egyedülállóak, így lényegében nem hasonlíthatók össze a gömöri iskola templomainak freskóival. Egyrészt az Esztergommal való szoros kapcsolatuk miatt, amit a kifestés ideje is tükröz: nem sokkal azok elkészülte után festették, még a gömöri templomok falképei előtt. Másrészt itt még nem jelennek meg az ószövetségi témák és a próféták sem. Egy összetett, kidolgozott kompozíciót mutatnak be a falakon, egy olyan stílust tárva a néző szeme elé, amely csak Esztergomban volt látható. Vagyis Rakacaszend művészete mintegy megelőlegezi a pár évtized múlva önálló útjára induló gömöri iskola stílusát – az Esztergom és az iskola között húzható fejlődési vonal egy középső láncszemének tekinthetők ezáltal a templom freskói.

⁸⁴ Például Kiete, Karaszko, Hizsnyó, Gecelfalva, vagy Magyarországon Maconka, Vizsoly templomaiban jelenik meg. PROKOPP 2002. 11–23.

⁸⁵ DOBOSSY 1993. 17.

⁸⁶ Ezen betelepítések során létesült például a Gömöri iskola szempontjából megemlítendő Gecelfalva, a Bebekek pelsőci uradalmán. GYÖRFFY 1987. 498.

A freskók készítésének ideje

A második templom falképei a gótika idejéből származnak.⁸⁷ Egyenes záródású szentélyének falait és a szentély diadalívét díszítő falképek készítési idejét a restaurálás idején 14. század első felére⁸⁸ helyezték. Egy később megfogalmazott nézet szerint viszont a 14. század közepén és a 14–15. század fordulóján készülhettek.⁸⁹ Nem maradtak fenn azonban olyan iratok, amelyek alapján biztosan meg lehet állapítani, mely család díszítette a templomot freskókkal. Az esztergomi palotakápolna freskóival való stílusbeli hasonlósága alapján falképekkel való díszítése nem történhetett meg hamarabb, mint az esztergomi kápolna második kifestése, amely a kutatás általánosan elfogadott álláspontja szerint Telegdi Csanád érsek (1330–1349) idején készült 1340 körül⁹⁰, aki az itáliai trecento egy jeles művészt bízta meg azzal.⁹¹ Vagyis a templom tulajdonosai az elsők között kezdték el az esztergomi és budai művészetet közvetítő udvari művészet új stílusát követni.

Ugyanakkor itt fontos megjegyezni, hogy Károly Róbert 1327-ben adta ki azt a bányarendelést, amely a következő száz év templomfestészetére nagy hatást gyakorolt azáltal, hogy fellendült Gömör megye gazdasága és társadalma. A freskók készítési idején már ennek a gazdasági hatásai is érezhetők voltak a gömöri iskola festészetében.

Rakacszenden a templom gazdag kifestésének azonban nem ezek voltak az elindítói, hanem sokkal inkább a család reprezentatív törekvései, a királyi udvar példájának követése.⁹² És bár az új birtokos Kovácsi családról nem sokat lehet tudni, nagyhatalmú északi szomszédairól, a Csetneki-Bebek családról annál több maradt fenn. Számos templom és azok freskói bizonyítják vagyonosságukat és az udvarral való állandó kapcsolatukat.⁹³ Azonban templomaikat csak a 14. század második felétől kezdik el freskókkal díszíteni, így feltételezhető, hogy az ő hatásuk is elősegíthette a rakacszendi képek elkészülését.

A rakacszendi freskók jelentősége

A szentély keleti falán szereplő szent és az apostolok karéjos keretezése és stílusbeli hasonlósága az esztergomi palotakápolnával számot kérdést felvet. Rakacszend nem az országos politikai élethez szorosan kapcsolódó család birtoka lett, miután a Thekusok tulajdonából a Kovácsiak kezére került. A település elzártsága, távoli elhelyezkedése sem indokolja annak gazdag díszítését. Nehéz meghatározni, hogy kerülhetett Rakacszendre, egy távoli falusi templomba olyan mester, aki láthatóan ismerte az esztergomi ikonográfiát. A környéken egyetlen templom kifestése sem tud felmutatni olyan formavilágot és kidolgozottságot, mint ami itt megjelenik a falakon, figyelembe véve, hogy az esztergomi hatást tükröző rákosi és ochtina apostolképek is később készültek.⁹⁴ Egyedül ez a templom követi majdnem teljes hűséggel az esztergomi mintaképet. Ez megnyilvánul abban is, hogy Rakacszenden szintén a szentélyben jelennek meg az apostolok karéjos keretezésben, amely a többi templomnál más ikonográfia szerint van megfestve. A később készült falképeknél ugyanis a karéjos keretezés a legtöbb templomban a főként próféták ábrázolásával és annak a diadalív bélletére való kerülésével kapcsolódik össze, míg az apostolok a szentély falán egymás mellett állva, teljes alakjukban jelennek meg. Szoros hasonlóságot mutat Esztergommal a festett függönymotívum is, bár ez a középkori templomdíszítés egy általánosan elterjedt elemének tekinthető, eredete még a templomban ténylegesen felakasztott szőnyegekhez vezethető vissza.

⁸⁷ Csak feltételezni lehet, hogy első, román kori temploma is freskókkal volt díszítve, amit néhány apró festett vakolatátredék tud csak alátámasztani, amik a romok közül kerültek elő. PÁLÓCZI-HORVÁTH 1975. 149.

⁸⁸ PÁLÓCZI-HORVÁTH 1975. 149.

⁸⁹ H. VLADÁR 1999. 14., Pintér Attila megállapításaira támaszkodva.

⁹⁰ RADOCSAY 1977. 131.

⁹¹ PROKOPP 2001. 7.

⁹² Bár ekkor a királyi udvar már nem Esztergomban székelt, annak a művészetre gyakorolt hatása még nagyon sokáig érződött az egyes területek helyi törekvéseiben.

⁹³ A 14. század második felétől "Bebek István 1360-69 között országbíró, Bebek Imre 1379-82-ben horvát-dalmát bán, majd országbíró s erdélyi vajda. Bebek II. György 1361-89 között a királyné tárnokmestere...". PROKOPP 1969. 128–129.

⁹⁴ PROKOPP 2002. 11–23.

Ha a szentély többi motívumában ilyen hűen követte Esztergomot, akkor ezen hasonlóságok alapján természetesnek tűnik az a feltevés is, hogy itt is a *Maiestas Domini* témát ábrázolták a szentély boltozatán.

Míg az Örsúr-nembéliek Szalonnán építették ki birtokközpontjukat nemzetségi temetkezési helyként határozva meg a szalonnai körtemplom elsődleges szerepét, és építették fel mellette első udvarházukat, a Thekus család is ezt a települést választotta székhelyként. Mindkét, egymást váltó család, bár Rakacaszend fejlődéséhez is hozzájárultak, a templom építésével, majd bővítésével, nem jelent meg birtokpolitikájukban központi településként. A 14. században felemelkedő Kovácsi család számára azonban az ekkor már kettős templommal rendelkező Rakacaszend jelentős értékkel bírt.

A freskóknak gazdagságára az új birtokos nemesi család birtokszerző tevékenységében kell a magyarázatot keresni. Mint a 13. század végén, 14. század elején birtokait új falvakkal gyarapító család esetében feltételezhető, hogy a Bebek családdal való kapcsolat, a Bebek által a szomszédos Gömör megyében birtokolt falvak templomaiban megjelenő freskók, valamint mindaz, amit a Thekus család feje mint követ az ország meghatározó központjaiban látott, jelentős hatást gyakoroltak nemzetségi templomaik díszítésére. Ugyanakkor a Kovácsi család által korábban birtokolt falvakban nem épült templom, így Rakacaszend mint birtokközpont, nemzetségi temetkezési hely reprezentatív helyszínné vált, ahol mecénási tevékenységük révén, a korszak „trendjét” követve igyekeztek olyan szakrális épületet létrehozni, amely politikai szerepük erősödését reprezentálja. Ahogy a Csetneki és Bebek családok nemzetségi templomai mintaképül szolgáltak számos, a régióban élő család számára,⁹⁵ köztük a Kovácsi-család is.

*

A tanulmányban szereplő helységek⁹⁶

<i>Középkori név</i>	<i>Jelenkori név</i>
Abod (Borsod m.)	Abod (B.-A.-Z. megye)
Ács (Komárom m.)	Ács (Komárom-Esztergom megye)
Barakony (Torna m.)	Tornabarakony (B.-A.-Z. megye)
Beretke (Baratka) (Bars m.)	Bretka (Szlovákia)
Borsa (Borsi) (Zemplén m.)	Borša (Szlovákia)
Bikk (Borsod m.)	Nemesbikk (B.-A.-Z. megye)
Csécs (Abaúj m.)	Čečešovce (Szlovákia)
Cserkút (Baranya m.)	Cserkút (Baranya megye)
Csetnek (Gömör m.)	Štítňik (Szlovákia)
Daróc (Borsod m.)	Tibolddaróc (B.-A.-Z. megye)
Eszterce (Bars m.)	Orthanky (Szlovákia)
Esztergom (Esztergom m.)	Esztergom (Komárom-Esztergom megye)
Felsődörgicse (Zala m.)	Felsődörgicse (Zala m.)
Felsőörs (Zala m.)	Felsőörs (Veszprém megye)
Gecelfalva (Gömör m.)	Kocel'ovce (Szlovákia)
Gellértegyháza (Békés m.)	Gellértegyháza (Békés megye)
Gercse (Pest m.)	Budapest II. kerület
Geszt (Borsod m.)	Borsodgeszt (B.-A.-Z. megye)
Gyulakeszi	Gyulakeszi (Veszprém megye)
Hangony (Gömör m.)	Hangony (B.-A.-Z. megye)
Hidegség (Sopron m.)	Hidegség (Győr-Sopron-Moson megye)
Hizsnyóvíz (Gömör m.)	Chyžné (Szlovákia)
Illés (Hont m.)	Ilja (Szlovákia)

⁹⁵ KUŠNIEROVÁ–TÖKÖLY 2008. 45.

⁹⁶ Radocsay Dénes táblázata, Lelkes György Magyar helységnév-azonosító szótára, illetve Kušnierová Edita és Tököly Gábor tanulmánya alapján. RADOCSAY 1977; LELKES 1998; KUŠNIEROVÁ–TÖKÖLY 2008.

Kács (Borsod m.)	Kács (B.-A.-Z. megye)
Karaszko (Gömör m.)	Kraskovo (Szlovákia)
Keszthely (Zala m.)	Keszthely (Zala m.)
Kiéte (Gömör m.)	Kyjatice (Szlovákia)
Nagykolos	Klížske Hradište (Szlovákia)
Kolon (Nyitra m.)	Kolíňany (Szlovákia)
Kövi (Gömör m.)	Kameňany (Szlovákia)
Lak (Borsod m.)	Lak (B.-A.-Z. megye)
Maconka (Heves m.)	Maconka (Heves megye)
Ochtina (Gömör m.) 1899-től: Martonháza	Ochtiná (Szlovákia)
Martonyi (Borsod m.)	Martonyi (B.-A.-Z. megye)
Nádasd (Liptó)	Trstené (Szlovákia)
Ócsa (Pest m.)	Ócsa (Pest-Pilis-Solt-megye)
Oszlár (Borsod m.)	Oszlár (B.-A.-Z. megye)
Örös (Borsod m.)	Sajóörös (B.-A.-Z. megye)
Öskü (Veszprém m.)	Öskü (Veszprém megye)
Párutca (Nyitra m.)	Nitra-Párovce (Szlovákia)
Pelsőc (Gömör m.)	Plesivec (Szlovákia)
Rakaca (Borsod m.)	Rakaca (B.-A.-Z. megye)
Rakacaszend (Borsod m.)	Rakacaszend (B.-A.-Z. megye)
Rákos (Gömör m.)	Rákoš (Szlovákia)
Restér (Gömör m.)	Roštár (Szlovákia)
Rimabánya (Hont m.)	Rimavská Baňa (Szlovákia)
Rimabrézó (Hont m.)	Rimavské Brezovo (Szlovákia)
Rudabánya (Borsod m.)	Rudabánya (B.-A.-Z. megye)
Sopronharpács (Sopron m.)	Sopronharpács (Győr-Sopron-Moson megye)
Süvete (Gömör m.)	Šivetice (Szlovákia)
Szalonna (Borsod m.)	Szalonna (B.-A.-Z. megye)
Szentjakab (Torna m.)	Tornaszentjakab (B.-A.-Z. megye)
Szilice (Torna m.)	Szilice (B.-A.-Z. megye)
Szmrecsány (Liptó m.)	Smrecany (Szlovákia)
Szőreg (Csanád m.)	Szeged-Szőreg (Szeged-Csanád megye)
Szentmária/Tarnaszentmária (Heves m.)	Tarnaszentmária (Heves megye)
Szentandrás/Tornaszentandrás (Torna m.)	Szentandrás/Tornaszentandrás (B.-A.-Z. megye)
Újvásár (Gömör m.)	Rybník (Szlovákia)
Vámos (Borsod m.)	Sajóvamos (B.-A.-Z. megye)
Váralja (Borsod m.)	Kács (B.-A.-Z. megye)
Vizsoly (Abaúj m.)	Vizsoly (B.-A.-Z. megye)
Vörösberény (Veszprém m.)	Balatonalmádi-Vörösberény (Veszprém megye)
Szántó (Zala m.)	Zalasántó (Zala megye)
Zirc (Veszprém m.)	Zirc (Veszprém megye)
Zobordarázs (Nyitra m.)	Drazovce (Szlovákia)

Bibliográfia

DÉNES 1973

DÉNES György: Szalon na, feudális főúri szálláshely és kerek temploma. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 12. (1973) 65–86.

DÉNES 1983

DÉNES György: *A Bódvaszilasi-medence 700 éves története*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1983

DOBOSSY 1993

DOBOSSY László: Templomok a magyarországi Gömörben. In: *Gömör Néprajza* 1993.

ÉRI–KRÁMER–SZENTLÉLEKY 1964

ÉRI István–GERŐNÉ KRÁMER Márta–SZENTLÉLEKY Tihamér: A dörgicsei középkori templomromok. In: *Magyar Műemlékvédelem* 1959–1960. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964. 95–116.

GEREVICH 1931

GEREVICH Tibor: *Magyarország román kori emlékei*. Műemlékek Országos Bizottsága, Budapest, 1931

Györffy 1987

Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987

HOKKYNÉ SALLAY 1981

HOKKYNÉ SALLAY Marianne: A szalonnai református templom középkori falképei. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 20. (1981) 53–72.

H. VLADÁR 1999

H. VLADÁR Ágnes: *Rakacszend, református templom*. Budapest, 1999 (*Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára* 608.)

H. VLADÁR 1978

H. VLADÁR Ágnes: Rakacszend román kori templomának régészeti kutatása. *Műemlékvédelem* 22. (1978) 140–153.

HORVÁTH 1978

HORVÁTH Ferenc: Csengele középkori temploma. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1976–77/1. 91–126.

JOÓ–RIBÁRI 1966

JOÓ Tibor–RIBÁRI Zoltán: Adalékok a rakacszendi református templom történetéhez. *Műemlékvédelem* 10. (1966) 252–254.

KUŠNIEROVÁ–TÖKÖLY 2008

KUŠNIEROVÁ Edita–TÖKÖLY Gábor: Középkori falkép-festészet a gömöri bányavidéken. *Bányászattörténeti Közlemények* 6. (2008)/2. 44–63.

LELKES 1998

LELKES György: *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Talma, Baja, 1998

M. KOZÁK 1981

M. KOZÁK Éva: Régészeti kutatások a szalonnai református templomban. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 20. (1981) 7–38.

MENCL 1937

MENCL, Vaclav: *Stredoveká architektúra na Slovensku*. Praha 1937

NAGY 1958

NAGY Emese: A középkori Gercse község temploma. *Budapest régiségei – A Budapesti Történeti Múzeum Évkönyve* XVIII. (1958) 543–564.

NAGY 1997

NAGY EMESE: A középkori Gercse község temploma. *Ökotáj* 2. (1997)/16–17.

Oszlár Község Örökségvédelmi Hatástanulmánya.

In: http://www.oszlar.hu/2018/_Oroksegvedelmi_hatastanulmany_Oszlar_.pdf

PATTANTYÚS 2002

PATTANTYÚS Manga: Falképek a történelmi Gömör megyéből. *Örökségvédelem* VI. (2002)/7–8. 5.

PÁLÓCZI–HORVÁTH 1975

PÁLÓCZI–HORVÁTH András: Rakacaszend román kori templomának régészeti kutatása. *Műemlékvédelem* 19. (1975) 146–150.

PÁLÓCZI–HORVÁTH 1984

PÁLÓCZI–HORVÁTH András: A rakacaszendi református templom régészeti kutatása. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* IV. (1984) 109–145.

PARÁDI 1982

PARÁDI Nándor: A kácsi középkori lakótorony. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 21. (1982.) 9–30.

PROKOPP 1969

PROKOPP Mária: Gömöri falképek a XIV. században. *Művészettörténeti Értesítő* (1969) 128–147.

PROKOPP 1987

PROKOPP Mária: Falfestészet. Az itáliai festészeti kapcsolatok és hagyományok továbbélése. In: *A magyarországi művészet 1300–1470 körül*. Szerk.: MAROSI Ernő. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 346–354., 595–606.

Prokopp 2001

Prokopp Mária: *Esztergom. A várkapolna és Vitéz János érsek studiólójának freskói*. Budapest, 2001 (*Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára*. 692. szám)

PROKOPP 2002

PROKOPP Mária: *Középkori freskók Gömörben*. Méry Ratio Kiadó, 2002

PROKOPP–KUSNIEROVÁ–DEHLAW–BALEGA (CD)

PROKOPP Mária–Edita KUSNIEROVÁ–FARBAKYNÉ DEKLAWA Lilla–Alexander BALEGA: *Középkori falképek Európa szívében* (CD). 2002

PUSZTAI 1999

PUSZTAI Ilona: *Vörösberény Református Templom*. Budapest, 1999 (*Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára*)

RADOCSEY 1954

RADOCSEY Dénes: *A középkori Magyarország falképei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954

RADOCSEY 1977

RADOCSEY Dénes: *Falképek a középkori Magyarországon*. Budapest, Corvina Kiadó, 1977

SZABÓ 1938

SZABÓ Ferenc: *Borsod megye Árpád-kori templomai*. Miskolc, 1938

TIHANYIOVÁ 2018–2019

Monika Tihányiová: A Pelsőci Bebek család temetkezési helyei és síremlékei. *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon* 5. (2018–2019)/1–2. 130–144.

TOMBOR 1960

ROZVÁNYINÉ TOMBOR Ilona: A középkori magyarországi falfestés ornamentikája. *Művészettörténeti Értesítő* 9. (1960) 83–88.

TÓTH 1974

TÓTH Melinda: *Árpád-kori falfestészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974 (*Művészettörténeti Füzetek* 9.)

VALTER 1963

VALTER Ilona: Az ácsi református templom feltárása. *Archeológiai értesítő* 90. (1963) 282–289.

WEHLI 1987

WEHLI Tünde: Tematikai és ikonográfiai jelenségek. In: *A magyarországi művészet 1300–1470 körül*. Szerk.: MAROSI Ernő. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 181–215.

A szent királyok emlékezete a középkori Sátoraljaújhelyen

TRINGLI ISTVÁN

*The Memory of the Hungarian Saint Kings in Medieval Sátoraljaújhely**

Three members of the Árpád House, consecrated in the Middle Ages as Kings St. Stephen and St. Ladislaus, and Prince St. Emeric (Imre) were awarded the honorary titles as Saint Kings of Hungary. Their cult is little known outside the Kingdom of Hungary, but in the medieval Hungary they were especially respected, so also in the market town of Sátoraljaújhely (Újhely) in Zemplén County, founded in 1261 by the son of King Béla IV (reign: 1235–1270), Prince Stephen (1239–1272; King Stephen V, reign: 1270–1272). In addition to the local parish church dedicated to Prince St. Emeric, two religious orders also had a monastery and a church, the Wilhelmites (later the Augustinians) built their church in honor of King St. Stephen, and the monks of the Pauline consecrated their church in honor of St. Giles. Both of the Hungarian Saint Kings were presumably chosen by Royal Prince Stephen himself as St. Stephen was his Patron Saint by his name, and the founder of the House of Árpád in the same time, and St. Emeric as the first king's son could be a role model for the Royal Prince Stephen. By the way, the monasteries and their church had a double title in the late Middle Ages, and the Blessed Virgin Mary appeared as another Patroness of the monasteries. But all of these patrociniums were abolished by the Reformation in the ecclesiastical life of Sátoraljaújhely.

*

A látszólag egyértelmű cím némi magyarázatra szorul: kik a szent királyok és mit értünk a középkori Sátoraljaújhelyen? A három magyar királyszent, életük és szentté avatásuk sorrendjében István, Imre és László nem egyszerűen a nyugati egyháznak a magyar határokon túl alig ismert szentjei voltak. E határokon kívül csak elvétve találunk olyan egyházat, amely a tiszteletükre lett volna emelve, ünnepeik nem szerepelnek a külföldi szertartáskönyvekben, legendáik sem a legendagyűjteményekben, külföldi ábrázolásuk ennek megfelelően igen ritka.¹ Annál inkább megbecsülték őket idehaza. Ők voltak az első dinasztia ősei, és egészen Luxemburgi Zsigmondig mindegyik magyar uralkodó a szent királyok nemzetségéből valónak hirdette magát. Joggal tették ezt, hiszen az Árpádokat követtő Piast (Vencel), Wittelsbach (Ottó) és Anjou-házbeli (Károly, Lajos, Mária) uralkodók mind az Árpádok, korabeli szóhasználat szerint Szent István vagy a szent királyok nőági utódai voltak. Amikor 1395-ben egy lovasbal esetben elhunyt Mária királynő, Nagy Lajos legidősebb lánya, az úgynevezett Knauz-krónika írója így emlékezett meg róla: „E Mária királynőben kihunyt a szent királyok mindkét nemének magva.”² A Luxemburg-dinasztiából való Zsigmondot már nem fűzte vérségi kötelék az Árpádokhoz, miként utódait sem, mégis a szent királyok utódainak tekintették magukat. A királyi oklevelek rendszeresen visszatérő fordulata volt az egész középkor folyamán a „szent királyok lába nyomának követése”, ami alatt a régi uralkodók kiváltságainak megerősítését értették.³ A honfoglaló Árpád megtétele a dinasztia ősvé és az Árpád-ház név egy újkori történetírói lelemény, melyet a 18. század végén alkotó Palma Ferenc Károlynak köszönhetünk. Egészen addig vagy Szent István vagy a szent királyok nemzetségét emlegették Magyarországon. A középkori és az újkori magyar történelemszemlélet tudott ugyan Szent István elődeiről, de a nemzetség alapítójának vaskövetkezetességgel Szent Istvánt tartotta, az első keresztény módon felavatott uralkodót.⁴

*Készült az OTKA 135814. sz. Magyar várostörténeti atlasz program támogatásával

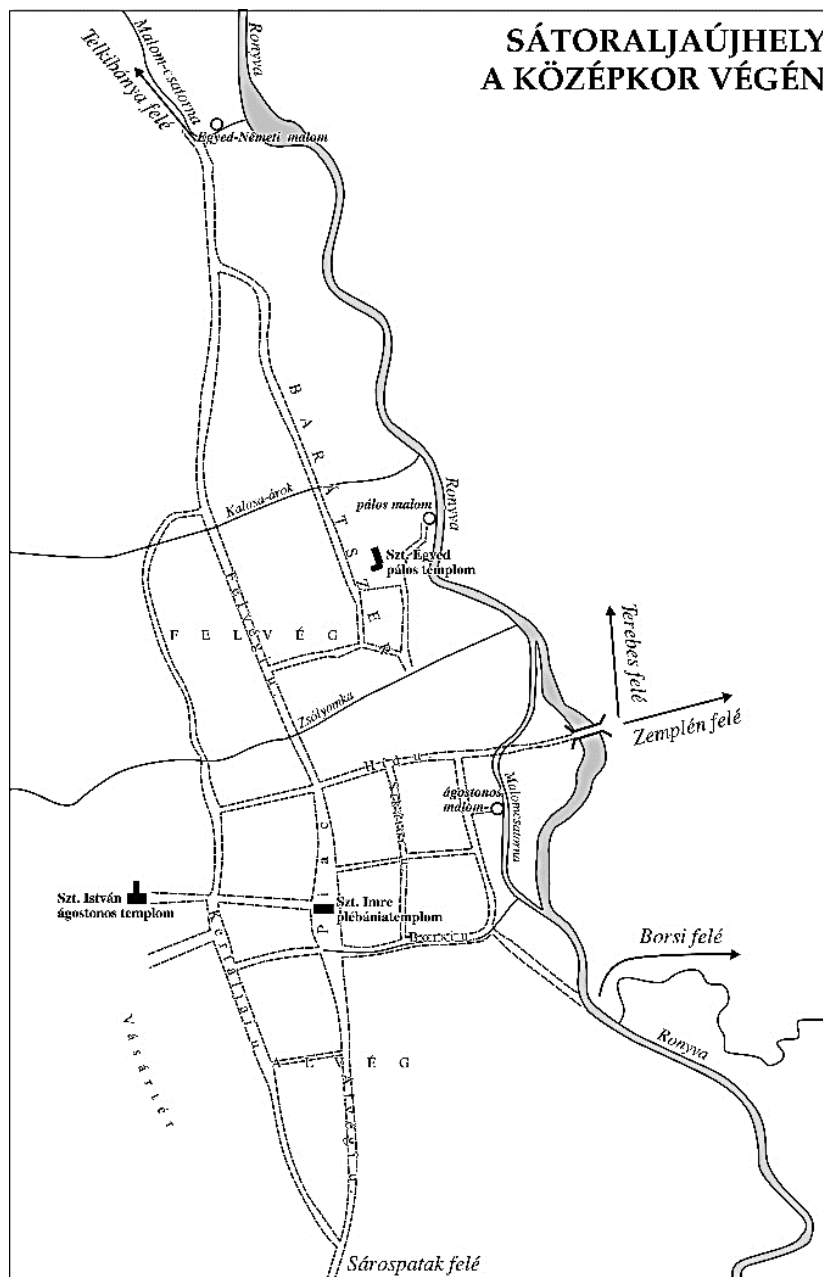
¹ TARNAI 1984. 84. különösen: 196. jegyzet

² *Chronicon Knauzianum* II. 345.; CSUKOVITS 2019. 163.

³ TRINGLI 2017/a. 134.

⁴ BARTONIEK 1923. 123–139.; BARTONIEK 1987. 8.; SZEKFÜ 1983. III. 1–80.; WEHLI 1986. 54–60.; TÖRÖK 1986. 33–47.; KLANICZAY 2000.; POSZLER 2000. 170–187. Árpádházi Szent Erzsébet tiszteletét mellőzhetjük. Magyar származását ugyan mindig számon tartották, de külföldön német szentnek tekintették. A rá vonatkozó hatalmas irodalomból csak egyet emelünk ki: SZ. JÓNÁS 1986.

Ha Sátorajjá hely középkoráról beszélünk, csak az 1000-tól 1526-ig számított magyar középkor második felére gondolhatunk. Kronológiailag szinte pontosan az ötszázhuszonhat esztendő felénél, 1261-ben kezdődik ugyanis a város számunkra ismert története. Ez magyar viszonylatban teljesen normálisnak számít: az efféle évszám történetileg nem szokott sokat jelenteni, csupán a források fennmaradásának esetlegességét jelzi, azt hogy a település nevének első említése ebből az évből maradt fenn. Ettől még az adott falu vagy város akár évszázadokkal korábbi múltja is visszatekinthet. Újhely esetében azonban másról van szó. Már most előre kell bocsátanunk, hogy a következőkben felváltva használjuk a hosszabb Sátorajjá hely és a rövidebb Újhely névalakot. A Sátorajjá hely név ugyan már 1282-ben felbukkan, azonban a középkorban és a későbbi évszázadokban is a várost egyszerűen Újhelynek nevezték.⁵ Lakói és a város környékén élők ma is csak így hívják a települést.

1. ábra: Sátorajjá hely topográfiája a középkor végén

⁵ TRINGLI 2011. 50.

1261-ben az akkor huszonnégy esztendőes István herceg, IV. Béla király idősebb fia alapította a várost. A terület királyi birtok volt, és a pataki ispánsághoz tartozott. Ez megint csak egy vaglyagos név: hol Patak, hol meg Sárospatak néven emlegették központját.⁶ A város alapításakor István hercegre már másodszor bízták ezt a vidéket. Először 18 évesen jutott a birtokába, amikor az Árpádoknál szokásos apanázs birtokként apjától megkapta Erdélyt és az ország keleti megyéinek egy részét. Nem tartott sokáig ez az első kelet-magyarországi uralkodás, mindössze két évig, utána ugyanis két esztendőre stájer herceg lett, majd miután a stájer szerzeményeket apja elveszítette, tért vissza hercegsége első színterére. Történetünk szempontjából nincs semmi jelentősége, csupán a teljesség kedvéért kell megemlíteni, hogy gyermekkorában már kapott hercegséget, azt a területet, amelyet a királyok akkor már másfél évszázada közeli rokonaiknak adtak: a szlavón hercegséget, azaz Horvátországot, Szlavóniát és azt a néhány dalmát várost, amely megmaradt az Árpádok hűségén. Istvánt ugyan gyermekkorában királlyá koronázták – ez sem volt szokatlan az Árpádoknál – de ekkor még nem volt hivatalosan ifjabb király. Ezt a címet a magyar történelemben csak ő viselte, és az apjával vívott konfliktusában később szerezte meg. Ennél még fontosabb, hogy az újhelyi városalapítás évében még jóban volt apjával. Nem sokáig, egy év múlva már fegyvert fogtak egymás ellen, és ez még csak bevezetője volt a majdani, jóval nagyobb családi háborúnak.⁷

A pataki ispánságot a történészek erdőispánságnak szokták nevezni, valójában azonban szántókkal, gazdag halászhelyekkel és főleg szőlőkkel rendelkező terület volt, amelynek csak az Abaúj-megye felé eső keleti része volt erdővel borítva. Egyházi viszonyai 1261-ben még sok tekintetben magán viselték a korai egyházszervezés nyomait. Központja a pataki egyház volt, élén a pataki plébánossal, aki egyedül gyakorolt plébániai jogokat az egész ispánság fölött. Ha épültek is később templomok az ispánság falvaiban, azok csak a pataki plébánia leányegyházai lehettek. Kivételek azért akadtak. A királyok a területre több lépcsőben telepítettek kezdetben vallon telepéseket, akiknek egyházi kiváltságokat is adtak, ilyenkor pedig a kiváltságolt település egyházjogilag is függetlenedni kezdett a pataki plébániától. Kezdett, de nem lett teljesen független. A pataki plébános ugyanis szigorúan őrködött egyháza ősi jogai fölött. Tehette ezt különösen azért, mert a pataki plébánia kiváltságolt, ún. exempt plébánia volt, amely lelki ügyekben ki volt véve az illetékes egri püspök joghatósága alól, és közvetlenül az esztergomi érsek alá tartozott. Ennek a legfontosabb következménye az volt, hogy a pataki plébános az egész ispánság területén maga szedte be a tizedet, és abból semmit sem adott az egri püspöknek. Ez vonatkozott a későbbi Sátorlajújhely területén fekvő gabona- és főleg bortizedekre is.⁸

A 13. század első évtizedében a honfoglalás történetét megíró Anonymus a Sátor-hegyet, ahogy ő nevezte, Sátorhalmát, kétszer is megemlítette ugyan művében, arról azonban semmit sem tudunk, hogy Sátorlajújhely területén az alapítás előtt lett volna valamilyen település, és azt hogyan hívták.⁹ Nehéz elképzelni, hogy ne lett volna, de ezt biztosan már aligha tudjuk meg. Új, a korai 13. századból származó, vagy még korábbi forrás előkerülésének esélye vajmi kevés. Ha a város belterületén találnának is némi pontosabban datálható kora Árpád-kori régészeti leletet, kérdéses, hogy annak alapján képesek leszünk-e bármi biztosat mondani az egykori településről.

István herceg 1261-ben tehát egy igazi zöldmezős beruházást valósított meg itt. Építtetett egy kővárat, olyat, amilyent ekkortájt szerte az országban kampányszerűen emeltek, azaz toronyból és kerítőfalból álló kisméretű erődítést. Ez támadás esetén a városiak menedékéül is szolgált. Ez lett az a pataki vár, amelyet néha újhelyiként is emlegettek, és ez is maradt egészen addig, amíg a török elől Baranya megyéből menekülő Perényiek az 1530-as években el nem kezdték építtetni a mai sárospataki vár őst.¹⁰

⁶ Szűcs 1993. 1–57.

⁷ Zsoldos 2007. 19.

⁸ Tringli 2017/b. 195–219.

⁹ *P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum*, c. 15. (SRH I.) 55.

¹⁰ Détsky 1966. 177–197; Détsky 1994; Ringer 2017

2. ábra: A sátoraljaújhelyi plébániatemplom képeslapon, 1908 (MNL BAZML SFL XV. 98/b; Oláh Tamás felv.)

1261-ben húzták fel a város első házait is. Az alapítás évében még sem ezek, sem a vár nem volt kész. Erről a szokatlanul bőbeszédű városi alapítólevél számol be.¹¹ A városba nem vallonokat telepítettek, nem is az ekkor szokásos délnémet telepések érkeztek ide, hanem magyarok és szlávok alkották a lakosságát. Hogy milyen arányban azt sohasem fogjuk megtudni. A 15. századra azonban kétségtelenül tiszta magyar város áll előttünk. Az új város papja plébánosi rangot kapott, és egy jó évszázad múlva már az újhelyi plébánia éppúgy kiváltságolt plébánia volt, mint a pataki, és maradt is egészen a reformációig. A kiváltságok azonban csak Egerrel szemben érvényesültek, a pataki plébános ugyanis mindvégig fenntartotta Újhely fölött több jogát.

A középkori Újhelyen három templom állott, a plébánia, amely Szent Imre tiszteletére, a vilhelmita, később ágostonos templom, amely Szent István király és a pálos templom, amely Szent Egyed tiszteletére volt emelve. Biztosan volt a középkori városnak ispotálya is, amely valamely védőszent oltalma alatt állott, de hogy ez az intézmény kinek a nevét viselte, nem tudjuk. Az ispotály említései csak a reformáció utáni korból maradtak ránk, azokban pedig természetesen nem szerepel a korábbi védőszent említése. A 18. században az ispotály a katolikus plébánia fennhatósága alá került, iratait mindmáig a plébánián őrzik, régi nevét azonban már akkor sem tudták. Ismerjük a plébánia-templom néhány oltárának titulását is, ezek a következők: Zsófia, Szentháromság, Angyalok, Minden-szentek, Krisztus teste. Némelyikük talán kápolna volt.¹²

¹¹ TRINGLI 2017/c

¹² TRINGLI 2017/c és TRINGLI 2017/b

A 12–13. századi városiasodás egyik jellegzetessége volt a városi szerzetesrendházak építése. Az ekkor alakuló új szerzetesrendek jelentős része a városok társadalmához kapcsolódott, a szerzetesek élete sok szállal kötődött a városlakókéhoz. Különösen igaz volt ez a négy koldulórendre, a ferencesekre, a domonkosokra, a karmelitákra és az ágostonos remetékre. Az utóbbi hivatalos neve remetékre utalt ugyan, valójában azonban koldulórend volt. A koldulórendek és a városok kapcsolata mára már a történettudomány közismert megállapításai közé tartozik. Valamelyik koldulórend megtelepedését egy helységben a városiasodottság egyik fokmérőjének tekintjük.¹³

3. ábra: Az egykori pálos kolostor és rendház 2011-ben len (Szigeti Sándor felv.)

A két újhelyi szerzetesrend kiválasztása jól átgondolt terv szerint történt. Ezúttal is a már meglevő pataki intézményekhez kellett igazodni. Ott ugyanis állt egy domonkos és egy ferences kolostor. A rendi szokások szerint másik illet az úgynevezett koldulási körzeten belül nem emeltek, márpedig Újhely igen közel fekszik Patakhhoz. A négy koldulórend közül a ferences és a domonkos Újhelyen tehát kiesett a lehetséges, a városokban szokásos koldulórendi kolostorok közül.

A város alapítása előtt már állt a későbbi település szélén egy remete rendház, melynek talán temploma is volt. Ennek lakóit csak a 14. században nevezték először pálosoknak. Sokkal korábban nem is válhattak Szent Pál remetéivé, hiszen csak ekkor szervezték egységes rendbe a kelet-magyarországi remeterendházakat. A pálosokat ugyan remeterendnek szoktuk nevezni, valójában azonban több mezővárosban a koldulórendekhez hasonló életet éltek. Újhelyre teljes mértékben igaz ez a megállapítás, a pálos rendház elhelyezkedése és működése a koldulórendi kolostorokhoz hasonlított. István hercegnek azonban ez a remete rendház kevés volt.

¹³ FÜGEDI 1981; KUBINYI 2005; F. ROMHÁNYI 2017; F. ROMHÁNYI 2018.; F. ROMHÁNYI 2020; F. ROMHÁNYI 2021.

4. ábra: Az egykori pálos kolostor és rendház 2007-ben (T. I. felv.)

A harmadik kordulórend, a karmeliták Magyarországon nem jöhettek számításba, itt ugyanis csak nagyon kevés rendházuk volt. Ezért aztán maradtak a vilhelmiták, azaz Szent Vilmos remetéi. Nekik több kolostoruk volt az országban. A remete szó az esetükben is megtévesztő. Renddé szerveződésük előtt, de még sokáig utána is, a ferencesekre is remeteként tekintettek egész Európában, igaz olyan remetékre, akik városokban élnek. Részben a vilhelmitákból alakult ki a negyedik kordulórend, az ágostonos remeték rendje. Őket és még négy másik remeteközösséget IV. Sándor pápa már 1256-ban Szent Ágoston remetéinek rendje név alatt egyesítette. Rómában ugyanis megpróbálták felügyelet alatt tartani a gombamód szaporodó, szegénységi fogadalmat tevő rendeket. A névcseré – hiszen aligha volt többről szó – Magyarországon sokáig tartott, az újhelyi vilhelmitákból csak a 14. században lettek ágostonosok. Így jött létre a két újhelyi szerzetes közösség, a pálos és az ágostonos kolostor.

A plébánia és a vilhelmita-ágostonos rendház alapítása valószínűleg szorosan összefüggött a városalapítással. A két egyházi titulus – Imre és István – kiválasztásának szándéka könnyedén megmagyarázható. Mindkét szent az Árpádok házi szentjei közül való. Mindkettő esetében István herceget, vagy legalábbis őt és udvarát gyaníthatjuk a választás mögött. Imre herceg a szent király kijelölt örököse volt, István herceg pedig magát akarta láttatni Szent Imrében, az apja örökébe lépő leendő uralkodót. Az István tituluson pedig végképp nincs sokat magyarázni. A dinasztia uralkodóinak leggyakrabban nevére, a saját nevére szenteltette fel a rendházat. A vilhelmiták, később az ágostonosok nemcsak rendházuk védőszentjének nevét foglalták napi imáikba, hanem az övét is.

5–6. ábra: A város pecsétje egy 1354. évi és egy 1513. évi oklevélen (MNL OL DI 4430; MNL dig. felv. és Bártfa város levéltára, Bártfa/Bardejov, Szlovákia, № 4398; Štefan Péchy felv.)

A védőszent jóval többet jelentett egy középkori településen a templomok titulusanál. A védőszent ünnepe egyben a földesúri adófizetés egyik napja is volt, és általában erre kérték az éves vásárok engedélyét. A magyar városi pecsétek két fő motívuma vagy a városfal és a városkapu, vagy a védőszent ábrázolása volt. E jelenségek egy része itt is megfigyelhető. Az újhelyi vendégek – ez volt a település lakóinak korabeli elnevezése – eredetileg évente egyszer fizettek földbért a hercegnek, mégpedig Szent István napján, azaz nem Szent Imre ünnepén, hanem a város alapítójának védőszentje napján. A város évszázadokon keresztül fontos kereskedelmi központ volt. A település a középkor végére négy éves vásáradományt nyert. Virágvasárnap, Szent Imre, Szent Egyed és Sarlós Boldogasszony napján, illetve az ezeket követő néhány napon rendeztek sokadalmat Sátoraljaújhelyen. Virágvasárnap a húsvéti ünnepkör része, és mint ilyen mozgó ünnep, ezért ezzel most nem foglalkozunk. A Szent Imre-napi vásárt a plébánia, az Egyed-napit pedig a pálos kolostor védőszentjének ünnepére tették.

Nem szerepelt azonban a város pecsétjén egyik megszokott motívum sem. A város eredetileg a korai alapítású királyi városok mintájára egyszerűen az Árpádok vágásos címerét használta némi egyéb motívummal kiegészítve. Esztergom, Buda, Eperjes, Besztercebánya – a hosszú sorból csak néhány királyi várost emeltem ki –, pecsétjein, Újhelyhez hasonlóan, a dinasztia címere látszott. I. Károly a 14. század elején egy rövid időre a Babonics családnak adományozta a pataki uradalmat, vele együtt Újhelyt is, a város pedig így módon elveszítette a királyi címer viselésének jogát. Ekkor történt, hogy egy ügyetlen kéz belevéselt az addigi pecsétnyomó vágásos címerének közepébe. Egy furcsa, kerekített V betű forma jött létre, amely megegyezett a város latin írástípus szerinti kezdőbetűjével, a 'V' betűvel. A latin szövegekben a magyar Újhely szót ugyanis a *Vihel* írásképpel adták vissza.

7–8–9. ábra: A város címere 1721. és 1800. évi iraton (MNL OL E 213. 235.; BAZML SFL V. 1. 1–64.; T. I. felv.) és Sátoraljaújhely mai címere

A későbbi pecsétek már mindig ezt utánózták hol jól, hol rosszul, de a vágások nyomai eltűntek. Így alakult ki a magyar városok között egészen rendkívüli módon fő motívumként egy betűt ábrázoló címer Újhelyen, amely a mai napig a város címere.¹⁴

A Sarlós Boldogasszony-napi vásár miatt vissza kell térnünk az újhelyi egyházak titulusaihoz. A két kolostornak ugyanis kettős titulusa volt, mégpedig mindkettőnek Boldogasszony. A vilhelmita-ágostonos kolostor vagy már eredetileg is kettős titulusú volt, vagy csak a 14. században vette fel a Szent István mellé a Boldogasszonyt, de a 14. század közepétől kezdve bizonyosan e két titulust használta. 1418-ban a pataki uradalom akkori urai, a Perényiek a Boldogasszony-patrocíniumra kértek búcsúengedélyt az ágostonosok számára. A sok Mária-ünnep közül azonban nem mindegy, hogy melyik volt az ágostonos templomé. A Sarlós Boldogasszony-napi vásárból következőleg valószínűleg ez volt az, amelyre a látogatók búcsút nyertek. A pálosok kettős titulusa ennél későbbi eredetű. A kolostort és a templomot nem sokkal 1434 előtt átépítették, és a felszenteléskor két védőszent oltalmába ajánlották. Egyrészt maradt a régi Szent Egyed, amely a pálos kolostorok között egyedi volt ugyan, de a kor szellemének már nem igazán felelt meg. Ezután a régi titulust csak a formához ragaszkodó egyházi percek emlegették, helyben pedig mindenki Boldogasszony-kolostornak hívta a pálos rendházat. A Boldogasszony megjelenése második titulusként a kései középkor növekvő Mária tiszteletében gyökerezett. Boldogasszonyt a pálosok esetében is pontosítanunk kell: Szeplőtelen Szűz Mária lett a templom és a kolostor második védőszentje. A tituluskiegészítés kezdeményezőjét nem ismerjük, de talán a földesurak, vagyis az egyházak késő középkori kegyurai, a Perényiek között kell keresnünk őket.

Ezt a feltevést a Szent Imre-plébánia-templom egyik oltárának alapítása alapján kockáztatjuk meg. Bártfa városa több helyen vásárolt a középkor végén szőlőket a Hegyalján, hogy ottan biztosítsa a város borszükségletét. Vettek szőlőket Újhelyen is, és ennek a kapcsolatnak a gyümölcse lett 1506-ban az Angyalok-oltár megalapítása,¹⁵ amelynek történetét kivételesen jól ismerjük. Minket most azonban csak az érdekel, hogy miért épp az angyalokra esett a bártfai tanács választása. Aligha tévedünk nagyot, ha Bártfa városának címertartó angyalára gondolunk, amely V. László címeradományától kezdve ott szerepelt a város pecsétjén is, és a bártfai címer egyik kedvelt motívuma lett. A bártfaiak tehát saját városuk emlékét örökölték meg, amikor saját költségükön oltárt állítottak az újhelyi templomban.

10. ábra: Bártfa város címere
a Városháza homlokzatán,
15. század vége (Fénykép, T. I. felv.)

¹⁴ TRINGLI 2011. 261.

¹⁵ MNL OL DF 216809

*

Mi maradt mindebből? Nem sok, mondhatni nagyon kevés. Az evangélikus földesúr, Perényi Gábor az 1550-es években szekularizálta az újhelyi egyházakat, a város pedig néhány évtized múlva a helvét hitvallás követője lett. Amikor a katolikusok – először Bátori Zsófia alatt – visszaszerezték az újhelyi piacon álló templomot, újra Szent Imre herceg tiszteletére szenteltették fel. A középkori templom azonban az 1760-as években életveszélyes állapotba került, és lebontották. A mai plébániatemplom immáron a harmadik ilyen építmény a régi templom helyén. 1795 után a barokk vallásosság jegyében Szent Kereszt felmagasztalása lett a titulusa, ezt változtatták aztán 1860-ban Szent Istvánra. Ma is a szent király a plébánia védőszentje. Az oltárokat a református időkben lebontották, az új oltároknak már semmi közük nem volt a régiekhez. Itt tehát nincs folyamatosság. A mai templom ugyan a régi helyén áll, azonban észak-déli tájolású, míg a középkori épület szentélye szinte bizonyosan kelet felé nézett. Még kevesebb a kontinuitás a két rendház esetében. A reformációt egyik sem élte túl. Az ágostonos kolostort lebontották, Lorántffy Zsuzsanna ennek helyén építtetett egy kastélyt, amely aztán a 19. század végén ugyanerre a sorsra jutott. Ha majd egyszer a mai helyén álló épület is csáhány alá kerül, talán a kolostor és a templom alapfalai is előkerülnek, nemcsak a kastélyé. A pálos kolostor elnéptelenedett ugyan, de I. Rákóczi György alatt – a pataki uradalom ugyanis időközben Rákóczi kézre került – a pálosok visszatértek régi lakhelyükre. II. József rendfeloszlatása után ez lett a mai piarista templom és rendház. A városban már a középkor folyamán megváltozott az adófizetés napja, és a Szent István-napi földbér-fizetés helyébe más időpontok kerültek. Folyamatosan megmaradt azonban a négy éves vásár időpontja, ezek közül pedig az egyik megőrizte a város plébániájának ősi titulását, a Szent Imre napot.

Újhely jól mutatja a szent királyok tiszteletének kialakulását, de egyáltalán a helyi szentkultuszokét is. A kegyúri jogokat gyakorló földesúr, ezúttal a királyi dinasztia tagja, a városalapító István herceg állt valószínűleg a Szent Imre és a Szent István patrocínium megteremtése mögött. A védőszentválasztásnak voltak további következményei: az adófizetési és az éves vásári nap, amelyek tovább tudatosították a helyiekben a szent királyok emlékét. A patrocínium kiválasztása a birtokos dolga volt, a hívekre és a papokra már csak a kultusz ápolása maradt, a kultusz azonban időről időre változott.

*

FORRÁSOK

MNL = Magyar Nemzeti levéltár

BAZML SFL = Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátorajújhelyi Fióklevéltára

V. 1. Sátorajújhely város iratai (1111) 1617–1848 (1898)

XV. 98/b Különgyűjtemények – A Sátorajújhelyi Fióklevéltárban őrzött képeslapok gyűjteménye

OL = Országos Levéltár

DL–DF = Diplomatikai levéltár

E 213 = Városi és községi pecsétellátott iratok

BIBLIOGRÁFIA

BARTONIEK 1923

BARTONIEK Emma: Az Árpádház neve. *Minerva* 3. (1923) 123–139.

BARTONIEK 1987

BARTONIEK Emma: *A magyar királykoronázások története*. Akadémiai, Budapest, 1987

Chronicon Knauzianum

Chronicon Knauzianum. Ed. Emma BARTONIEK. In: *Scriptores rerum Hungaricarum (SRH)* II. Ed. Emericus SZENTPÉTERY. MTA, Budapest, 1938. 321–345.

CSUKOVITS 2019

CSUKOVITS Enikő: *Az Anjouk Magyarországon. I. (Nagy) Lajos és Mária uralma (1342–1395)*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2019

DÉTSY Mihály

DÉTSY Mihály: Hol állt a középkori sárospataki vár? *Hermann Ottó Múzeum Évkönyve* 6. (1966) 177–197.

DÉTSY Mihály 1994

DÉTSY Mihály: Újhely várának története. Szerk.: FEHÉR József. Kazinczy Ferenc Múzeum, Sátorlajújhely, 1994 (*A sátorlajújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum Füzetek* 1.)

F. ROMHÁNYI 2017

F. ROMHÁNYI Beatrix: Egy nem kolduló koldulórend: domonkosok a késő középkori Magyarországon. In: *Az első 300 év Magyarországon és Európában. A Domonkos-rend a késő középkorban*. Szerk.: CSURGAI HORVÁTH József. Alba Civitas Történeti Alapítvány, Székesfehérvár, 2017. 235–250.

F. ROMHÁNYI 2018

F. ROMHÁNYI Beatrix: *Kolduló barátok–gazdálkodó szerzetesek. Koldulórendi gazdálkodás a középkori Magyarországon*. Martin Opitz, Budapest, 2018

F. ROMHÁNYI 2020

F. ROMHÁNYI Beatrix: *Pauline Economy in the Middle Ages. 'The Spiritual Cannot Be Maintained Without the Temporal'*. Brill, Leiden, 2020

F. ROMHÁNYI 2021

F. ROMHÁNYI Beatrix: Ordre Eremites de Saint-Paul. In: *Démystifier l'Europe centrale. Bohême, Hongrie et Pologne du VIIe au XVIe siècle*. Dir. Marie-Madeleine de CEVINS. Passés Composés, Paris, 2021. 663–664.

FÜGEDI 1981

FÜGEDI Erik: *Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon*. In: FÜGEDI Erik: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Magvető, Budapest, 1981. 57–88

Gesta Hungarorum

Gesta Hungarorum. ed. Aemilius JAKUBOVICH–Desiderius PAIS. In: *Scriptores rerum Hungaricarum (SRH)* I. MTA, Budapest, 1937. 13–117.

KLANICZAY 2000

KLANICZAY Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Balassi, Budapest, 2000

KUBINYI 2005

KUBINYI András: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. In: *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században*. Szerk.: CSUKOVITS Enikő–LENGYEL Tünde. MTA TTI, Budapest, 2005. 9–27.

POSZLER 2000

POSZLER Györgyi: Az Árpád-házi szent királyok a magyar középkor századaiban. In: MIKÓ Árpád–SINKÓ Katalin (szerk.): *Történelem-kép. Szemelvények múlt és művészetek kapcsolatából Magyarországon*. MNG, Budapest, 2000. 170–187. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2000/3)

RINGER 2017

RINGER István: *Egy eltűnt vár nyomában I. Régészeti kutatások a sátoraljaújhelyi Várhegyen 2007–2017*. Sátoraljaújhely, 2017

Sz. JÓNÁS 1986

Sz. JÓNÁS Ilona: *Árpád-házi Szent Erzsébet*. Akadémiai, Budapest, 1986 (*Életek és korok*)

SZEKFŰ 1938

SZEKFŰ Gyula: Szent István a magyar történet századaiban. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján* (I–III). Szerk.: SERÉDI Jusztinián. Szent István Társulat, Budapest, 1988 (Reprint) III. 1–80.

SZŰCS 1933

SZŰCS Jenő: Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuradalom. *Történelmi Szemle* 15. (1993) 1–57.

TARNAI 1984

TARNAI Andor: „A magyar nyelvet írni kezdik”. *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Akadémiai, Budapest, 1984

TÖRÖK 1986

TÖRÖK József: Szentté avatás és liturgikus tisztelet. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: FÜGEDI Erik. Gondolat, Budapest, 1986. 33–47.

TRINGLI 2011

TRINGLI István: Sátoraljaújhely a középkorban. *Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve* 21. (2011) 247–262.

TRINGLI 2017/a

TRINGLI István: A szent királyok szabadsága. In: TRINGLI István: *Szokás és szabadság. Tanulmányok a középkori magyar jogszokások és kiváltságok történetéhez*. Line Design Kft., Budapest, 2017. 103–137.

TRINGLI István 2017/b

TRINGLI István: Sátoraljaújhely egyházai a reformáció előtt. In: TRINGLI István: *Szokás és szabadság. Tanulmányok a középkori magyar jogszokások és kiváltságok történetéhez*. Line Design Kft., Budapest, 2017. 195–219.

TRINGLI István 2017/c

TRINGLI István: Tringli István: Sátoraljaújhely első kiváltságai. In: TRINGLI István: *Szokás és szabadság. Tanulmányok a középkori magyar jogszokások és kiváltságok történetéhez*. Line Design Kft., Budapest, 2017. 186–194.

WEHLI 1986

WEHLI Tünde: Az 1083-ban kanonizált szentek kultusza középkori művészetünkben. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: FÜGEDI Erik. Gondolat, Budapest, 1986. 54–60.

ZSOLDOS 2007

ZSOLDOS Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években*. MTA TTI, Budapest, 2007 (*História Könyvtár*)

A középkori Szórbénye (Abaúj m.) és a Bényei Szór család

BODNÁR TAMÁS

The Medieval Village of Szórbénye and the Szór de Bénye Noble Family

*

The medieval Szór noble family lived in Abaúj county only for a century and a half, as it disappeared from archival sources at the end of the 15th century. The family was one of the landlords of today's village of Hernádszurdok (Borsod-Abaúj-Zemplén county, Hungary), which in the Middle Ages was called Szurdok-Bénye. The Szór family became the owner of the southern part of the village called "Bénye" at the beginning of the 14th century, but later it also acquired the area called "Szurdok". In the middle of the 14th century, a member of the family was mentioned as János (John) Szór de Bénye, and in 1427 a part of the village took on the name of its owner: Szórbénye (Zoorbenye). The members of the Szór family, as familiars, undertook military service at the Barons of Nekcsei, but Péter Szór de Bénye rose to more higher rank, in 1471 he was mentioned as the Vice-Ban of Croatia. In the 1480s, the Szór brothers died, leaving the family extinct, and their estates flowed back to the king.

*

A tanulmány címében szereplő Szór család a 14. század elején tűnik föl Abaúj megyében, és kevesebb mint két évszázaddal később, a 15. század végére végleg el is tűnik. A Szór família kizárólag a mai Hernádszurdok település határai között egykor fennálló falvacskákból volt birtokos. A családnak megyei szinten sem volt túl nagy jelentősége, országos ismertséghez pedig csak az 1470-es években jutottak, mielőtt azonban igazán kiemelkedhettek volna rétegükből, magva szakadt a famíliának.

Hernádszurdok község az Északi-középhegységben, azon belül a Cserehát dombvidék keleti peremén, a Hernád folyó mellett fekszik. Keletre, a Hernád túloldalán Göncce és Göncruszkával határos. Észak felé határa Hernádpetri és Hidasnémeti felé részben ma is az a Mogyorós (ma elterjedt nevén Eresztvényi)-patak, amelyet már 1234-ben is ezen a néven említ egy oklevél. Nyugati határát Hernádpetri felé a Bénye patak alkotja, déli határa Hernádvécse felé esik. A kora újkorban, és bizonyára a középkorban is Abaúj megye Csereháti járásában feküdt. A falu Hernád menti földjei bő termést ígérő öntéstalajok, a csereháti dombok azonban jóval gyengébb minőségűek. A határ felét szántóföldek, másik felét erdő, vagy mára már erdőszült legelő borítja.

A település határának kiterjedése a középkorban nyugati és déli irányban nagyobb volt, mint ma. Nyugat felé a 13. században szomszédos volt Kércs,¹ majd a 14. században Radvány² falvakkal, déli irányban Vécse³ területéből jelentős darab tartozott hozzá. A 13–14. század folyamán birtokaprózódással több, külön névvel nevezett kisebb területre osztották szét birtokosai. Ezek a kisebb területek Bénye és Szurdok települések voltak, valamint ezek mellett létezett egy kisebb kiterjedésű és időszakosan fennálló birtok, Dobófölde.

¹ Ma Hernádkércs.

² Ma Pusztaradvány.

³ Ma Hernádvécse.

1. ábra: Hernádszurdok határának mai kiterjedése szatellit felvételen, kék színnel jelölve a Garadna és a Bénye patak (Forrás: <https://www.mepar.hu> 2020. nov. 15.)

A három település: Bénye, Szurdok, Dobófölde határa az Árpád-korban még egységes egészet alkotott, melynek első írásos dokumentuma 1219-ből maradt fenn a Váradi regesztrumban. Ekkor a helység neve „Scerepin” ahonnan az útonállással vádolt „Bena” nevű várjobbágyot idézték meg.⁴ A legközelebbi alkalommal, 1234-ben, feltehetően a fenti várjobbágy nevéből Szurdoki Bényének (Byna de Zurdok) írták.⁵ A fenti 1234-es esztendő azért is fontos megemlíteni, mert a falu ekkor az abaúji várispánságtól magánkézbe került, Aba nembéli Demeter kapta meg, és határát leírták.

Az első határjel a Harnad folyónál kezdődik és a királynő Weytha (Vécse) falubeli népeinek földjével határos; és onnan egy nagy berken keresztül egy nagy úthoz tart, és ott van egy földből felhalmozott határjel; onnan továbbmegy és egy hegyre felkapaszkodik, és a fent mondott népekkel határos, és a hegyről leereszkedik a Grachna folyóhoz, (Garadna-patak) és a folyón átkelve egy nagy hegyre kapaszkodik fel, és ott Keech (Kércs) földjével határos, és a hegyről leereszkedik Houl fia Péter falujához, tudniillik Gradna-ig,⁶ és onnan átmegy egy erdőn és leereszkedik egy völgybe a Munurous potok-hoz, és azon folyó mellett kelet felé tart, és határos a királyné németjeinek földjével, és ugyanazon folyó mentén visszafordul a Harnad-hoz, az előbbi határjelhez.⁷

⁴ GYÖRFFY 1963. I. 149.

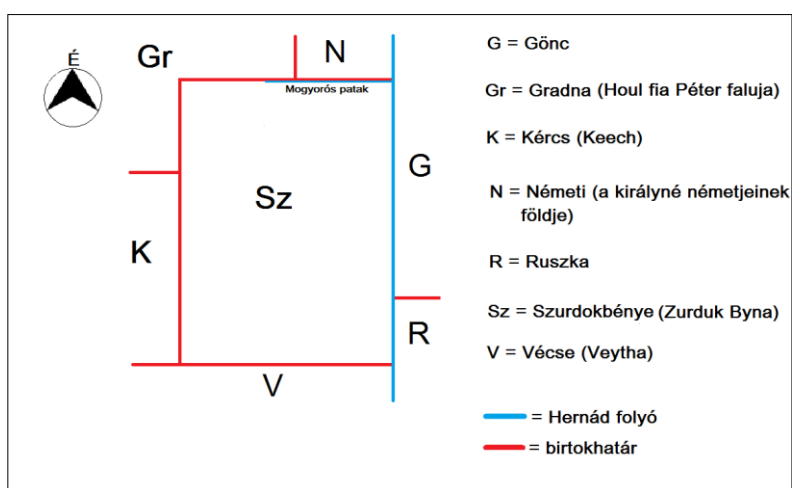
⁵ MNL OL DL 198.

⁶ Ez a Garadna falu később a nevezett Péterről a Petri (ma Hernádpetri) nevet kapta. A falut a 16. századig előfordul, hogy Felgaradnaként említi. (CSÁNKI I. 1890. 207.)

⁷ PÓR 1890. 24.; MNL OL DL 198

A határjárásból megállapítható, összehasonlítva a későbbiekben közölt határjárásokkal, hogy az újonnan adományozott kezén ekkor Szurdokibénye⁸ teljes egységet képezett.

A Szór család megjelenésével kapcsolatban Szurdokibénye térségében nincs pontos adatunk. Azt biztosan kijelenthetjük, hogy a Nécseiek familiárisai voltak, akik itteni saját birtoktestükből adományoztak egy darabot a Szór családnak, feltételezhetően 1312 után. Ez a feltételezés azért lehet helytálló, mert az ekkor gyorsan emelkedő Nécsei família I. Károly király mellett harcolt a rozgonyi csatában, és kiváló katonákat ők is kisebb földbirtokokkal jutalmazták meg. Az általuk történt itteni donációra találunk még példát a későbbiekben. A kérdéses Szór család Györffy György szerint is itt élhetett már 1313–1316 között,⁹ tudniillik ebben az időben egy Szurdokibényével szomszédos birtokossal, Ruszkai Szerafinnal keveredtek viszályba. Az ezzel a viszályal kapcsolatos két oklevél dátumát mára sikerült pontosan meghatározni: 1314. május 2. és 1314. június 24.¹⁰ Az iratok tanúsága alapján, Abaúj megye döntése szerint „Zour”-nak¹¹ mondott Miklós fia János és annak szerviente, Iván köteles volt megjelenni Ruszkai Szerafin ellenében végső válaszdadásra. A második oklevélben a megyei hatóság már bírságban is elmarasztalta Szerafint a „Scour”-nak¹² mondott Miklós fia János elleni perében.

2. ábra: Szurdokibénye határai az 1234-es határjárás alapján

A fenti oklevelek pontos dátumát közlő Szőcs Tibor szerint Szór Miklós fia János – az oklevél provenienciája alapján – bárcai Fekete Miklós fia Jánossal lehet azonos, aki egy Máriássy-levéltárban őrzött másik oklevélben is felbukkan, illetve 1314–1322 között egyéb forrásokban is.¹³ Ezt a feltételezést azonban a Szór családra vonatkozó későbbi oklevelek nem támasztják alá.

A perek Ruszkai Szerafin és a Szór család között 1316-ban is folytatódtak, Újvár megye albírája és a 4 szolgabíró által kiadott oklevél szerint december 16-án „Scour” Miklósnak meg kell jelennie, és Ruszkai Szerafin ellenében „Alch” Jánost köteles volt kiállítani.¹⁴ A határnapon azonban az albíró és szolgabírák közölték, hogy az idézésre sem Miklós nem jelent meg, sem Jánost nem állította ki, így

⁸ Szurdokibénye, Szurdokibénye, Bényeszurdok, Bényeszurdoka névvariánsokban fordul elő ekkor.

⁹ Györffy 1963. I. 150.

¹⁰ Szőcs 2017. 319.

¹¹ Azaz Szór-nak mondott. Az oklevél átiratában a név magyarosítva „Zotir”-ként szerepel. Az eredeti szövegben: *Johannes filius Nicolai dicti Zour*. Szőcs 2017. 319.; MNL OL DL 75224.

¹² Szőcs Tibor szerint a név „Scow”, mi a Györffy olvasatát használjuk, mert az áll közelebb a kiejtett alakhoz és az oklevélben is láthatóan így szerepel. Szőcs 2017. 319.; Györffy 1963. I. 150.; MNL OL DL 75191.

¹³ Szőcs 2017. 319.

¹⁴ KRISTÓ 1996. 369.; MNL OL DL 83 174.

Miklóst – akire Szerafin napestig várt – bírságban elmarasztalják, amennyiben hitelt érdemlően nem menti ki magát.¹⁵

1316-ban végleg bizonyosságot nyerhetünk arról, hogy a vizsgált család a korábbi években kaphatott adományt Szurdokibénye határából. A Nécseiek ugyanis 1316. december 11-én egy másik familiáris családnak, Salamon fiainak, Jánosnak és Dobónak is földet adtak itteni birtokukból, ekkor, mint határos, szóba került a Szór família is:

Ezen sorokkal akarjuk mindenki tudtára hozni, hogy a nemes férfiak: [Nécsei] Demeter mester, a király úr tárnokmestere, Sándor ispán fiai, Miklós és Sándor mesterek előttünk személyesen megjelentvén, előszóval vallomást tettek: Salamon fiainak, Jánosnak és Dubow-nak az írántuk tanúsított hűséges és érdemes szolgálataikért, melyeket nem csak ők maguk, hanem nagyapjuk Kozma is mutatott, akit – mivel a jó emlékezetű András, Magyarország néhai dicső királyának seregében nagyapjuk, Demeter mester az életét többre tartotta – megöltek, és ezután is a fent mondott Salamon, amíg csak élt, mindig hűséges engedelmességet és szolgálatot tanúsított írántuk. Ezért az ő Benyának¹⁶ hívott birtokukból egy három ekére való földdarabot kihalásítva, mely keletről a Harnaad folyó között, délről Zoor-nak mondott Miklós és Wyrus ugyanazon birtokból kihalásított földje között és nyugatról a Radoan-nak nevezett föld között fekszik, a fent mondott Jánosnak és Dubow-nak adták, adományozták és átadták örök jogon és visszavonhatatlanul birtoklásra és bírásra. Ezen dolog emlékezetére és örök erősségére a jelen oklevelet pecsétünk oltalmával engedjük megerősíteni.¹⁷

Az oklevél alapján kirajzolódni látszik a három részre osztott Szurdokibénye határa. Északon a nagybirtokos donátor Nécseiek birtokolják a későbbiekben már következetesen csak Szurdoknak nevezett birtokrészt.¹⁸ Délen, Hernádvécse felé eső területen, amelyet Bénye illetve Szórbénye néven illetnek a későbbiekben, a Szór családból Miklós és „Wyrus” (ő a továbbiakban Veressel azonosítható) birtokos. Míg a kettő közötti rész az újdonsült adományosoké, Salamon fia Jánosé és „Dubow”-é, azaz Dobóé. Az utóbbiak által szerzett földet aztán évszázadokon keresztül Dobóföldének hívják majd első tulajdonosáról.

Szór Miklós és Veres birtoka csak tíz évvel később, 1326 nyarán került a család kezébe. Az 1316-ban leírtak ellenére, amelyben azt olvashatjuk, hogy a Vécse felé eső terület a tulajdonuk, 1326-ban sem adomány-megújításról, sem oklevél-átírásról nincs említés. Viszont az oklevél a birtok adományozásáról múlt időben beszél, tehát az adományozás már jóval korábban, 1316 előtt is megtörténhetett. A donátor, bizonyos okból, fontosnak tartotta ennek a tényét hitelesen, írásban rögzíteni.

1326. június 13-án, I. Károly király, mivel Demeter tárnokmester és Nehche-i Sándor fia Miklós fia Demeter az Újvár megyében fekvő Zurdukbenye nevű szerzett birtokukból Chepan fiai, Omodeus és András Veyche nevű birtoka felől fekvő négy ekényi részét hű szolgálataiért szerviensiüknek, Petres fia Miklós¹⁹ comesnek adományozták, kérésükre megparancsolja az egri káptalannak, hogy küldje ki emberét, akinek bizonyosága mellett [...] a szomszédokat és határosokat összehívva a birtokrész határait bejárja, és Miklós comest abba beiktatja.²⁰

¹⁵ KRISTÓ 1996. 371.; MNL OL DL 83 174

¹⁶ Benya azaz Bénye névhasználata is arra utalhat, hogy Szurdok és Bénye már külön területként volt kezelve. KRISTÓ 1996. 366.; MNL OL DL 50355

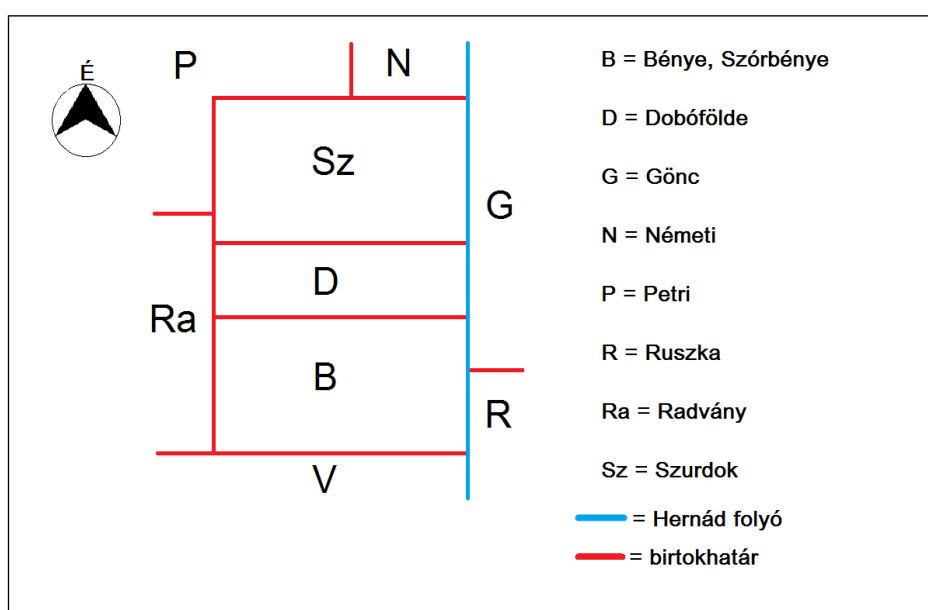
¹⁷ MNL OL DL 50355

¹⁸ 1337-ben Zurdok: BLAZOVICH–GÉCZI 2005. 398, 464. MNL OL DL 398, 399. 1375-ben Zurduk: PÓR 1890. 43.; FEJÉR 1834. 74.

¹⁹ Petres fia Miklós, aki Szór Miklóssal azonosítható.

²⁰ BLAZOVICH–GÉCZI 2000. 249.; MNL OL DL 87488

A beiktatás június 24-én ellentmondás nélkül meg is történt és a határokat, melyek közül több földrajzi név ma is felismerhető, leírták: *Harnad folyó, liget, berch, Ozwueulg, berch, nagy úton átkelve Garadnapatak nevű patak, berch, Veyche és Raduan nevű birtokok, út, Raduan birtok, Ozwueulg nevű völgy, az említett Garadnapataka nevű folyó, nagy árok, nagy út, berch oldala, a mondott Ozwueulg nevű völgy, berch, a mondott liget, a mondott Harnad folyó közepe.*²¹ A határjárás vázlatosan ma is végigkövethető, a kiszakított birtoktest déli oldalán halad végig a Hernád mellől nyugat felé indulva, elhalad Vécse birtok mellett, átkel a Garadna patakon, eléri Radvány falu határát,²² amely mentén észak felé haladva keletre fordul, átkel a Garadna patakon és keleti irányban újra eléri a Hernádot. A felsorolt egyéb tereptárgyak közül talán csak a „Nagy út” azonosítható, amely ezek szerint a Garadna patak mellett, annak keleti oldalán helyezkedett el. A határjárásban előforduló Aszúvölgy nevezetű völgyek az itt található, egymással és a Hernáddal nagyjából párhuzamos Bénye patak²³ és Garadna patak völgyei lehetnek.

3. ábra: Szurdok, Dobóföldre és Bénye határai a 14. századi határjárások alapján

A donációval összefüggő következő oklevélben, 1326. július 21-én az adományozott [Szór] Miklós comes azt kérte, hogy a neki juttatott birtoknak az egy hatodát fivére, Veres Demeter fia, Domonkos birtokolhassa.²⁴ Utóbbiak lehetnek a korábban „Wyrus” néven említett Veresek.

Bő tíz évvel később, 1337-ben a Szurdokot bíró Nékse család járátja meg falujának északi határát: Július 9-én I. Károly király „Nekche”-i Miklós fia Denk kérésére, mivel az Újvár megyében fekvő „Zurdok” nevű birtok határai nincsenek pontosan megállapítva, megparancsolja a szepesi káptalannak, hogy „Zor” János vagy „Budun” fia Péter vagy „Zor” Péter királyi emberrel küldje ki emberét az említett birtok határainak bejárására, és mások birtokaitól való szétválasztására.²⁵ A bejárás augusztus 9-én megtörtént, amiről a szepesi káptalan jelenti, hogy „Zor” Péter királyi emberrel kiküldte biznyságként „Kunchlinus” karbeli alszerpapot, [...] majd „Zurdok” birtokot a régi határok mentén bejárták, a régi

²¹ BLAZOVICH–GÉCZI 2000. 290.; MNL OL DL 87488

²² A korban a mai Pusztaradvány területe még Hernádpetri és Hernádvécse közzé ékelődött.

²³ A határjárás ezt a folyóvizet nem említi, pedig keresztesznie kellett ezt a határjáróknak.

²⁴ BLAZOVICH–GÉCZI 2000. 301.; MNL OL DL 87488

²⁵ BLAZOVICH–GÉCZI 2005. 398.; MNL OL DL 3082

határok mellett újakat emeltek, és azokkal a jogokkal, amelyekkel hozzá tartozik, Denk-nek hagyták ellentmondás nélkül örök birtoklásra. Határjárás: „Ozowfew” völgy, ahol három határjel volt, amelyek közül egyet ekével szétromboltak, ugyanaz a völgy, tölgyfa, három határjel ugyancsak ekével szétszántva, ugyanaz a völgy, „berch”, ugyancsak három határjel szétszántva, ugyanaz a hegy, völgy, hegy, egy bizonyos hegy teteje, ahol két tölgyfa áll, „Bykwlg” nevű völgy, „Monyerowpatak” nevű völgy, ugyanaz a völgy, „Harnad” folyó.²⁶ A Bikk és Mogyorós-patak földrajzi nevek a 18–19. században és ma is használatban lévő, „élő” nevek.²⁷

1341-ben „Benye-i Zoor” János neve újra királyi emberként fordul elő egy oklevélben.²⁸ Az Országos Levéltárban található Pataky Károly-féle genealógiai gyűjtemény szerint pedig 1366-ban Szór Miklós felesége Vécsey Ilona volt.²⁹ 1375-ben Bényey³⁰ Miklós – azaz Szór Miklós – fia, Péter átíratta a jászói préposttal a már feljebb tárgyalt, 1326-ban kiadott adománylevelet és határjárását.³¹ Az előző Miklóssal nem azonos Bényei Szór Miklós 1399-ben³² és 1404-ben³³ ugyancsak királyi emberként szerepelt. Ez a Miklós jogi jártasságú ember volt, mert a következő negyed évszázad folyamán több esetben fennmaradt a neve prókátorként, így 1411-ben Delnei István és fia János megbízottja rokonaik ellenében Delne birtokkal kapcsolatos perükben.³⁴ 1414-ben egyszer Papy Péter fia János ügyvédje Papi birtokperében,³⁵ majd Ruszkai Bertalané az „Agoch”-i Péter felesége elleni per folyamán.³⁶ Utóbbi Ruszkai Bertalan 1419-ben megvásárolta az ekkor „Dobobénye”-nek³⁷ (Dobóbénye) nevezett birtokot, amiből a 15. század folyamán számtalan nézeteltérése származott a két családnak. Ez a Dobóbénye, amelyet máskor Dobóföldének neveznek, ekkor *possessio*, azaz lakott hely volt.

Néhány év múlva, 1423-ban megtudjuk, hogy Szór Miklós feleségét Katalinnak hívták, illetve a családnak ebben az évben az évben anyagi nehézségei támadtak. Szór Miklós ugyanis el szeretne volna adni kiskorú fia, György nevében is Bénye birtok felét „Horwathy” János fiainak, Lorándnak, Pálnak és Györgynek. Az adásvételt azonban nagyobbik fia, István igyekezett tiltakozásával megakadályozni.³⁸ 1425-ben Miklós újra királyi ember.³⁹

A birtokeladás elleni tiltakozás sikeres lehetett, mert az 1427-ből fennmaradt kamarahaszná összeírás szerint Bénye faluban csak egy birtokos van, az eddig még nem, és ezután sem ismert Bényei Szór⁴⁰ Benedek. Bényén 10 jobbágyportát számláltak össze, a szomszédos Szurdokon, amely ekkor már a Nekcseiek rokonainak, a Keczeknek a kezében volt, 16-ot.⁴¹ A Ruszkai Kornisok Dobóföldre megszerzésével a Hernád nyugati oldalán kezdtek malomépítésbe, ami ellen „Zoorbényey Zoor” Miklós fia György tiltakozott 1437-ben.⁴² Ekkor olvasunk először az oklevelekben a család nevével megtoldott Bénye faluról.

²⁶ BLAZOVICH–GÉCZI 2005. 464.; 3082.

²⁷ BÉL 2020. 173.; OSZK Kézirattár Fol. Hung. 1114. 377.

²⁸ SEBŐK 2004. 328.

²⁹ VÉCSEY 2011. 15.; MNL OL A 133. (Közelebbi jelzete ismeretlen.)

³⁰ A Bényei, Szór, és Szórbényei neveket gyakorta váltogatva használták.

³¹ MNL OL DL 87488

³² CSOMA 1897. 468.

³³ NAGY 1888. 305.

³⁴ MNL OL DL 57421

³⁵ MNL OL DL 83569

³⁶ MNL OL DL 50360

³⁷ MNL OL DL 50362

³⁸ MNL OL DL 89970

³⁹ C. TÓTH–LAKATOS 2013. 1193.; MNL OL DF 221598

⁴⁰ Az eredeti szövegben Sor Benedek. MNL OL DL 24819

⁴¹ ENGEL 1989. 43, 54.

⁴² MNL OL DL 88110

Az 1440-es években komoly ellentétek keletkeztek a Szór és a Ruszkai család között Dobóföldre miatt. Szórbényei György 1445. március 24-én bemutatta a megye oklevelét a Sárvári László esküdt által végzett vizsgálatról, miszerint Ruszkai Kornis fia János, a Szór György zálog címen birtokolt Dobóföld nevű erdejét jobbágyaival kivágatta és elhordatta. Mivel Ruszkai nem fogadta el a megye ítéletét, ezért az alispán a pert, Rozgonyi György országbíró levelének megfelelően, a királyi kúriába, az országnagyok elé küldte át.⁴³ Három évvel később aztán Kornis János amiatt emel panaszt, hogy Abaúj megye törvénytörése az ő peres ügyében, amelyet Bényei Zor Györggyel folytatott, nem ítélezhet.⁴⁴

Az 1450-es években már Szór György fordul elő több esetben királyi emberként.⁴⁵ 1453-ban megtudjuk róla, hogy neve Bényei Szór Hym másként György.⁴⁶ Fontos dátum a család életében az 1468. év, ekkor ugyanis június 17-én az országbíró iktatóparancsára, újra beiktatták „Benye-i Zor” Györgyöt és Pál nevű fiát, a szomszédok jelenlétében és ellentmondás nélkül, Bénye birtokba.⁴⁷

1470. december 2-kán az országbíró meghagyta a jászói konventnek, hogy Ruszkai Kornis János és Ruszkai Vince fia Péter kérésére „Dobofelde” földön határt járasson.⁴⁸ Feltehetően a Ruszkai család szerette volna tisztázni a problémás birtok határait, és ezt hiteles módon írásban rögzíteni. Ez azonban a Szór család oldaláról nézve csak olaj lehetett a tűzre, mert a szóban forgó napokban, november 29-én a Ruszkaiak „Dobofewlde” földön levő kilencedkepeit „Zorbenye-i Zoor György, Keech-i Fwlo György, Ffay László, Zakol-i Mátyás, Borzwa-i István, Kowachy János, Bozynka-i Balázs” felégették.⁴⁹ December 2-kán pedig „Zoorbenye-i Zoor” György és Péter nevű fia a Kornisokat illető bortizedet innen jogtalanul elvitte.⁵⁰ A károsultak panaszt tettek,⁵¹ és a Szór familia az égetésért járó kártérítés kifizetését nem kerülhette el, 1471 januárjában az országbíró már megidéztette a bűnösöket.⁵² Ez az ellentét végül 1473-ban megegyezéshez vezetett „Zorbenye”-i Szór György és Ruszkai Kornis Miklós és Pál között Dobóföldre pusztá ügyében. Tizenhat választott bíróra bízta a döntést, akik közül kettőnek olvasni tudónak kellett lennie, hogy az okleveleket áttanulmányozhassák.⁵³ Így végül szeptember 17. előtt megtörtént Dobóföldre határjárása, amely az 1316-ban leírt határokhoz hasonló területet jelölt ki.⁵⁴ A birtokkal kapcsolatos huzavona azonban 1474-re is áthúzódott, amikor is Kornis János fiai, Miklós és Pál⁵⁵ Dobóföldének nyugati felét azon nyilvános nagy útig, amely Szurdoktól Garadnára vezet, eladták Zoor Györgynek.⁵⁶

A család, ahogy a középkori kisbirtokos nemesek jelentős része, katonáskodással töltötte élete egy részét, a Szór-elődök a Nekcseiek 1350-ben történt kihalásáig,⁵⁷ ahogy ezt a tőlük kapott birtokadomány is bizonyítja, a bárói család fegyveres szolgálatában állhattak. A 15. század folyamán több hadjáratban is részt vehettek, bizonyára folyamatos szolgálatot is elláttak. Bár ezt bizonyító dokumentum nem áll rendelkezésre, de tény, hogy 1471-ben Bényei Szór György fia Péter Horvátország albánja

⁴³ MNL OL DL 88196

⁴⁴ KÁDAS 2015. 56.; MNL OL DL 88234

⁴⁵ THALLÓCZY-ÁLDÁSSY 1907. CCCLVI, CCXLIV.

⁴⁶ *Hym aut alter Georgius Zoor de Benye*. MNL OL DL 14668

⁴⁷ MNL OL DL 50373

⁴⁸ MNL OL DL 50374

⁴⁹ MNL OL DL 50376

⁵⁰ MNL OL DL 50375

⁵¹ MNL OL DL 50375

⁵² MNL OL DL 50376

⁵³ MNL OL DL 88540

⁵⁴ MNL OL DL 37303

⁵⁵ Csoma József az adásvételt 1484-re datálja, ami azért sem lehet helytálló, mert a család ekkorra már kihalt. (Csoma 1897. 353.) Az oklevél keletkezése kiszakadt, de hátuljára ceruzával utólagosan az 1474. évet írták. Az előző iratok ismertében ez lehet a helyes dátum.

⁵⁶ MNL OL DL 50390

⁵⁷ PÓR 1892.

volt, és ezt a méltóságot jelentős katonai tevékenységgel érthette el. Ráadásul mellette szolgált ekkor két testvére és féltestvére is, amint az a korabeli oklevélből kiderül:

Mátyás király Ormayn várát, Kroatiaiban összes tartozékaival és jövedelmeivel együtt Berenzallasa-i Gaz Elias fia, Sándor Pálnak és Berenzallasa-i Sándor Benedek fia, Pythor Istvánnak és Lászlónak, testvéreinek egyrészt, másrészt pedig Kroatia albánjának, Benye-i Zor György fiának, Thar⁵⁸ Pálnak és Ábrahám és Péter nevű testvéreinek és féltestvérének, Zebenye-i Bako György fiának: Parvus Mihálynak zálogosítja el 2000 forintért. A két Pál ugyanis a kroatiai várak fenntartására 2000 forintot fordítottak, s ezenfelül hű szolgáltatokat tettek a királynak. A 2000 forint zálogösszegeen kívül, visszaváltás esetén, a várak és várbirtokok javitására fordított összeget is meg kell majd térítenie az uralkodónak.⁵⁹

A Szor testvérek ezzel komoly felemelkedési lehetőséghez jutottak, de már nem tudtak vele élni, mivel 1480-ra mindhárman elhunytak. A bán helyettese, Pál és ennek idősebb öccse korábban meghalhatott, de Péter elhunytáról, annak okát nem részletezve, írásos dokumentum is tanúskodik 1480. szeptember 19-ei keltezéssel: „Mátyás király felszólítja a jászói konventet hites emberének kiküldésére, mert Maróthfalvi Demeternek és Horváth Jánosnak adományozta a magtalanul elhalt Zor⁶⁰ Péternek minden birtokát, köztük Zorbenét⁶¹ és Zurdokot, amelyekbe be akarja őket iktatni.”⁶² Amennyiben Péter még ezt megelőzően is Horvátországban tartózkodott, halálára az I. Mátyás király és III. Frigyes császár közötti, március folyamán zajló stájerországi harcok adhatnak magyarázatot. Mátyás ugyanis engedélyezte Daud boszniai pasának, hogy szabadon átvonulhasson a magyar korona területein, a császár tartományainak megtámadására, a pasa azonban a portyáról visszatérőben Horvátországban pusztított.⁶³

A zálogban tartott vár neve a történelem folyamán Rmanj, Ermény, Ormán, Ermen néven szerepelt, egykor Lapac, később Zágráb vármegyében volt. Ma Bosznia-Hercegovinában az Una és Unac folyók torkolatánál, Martin Brod település közvetlen szomszédságában fekszik. A várból mára egy 10 méteres henger alakú torony maradt csupán, a többi erődítés szinte teljesen elenyészett.

A családról csak magvaszakadásakor, 1480-ban tudjuk meg, hogy ekkorra már a Szórbényétől északra fekvő Szurdok is a kezükön volt. Csoma József szerint „az utolsók e családból Zor György és fia Péter, kik 1473-ban Szurdok falu felét 500 arany forintért Buzlai Miklósnak eladták, másik fele magszakadás esetén szintén reá volt szállandó. De még ugyanezen évben egy más okiratban az egész falut átadták neki 1000 arany forintért. Azonban ezen örökbevallások dacára az 1480. évben már Keczer Sándor fiai Ferenc és László birtokában találjuk Szurdokot, kik ahhoz Zoorbényei Zoor György halála után örökség útján jutottak.”⁶⁴

Dobóföldre pusztát érdemeik elismeréséül a király Maróthfalvi Horváth Jánosnak és Tyczo Demeternek adományozta, mely „Zorbényi Zor” Péter magtalan halála után szállt a koronára.⁶⁵

⁵⁸ Az eredeti oklevélben is „Thar”-nak írva. Nem derül ki, hogy elírás a „Zor vagy Zoor” helyett, vagy nevét valóban valamilyen oknál fogva „Thar”-ra változtatta.

⁵⁹ MNL OL DL 68070

⁶⁰ Az MNL OL regesztájában „Zari”, de az oklevél szövegében „de Zor”.

⁶¹ Az MNL OL DL 88646 számú, a jászói konvent által kiadott oklevél regesztájában „Zorbánc” téves olvasat szerepel.

⁶² MNL OL DL 88646

⁶³ BENDA 1983. I. 305.

⁶⁴ CSOMA 1897. 5.

⁶⁵ MNL OL DL 88657

4. ábra: Ormán várának toronymaradványa (Forrás: www.varak.hu)

Szurdok falu Hernádszurdok néven a mai napig fennáll, belterülete az Árpád-kortól folyamatosan lakott volt, amelyet a 2013 és 2016-ban végzett terepbejárásokon előkerült Árpád-kori és középkori kerámia-töredékek is bizonyítanak.⁶⁶ Dr. Wolf Mária az Abaúj megye Árpád-kori településeiről írt könyvében Szurdokbényét Hernádszurdokkal azonosítja, és nem ír a különálló Bényéről.⁶⁷

Dobóföldre lakott részét, illetve határának kiterjedését nem sikerült eddig azonosítani. Bényének, illetve Szórbényének a középkor után is volt önálló története, mert a birtokot Szórbénye néven 1656-ban Ibrányi Ferenc kezén találjuk:

*Az mi az Szőr Bényei határ dolgát illeti: az Szőr Benyei erdőt is közönségessen bírták eleink is, s úgy mi is az atyafiakkal mint ős jószágunkat, de ennek is osztatlan az erdeje. Az mezejében nékem osztva és szakasztva vágnak szántóföldeim, kik csak magam számára valók, nékem adnak dézmát belőle, de számokat az földeknek nem tudhatni, mivel régen áll pusztában. Vágnak ugyan igen nagy szél földeim, főképpen Vétse felől, kiket hanemha ad oculátam regisztrálna ember, egyébkint meg nem tudhatni, de arra rá kell vigyázni, ha mások az én földeimet bitangul nem élik-é dézma kívüli, nem mások vonszak-é az dézmáját, erdején is ki s micsoda disznók járnak; ha hír nélkül, el kell hajtani, jobban vigyázván esztendőnként reá, mint eddig, mert ebből is szép haszon volna Golophoz, ha jó gondviselő volna hozzá Golopról. NB.*⁶⁸

⁶⁶ MNM Régészeti Adatbázis: <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/34034> (2020. nov. 14.)

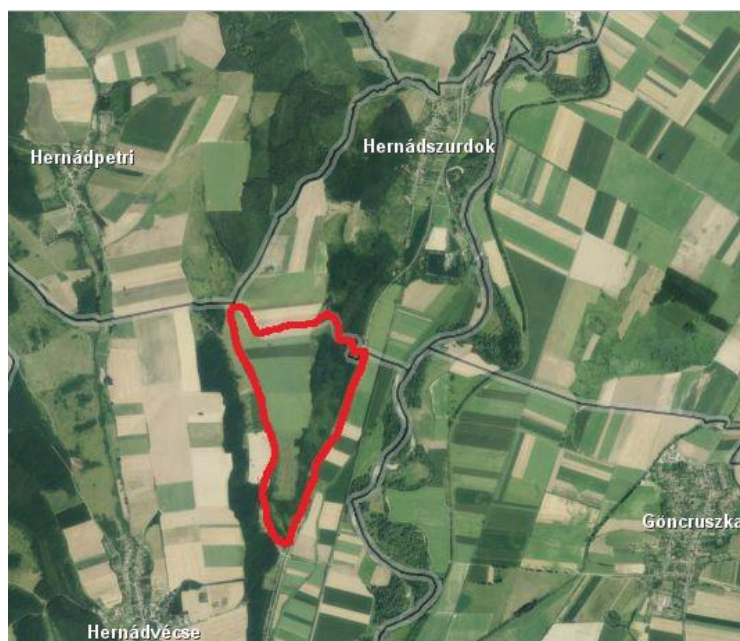
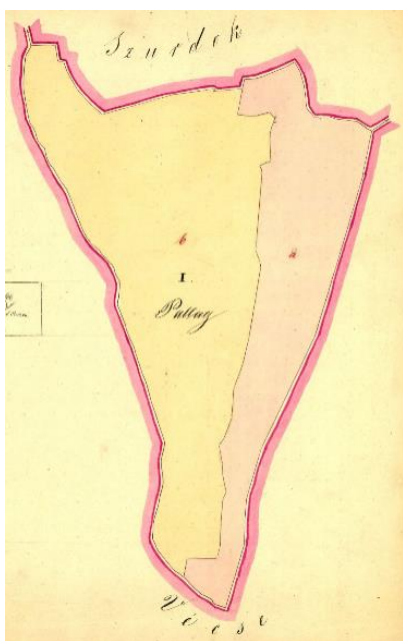
⁶⁷ WOLF 1989. 156.

⁶⁸ Idézi: MÉSZÁROS 2010. 108.

A birtok Ibrányi Ferencről a Vay családra szállt, kiknek osztozásakor 1716-ban Platthy Sándorné Vay Borbálára maradt, ekkor csupán ennyit jegyeztek fel róla: „Ezen praediumnak jó makktermő erdeje vagyon, jó makktermésnek idején meghízhatik rajta sertés No. 1300. Ebben az praediumban szántóföldek is vannak az urak számára.”⁶⁹

A földrajzi név, „Szörbénye” a mai napig használatban van. 1864-ben a Pesty Frigyes-féle földrajzi nevek gyűjtésekor a köznép így magyarázta név eredetét: „Szörbénye, mely jelenben egy részbe szőlőtövekkel van beültetve, más részben pedig mint közepszerű szántóföld használatik. Adoma szerint onnan vette nevezetét, hogy e helyütt az úgynevezett szórdisznók nagyban tenyésztek és így a szörbentől lett Szörbene = Szörbénye.”⁷⁰

A Szörbényének nevezett területet, amint a térképes dokumentáció is mutatja, 1855-ben még önálló pusztaként kezelték, amely a kataszteri felvétel idejében Hernádvécsehez került és ma is hozzá tartozik. A mellékelt tagosítási „krokira”, illetve az ez által kijelölt EOVTízezes méretarányú térképre rátekintve láthatjuk, hogy ekkor az egykori Szörbényének már csak a keleti felét, a Bénye patak és a Hernád közötti területet illették Szörbénye névvel. A ma használatos EOVTízezes méretarányú térképen elnevezése: Bénye. Ezen a helyen már az 1990-es évek közepén is folyt terepbejárás, de ekkor a termelősövetkezetek felbomlása utáni években a terület parlag volt. Ezért csak egy-két kerámiatöredék került itt elő, amelyek viszont 14. századi eredetűek voltak.⁷¹ Legutóbb az M30-as autópálya Miskolc–Tornyosnémeti szakaszának építése kapcsán 2016-ban végzett itt terepbejárást Koller Melinda régész. A terepbejárás eredményeként mintegy 1,5 km hosszú és 700 méter széles középkori lelőhelyet talált,⁷² ami egyértelműen bizonyítani látszik Bénye, illetve Szörbénye falu egykori belterületének itteni elhelyezkedését.

5/a-b. ábra: Szörbénye önálló határa az 1851-es tagosítás idején. A szatellit térképen piros színnel jelölve a hernádvécsei határba ékelődő Szörbénye területe, ahol 2016-ban a középkori falu régészeti leletei előkerültek (MNL BAZML VI. 101. 25. doboz, Hernádvécse. www.mepar.hu Hernádszurdok, 2020. nov. 15.)

⁶⁹ MNL BAZML XIII. 25. 11. doboz, a.

⁷⁰ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 1114. 377.

⁷¹ Dr. Wolf Mária korabeli szíves közlése.

⁷² MNM Régészeti Adatbázis: <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/36170> (2020. nov. 14.)

*

Itt szeretnék köszönetet mondani dr. Wolf Máriának a leletmeghatározásban, dr. Gyulai Évának pedig oklevéltértelezésben nyújtott segítségéért. Dr. Pusztai Tamásnak köszönöm a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti adatbázisában szereplő adatok felhasználási lehetőségét. Végül, de nem utolsó sorban köszönöm dr. Dreska Gábornak az 1996-ban végzett oklevélfordításait.

*

Források

MNL = Magyar Nemzeti Levéltár

OL = Országos Levéltára

A = Magyar Kancelláriai Levéltár

DL = Diplomatika (Mohács előtti) Gyűjtemény (www.hungaricana.hu)

BAZML = Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc

VI. 101. = A Miskolci Pénzügyigazgatóság iratai

MNM = Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

Fol. Hung. 1114 = Pesty Frigyes helységnévtára, Abaúj vármegye (Kézirattár)

Bibliográfia

BÉL Mátyás

BÉL Mátyás: *Notitia Hungariae novae historico geographica... Comitatum ineditorum tomus sextus, in quo continentur... Comitatus Abaujváriensis, Gömöriensis, Thornensis et Borsodiensis*. Szerk. Tóth Gergely, Budapest, 2020.

BODNÁR 1997

BODNÁR Tamás: *Hernádszurdok története 1945-ig*. Hernádszurdok, 1997

C. TÓTH–LAKATOS 2013

C. TÓTH Norbert–LAKATOS Bálint: *Zsigmondkori oklevéltár XII. 1425.*, Budapest, 2013

CSOMA 1897

CSOMA József: *Abaúj-Torna vármegye nemes családjai. Abaúj-Torna vármegye monographiája* I. Kassa, 1897

FEJÉR 1834

FEJÉR, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Tomi IX. Vol. 5. Budaë, 1834

GYÖRFFY I. 1963

GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I. Budapest, 1963

KRISTÓ Gyula

KRISTÓ Gyula: *Anjou-kori oklevéltár IV. 1315–1317*. Budapest–Szeged, 1996

BENDA 1983

BENDA Kálmán (szerk.): *Magyarország történeti kronológiája I–IV.* Budapest, 1983

BLAZOVICH–GÉCZI 2000

BLAZOVICH László–GÉCZI Lajos: *Anjou-kori oklevéltár X.* 1326. Budapest-Szeged, 2000

BLAZOVICH–GÉCZI 2005

BLAZOVICH László–GÉCZI Lajos: *Anjou-kori oklevéltár. XXI.* 1337. Budapest-Szeged, 2005

CSÁNKI I. 1890

CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I. kötet.* Budapest, 1890

ENGEL 1989

ENGEL Pál: *Kamarahaszna összeírások 1427-ből.* Budapest, 1989 (*Új történelmi tár* 2.)

KÁDAS 2015

KÁDAS István: Sárvári László és az 1444. évi törvénycikk. In: TERNOVÁČZ Bálint (szerk.) *Opuscula historica I. Történeti tanulmányok a XIV. és XV. Eötvös konferenciáról.* Budapest, 2015. 45–58.

MÉSZÁROS 2010

MÉSZÁROS Kálmán: *Egy Felső-Magyarországi köznemesi uradalom a XVII. század közepén. Ib-rányi Ferenc urbáriuma 1656.* Nyíregyháza, 2010 (*A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények* 39.)

NAGY 1888

NAGY Imre: *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára / Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo V.* Budapest, 1888

PÓR 1890

PÓR Antal: Lipóczi és Néksei Demeter és Sándor: *Századok I.* (1890) 20–43.

PÓR 1892

PÓR Antal: *Nagy Lajos.* Budapest, 1892 (*Magyar történeti életrajzok*)

SEBŐK 2004

SEBŐK Ferenc: *Anjou-kori oklevéltár XXV.* 1341. Budapest–Szeged, 2004

SZŐCS T2017

SZŐCS Tibor: *Damus pro memoria-oklevelek.* Budapest, 2017 (*A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok* 54.)

THALLÓCZY–ÁLDÁSY 1907

THALLÓCZY Lajos–ÁLDÁSY Antal: *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526.* Budapest, 1907. (*Magyarország melléktartományainak oklevéltára / Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum* 2.)

WOLF Mária

WOLF Mária: *Árpád-kori eredetű települések Abaúj vármegye déli részén.* Miskolc, 1989

Főúri birtok és fejedelmi rezidencia: a Rákócziak Zborón*

GYULAI ÉVA

Baronial Estate and Princely Residence: The Rákóczi in Zborov

The Zboró/Zborov castle of the huge Makovica dominion in the county of Sáros/Šariš built in the market town of Zboró (today: Zborov, Slovakia) has been the residence of the Rákóczi family and its heirs for 300 years. Although the castle was almost completely destroyed in the First World War, the relationship between Zboró and the Rákóczi family can be reconstructed on the basis of archival sources. The Zborov manor house of Serédyek, together with the castle of Makovica was bought by the Reformed religion Zsigmond (Sigismund) Rákóczi (1544–1608; Prince of Transylvania: 1607–1608) from the Polish Prince Janusz Ostrogski (1554–1620) in 1601. His sons, the Catholic Count Pál Rákóczi (1596–1636) and the Protestant Prince George I Rákóczi of Transylvania, and then the next generations of the two branches of the dynasty shared Castle of Zborov as a residence, George I. Rákóczi and his wife, Susanne Lorántffy, also had a Reformed church built in the castle area in 1630. The main residence of the castle was made by Pál Rákóczi's son, László (Ladislaus) Rákóczi (1633–1664), his wife, Erzsébet Nagymihály Bánffy, who converted to Catholicism, was also buried in the medieval parish church of Zborov in 1663. In 1661 the princely branch of the Rákóczi family became also Catholic, so from then on, the castle was inhabited only by Catholic Lords. In 1666 Frances I Rákóczi (1645–1676) held his wedding with Ilona Zrínyi here. Frances I. Rákóczi and his mother, Zsófia Báthory (1629–1680) had the court church of St. Sophia built to the residential wing of the castle. At the end of the 17th century, the daughter of László Rákóczi, Countess Erdődy neé Countess Erzsébet Rákóczi (1654–1707) born in Zboró, and her second-degree nephew and niece, the children of Frances I. Rákóczi: Prince Frances II. Rákóczi and Princess Julianna Barbara Rákóczi, who lived in Vienna, co-ruled the manor of Zboró. The Princess and her niece were generous donors of the parish of Zborov, Julianna Rákóczi built the St. Anne's Chapel, which still stands next to the parish church. In 1699, at the end of a lawsuit, Frances II Rákóczi relinquished his share of market town Zborov in favor of his sister, but retained the other dominion shares. After the Rákóczi War of Independence (1703–1711), the prince's estates were confiscated by the Habsburg government, but the estate of Julianna Rákóczi remained her property and it was inherited by members of the Aspremont Counts' family. Count Charles Gobert of Aspremont (1720–1749), imperial and royal chamberlain, cavalry general, died on November 9, 1749 in Zborov and was buried in the parish church. At the beginning of the 19th century, the remains of some family members were placed in the crypt of the court church than already dedicated to St. John of Nepomuk by Countess Maria Ottolina Gobertina of Aspremont-Baindt (1787–1866), but the crypt was destroyed after World War I and the humiliated remains by order of the Minister Plenipotentiary for the Administration of Slovensko (Czecho-Slovakia) were reburied in the Zborov Cemetery on May 22, 1920. After the liberation of the serfs, the last Aspremont heiress: Countess György Erdődy, Countess Mária Aspremont (†1866), received landlords' compensation for serf plots of the Makovica estate, including Zborov. The Erdődys sold their estate and the Zborov Castle at the end of the 19th century, then in 1907 the estate and the manor were bought by the Hungarian state treasury, so the former Rákóczi private estate became state property.

*A közlemény a szerző korábbi tanulmányainak átdolgozott változata (vö.: GYULAI 2020/a, GYULAI 2020/b; GYULAI 2021)

Zboró (Zborov) 1914/15

Alig több, mint 100 évvel ezelőtt, az I. világháború kezdetén Sáros és Zemplén vármegye északi részén óriási pusztítást végeztek az orosz offenzíva és az Osztrák-Magyar Monarchia közötti harcok.¹ Bár a Sáros vármegyei, nagyrészt szlovák lakosságú Zborót (szlovákul: Zborov, ma: Szlovákia) már 2014 november végén elfoglalta a cári hadsereg Zemplén és Sáros vármegye több járásának számos településével együtt, a pusztítást először a 2015. január végi csaták miatt szenvedte el Zboró. Majd miután a frontvonal megmerevedett Bártfa (ma: Bardejov, Szlovákia) és Zboró vonalán, az 1915. márciusában indított újabb orosz, ún. Bruszilov-offenzívát, amelynek döntő csatája éppen Zboró környékén folyt le, sikerült ugyan az osztrák-magyar hadseregnek nagy nehézségek árán visszavernie, és májusban a cári katonák visszavonultak, de Zborón is csatatér és pusztulás maradt utánuk. Zboró a legsúlyosabb veszteségeket elszenvedett községek között volt, műemlékei is súlyosan megsérültek.²

1. Divald Kornél felvétele a zborói Rákóczi-templomról, 1915. május. Képeslap
ZM KGy Ltsz. 113264

A korabeli haditudósító a veszteségek között sorolta fel a zborói Rákóczi-kastély és a kastély kápolnája, azaz a Rákócziak által épített udvari templom pusztulását,³ de a község plébániatemploma is súlyos károkat szenvedett.⁴

¹ A Sáros vármegyei harcokról bővebben: TOPOR 2016. 420.; KÓNYA 2015. 90–92.; ŠVANDA 2014.

² ŽAŽOVÁ 2014. 3–5.

³ [a] pusztulás helye felé, Zboró déli részébe érkezünk. Megrázó a község belsejének a képe. A régi Rákóczi-kastély, a melyben oly sűrűn és szívesen tartózkodott a nagy fejedelem, egészen romba dőlt. Erdőörök és szolgák gyermekeinek internátusa és tápintézete volt a kastélyban. A gyermekek otthon nélkül maradtak. A kastély kápolnája föl van dűlve, A miseruhák szerteszét hevernek, a kőpadló szalmával van behintve, bizonyára alvóhelynek használták az oroszok. A kápolna falain akkora lyukak tátonganak, hogy két ember is befér rajtuk; az Aspremontok sírját és az értékes oltárképeket azonban nem érte bántódás. Elpusztult a renoválás alatt álló plébániatemplom. Épülőfélben levő tornyait derékon: szelte ketté a gránát. Nincs egyetlen ajtaja, sem ablaka. Egy löveg az oltár mögött törte keresztül a falat és lefutott a földbe. Az itt levő, de üresen álló kriptákat kikutatták. In: Budapesti Hírlap, 35. évf. (1915) 38. sz. (1915. máj. 19.)

⁴ Belyis János zborói lelkész: A zborói plébánia és a világháború. Kézirat, 1920 k. Historia domus, Zboró/Zborov (1789–)

2. Divald Károly: A zborói Rákóczi-templom fényképen, 1889. CHYZER 1889. I. tábla alapján

A Sáros vármegyei, köztük a zborói háborús pusztításokat 1915-ben képeslap-sorozat mutatta be, amelyet Divald Kornél (1872–1931) művészettörténész, műemlék-fotográfus képei alapján jelentettek meg. Divald Kornél a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége bízta meg a képek elkészítésével,⁵ a háború emlékeinek recens összegyűjtésével már háborús emlékmúzeum létrehozását is tervezve.⁶

A 103 felvétel között közel 20 Zborón és környékén készült, az egyik fényképről kiderült, hogy a Rákóczi-kastély kőkerítésére oromzatot építettek, hogy fedezékként szolgáljon a harcokban (*A zborói Rákóczi-kastély kapuja, ormós fedezékké átalakított falkerítésével*).⁷ A Divald-fényképek alapján Friedmann József bártfai nyomdájában megjelent, 62 darabból álló képeslap-sorozat is számos zborói képet közvetített a korabeli közvéleménynek, köztük a Rákócziak megsérült kastélyáról és udvari templomáról.⁸

A Friedmann-nyomda egyébként már korábban, 1910 körül ép állapotában is bemutatta a zborói Rákóczi-kastélyt egyik képeslapján,⁹ de a sárosi művészeti emlékeket felsorakoztató, 19. század végén készült albumokban is feltűnnek a zborói Rákóczi-épületekről készült fényképek, így 1886-ban a Rákóczi-templom is, igaz, ekkor még Divald Kornél apja, Divald Károly (1830–1897) fotográfus készíti a felvételeket.¹⁰

A zborói Rákóczi-emlékek a dualizmusban indult és csúcsát az 1903. évi kassai Rákóczi-ereklyekiállításban, illetve Rákóczi és bujdosótársai 1906. évi újratemetésében elérő Rákóczi-kultusz nyomán lettek ismertek a szélesebb nyilvánosság előtt. Az 1903-as Rákóczi-ereklyekiállításon a zborói római katolikus plébánia 8 kiállítási tárggyal jelent meg,¹¹ és a kiállításnak helyt adó kassai Ferenc József téri iskola udvarára elhozták a zborói udvari templom harangját is.¹²

⁵ A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége múzeumi szempontból is maradandó emléket óhajtván állítani a háborúnak, megbízta Divald Kornélt, a Főfelügyelőség régészeti szakmegbízottját, hogy Sáros vármegyében és Zemplén vármegyében Sárossal határos északi részén a folyamatban levő háborúban az oda történt ellenséges betörés által okozott károk fényképfelvételeit készítse el. A megbízás főleg a harczterek nevezetesebb pontjainak, községeinek, a rommá lőtt műemlékek és egyéb nevezetes épületek, vitéz katonáink és az ellenség által épített lövészárkok, fedezékek, kötözőhelyek, harcztéri temetők stb. fényképfelvételeinek elkészítésére szólt. Minthogy pedig az a veszély forgott fenn, hogy a szóban levő emlékek egy részét a földmives nép csakhamar eltünteti, a Főfelügyelőség arra kötelezte Divald Kornélt, hogy lehetőleg még május hó folyamán utazzék a helyszínére. (Sz. Gy.: Harcztéri felvételek Sáros és Zemplén vármegyékből). In: Múzeumi és Könyvtári Értesítő 9. (1915)/3–4. 172.

⁶ DIVALD 1915

⁷ 4. Zboró földig lerombolt déli része a várhegy alatt, a hegyoldalban drótsövényes lövészárkokkal. — 5. Földig lerombolt házak Zboró déli részén. — 6. Drótsövény és lövészárkok a zborói várhegy alatt, a Zboróra vezető országúttól jobbra. — 7. Ugyanaz, az országúttól balra emelkedő hegyoldalon. — 8. Részlet az utóbbi lövészárkokból, a téli szállásul szolgált fedezékekkel. — 9. A zborói Rákóczi-kastély kapuja, ormós fedezékké átalakított falkerítésével. A háttérben a zborói zsidőnegyed. — 10. A zborói Rákóczi-kastély főszárnya, sarokbástyáján gránátlövések nyomaival. — 11. Orosz tiszték sírja a zborói Rákóczi-kastély előtti kis kertben. — 12. A zborói Rákóczi-kastély temploma. — 13. A zborói Rákóczi-kastély 1. Rákóczi Ferenc korabeli gazdasági udvara; jobbfelől a száz hársfa sora, balfelől kút, a háttérben a zborói vár. — 14. A zborói Szirmay-kastély. — 15. Rombadőlt házak Zborón a Szirmay-kastély előtt. A fák mögött jobbra a háttérben a zsinagóga oromfala. — 16. A zborói zsidőtemplom és iskola romjai. — 17. Rombadőlt ház a zborói zsinagóga mellett. — 18. Feszület Zboró és Szemelnye között. — 19. A zborói zsidőnegyedből. 1. — 20. A zborói zsidőnegyedből. 11. — 21. A r. k. plébánia-templomhoz vezető utca baloldala Zborón. — 22. U. a. jobboldala. — 23. A zborói r. k. plébániatemplom és az állami iskola. Sz. Gy. 172.

⁸ 2. A zborói híd – Die Brücke von Zboró; 21. Részlet Zboróról – Partie von Zboró; 22. A zborói zsinagóga – Zboroer Zinagoge; 23. A Szirma kastély Zborón – Szirmay'scher Kastell Zboró; 25. Zborói ház – Ein Haus von Zboró; 26. Részlet Zboróról – Partie von Zboró; 27. A zborói róm. kath. templom és iskola – Röm kath. Kirche u. Schule von Zboró; 30. Rákóczi kastély Zborón – Rákóczi Kastell in Zboró; 31. A zborói Rákóczi kastély temploma – Kirche in Rákóczi Kastell Zboró; 32. A zborói Rákóczi-kastély gazdasági udvara – Wirtschaftshof des Rákóczi Kastells von Zboró. 62 sorszámozott képeslap. Sárosvármegyei harczterek 1914–15; Kriegschauplatz vom Comitát Sáros (Karpathengebiet Oberungarn) címmel. Friedmann József, Bártfa, [1916]

⁹ Zboró. Rákóczi-féle várkastély. Képeslap, 1910 k. Friedmann József kiadása 843. ZM KGy Ltsz. 81282

¹⁰ CHYZER 1889. I. tábla

¹¹ MIHALIK 1903. 38., 44., 145., 167., 171., 192., 222.

¹² A kiállítás udvarán felállított haranglábon felcsendült a Rákóczi harangja, amely a zborói vár kápolnájából származik. A kis harang éles hangjára még jobban fokozódott a lelkesedés. Majd a kereskedők dalköre elénekelte a «Rákóczi trombitáját. A megnyitási aktus ezzel véget ért. In: Független Magyarország 2. (1903)/488. (1903. júl. 27.)

II. Rákóczi Ferenc 1906. október 29-én tartott újratemetésén, amelyről az újságok mellett a filmhíradóból is értesülhetett az ország lakossága – a zborói udvari templom Rákóczi-harangját ismét Kassára vitték, a templom másik tornyának harangjával együtt, és ott az Orbán-torony mellett felállított emelvényről a regéci és borsi (ma: Borša, Szlovákia) harangokkal közösen kísérték zúgásukkal legutolsó útjára a fejedelmet.¹³

3. Harangláb a Rákóczi-harangokkal a fejedelem újratemetésén, 1906. okt. 29.
Képeslap. VM Ht Ltsz. 9492

A zborói Rákóczi-templom azonban már a világháború kitörése előtt megsérült, harangjai, köztük a Rákóczi-harang, ekkor olvadtak meg és törtek szét, 1914. április 24-én ugyanis tűz ütött ki Zborón a szeszgyárban, amely több közeli épületre is áttért.¹⁴ Így a Rákóczi-templom fedél és harang nélkül, részben leégett állapotban kapta az újabb sérüléseket az I. világháború kezdeti hónapjaiban.

Zboró azonban már sokkal korábban nevezetes helység lett, éppen birtokosai által, hiszen a Rákócziak a kora újkori Magyar Királyság és Erdélyi Fejedelemség, sőt Közép-Európa meghatározó politikai szereplői voltak, így birtokaik jelentősége is túlnyúlt gazdasági szerepükön, jószágaik, rezidenciáik az országos és nemzetközi politika színtereivé váltak.

¹³ Rákóczi temetése [...] Megkondult künn a három kis harang: a regéci, a borsi és a zborói, amelyeket falvaikból idehoztak a rögtönözött harangtoronyban fölakasztottak a nagy templom szomszédságában. Ezek a kis harangok ma egész nap együtt hallatták szavukat a kassai nagyharanggal; most azonban a sírbatétel pillanatában magukban szólaltak meg. In: Magyarország 13. (1906)/264. (1906. okt. 30.)

¹⁴ A világháború kitörése előtt, 1914. ápr. 25-én Szt. Márk napján (vasárnap) tűz ütött ki az udvari templomtól nem messze álló szeszgyárban, mely hamar terjedt át a templomra, Rákóczi kastélyra, az összes melléképületekre, a Szirmay kastélyra és Zboró városának a Szt. János szobortól Podhradzig terjedő részére. A tűz elhamvasztotta a templom tetejét, de a boltozat nem szakadt be, a tornyokat... azt a 2 harangot is, melyek az 1906-ben Kassára szállított nagyfejedelem, II. Rákóczi Ferenc hamvait a kassai Orbán-torony mellett felállított állványokon oly meghatározó módon üdvöztették. A harangok maradványait Linszky Károly erdőtanácsos, zborói erdőgondnok a romok közül kiszedette, egy ládába helyeztette, s abban várják jövő feltámadásukat. Belyis János zborói plébánia és a világháború. Kézirat, 1920 k. Historia domus, Zboró/Zborov (1789–)

A Serédyek Zborón (1548–1601)

A Rákócziak zborói birtoklását a Serédy család alapozta meg. A Bártfa szabad királyi városhoz igen közeli Makovica vára, a várhoz tartozó falukkal, köztük soltészfalvakkal és Zboró faluval együtt 1365-től egészen 1470-ig, a család fiágának kihalásáig, az ónodi Cudar család birtokában van, 1471-ben ugyanis Rozgonyi János erdélyi vajda és országbíró, az ónodi vár birtokosa nyerte el a királytól a makovicai várat és várkerületet. Rozgonyi János familiárisai között a Rákócziak (Rákóc falu, ma: Rakovec nad Ondavou, Szlovákia) Zemplén vármegyei ősei is feltűnnek, akik közül kettőt makovicai várnagynak is megtesz uruk. A korábban csicsvai (ma: Hrad Čičva, Szlovákia) várnagyságot és sztropkói (Stropkov, Szlovákia) kapitányságot is viselt Rozgonyi-familiáris, Rákóczi László makovicai várnagy (*Ladislaus de Rakocz castellanus in Makowycza*) várnagy-társával együtt 1472 elején ír levelet Bártfa városának,¹⁵ nem sokkal később pedig rokona (feltehetően László testvérének, Istvánnak fia), Rákóczi András, Rozgonyi János makovicai familiárisa (*Andreas de Rakocz nobilis et familiaris magnifici domini Johannis de Rozgon in castro Makowycza*) fordul levélben ugyancsak Bártfa tanácsához Makovica várából.¹⁶ 1572-ben két további oklevél is várnagyként említi Rákóczi Andrást,¹⁷ aki az 1480-as években már csicsvai és varannói (Vranov, Szlovákia) várnagy, még mindig a Rozgonyiak szolgálatában. A Rozgonyiak középkori vártisztjei még nem sejtették, hogy Makovica majdan családjuké lesz, és a vár, illetve uradalom örökre összeforr majd a Rákóczi-névvel.

Rákóczi Zsigmond 1601-ben vásárolta meg Janusz ostrogi hercegtől (Janusz Ostrogski 1554–1620) a makovicai uradalmat. Az ortodox vallásról katolikusra áttért Janusz Ostrogski volhíniai vajda (1584–1593) és (1593-tól) krakkói kastellán, több város sztarosztája a lengyel nemesi köztársaság egyik leggazdagabb és legnagyobb hatalmú főura és politikusa volt. A lengyel herceg felesége révén jutott a lengyel határ mentén húzódó Makovicához, a várhoz és várkerülethez, 1582-ben ugyanis feleségül vette Serédy Zsuzsannát (1566–1596), Serédy Miklós fia: Serédy (II.) Gáspár (†1556) félárva leányát, akitől két lánya született. A Serédy Zsuzsanna feletti gyámságot anyja, Mérey Anna és második férje kapta meg, az özvegy ugyanis 1567-ben férjhez ment gyarmati Balassa Andrásához (†1591), a költő Balassi Bálint nagybátyjához, aki Serédy Zsuzsannának gyámja, birtokainak pedig kezelője, ezzel együtt Makovica birtokosa és a zborói kastély ura lett gyámleánya férjhez menetelég.

Makovica a 16. század közepén került a Serédyekhez, Serédy (Serédi) György báró (†1557) 1548-ban kapta zálogbirtokba Makovica várat és a hozzá tartozó birtokokat, illetve a Makovicához tartozó, szintén Sáros vármegyében fekvő budaméri (ma: Budimir, Szlovákia) udvarházat I. Ferdinándtól,¹⁸ így lett a kassai főkapitány és Sáros vármegyei főispán „makovicai báró”, azaz Makovica várának zászlósura (*Georgius Seredy... liber baro in castro Makowycza*).¹⁹ Serédy Györgytől fivérének fia, II. Gáspárhoz került az értékes várbirtok.

¹⁵ Rákóczi László és Pinkóci Miklós makovicai várnagyság levele Bártfa város tanácsához. Makovica vára, 1472. febr. 14. MNL OL DF 214557

¹⁶ Rákóczi András és Móri János levele Bártfa városához, Makovica vára, 1472. aug. 13. MNL OL DF 254594

¹⁷ MNL OL DF 214601; 214612

¹⁸ I. Ferdinánd zálogadománya, Bécs, 1548. szept. 1. KK DVD 2.323 (MNL OL A 57 3. k. 393–399.)

¹⁹ KK DVD 2.323 (MNL OL A 57 3. k. 393.)

Serédy György 1556. július 14-én makovicai várában kelt végrendeletében unokaöccsére, Serédy (II.) Gáspárra hagyja a várat és tartozékait, köztük Zboró (Zborow) falut, amely ekkoriban lett birtokközpont Makovica vára helyett (és mellett). A végrendelet megszorításokat is tartalmaz, az örökös nem zárhatja ki Serédy György feleségét, a lengyel Bwchyncska Katalint (Katarzyna Buczyńska z Buczyna) a birtokon lévő lakóingatlanokból, beleértve a Zboró faluban Serédyné által még a házasság előtt építeni kezdett udvarházat is.²⁰ Zborón tehát már a Serédy-korban, Serédy György birtoklása idején épült a reneszánsz főúri életvitelnek megfelelő, kényelmes nemesi ház a makovicai uradalom úrnőjének, a lengyel származású Buchinszka Katalinnak (†1559, második férje: Olbracht Łaski †1604, Hieronym Łaski/Lasky Jeromos fivére), míg a birtokigazgatás központja és a főúri rezidencia még a várban volt berendezve.

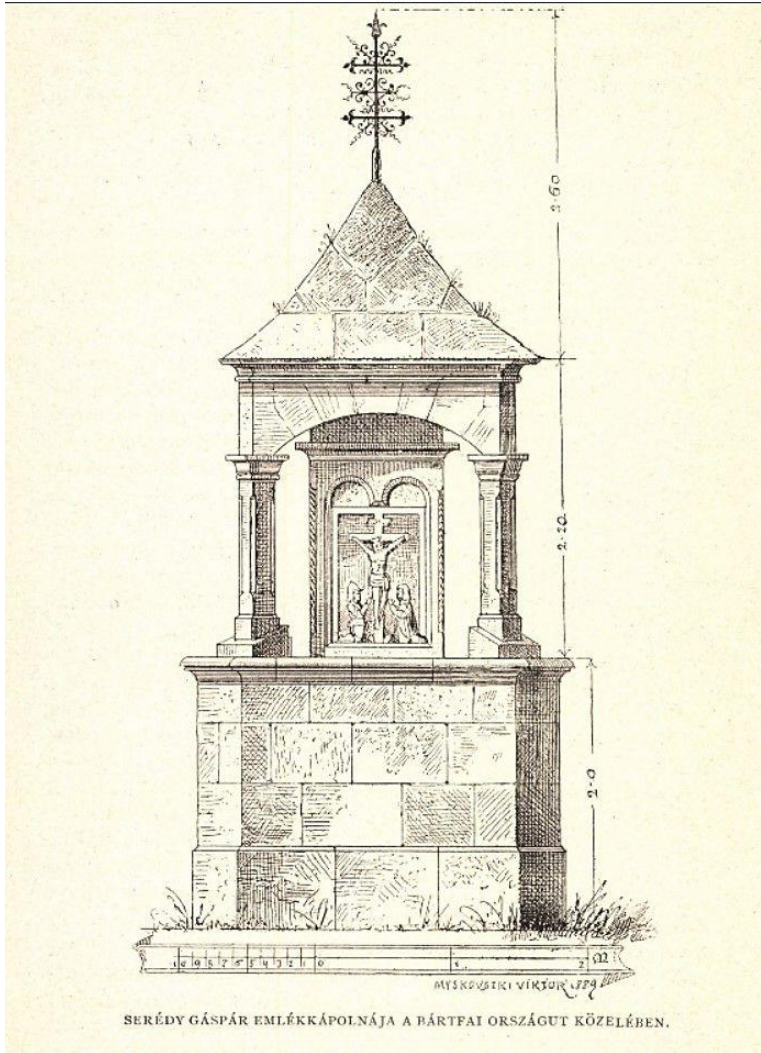
4. Serédy (II.) Gáspár (†1556) ábrázolása a hosszúréti (Dlhá Lúka, Szlovákia) emlékoszlopon, 1566 (Gy. É. felv.)

Serédy György halálát követően, az új birtokos: Serédy (II.) Gáspár nem sokáig élvezhette a makovicai uradalom bevételeit, előnyeit, 1566. március 3-án ugyanis éppen a Makovica várához közeli Hosszúrét (ma: Dlhá Lúka, Szlovákia) falunál, nem messze Zborótól, az országúton váratlanul elhunyt. Az evangélikus vallású főispánt a bártfai – akkor Luther hívei által használt – Szent Egyed-templomba vitték és temették el, vitézi síremléke is fennmaradt. Halálának helyszínén a makovicai uradalom prefektusa emlékkápolnát (emlékoszlopot) épített még 1566-ban, amelyet a birtokos házaspár, az örökös Serédy Zsuzsanna és lengyel férje, Janusz herceg 1590-ben reneszánsz stílusban megújított, és Serédy Gáspár domborműve mellett (HOC EST SEREDI CASPAR) saját – feszület előtt térdelve imádkozó – képmását is kifaragtatta rá. Újabb felirattal is ellátták a mai álló emléket, a feliratot a 20. század elején még lejegyezhette Myskovszky Viktor műemlékes szakember.²¹

²⁰ [c]onjugi meae tediosum esset continue in castro manere, liberum site i sive in curai nobilitari Bwdamer, sive in villa Zborow in ea domo, quam adhuc ante tempus nuptiarum pro se aedificare curaverat, sive in castro morare voluerit... Serédy György végrendeletének megerősítése, I. Ferdinand, Bécs, 1557. máj. 26. KK DVD 3.431/a (MNL OL A 57 3. k. 393–399).

²¹ Az emlékmű egykori felirata: ILLVSTRISSIMVS • PRINCEPS • DOMINVS • D • IANVSSIVS • DVX • IN • OBSTROC • COMES • DE • TARNO • PALATINVS • WOLYHINIAE • & CVM • SVSANN • SEREDI • CONSORTE • SVA • HOC • OPVS • RENOVARI • CVRAVIT • A • D • M • 5 • 9 • O • DIE DECIMA NONA IVLII. MYSKOVSKY 1889. 248.

A 18. században élt hagyomány szerint, amelyet a zborói plébánia *Historia domusa* vagy jegyzőkönyve jegyzett fel, a faragott kövekből emelt kereszttel Janusius osztrogi hercegnek állítottak emléket, aki ezen a helyen halt meg szélütésben.²² Janusz herceg és 1596-ban meghalt felesége a tarnowi székes-egyházban nyugszik a wrocławai Jan Pfister és a holland Wilhelm van den Block által alkotott hatalmas és mozgalmas reneszánsz márvány síremlék alatt.²³ A herceg sírfelirata arról is megemlékezik, hogy a családjában elsőként katolikus hitre tért herceg a katolicizmus elkötelezett terjesztője volt.²⁴

5. Serédy Gáspár emlékkápolnája
Myskovszky Viktor rajzán.
(MYSKOVSZKY 1889. 248 alapján)

²² Hosszúrét. *Habet praeterea versus Bartfam ad Piscinam e lapidibus erectam triangularem columnam. In cujus latere a Piscina et via est Crux ex lapidi secto alia ex parte Inscriptio certa, quae jam nunc legi non potest. Tertia ex parte est figura (ut fertur) Janusii Ducis de Ostrog etc. ibidem apeplexita tacti et demortui.* *Historia domus, Zborov/Zborov* (1789–) p. 45.

²³ A síremlék felirata: *ILLUSTRISSIMA DOMINAE, D. SVSANNAE SEREDI, ILLUSTRISSIMI AC MAGNIFICI DOMINI, D. GEORGII SEREDI FILIAE, AC GASPARI SEREDI, REGNI HUNGARIAE GENERALIS CAPITANEI, PALATINATUS TRANSYLVANIAE A SÍR- EMLÉK FELIRATA: GUBERNATORIS, HAEREDIS IN MAKOUICA, REGAC, BYSTRICA, DE BRECIM, KEWEST, SANTHOW, TALA, SANDZUIOROD, BEZETIC, RUDIMIR, NEPOTIS: CONJUGIS AUTEM ILLUSTRISSIMI ET EXCELLENTISSIMI PRINCIPIS, DOMINI D. IANUSII, DUCIS IN OSTROG, COMITIS IN TARNOW, CASTELLANI CRACOUIEN. FOEMINAE, NON SOLUM NOBILITATE GENERIS, SED ETIAM SPECIMINE VIRTUTUM SUARUM EXCELLENTISSIMAE, QVAE RELICTIS EX MATRIMONIO DUABUS FLIABUS, LEONORA & EUPHROSIMA, MORTE IMMATURA SUBLATA EST, ANNO DOMINI, M.D.XCVI. CUM VIXISSET ANNO XXX. MOESTISSIMUS SPONSUS CONIUGI, OPTIMAE DE SE MERITAE LACHRYMIS CONSPERSUM MONUMENTUM POSUIT.* STAROWOLSKI 1655. 645. A felirat Serédy Zsuzsanna apját tévesen Györgynek nevezi. Vö.: GÖMÖRI 2021 43–46.

²⁴ *DOMINVS IANVSSIVS DUX IN OSTROG, COMES IN THARNOW [...] OSTROGIAE DVCVM PRIMVS CATHOLICVS EIVSDEMQUE RELIGIONIS PROPAGATOR STUDIOSISSIMUS ACERRIMUSQUE DEFENSOR [...] EDITIS A SE PLVRIMIS [...] ERGA RELIGIOSOS MVNIFICENTIAE, ERGA PAVPERES LIBERALITATIS ARGVMENTIS...* STAROWOLSKI 1655. 644–645.

A Serédy család a makovikai vár Felsővár nevű részét használta rezidenciának, Serédy Zsuzsanna gyámja, Balassa András nevét a Felsővár lakóépületének egyik szobája is megőrizte. A földszinti palotateremből nyíló ajtó keretén 1671-ben még látható volt a neve és a Balassák ökörfejes címere.²⁵

6. Wacław GÓRSKI:

Janusz Ostrogski és felesége síremlékének részlete a tarnówi székesegyházban (1612–1620) (Fénykép 1977)

Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń

(Forrás: <https://kpbk.ukw.edu.pl>)

A zborói Serédy-kúria azonban egyre inkább átvette Makovica várától a rezidencia funkcióját, emelestesen építették, feltehetően lengyel reneszánsz ízléssel, és az épület akkor is megmaradt, amikor a Rákócziak a közelében kastélyt, majd kéttornyú udvari templomot emeltettek. Zboró 1690. évi kamarai inventáriumában részletesen leírják az egykori birtokos, a „Lengyel Úr”, azaz Janusz Ostrogski herceg „veres háznak” is nevezett „régí udvarházának” akkori állapotát, amely a 17. század végére is sok mindent megőrzött a Serédy-korból. A zsindeyes, gerendákból összerótt, egykor tapasztott épület emeletére fából ácsolt, fedett lépcsősor vezetett, nagy termének padlóját téglából rakták ki, pártázatos ajtaja és négyszárnyú dupla ablakai voltak, tarka csempékből összerakott kályháját kívülről fűtötték.²⁶ Az egykori lengyel földesúr udvarházának legjobb leírását Klobusiczky Ferenc jószágigazgató készítette el 1688-ban. E szerint a fából ácsolt, három kőkéményes, emeletes épület mindkét szintjén 5 lakóhelyiség volt, az emeletre falépcsős folyosó vezetett fel.²⁷

²⁵ *Felső vár [...] Ezen felső vár három contignatioban vagyon. [...] Alsó contignatioban és abban levő kegyelmes urunk önagsága házai. [...] 4. [...] öreg palota, kőből rakott, gerendás, padlásos [...] 5. Azon öreg palotából nyíló bolt (mely az setét bástya felett vagyon). Az ajtaja cífráson rakott, sarkas, hevederes, pléhes egy. Ezen ajtó[n] az circulusban ez vagyon: ANDREAS BALASSA de GYARMAT. Címer mellett egy ökör fő. A makovikai vár és uradalom I. Rákóczi Ferenc officiálisai által készített összeírása, 1671. MNL OL UeC 21/8*

²⁶ *Zboro. [...] Régi udvarház ezen Castely udvarába. Ez még a Lengyel Úré volt, és a Castely ebből csináltatott; régenten nevezetett veres háznak, s most is a[z] a neve; zsindeyezése jó. Alsó rend házak [...] Felső rend házak. Feljáró filagóriás grádicsa fából építettett, karfája deszkázás nélkül való. Pitvar, oldalai fából rakottak, régi tapasza romladozott, gerendás, padlása egy darabon vagyon az ajtónál. Paraszt ajtaja, vas sarkas, repedt, reteszes, reteszejes, lakatos. Vas sarkas repedésses deszka táblás ablaka... kő kéménye (melly az alsó pitvar kamráján vagyon fundálva). Pitvarbul bal két fele való szoba, oldala bárdolt fenyő fából való. Gerendás, deszka padlásos; az alja téglával rakott. Ajtaja festett, pártázatos, bevonó vasas... Ablaka mindenik négy-négy felé nyíló, némeli része fában, némeli rész ónban foglalt üveges; öt karika hajával... Tarka kályhás kemencéje kívül fűtő, romladozott. Kamarai összeírás a makovikai uradalomról, 1690. jan. 1. MNL OL UeC 21/20*

²⁷ MNL OL UeC 21/17

Az udvarházat Serédy György lengyel feleségének kezdték építeni a 16. század közepén, majd a Serédy-örökös, Serédy Zsuzsanna lengyel férjének költségén újjátta fel az 1580-as években. A krakkói kastellán pénzén építették át ugyanis a makovicai várat, és újjátta fel Serédy Zsuzsanna hercegné zborói udvarházát, a pénzt maga a herceg hozta magával Lengyelországból, hálából felesége 1593-ban 80 ezer magyar forintért elzálogosította neki Makovica várát és a zborói udvarházat az összes tartozékkal együtt.²⁸ A helyi hagyomány az I. világháborúban szintén megrongálódott, majd az 1960-as években leégett, romjaiból éppen a 2010-es években megújuló egykori erdészeti hivatal épületét azonosítja a Serédy-udvarházzal.

Bár a váruradalom a lengyel határnál feküdt, Ostrogski herceg nem akarta megtartani első, 1596-ban elhunyt feleségétől nyert magyarországi örökségét, és már neje halála után felkeresi a szepesi káptalant, hogy segítséget kérjen sárosi uradalma eladásához, mondván: nehéz két ország polgárának lenni. Ostrogski herceg végül 1601-ben kötötte meg az egyezséget Rákóczi Zsigmonddal, aki 80 ezer aranyért és 6000 akkori folyó vagy elkélő pénzben (*currentis monetae*)²⁹ fizetett Ft-ért megvásárolta a hercegtől és leányaitól a makovicai uradalmat, de a korábban birtokos Tarczay család is benyújtotta igényét a birtokra, és 13 ezer aranyat követelt, hogy végleg lemondjon róla. 1630-ban pedig Janusz herceg utódai próbálták az eladott várat és tartozékait visszaszerezni.³⁰ Természetesen sikertelenül.

Az ortodox vallásban nevelődött, majd 1579-ben katolizált Janusz herceg és az evangélikus Serédy családból származó Serédy Zsuzsanna 1582-ben már a katolikus szertartás szerint kötöttek házasságot,³¹ így magyarországi birtokaikon is a katolikus vallást támogatták. A zborói helyi hagyomány Janusius osztrógi herceghez mint birtokoshoz és kegyúrhoz köti a kora újkori első katolikus plébánia felállítását és egy fatemplom építését is Zborón, a plébánia ezzel a szomszédos Szmilno vagy Zemelne (ma: Smilno, Szlovákia) uradalmi faluból került át Zboróra, amely – Zborovka és Podhradz falvak egyesülésével – egyben az uradalom központja is lett.³² Az evangélikus hagyomány is alátámasztja a zborói plébánia 16. századi alapítását.³³

²⁸ [d]uos e medio nostri venerabiles magistros... Ecclesiae nostrae Scepusiensis [...] ipsi... ad possessionem Zborow vocatam in Comitatu de Saaros existentem consequenterque dominium et Curiam Nobilitarem ipsius dominae Ducissae ibidem exstructam accessissent, tunc inibi domina Ducissa Susanna Seredy coram eis personaliter constituta... retulisset in hunc modum: Quomodo ipsa domina Ducissa considerans et in animo suo diligenter perpendens multiformes sumptus et ingentes expensas domini Janusy Ducis Ostrogiensis, domini et mariti sui, quos et quas in aedificationem arcis ipsius dominae Ducissae Makouycua vocatae... domus item et curiae Nobilitaris in possessione Zborow exstructae restaurationem praeterea in prosecutionem causarum eiusdem... impendere et erogare coactus fuerit... praesertim cum eosdem ex proprio suo aerario ex Polonia secum allato effuderit [...] ne [...] domina Ducissa erga dominum et maritum suum ingrata fore videatur, eidem domino et marito suo totalem arcem suam Makouicza ac Curiam Nobilitarem in possessione Zborow adiacentem... simul cum cunctis earundem utilitatibus et pertinentiis... in summa octuaginta millium florenorum Hungaricorum... inscripsit et impignoravit. Szepesi káptalan 1593. ápr. 18. KK DVD 5.54/b (MNL OL A 57 Libri regii 5. köt. 85.)

²⁹ Makouicza per Sigismundum Rakoczy a Duce de Ostrogh jure perennali empti in 80 m. aureis et in Fl. 6000 currentis monetae constituenda Rhen. Fl. 24600. Kamara feljegyzés a Rákóczi-uradalmak becsértékéről, 1677. MNL OL UeC 66/39

³⁰ TÓTH1909–1912. II. 297.

³¹ [o]rdinatione divina et ritu Sanctae Catholicae ac Orthodoxae matris Ecclesiae Illustrissimus Princeps et Dominus Joannes Dux Ostrogiensis Illustrissimam Ducissam dominam Susannam Seredy sibi in legitimam conthoralem sacramento matrimonii fide Christiana copulaverit... A szepesi káptalan oklevele Makovica vára és egyéb birtokok elzálogosításáról, 1593. ápr.18. KK DVD 5.54/b (MNL OL A 57 5. köt. 85.)

³² Janusius osztrógi herceg egy fatemplomot építtetett Zborovkán. A templom azon a helyen állott, ahol most a plébánia épület, s az új [zborovi] templom felépítése után Hosszúrét fiókközségbe szállították, ahol egészen 1787. Szent István napjáig épségben maradt. Azon a napon tudniillik egy hirtelen támadt rettenetes zivatar gyökerestül kitépte a közvetlen közelében álló hatalmas hársfát, mely a templomra szakadt, s az a szó szoros értelmében kétfelé hasította. Belyis János zborói plébános feljegyzése a zborói templom történetéről. Zboró, 1920. nov. 6. Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) [pp. 178–179.]

³³ [a]z egész sárosi nemesség korán hajlott a reformációhoz s legnagyobbbrészt Luther hive volt [...] néhány évi időköz alatt majdnem az egész Sárosmegye – kivévn néhány ruthén falut, a melyeknek vallásgyakorlata szabadon meghagyatott – evangélikussá lett, sőt a r. katolikus írók tanúbizonysága szerint, csakis az egyedüli Zboró maradt római katolikus. HÖRK 1885. 29.

Zboró (és Makovica) megszerzését, illetve a Serédy Gáspár-émlékművet a Felföld emlékezete a Rákócziaknak tulajdonítja, e szerint I. Rákóczi György (máshol Rákóczi Zsigmond, vagy apja, Rákóczi János várkapitány, aki valóban Serédy György kortársa volt) furfanggal – és nagyon sok erdélyi arannyal – szerezte meg Serédy Györgytől, aki várának elvesztése miatt szívszélhűdést kapott, és így halt meg Makovica vára alatt. A történetet Mikszáth Kálmán is feldolgozta egyik novellájában:

Serédi György sokat költekezett, s nagy fényre emelte Zborót, úgyhogy messze híre volt, mesés dolgokat regéltek a zborói vár pompájáról. Ebben az időben ment oda látogatóba I. Rákóczi György a nejével, Lorántffy Zsuzsannával, ki vérrokonságot tartott a gyermektelen aggastyán Serédivel. Rákóczinak felette megtetszett a gyönyörű vár és birtok, úgyhogy erőnek erejével meg akarta szerezni. – Hogy adod nekem ezt a várat, bátya? [...] – Ha mához egy évig harmincezer aranyat kifizetsz, tied a vár s a birtok. [...] A harmincezer darab arany mind erdélyi legyen, mind ebben az évben veressék, s mind a te képedet viselje. Az öreg csak nevetett rajta, s eldicsekedett vele sokáig a vendégeinek, hogy miképp vágta ő ki magát az ő kegyelmes uraöccse előtt, midőn egy napon, még le sem telt egészen egy esztendő, nehéz társzekerek döcögtek be a zborói híres udvarra s Naláczai uram szállt le az egyikről, kit az erdélyi udvartól ösmert Serédi. – Hol jár itt kegyelmed – üdvözlé Serédi nyájasan –, ahol a madár se jár. – Pénzt hoztam kegyelmednek. – Miféle pénzt? – Hát a vár és uradalom vételárát, harmincezer darab idei aranyat. De bizony igaz volt. Egyenkint oldozták ki a zacskókat, az öregúr egyenkint vizsgált meg egyre izgatottabban minden darab aranyat. Mind igazi volt, s nem volt egy híja sem. Az izgatottság annyira erőt vett a különben is beteges emberen, hogy mikor az utolsó darab is teljesen bevált az adott szó szerint, eszméletlenül hanyatlott hátra székén ott a nagy garmada arany előtt, s meghalt szívszélhűdésben, azt rebegve elhaló szavakkal: »Isten veled, kedves váram!« Rákóczit igen meghatotta a szomorú eset, melyet ő idézett elő, s mintegy kiengesztelésül pompás emlékoszlopot állíttatott a vár közelében, mely még mai napig is fennáll.

Mikszáth Kálmán: Zboró. Elbeszélés, 1884.

Rákóczi Zsigmond (1601–1608)

Az 1598-ban báróságra emelkedett Rákóczi Zsigmond (1544–1608) szendrői, majd egri várkapitány, Borsod vármegye főispánja, a református vallás egyik fő felső-magyarországi támogatója harmadik házasságának özvegy Chapy Kristófné Telegdy Borbálával való megkötése (1596) után is folytatja katonai és politikai karrierjéhez kötődő birtokgyarapításait, amelyek révén pár év alatt Felső-Magyarország egyik legvagyonosabb és legnagyobb hatalmú főura lesz. 1598-ban Forgách Simon (1526–1598) dunántúli főkapitány, pohárnokmester közvetítésével tárgyalásokat kezd Janusz Ostrogski herceggel a makovikai vár és várkerület megvételéről.³⁴ A Lengyelország határán fekvő hatalmas Sáros vármegyei birtok, bár távol esett a Rákóczi család zempléni és abaúji jószágaitól és a Rákócziak hadi szolgálatainak zempléni, borsodi, hevesi helyszíneitől, igen alkalmas volt hegyaljai borainak lengyelországi kereskedelme szempontjából, mintegy lerakat- és állomáshely, gazdasági központ,³⁵ családi stratégiájában pedig három kisfiának szánta értékes örökségül, amelyet – a zálogbirtokokkal ellentétben – nem válthatták vissza tőlük. Lengyelországhoz való közelségével egyéb előnyöket is nyújtott Makovica a nagypolitika színpadára lépett Rákóczi családnak, mégpedig gyors és biztonságos menekülési útvonalat a politikai ellenfelek és ellenség elől. Rákóczi Zsigmond fia, Rákóczi Pál idézi fel fivérének, I. Rákóczi Györgynek, hogy a Bocskai-féle felkelés idején apjuk a makovikai várban keresett menedéket, ahonnan családját Lengyelországba akarta menekíteni.³⁶

³⁴ A makovikai uradalom megvételének körülményeiről bővebben: HANGAY 2012. 189–196.

³⁵ MAKKAI 1954. 11.

³⁶ [a] mi szegény jó emlékeztű urunk atyánk ez méltóságos ausztriai háztól gyermekségétől fogvást mennyi jót vött, viszont azonnak kegyelmességéből bennünket mennyi jóban hagyott és érdemes s hasznos szolgálatjért nagy kegyelmességében bizván s utolsó óráján is szegény bennünket kegyelmessége alá ajánlott, sőt az mint Kegyelmed jól tudja annak hűségéért és ahoz való tekélyetes szeretetiért, nemde az Bocskai alkalmatlan indulatjának elein minden jószágát odahagyá és velőnk együtt Makoviczában szorula s onnéd hogy inkább valóságosan hőségét minden jószágának elhagyásával is és elvesztésivei megmutatná, egy éjjel nemde mindnyájunkat idegen országban, úgymint Lengyelországban akara által küldeni, és mindannyi törődött és beteges állapotjában is kész volt szegény maga életit is az méltóságos ausztriai házáért vele való jó tétemiért szöntelen elméjében forgatván elfogyatni. Rákóczi Pál levele I. Rákóczi Györgyhez, Lechnitzi Szt. Antal-kolostor, 1633. júl. 6. SZILÁGYI 1884. 6. sz. (667.)

7. Serédy Zsuzsanna és Janusz Ostrogski I
ánya: Eleonora Ostrogska hercegnő,
férjezett Radziwiłł hercegné (†1618)
(WOB 1758. Tabl. 95 alapján)

1601-ben Janusz ostrogi herceg leányainak, egyben Seredy Gáspár unokáinak: Leonórának és Fruzsinnának³⁷ gyámjaként Makovica várát és uradalmát 80 ezer aranyért adta el Rákóczinak a szepesi káptalan előtt.³⁸ A szerződést 1601. augusztus 10-én Szandecen (Ószandec, Stary Sącz, Lengyelország) kötötték meg.³⁹ A 80 ezer arany, láttuk, azonos azzal a zálogösszeggel, amelyet Janusz Ostrogski fizetett feleségének Makovica elzálogosításáért, igaz, több falut még külön vissza kellett váltani zálogosaiktól, ami emelte a vételárat. A száz(!) falut magában foglaló makovicai vártartományért a 80 ezer aranyfórinton túl még 6000 Ft-ot is fizetett az új birtokos, Rákóczi Zsigmond, akinek Makovica a legjelentősebb birtoka lett, ahol rezidenciát is berendezett az uradalom a vár alatti központjában, Zborón. Szerencs mellett, illetve sokszor helyette, a továbbiakban lakásnak is inkább a makovicai várat és a zborói rezidenciát használta. Itt gyerekeskedett három fia, az 1693-ban született György (a későbbi fejedelem), a korán elhunyt Zsigmond (1595–1620), illetve az 1596-ban született Rákóczi Pál (1596–1636), a Magyar Királyság későbbi országbírája is.⁴⁰ Makovica a legjelentősebb várbirtok lett a Rákóczi Zsigmond által megalapozott Rákóczi-vagyonban, és a Rákócziak, illetve 18–19. századi leányági örököseik egészen 1898-ig(!) az egykori uradalom bizonyos részeinek, így Zborónak is birtokában maradtak, igaz, a jobbágyfelszabadítás után már jobbágyok és jobbágytelkek nélkül.

A lengyelországi kereskedelmi (és részben politikai) kapcsolatokat Rákóczi Zsigmond azzal fejlesztette tovább, hogy 1606-ban a másik jelentős Sáros vármegyei uradalmat is megszerezte: a sárosi vártartományt Sáros várával és Nagysárossal mint birtokközponttal (ma: Šarišský hrad; Veľký Šariš, Szlovákia), amelyért 80 ezer Ft-os zálogösszeget kellett volna fizetnie özvegy Csáky Istvánnénak. Készpénze azonban nem volt, így Sáros tényleges megszerzése fiaira maradt.⁴¹

³⁷ Eufrozyna Ostrogska (1582–1628), férje: Aleksander Zaslawsky és Eleonora Ostrogska (1583–1618), férjei: Hieronim Jazłowiecki és Jonas Jurgis Radziwiłł herceg

³⁸ POTEMKIN 1863. 43.

³⁹ POTEMKIN 1863. 44.; SZÁDECZKY 1887. 565.

⁴⁰ MAKKAI 1954. 11.

⁴¹ MAKKAI 1954. 11.

Rákóczi Zsigmond, aki rövid ideig az erdélyi fejedelmi székhelybe is felemelkedett, halála előtt alig pár évig birtokolta Makovicát, s testamentumában többi birtokával együtt, osztatlanul, fiaira hagyta, de ezek esetleges halála esetén is a Rákóczi családban kell tovább örökíteni.⁴² Feleségének, Telegdy Borbálának Szerencset rendelte özvegyi lakóhelyül, hegyaljai birtokának, Tarcálnak jövedelméről pedig úgy rendelkezett, hogy abból a makovikai uradalommal kapcsolatos birtokperek és zálogos jószágvisszaváltások költségeit kell majd örököseinek kifizetni,⁴³ azaz a makovikai uradalmat fiai örökös jószágának szánta. Az örökösöknek valóban volt még dolguk az uradalommal, 1611-ben a birtokot perlő (1548-ig birtokos) Tárczay család leányágának fizetett 13 ezer Ft-ért váltották meg végleg a birtokjogot.⁴⁴ Egyébként a makovikai uradalmat Janusz herceg 1615-ben visszaigényelte a Magyar Kamarától,⁴⁵ a birtok azonban a Rákócziaknál maradt.

Zboró falu ruszin, szlovák és lengyel jobbágyságának egy része mesterségéből élt már Rákóczi Zsigmond idejében is, de az udvar belső szolgálói, szolgálattevői is főként innen kerültek ki. 1631-ben említenek egy Kuczini Bálint deákot a zborói urbáriumban, mint a birtokos belső szolgáját, aki fél jobbágyhelyen él és gazdálkodik, 12 vesszőnyi földje van, és a jobbágyi kötelezettségek alól még Rákóczi Zsigmond mentette fel (*exemptio*).⁴⁶ Szinte bizonyos, hogy szabadságát udvari deákként, azaz írástudó uradalmi tisztviselőként nyerte el.

Az osztragi herceg és felesége, Serédy Zsuzsanna birtoklása idején – a katolikus kegyurak jóvoltából – Zborón katolikus plébánia működött, az új birtokos, Rákóczi Zsigmond azonban református volt, és udvari vallásgyakorlatában a református vallást követte, miközben nem szüntette meg Zboró katolikus plébániáját sem. Rákóczi a Serédyektől örökölt zborói udvarházában rendezte be imaházát, amelyben minden bizonnyal udvari lelkésze szolgált. Amikor özvegye, Telegdy Borbála 1609-ben a Zemplén vármegyében fekvő gálszécsi (ma: Sečovec, Szlovákia) birtoka provizorának két jobbágyteleket kíván adományozni, de gyenge nő lévén, nem akar a hiteles helyre sok fáradsággal elutazni, a szépsi káptalan képviselői mennek el Zboróra nemrég elhalt férje, Rákóczi Zsigmond kúriájába, ahol az udvarház házikápolnájában (*sacellum*) rögzítik bevallását.⁴⁷

⁴² Minden jószágimat és váraimat hagyom az én szerelmes fiaimnak, Györgynek, Zsigmondnak és Pálnak fiúról fiúra és leányról leányra nevezetesképpen Makovicza várát jószágostúl Sárosvármegyében, Szerencset, Tarczalt, Zombort, Ondot, Hernád-Németit, Megyaszt, Bast, Harkánt, Bényét, Karádot Zemplénvármegyében, ezeken kívül való jószágimat Onodot Borsodvármegyében minden jószágival akár mely vármegyékben legyenek, Felsővadászt Selyével és több östül maradt jószágimat újonnan talált jószágimmal, Pelsőczöt, Edelént és mind az többit, Kecskemétet is Pestvármegyében, kikkel isten szerint osztozzanak egyenlőképpen úgy, hogy egyikről az másikra szálljon. [...] Ha pedig az fiaimnak in utroque sexu (kit az úristen távoztasson) tellességgel magvok szakadna, [...] Makovicza az ősjózággal együtt minden hozzá tartozó jószágival szálljon Rákóczy Ferencz uramra és az ő kglme fiaira János, Ferencz, András, Lászlóra és maradékokra in utroque sexu in perpetuum. [...] Rákóczi Ferencz uramnak és az ő kglme fiainak is in utroque sexu magvok szakadván, [...] Makovicza pedig minden jószágival Homonnay István unokámra, annak is magva szakadván az több jószágimmal egyenlőképpen az én vérszerint való atyámfiaira szálljon, úgy mint Rákóczy Lajos, Ibráni György, Kéri János, Horvát János uram gyermeki, Gerendi Jánosné asszonyom maradéki, Ibráni Ferencz gyermeki, Szinnyi István uram gyermeki, Gechiei Pál fiaira és ezeknek maradékokra iuxta rationem genealogiae szálljanak. Rákóczi Zsigmond fejedelem végrendelete, Gyulafehérvár, 1607. júl. 19. Történelmi Tár VII. (1884) 561–562.

⁴³ [a]z én szerelmes atyámfiának [= feleségemnek] leányunkkal, kiről valláslevelem is vagyon kezénél, lakóul, míg az én nevemet viseli, rendelem Szerencset, Tarczaltól kiválva, hogy annak az jövedelme teljességgel az makoviczai józágnak megváltására tartassék, minden hozzá való jövedelemnek negyedrésszével, az közönséges költségtől a ki maradna. Rákóczi Zsigmond fejedelem végrendelete, Gyulafehérvár, 1607. júl. 19. Történelmi Tár VII. (1884) 561.

⁴⁴ POTEMKIN 1863. 44.; SZÁDECZKY 1887. 565

⁴⁵ MNL OL Bécsi segédletek ÖStA HKA r. Nr. 108. Konv. 1615. szeptember fol. 646; 1615. december fol. 1368; Nr. 109. Konv. 1616. február fol. 116–122., 165–166.; 1616. március fol. 130.; Nr. 110. Konv. 1616. április fol. 242–246., 278.

⁴⁶ Kuczini Bálintt Deak féll helyes 12 vessző. Mostan urunk ő nagysága jámbor szolgája. Idvezült öreg úr [Rákóczi Zsigmond] exemptiója mellett most is szabadságban lakik. (1631) MNL OL UeC 21/2a

⁴⁷ [i]psi... in et ad possessionem Zboron vocatam, consequenterque in domum seum curiam nobilitarem quondam Sigismundi Rakoczy ibidem adjacentem venissent, ibidemque... domina Barbara Thelegdy et puella Susanna Chyapy filia eiusdem in sacello in praescripta curia fundato, coram praenotatis testimoniis nostris personaliter constitutae... A szépsi káptalan oklevele (átírás), 1609. aug. 10. KK DVD 6.85/a (MNL OL A 57 6. k. 210–211.)

Ez a *sacellum* nem sokkal korábban még Rákóczi Zsigmond református udvari istentiszteleti helye lehetett, özvegye és annak katolikus hitben felnevelt leánya, Chapy Zsuzsanna (1608-tól: Kendy Istvánné) azonban már feltehetően katolikus kápolnának szereltette és szenteltette fel. A kápolnát, akárcsak Makovica kegyuraságát az egykori erdélyi fejedelem halála után a katolicizmus vette át, Zboró és az uradalom ugyanis a katolikus Telegdy Borbála mint kegyúrnő folytán a katolikus lelki gondozás és térítés fontos helyszíne lett, folytatva – a keleti rítusú keresztény családba született, majd katolizált – Janusz herceg által is támogatott katolikus vallásgyakorlatot. A herceg ugyanis fatemplomot épített Zborón a római vallást követő híveinek, amelyet később szétszedtek, és átvittek a szomszédos Hosszúrét faluba.⁴⁸

Telegdy Borbála, a református Rákóczi-örökösök mostohaanyja birtokain hittérítő intézményeket is felállított, parnói (Zemplén vármegye, ma: Parchovany, Szlovákia) birtokán 1609 körül jezsuita misszióknak adott helyet.⁴⁹ A homonnai jezsuita kollégiumból 1612-ben Homonna, Szatmár mellett Makovicán, 1613-ban Ungváron és Makovicán szerveztek jezsuita missziót.⁵⁰ Az erdélyi származású Bistriciensis (Besztercei) János páter (1573–1635), aki 1610–1619 között térített Magyarországon, 1615-ben a homonnai rendházból Telegdy Borbálához ment ki misszióba, mint hitszónok,⁵¹ de Rákócziné makovikai udvarában 1619-ben is működtek jezsuita páterek.⁵² Mostohafia, Rákóczi Pál, aki 1611-ben kezdte meg tanulmányait a gráci jezsuita egyetemen, ahol katolizált, 1616-ban ide tért vissza, és folytatta mostohaanyja katolizációs törekvéseit.

Makovica vára és Zboró falu, majd mezőváros, a Rákócziak alatt, majd a 18. században még jól elkülöníthető fogalmak és helyszínek voltak a makovikai váruradalomban, míg a középkorban a vár töltötte be a „caput bonorum”, azaz a birtokközpont funkcióját, a 16. század második felétől ez a feladat és az ezzel járó presztízs – a kastély és főúri udvar fel- és kiépítésével – fokozatosan átkerül Zboróra, ahol gyarapodó majorsága is van a makovikai birtokosoknak. Bár a közeli, nehezen megközelíthető várat és Zborót együtt használta a Serédy, majd a Rákóczi család, és a vár sem veszítette el teljesen rezidencia-jellegét, és Makovica vára az arisztokrata család hadi és politikai szerepének jelképe maradt; ezzel együtt folyamatos állagmegóvásáról, sőt építéséről is gondoskodtak birtokosai, egyre inkább a család katonaságának, várórságának állomáshelye és a hadi felszerelés raktározásának helyszíne lett, őrizve középkori erődtípus-jellegét. A Rákóczi család, mint védhető erődöt értékei, kincsei őrzésére is használta, míg a zborói reneszánsz udvarház, majd kastély vált a Rákóczi-ház főúri és fejedelmi reprezentációját szolgáló makovikai rezidenciájává. A 19. században, vőként a század második felében már a várat is kezdték zborói várnak nevezni, de erre már a reformkorban is van példa, 1845-ben a Pesti Divatlap zborói várként említi.⁵³

⁴⁸ *Ecclesia oppidi Zboro antehac Zborovka vocitata primitiis sub regimine scilicet et potestate serenissimi Ducis Janusii de Osztrok aedificata fuit e materialibus pure lignis eo in loco, in quo subin domus parochialis lignea nunc [1789] porro... e solidis materialibus erecta consistit, et quidem ea ipsissima Ecclesia lignea, quae nunc in possessione et filiali Zboroviensi Hoszuréth visitur. Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) p. 8.*

⁴⁹ *Annus 1615. [...] Missio Parnoviensis. Parno Pagus Homonna 3 milliaribus Hungaricis distat. Huc Magnifica D. Barbara Vidua relictæ Rakoczy Principis Transylvaniae optime de Societate merita et in Transylvania et six annis in Ungariam unum e nostris evocavit cuius institutione suorum aulam in pietate et Religione Catholicae praemoveret...* NKČR XXIII.C.105/1. (*Annuae literae provinciae Austriae. 1608–1616, 1621–1622*) 264v

⁵⁰ LACKO 1955. 38.

⁵¹ 1615. *HOMONNAE. [...] P. Ioannes Bisztricensis, operarius apud D(omi)nam Telegdi.* LUKÁCS 1978. II. 171.

⁵² KELLER–MAŤA–SCHEUTZ 2017. 55.

⁵³ *Bártfa sokban Füredre emlékeztet. Gyönyörű épületek, városias utcák, sétahely csinos kutakkal, táncsterem, színház, zene stb. felséges vidék! Zordon fenyesek, kilátás a Zborói várra s a Kárpátokra.* In: *Pesti Divatlap*, 1845/20. 313.

Rákóczi Zsigmond fiai
Rákóczi Pál

Úgy tűnik, valódi rezidenciává a katolikus Rákóczi Pál és örökösei, illetve I. Rákóczi Ferenc és anyja, Báthori Zsófia idején vált Zboró, ennek alapját mindenképpen a kora újkori főúri életvitelnek megfelelő kastély megépítése volt. A makovicai vár, illetve a kastély előtti egyszerűbb, fából összerótt udvarház nem felelt meg, nem felelhetett meg a sárospataki várban főúri, sőt fejedelmi székhelyet kiépítő református Rákócziaknak. A rezidenciához tartozott Rákóczi Páltól kezdve a főúri könyvtár is.⁵⁴

A hatalmas uradalmat már Rákóczi Zsigmond idején, de talán már a Serédy-korszakban is, járásokra (*processus*) osztották, a határmenti vidéket a lakosság nyelvén Krajnának hívták, külön járás volt Szvidnik (ma: Svidnik, Szlovákia, 1899-től magyar neve: Felsővízköz) környéke és Hrabóc (Hrabovec), Gáboltó (Gabolto), illetve Kurima vidéke, a járásközpontokban majorsággal, udvarházzal. 1688-ban már 7 processusra oszlott az uradalom.⁵⁵ Zboróhoz eredetileg nem tartozott hozzá a Makovica vára alatti Váralja (szlovákul: Podhradz), még 1631-ben is külön falvakként említik őket az uradalom urbáriumában, igaz, Váralján csak zsellérek laknak, irtványföldeken gazdálkodnak. Az uradalomnak viszont van itt egy háza, de ezt nem a birtokosok, hanem egy kötélverő használja 1631-ben.⁵⁶ 1688-ban Váralját már olyan pusztaként írják be a makovicai urbáriumba, amely teljesen betagozódott Zboró helységbe.⁵⁷ A Rákócziak alatt lett – a Váraljával egyesült – Zboró faluból mezőváros, kézműiparral, uradalmi szolgálattevőkkel, udvari személyzettel. Zboró központi szerepét, „caput bonorum” funkcióját jelzi, hogy a 17. században az itteni Rákóczi-kastélyban tartották az úriszéket, de a földesúri jogszolgáltatással együtt járó kínzásokat, tortúrákat általában Makovica várában végezték.⁵⁸

Rákóczi Zsigmond három fia a birtokosztályt már apja életében elvégezte, 1607. október 1-jén Kassán Forgách Zsigmond országbíró előtt osztottak meg a Rákóczi Zsigmondtól öröklendő birtokokon. Rákóczi György és Zsigmond úgy elégitette ki fivérét, Pált, hogy 600 Ft és 13 hordó bor mellett neki adták a sárosi és a zborói kápolnát, ugyanakkor úgy határoztak, hogy a makovicai uradalomban szolgáló katolikus papoknak a régi szokás szerint ezután is meg kell adni jövedelmüket, de a szerencsi református prédikátornak is tovább fizetik majd a javadalmát, a szerencsi vár kápolnája egyébként György és Zsigmondé lett.⁵⁹ Már a birtokosztály is jelezte, hogy Zborót (és részben a közeli Nagysárost) Rákóczi Pál rezidenciájának szánták, az itteni katolikus plébániákkal és udvari kápolnákkal, pedig ekkor még mind a három fiú református volt. Bár Zboró mint rezidencia Rákóczi Pálnak jutott, fivére birtokjoga megmaradt a makovicai uradalomban, és így az udvarházakban, majorokban is, a sárospataki várkastélyban élő Rákóczi György borsodi főispán gyermekei a nyarakat Rákóczi Pál zborói rezidenciájában töltötték. 1628 augusztusában írja a későbbi II. Rákóczi György apjának, hogy remek időt töltenek Zborón, velük van kisöccsük: „Franciscellus”, azaz a négy éves Rákóczi Ferencke (1624–1632) is, az idősebbek: György és Zsigmond az apjuk által szigorúan előírt tanulnivalót is naponta elvégzik itt.⁶⁰

Talán egyetlen Rákóczinak sem forrt úgy össze a neve Zboróval, mint Rákóczi Pálnak. Míg református fivére, majd ifj. Rákóczi Zsigmond 1620. évi halála után az erdélyi fejedelemségre felemelkedett I. Rákóczi György fő rezidenciájuknak Sárospatakot tekintették, Rákóczi Pál Zborót tartotta otthonának, még akkor is, amikor 1625-ben Bécsben ingatlant szerzett, és a Himmelpfortgassén palotát épített, ahol országbírói hivatalt rendezett be.

⁵⁴ MONOK 1996. XIV., 53.

⁵⁵ Zborói, Hrabóci, Bártfa-Újfalusi, Kurimai, Szvidniki, Krajnai, Gaboltói. MNL OL UeC 21/17

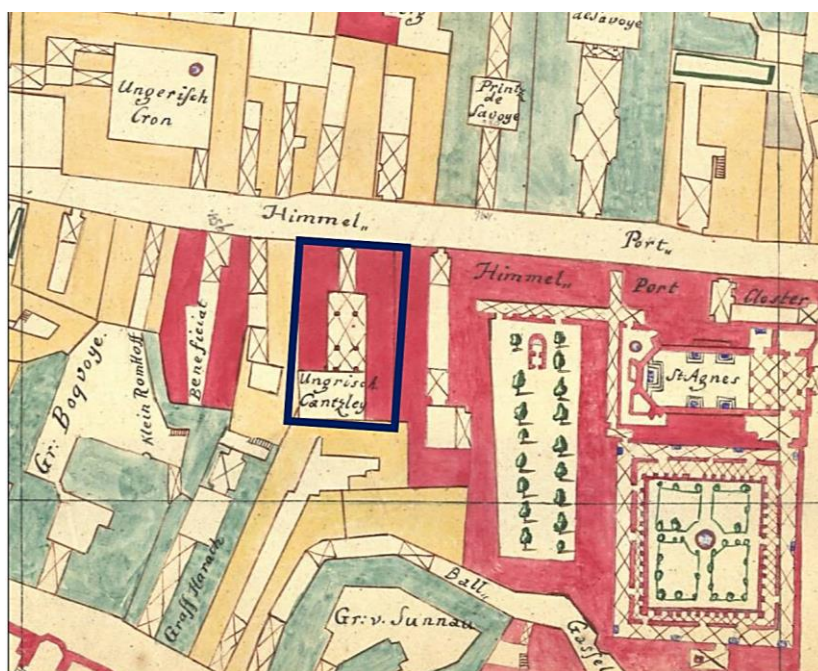
⁵⁶ MAKKAJ 1954. 100.

⁵⁷ *Praedium Vár-allya. Ezen falu régenten volt Zborón alól, a vár hegye alatt... de már ezen falu hely már annyira incorporaltatott és applicaltatott Zboróhoz (cum adpertenentiis et totis limitibus), hogy már most az emberek erről in bona forma nem is emlékeznek.* (1688) MNL OL 21/19

⁵⁸ VARGA 1958. 882.

⁵⁹ SZILÁGYI 1893. 50–51.

⁶⁰ *Nos hic (Zborón) Deo volente, cum Franciscello nostro suavi bene valemus musulis interim nostris, ac par est, incumbentes et in ceteris dietam ab illustri ac magn. dominatione vestra prescriptam nobis stricte observantes.* A két nagyobb fiú [Rákóczi György és Zsigmond] levele atyjához, Zboró, 1628 aug. 16. SZILÁGYI 1893. 130.

8. Rákóczi Pál országbíró palotája Bécs 1710. évi térképén, részlet
(Wiener Stadt- und Landesarchiv. Forrás: www.wien.gv.at)

Az országbíró lett „a zborói Rákóczi”. A mádi mészárosok 1635-ben az általuk levágott majorsági ökrök árát, illetve jobbágyi szolgáltatásaik 500 Ft-os megváltását a messzi Zboróra szolgáltatatták be földesuruknak, Rákóczi Pálnak.⁶¹

Rákóczi Pál Grácból zborói (és nagysárosi) rezidenciájába visszatérve, birtokain erőteljes katolikus térítésbe kezdett. Az osztrák jezsuita rendtartomány 1616. évi jelentésében a fiatal örökös mint a jezsuita térítés lelkes hívét és támogatóját írják le, aki gráci tanulmányaiból visszatérve már két birtokán is elzavarta a protestáns lelkészt.⁶² 1620-ban Vásárhelyi Dániel (1598–1641) misszionárius szolgált nála a kassai jezsuita misszióból, 1625-ben Rumer Péter (1616-ban a homonnai kollégium alsófokú grammatistáinak, 1619-ben pedig a kassai misszió grammatistáinak tanítója)⁶³ és Szeghy Ferenc (1582–1635) voltak Rákóczi Pál sárosi missziójának páterei, 1629-ben Szeghy Ferencen kívül Pressul (Praesul) Lénárd (1581–1637) is Sárosban térített Rákóczi Pál udvarából.⁶⁴ Szeghy és Pressul jezsuita misszionáriusok Rákóczi Pál szepesváraljai (ma: Spišské Podhradie, Szlovákia) udvarházának udvari papjai, hitshónokai is voltak 1625 és 1629 között. Ezt a kúriát felesége, hetesi Pethe Anna bárónő hozta a házasságba, és eredetileg hetesi Pethe Márton szepesi préposté volt, aki már 1604-ben alapítványt tett a jezsuiták letelepítésére, akik végül, Pázmány érsek támogatásával, 1622-ben létesítenek missziót Szepesváralján.

⁶¹ Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 10. (1903) 468.

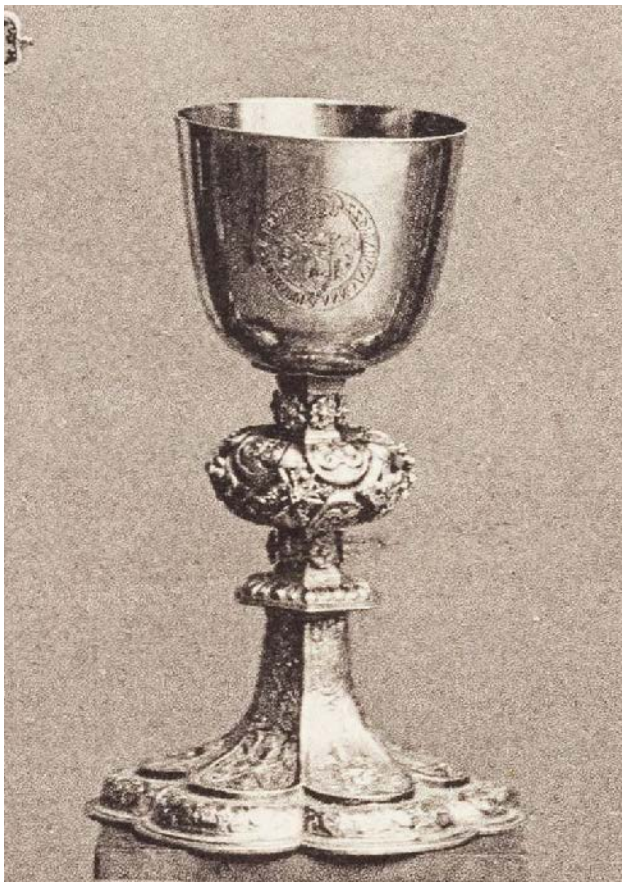
⁶² *Litterae Annuae Societatis Iusi per Provinciam Austriae Anni MDCXVI. [...] Missio Rakocziana. Apud Magnificum D. Paulum Rakoczi optime spei iuvenem, apprime Catholicum in Academia Gracensi humanistibus omnibus egregie excultum, versatus est octo et amplius mensibus Sacerdos Noster cum Socio coadiutore, ut pium iuvenem inter Calvinistas et Lutheranos atque adeo duos Fratres a Catholica Religione alienos, in vera fide et pietate conservaret. Is enim ut Societatis Nostrae amantissimus est, animo destinavit post facta inter Fratres dominiorum divisione, Monasterium quoddam desertum Societati attribuire, in quo duodecim ex Sociis cum fructu animarum ali possint. Hunc Magnificum Dominum Nostri per varia dominia comitati, pluribus in locis sacris concionibus, Missarum Sacrificio, Sacramentorum administratione Catholice fidei memoriam in multorum animis revocarunt. Ab haeresi conversi sexdecim, auditi qui a longissimo tempore confessiones intermiserant. Sacer Agnus cereus flammis iniectus vires repressit, ne longius serperent. [...] Ex duabus iam parochiis opera Magnifici Pauli Rakoczi Praedicantes Lutherani sunt expediti. Magna spes affulget insignis accessionis ad rem Catholicam, quam pro viribus Magnificus D. Paulus Rakoczi ex Illustrissima Domina Susanna Erdödi in arce sua Scepusiensi adiuvant.* NKČR XXIII.C.105/1. (*Annuae litterae provinciae Austriae. 1608–1616, 1621–1622*) 280v

⁶³ BORBÉLY 2016. 247.

⁶⁴ LUKÁCS 1978. II. 260., 287. 356.

A katolikus vallásgyakorlat, sőt a plébánia sem szűnt meg Zborón a református birtokos, Rákóczi Zsigmond idejében, a katolikus vallás igazi támogatója azonban özvegye, Telegdy Borbála (†1616), illetve a Grácban katolizált mostohafia, Rákóczi Pál lett. Az utóbbi fivérének, a Sárospatakon rezideáló Györgynek írja 1624-ben, hogy „a régi makovica uraktól”, azaz Janusz hercegtől és feleségétől alapított zborói plébániát ő a továbbiakban is fenntartja, ezt egyébként református atyja, Rákóczi Zsigmond is így rendelte.⁶⁵

Úgy tűnik, a középkori eredetű zborói plébániatemplomot, illetve a Serédyek által a közelében emelt katolikus fatemplomot folyamatosan használták a 17. században. A zborói plébánia kegyurai a 17. századtól a Rákócziak lettek, akik kastélyukban házikápolnát rendeztek be, de a plébániát is támogatták, ahol felváltva szolgáltak világi papok mint plébánosok, illetve ún. adminisztrátorok, azaz szerzetes helyettesítők. A zborói plébánosok neve a 17. század elejéről nem maradt fenn, az 1620-as évek elején 6 évig egy jezsuita látta el a plébánosi feladatokat, majd az első ismert név Rákóczi Pál – ekkor már – grófhhoz, királyi tanácsoshoz és kamaráshoz, ajtónállómesterhez fűződik, 1628-ban ugyanis ő állította be a plébániára Hanusovszky Ádámot, akit Maurovicz Mihály (1588–1638) bélháromkúti címzetes apát és egri nagyprépost iktatott be hivatalába. Hanusovszky szepesi kiskáptalani kanonok is volt, így Rákóczi Pál patronátusa alatt kanonok szolgált Zborón.⁶⁶

10/a-b

A zborói plébánia Kapy-kelyhe (1622/1631) és a Kapy családnak a cuppára vésett címere.
(CHYZER 1889. III/6. tábla alapján és Gy. É. felv.)

⁶⁵ Rákóczi Pál, Zboró, 1624. ápr. 12-iki levele [fivéréhez, Rákóczi] Györgyhöz: „én nekem is mind conscienciámban s mind böcsületemben jár, hogy az régi makoviczai uraméktől és szegény istenben elnyugodott urunk atyánktól rendeltetett és megtartatott fundatióban az itt való plébánust megtartsam és gondját viseljem”. SZILÁGYI 1893. 120.

⁶⁶ Anno Domini 1628, quo ego Adamus Hanusovszky ab illustrissimo Domino Paulo Rakoczy de Felső-Vadasz Comite Comitatum Saross et Thorna Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Consiliario et Cubiculario, nec non per Hungariam Janitorum Regalium Magistro sum praesentatus et admissus in legitimum Ecclesiae Zboroviensis Parochum et ab Adm. Reverendo Domino Michaeli Maurovicio Abbate Trium Fontium de Beel Praeposito majore Agriensi... vicario Generali ad Munus Parochiale institutus et investitus, hic brevi canonicatu in Capitulo Scepusiensi potitus Parochiam hancce etiam ut Canonicus plurimis annis rexit. Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) p. 7.

Rákóczi Pál kegyuraságának kivételes művészi emléke a zborói plébánia tulajdonában lévő egyik ezüst kehely a hozzá tartozó paténával, amely eredetileg a Kapy családé volt, a tálka felirata szerint Kapy László készítette 1622-ben, a kehely talpára azonban Rákóczi László az alábbi feliratot vésette: *Emptus est Calix iste ab orphanis condam Ladislai Kapy per Comitem Paulum Rakoczy Judicem Curiae regiae 1631.* [A kehelyet Kapy László árváitól vásárolta gróf Rákóczi Pál országbíró 1631-ben].⁶⁷ Rákóczi László özvegye, Pethe Anna 1000 Ft-ot hagyott végrendeletileg a zborói templom oltárainak készítésére, mivel a kőtemplomot néhai férje építtette.⁶⁸ Kérdés, hogy valóban Rákóczi Pál építtette-e újjá a középkori eredetű zborói plébániatemplomot, vagy, ami valószínűbb, csak bizonyos felújítását fizette. A plébános meghívásával egy időben, 1628-ban harang is készült, amely a zborói plébánia jegyzőkönyve szerint a 18. században még a templom tornyában volt.⁶⁹ Nem zárhatjuk ki, hogy Rákóczi Pál a plébánia és templom megújítására rendelte meg a klagenfurti származású Georg Wierd (†1657) eperjesi harangöntőnél a kis harangot, amelyet azonban csak különálló harangtoronyban helyezhettek el, mivel a templom kőtornyát csak 1662-ben építik fel.

Rákóczi Pál térítő tevékenységét az 1626 körül feleségül vett hetesi Pethe Annával (†1637), Pethe Márton kalocsa érsek és szepesi prépost (1553/54–1605), az ellenreformáció egyik vezéralakja unokahúgával, Pethe László (†1617), a Magyar Kamara elnöke leányával is folytatta.⁷⁰ Birtokát a katolikus térítés egy fontos központjává kívánta tenni, 1631-ben kéréssel fordult a Propaganda Kongregációhoz, hogy püspökök híján, a birtokain működő papok is feloldozhassák és a katolikus egyház kebelébe visszatéríthessék az eretnekeket. Búcsúengedélyeket kért birtokai templomainak, és támogatást, hogy a protestáns kézen lévő egykori katolikus egyházi birtokokat saját pénzén visszavásárolhassa, és a katolikus vallást újra bevezethesse rajtuk. Azoknak a kispapoknak, akik az ő támogatásával tanultak a szemináriumokban, felszentelési kiváltságért folyamodott. Rákóczi udvari papja, Bagodál Máté domonkos szerzetes meg is kapott több kiváltságot missziójához a bécsi pápai nunciustól, de a Rákóczi-birtokokon működő plébánosok is fontos engedélyeket kaptak.⁷¹ Rákóczi Pál és felesége, Pethe Anna a karthauzi rend Szepes vármegyei, Vörös Kolostor néven (ma: Červený Kláštor, Szlovákia) ismert középkori eredetű rendházát is támogatták adományaikkal, a huszita háborúban megsérült körítő falak megújítását Rákóczi Pál országbíró 1630-ban, majd halála után, 1637 májusában (pár héttel halála előtt) özvegye is támogatta, nevük a falakra is felkerült.⁷²

Nem tudjuk, a katolikus házaspár első gyermeke, Anna Mária hol és pontosan mikor született,⁷³ tény, hogy Pethe Anna és férje egy rófnai ezüstszoborral mondtak hálát a Czesztochowai Fekete Máriának születéséért 1635-ben,⁷⁴ végül korán árvaságra jutott kislányuk apáca lett Bécsben.

⁶⁷ Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) p. 11. A kehely gyámleányaitól, Kapy Judittól és Évától, Kapy László és Mednyánszky Judit árváitól vásárolta Rákóczi Pál, akit feleségével, hetesi Pethe Annával (Pethe László és Kapy Anna lányával) együtt bízott meg a király a gyámsággal. Vö.: II. Ferdinánd Bécsben, 1630. ápr. 22-én kelt oklevele Kapy István árvái gyámságáról. KK DVD 7.536 (MNL OL A 57 7. k. 956–957.)

⁶⁸ GALLA 2015. 167.

⁶⁹ *Campana secunda centenariorum circiter 4 est cum inscriptione ista: In der Ehre Gottes durch Feüer Hitz Georgius Vird in Eperies goss mich Anno 1628.* Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) p. 15.

⁷⁰ Erről bővebben: GALLA 2015. 166–167.

⁷¹ GALLA 2015. 166.

⁷² TÓTH GY. E. 1886. 87.

⁷³ Amikor II. Ferdinánd királynál 1638-ban előbb gyámjuk, Uz János, majd Mixich (Miksics) György egri kanonok Rákóczi Pál és Pethe Anna árvái életkorának megállapítását kérte, a király bizonyítványai Anna Máriát 11 évesnek mondják, ezek szerint 1627-ben született (esetleg 1626 decemberében), születésnapja 1626. dec. 2. és 1627. ápr. 21. közé esett. Vö.: III. Ferdinánd oklevelei Rákóczi László és nővére, Anna Mária életkorának megállapításáról, Bécs, 1638. ápr. 22. és Bécs, 1638. dec. 1. KK DVD 9.98 és 9.123. (MNL OL A 57 9. k. 124–125., 168.)

⁷⁴ *Eam fuisse Annam Pethe de Hetess evincit inscriptio, quae in statua argentea circiter cubitali, reliqua inter anathemata adservatur Czenstochoviae; sic autem habet: Votum Divae Virgini, Matri Mariae Clari montis Czenthochoviensis oblatum Illustrissimorum Parentum Comitis Pauli Rákóczii de Felső Vadász, Judicis Curia Regiae in Hungaria, Comitis Supremi Comitatum Sáarosiensis et Thornensis, invictissimi Imperatoris Ferdinandi II. consilarii, et Camerarii etc. nec non Anna Pethe de Hetess, pro dilectissima ipsorum progenita Filiola Maria Anna Rakoczy, Anno reparaatae salutis 1635.* WAGNER 1774. II. 334.; BOTKA 1863. 8–9. Egyes hagyomány szerint Rákóczi Pál és felesége 1635. évi zárandoklata után született meg fiuk, László, aki valójában 1633-ban jött a világra.

Rákóczi Pál és Pethe Anna második gyermekének születése és keresztelese azonban már bizonyosan Zboróhoz kötődik. Rákóczi László 1633. április 29-én, (Veronai) Szent Péter domonkos vértanú napján született, de nem a zborói plébánián akkor szolgáló két kassai domonkos adminisztrátor, Kosicky/Kassai Cyprián és Ossolinski/Ossolini(?) Kelemen keresztelte meg, hanem Sennyey István győri püspök, kancellár, aki 1633. májusában éppen Eperjesen tartózkodott, hogy az erdélyi fejedelemmel békét kössön. Május 22-én, Szentháromság napján a szülők Sennyey püspököt hívták el Zboróra, aki az udvari kápolnában Sándor László névre keresztelte Rákóczi Pál gróf és felesége fiát, a keresztapa Pázmány Péter esztergomi érsek volt, akit a keresztelő püspök képviselt, a keresztanya Pálffy Katalin grófnő (†1639), Forgách Zsigmond nádor (†1621) özvegye.⁷⁵

Rákóczi Pál valódi rezidenciának tekintette és akként használta Zborót, 1636. május 20-ikán a szepeshelyi (Spišská Kapitula, Szlovákai) prépostsági templomban tartott temetése után özvegye, hetesi Pethe Anna birtokáról, a lechnici kolostorból írja sógorának, I. Rákóczi Györgynek, hogy beteges férje a legtöbbet „makovica házuknál” lakott, ő azonban özvegységében kénytelen egy másik birtokán élni, mivel a makovicai uradalomban megfogyatkozott a jobbágyság.⁷⁶ Rákóczi Pál Zborón halt meg 1636. március 12-én hajnali 3 órakor, mellette volt udvari gyóntatója, egy probáció, azaz utolsó tanulóévét befejezett jezsuita, akinél meggyónt, és aki ellátta a betegek szentségével. A szepeshelyi Szent Márton prépostsági templomban temették el.⁷⁷ Ugyanide hozták felesége, az 1637. július 25-én bécsi házukban meghalt Pethe Anna koporsóját is.

Zboró kiemelt uradalmi státusa már a 17. század első felében is nyilvánvaló, majorsága a legnagyobb az uradalomban, bár máshol is van majorház és allódium. Zboró falu jobbágysága hagyományosan summásan adózik 1631-ben is, a helyi jobbágyságok a várhoz és a földesúri kastélyhoz különleges szolgáltatásokat teljesítenek (szekerezés, naponta egy személy a várőrségre és háború esetén hajdúk kiállítása, a vargák a paraszti munkák helyett csizmákat és cipőket készítenek uraiknak). Zborón van portőr és gabonamalom, illetve fűrészmalom, serfőzde, kocsmá, sőt vendégfogadó is, ráadásul vámhely, a vámot a birtokosok megosztják egymás között.⁷⁸

⁷⁵ 1633. *Dum Parochia Zboroviensis administrabatur per RR. PP. Ordinis Praedicatorum Cassoviensium, praecipue per R. P. Cyprianum Cossicen(sem) Ordinis Praedicatorum S. I. L. et R. P. Clementem Ossoczinensem, Illustrissimus Dominus Comes Paulus Rakoczy de Felso-Vadasz Judex Curiae Regiae per Hungariam et Comitatum in Saross et Thorna Supremus Comes etc. suscepit filiolum ex charissima sua conjuge Comitissa Anna Petho de Hetess etc. die 29 Aprilis, qui fuit Sacer S. Petro Martyri Ordinis Praedicatorum, quem 22 Maji die SS. Trinitatis sacro Illustrissimus ac Reverendissimus Stephanus Zengei Episcopus Jauriensis Cancellarius Regni Hungariae et pro tunc ab Augustissima Majestate Commissarius Eperiessinum ablegatus ad pacem componendam cum Serenissimo Principe Transylvaniae baptizavit Ladislaum Alexandrum, levantibus eodem illustrissimo et reverendissimo Stephano Zengei nomine Eminentissimi DD. Petri Pazman Sanctae Romanae Ecclesiae cardinalis et archi-Episcopi Strigoniensis et Catharina Pálffy de Erdőd relicta Illustrissimi Sigismundi Forgach Comitis Palatini in Capella Aulae Zboroviensis. Vivat Deo, Ecclesiae, Patriae, Amicis, Magnorum Parentum maxima Indolis et spei propago. Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) p. 7., Közölve: Sárospataki Füzetek 6. (1862) 351. (1862. ápr. 10.)*

⁷⁶ [h]osszú betegsége miatt jó emlékezetű szerelmes uram legtöbbet makoviczai házuknál lakozván, a szegénység igen megfogyatkozott és szegényedett, mely miatt kényszerítettem mindjárt a temetésről ide a klastromi jószágomba jönnöm... Pethe Anna, lechnitzi klastrom, 1636 máj. 27-én írt levele. SZILÁGYI 1903. 275. 2. jegyzet

⁷⁷ Anno 1636. Die 12 Martii hora 3 post mediam noctem Illustrissimus Comes D. Paulus Rakoczy de Felső-Vadász Judex Curiae Regiae et Patronus Magnus hujus loci et Ecclesiae aetatis suae 41. in Curia sua Zboroviensi confessario suo probato Societatis Jesu confessus SS. viatico refectus, Sacrique olei unctione roboratus, animam Deo in Communione S. M. Ecclesiae reddidit; cujus corpus subin die 20. Maji sepultum in Ecclesia S. Martini in Capitulo Scepusiensi requiescit. Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) p. 7.

⁷⁸ MAKKAI 1954. 100.

I. Rákóczi György

Rákóczi Zsigmond fia, bár főúri birtokosként Sárospatakon, fejedelemeként pedig Gyulafehérváron volt rezidenciája, a makovikai uradalmat sem hanyagolta el, hiszen a fivéreivel kötött birtokosztály szerint birtokos volt mind az uradalomban, mind a zborói földesúri rezidencián, ahol azonban öccse, Pál lakott „életvitelszerűen”. Már fejedelemsége előtt, 1624–1627 között kőműveseket fogad Zboróra, de fejedelemeként is folytatja az építkezéseket. Máriássy Ferenc makovikai udvarbíró írja 1640-ben a fejedeleme: „az makovikai váratoronynak... új fundamentomat vetettek, hogy állandóbb legyen”, leveléhez a toronyról készült rajzot is mellékeli. 1643-ban Debreczeni Tamás jószágigazgató tesz jelentés a városban végzett építésekről.⁷⁹

I. Rákóczi György valódi rezidenciát tervezett itt, amelynek egyik fontos eleme az udvari vallásgyakorlat, és ezzel együtt a birtokos vallásának az uradalom népessége körében való terjesztése. Talán I. Rákóczi György érdeklődését Zboró és Makovica iránt a reformáció terjesztésének szándéka is motiválta. Ismerjük családjának: apja, illetve felesége, Lorántffy Zsuzsanna protestáns lelkiségét és a református vallás terjesztése iránti elkötelezettségét, ezért egyfajta missziót is láthatunk abban, hogy a református fejedelem országától, Erdélytől és családi rezidenciájától, Sárospataktól igen távol, ott, ahol birtokainak ruszin jobbágysága (korabeli kifejezéssel „az oroszág”) a görögkatolikus vallás híve,⁸⁰ fivére, Pál és családja pedig a katolikus vallás és egyház elkötelezett támogatója, kegyúrként katolikus plébánia és templom fenntartója volt; udvarában protestáns istentiszteleti helyet alapítson. Még akkor is, ha birtokán kevés evangélikus élt, a kálvini tanoknak pedig a főúri udvaron kívül nemigen akadt itt követője. I. Rákóczi György döntésénél még nagyobb súllyal eshetett latba Makovica diplomáciai és katonapolitikai szempontból előnyös földrajzi elhelyezkedése, Lengyelországhoz való közelsége. I. Rákóczi György idejében még az Erdélyben bányászott higanyt is Makovicán keresztül szállították Munkácsról Krakkóba.⁸¹

I. Rákóczi György zborói „honfoglalásának” legfeltűnőbb jele egy új protestáns templom építése, hiszen Zborón katolikus plébánia működött és a kastélyban is katolikus kápolnát tartott fenn fivére és birtokostársa, Rákóczi Pál. A templomot már fejedelemmé választása előtt elkezdte építtetni, hiszen az 1914-ig fennmaradt harang felirata szerint borsodi főispánként rendelte meg 1630-ban David Gehra vándor harangöntőnél. Az egyik latin felirat zsoltárverseket tartalmaz és a harangöntő névjeget, németül, a harang palástjának másik oldalán Rákóczi György híres jelmondata – *Non est currentis, neque volentis, sed miserentis Dei* – mellett a kegyúr és mecénás titulusa olvasható.⁸² A kutatás feltételezi, hogy a harang a Zboróban felállított harangöntő-műhelyben készült.⁸³

⁷⁹ DÉTSZY 1971. 351.; 354.

⁸⁰ Rákóczi Zsigmond makovikai uradalmában élő és működő ortodox ruszin papokat, korabeli nevükön batykókat felmentette a jobbággyi kötelezettségek fizetése alól, csak évi 10 Ft-ot és egy nyestet kellett járadékként adniuk. Fiai, Pál és György megerősítették ezt a szabadságot az unióra áttért jobbággyoknak is. Rákóczi György szabadságlevele, Sárospatak, 1626. jún. 26. és Rákóczi Pál kiváltságlevele, Zborói udvarház, 1624. dec. 30. HODINKA 1911. 1. 48–49. sz. (55–57.)

⁸¹ *Az kénesőt ha Nagyságod elküldi Krakóban, innét [Munkácsról] Krakóban vinni nagy kerülő és igen nagy költséggel is vihetik el, hanem ha furmányosokkal vitetik... ugyan Makoviczára kell vinni, mert arra vagyon az általút, innét Munkácsról is mind arra járnak, hanem innét Makaviczáig elvihetik és onnét vihetnék osztán Krakóig, mivel Krakó oda nem messze úgy is...* Balling János munkácsi udvarbíró levele I. Rákóczi Györgyhez, Munkács, 1636. jún. 3. SZILÁGYI 1903. 335.

⁸² *HODIE SI VOCEM EIVS AVDIERITIS NE OBDVRETIS ANIMVM VESTRVM VT IN CONTENTIONS ET DIE TENTATIONIS IN DESERTO PSAL CLANGITE IEHOVAE OMNES INCOLAE ET TERRAE COLITE IEHOVAM CVM LAETITIA VENITE IN CONSPCTVM EIVS CVM CANTV PSAL. CVIII. DAVID GEHRA HAT MICH GOSSEN. — NON EST CVRRENTIS NEQVE VOLENTIS SED MISERENTIS DEI. — ME ILLVSTRIS DOMINVS GEORGIVS RAKOCY DE FELSEO VADÁSZ COMES COMITATUS BORSODIENSIS FIERI FECIT ET GLORIAE DEI IN VSIBVS ECLAESIAE EVANGELICAE ZBOROVIENS(is) DICAVIT INQ(ue) TEMPLUM NOVO NOVAM COLLOCAVIT. MDCXXX. MYKOVSKY 1865.; KERÉKGYÁRTÓ 164–166.; SZÁDECZKY 1915.–BUTYKAI 123–124. (Fordítása: Vajha ma hallanátok az ő szavát. Ne keményítsétek meg a ti szíveteket, mint a pusztában: ahol megkísértettek engem (Zsolt.) Vigán énekelj az Úrnak te egész föld; harsanjatok fel, örvendeztetek és zengedeztetek! Vigadozzatok az Úr előtt! (Zsolt. 108). David Gehra öntött engem (német). — Nem azé, aki fut, sem azé aki akar, hanem a könyörületes Istené – Engem felsővadászai Rákóczi György méltóságos úr, Borsod vármegye ispánja készíttetett és ajánlott fel az Isten dicsőségére és a zborói evangélikus egyház használatára, és az új templomban újonnan elhelyezett.)*

⁸³ KERÉKGYÁRTÓ 2016. 159.

Rákóczy harangja. (Rajz. Myskovszky V.)

11. Rákóczi György zborói harangja, 1630
(MYSKOVSKY 1865. alapján)

A feliratból az is kiderül, hogy a harangot az „új templomba” szánták, és az is, hogy nem udvari kápolnába, hanem a zborói evangélikus egyház, vagyis gyülekezet templomába. Az evangélikus itt nem a lutheri irányt jelentette, hanem a reformátust. Ez az „új templom” a református birtokosoknak, illetve Zboró és környéke protestáns jobbágynak készült, ahogyan a harang felirata is bizonyítja.

Az új templom azonban még 1634-ben sincsen készen, az uradalom urbáriuma szerint: boltozatos épület, két ajtóval, három hosszú és három kerek ónba foglalt üvegezésű ablakkal, a templomi székek is benne vannak, karzatának azonban csak a tartógerendáit illesztették be, és harang is tartószerkezet nélkül fekszik a templom padlóján.⁸⁴ Az első kőtemplomot tehát I. Rákóczi György kezdte építtetni 1630 körül, ekkorra a harangot is megrendelte, de a harang még négy év múlva sem került fel a helyére, a haranglábba.

1641-ben már áll a templom melletti harangláb, és nemcsak a „cifrás gyantáros, rostélyos” karzat, hanem a fényezett szószék is elkészült a templomban, amelynek falaihoz belül könyöklővel ellátott széksorokat állítottak, a templom bejáratához pedig oszlopos tornácot emeltek. Kérdés, hogy milyen gyakran használták, 1641-ben ugyanis kőst és serfőző eszközöket tároltak benne.⁸⁵

A református erdélyi fejedelem udvari templomának építésével egy időben makovikai birtokán máshol is igyekezett a protestáns vallást terjeszteni, és a katolikusok vallásgyakorlatot visszaszorítani. 1640-ben írja Lósy Imre esztergomi érsek Lippay György egri püspöknek, hogy Rákóczi Pál árváinak hazslini (ma: Hažlín, Szlovákia) és kurimai jószágára a birtokostárs, egyben az árvák gyámja, I. Rákóczi György fejedelem református prédikátort rendelt, s félő, hogy Zboróra és Újfalura is református papot hozat majd. Rákóczi Pál árváinak birtokai egyébként 1640-ben éppen zálogban voltak Hoffmann Istvánnénál (az 1629-ben elhunyt Hoffmann György kamarai igazgató katolikus sógornőjénél, özvegy Hoffmann-né Horváth Stansith Katalinnál), aki katolikus papot tartott zálogbirtokán.⁸⁶

⁸⁴ Egy új templom. Az udvar közepin, igen szép bótos, környös körül új karos székek. Egy új harang az templom közepén a padimentumon, színe nincsen. Tengelyre sincsen csinálva. Két fekete gyantáros ajtó az templomon. Vas hevederek, kulcsosok, pléhesek. Négy hoszú ónban foglalt öveg ablakok, épek. Három kerekdíd öveg ablakok, ónban foglaltak. Az karban menő(?) ajtón egy fekete gyantáros ajtó, nincsen pléh rajta. A templomban az karnak csak gerendái vadnak kicsinálva az falban. (1634) MNL OL UeC 21/3

⁸⁵ Egy új templom az udvar közepett, szép boltos. Két fekete gyantáros ajtó... Az karban járó ajtó... Két cifrás gyantáros kar, egyiknek darabja rostélyos. Egy prédikálló szék gyantáros. Az fal mellett környös környül fejr székek könyöklőivel együtt. Négy hoszú ónban foglalt üveg ablak. Három kerekded únban foglalt üveg ablakok. Az templomban serfőzéshez való tekenyők No 5. Egy kis szarvas tekenyő. Ház épületeihez való rúd vas No 9. Apró kőst No 12. Egy egész kő mázsa egy fél mázsa és egy fertály mázsa három darabban. Két gyantáros karszék. A templom mellett egy harangláb. Vagyon benne egy öreg harang. Ez templomnak tornáca új. Az templomnak nap kelet felől való végében egy új tornác cubas feljáró két gradicsával együtt. Alatta vagyon egy söörlő malom. Debreczeni Tamás prefektus parancsára készült inventárium I. Rákóczi György erdélyi fejedelem makovikai váráról és zborói udvarházáról. Zborói udvarház, 1641. szept. 1. MNL OL UeC 21/6

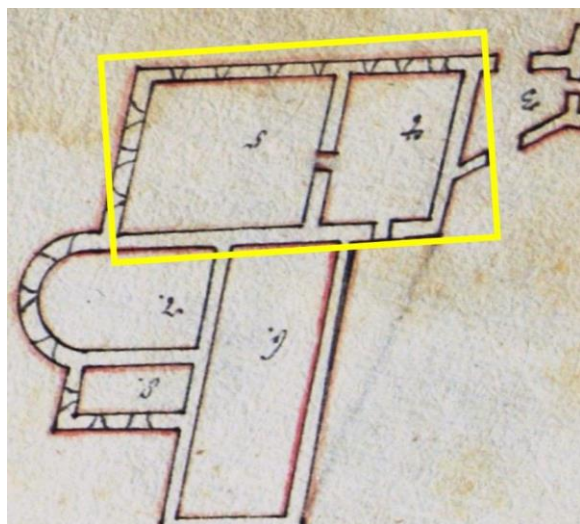
⁸⁶ Az erdélyi fejedelem dolga in perversione religionis catholicae Magyar Országban is vigeál. Az árvák jószágában Haszlin nevű faluban az catholicusokra taval[y] vivének praedicatort, most Curimára vittek, azontúl félthettyök Szboró[t] és

A templomot 1645 elején akarta Lorántffy Zsuzsanna felszenteltetni, ekkor ugyanis Zborón, illetve Bártfán tartózkodott, ide írt neki Veréci (Verőci) Ferenc sárospataki református lelkész, akit a fejedelemasszony elmenetele előtt megkért a szentelésre. A prédikátor azonban hiába várta, hogy úrnője Zboróra hívja. A pataki lelkész úgy tudja, hogy a zborói új református templomban, annak ellenére, hogy nincs felszentelve, már többször volt istentisztelet, sőt talán a szentségeket is kiszolgáltatták benne, ezért már nem is ítéli olyan fontosnak a szentelést, hiszen az igehirdetéssel és a sákramentumokkal lényegében ez már megtörtént.⁸⁷ A zborói kastélyról és majorságról készült 17. század végi rajzon feltehetően a régi református templom épülete is megjelenik.⁸⁸

12/a-b

Az egykori református udvari templom épülete és alaprajza a zborói kastélyról készült rajzon, a 18. sz. eleje, részlet.
MNL OL E 190 48/16/7
(MNL OL dig. felv.)

Újfalut is, ha ki váltja az fejedelem Hoffmann Istvánnétül [!], az ki most ott catholicus papot tart: ez gyümölcső az tutelának. Lósy Imre levele Lippay Györgyhöz, Nagyszombat, 1640. aug. 17. Idézi: TUSOR 2022. 39.

⁸⁷ Kegyelmes asszonyom, minapi nagyságtok Borsiban létekor értettem vala, hogy énnekem is Makkovicára néminemű ott való templumnak megszentelésére talán fel kellene mennem. Nagyságtok kegyelmes parancsolatját mind ez ideig vártam, ugy vélekedőn, vagy véghez ment volt még ezelőtt a dolog, vagy talán bizonyos okok végett nagyságtok elhalasztotta [...] mind váraoztam a Makovicára való felmenetel után [...] S. Patak die 30. Januarii Ao 1645. Nagyságodnak, mint kegyelmes asszonyának alázatos egyházi szolgája Veréci Ferenc, mp. (Kívül más írással: Anno 1645. die 15. Febr. Zboroviae. D. Franc, Vereőcy Uram) [...] Elvöttem vala, kegyelmes asszonyom, az nagyságod Bártfárul 18. Febr. nekem küldött levelet, melyben kegyelmesen minemű dolgokrul parancsoljon, értem. Az zborói templumnak consecráltatása felől bizonyosan értettem Bodor Benedek uramtul, hogy nem volt; de mivel immár sok ízben hirdettetett az urnak ígéje benne, és talám még az áldott sacramentumok is kiszolgáltathattak; nem itélem szintén oly szükségesnek ezután lenni, mivel ugyancsak azon szentséges eszközökkel menne végben, noha nagyobb készüllettel és némely dolgoknak világosabb kifejezésével. Mindazáltal, ha nagyságtok ennyi országos sok gondjai között hozzá érkeznek, ugyan nem ártana néminemű jövődöbeli fundamentomokra képest. [...] In S. Patak die 2. Martii Ao 1645. Nagyságodnak, mint kegyelmes asszonyának alázatos egyházi szolgája Veréci Ferenc, m. p. Veréci Ferenc sárospataki lelkész levelei a Zborón tartózkodó Lorántffy Zsuzsannához, Sárospatak, 1645. jan. 30. és márc. 2. SZILÁGYI 1878. 473–474.

⁸⁸ MAKKAJ 1954. 98/99

Rákóczi Pál halála után I. Rákóczi György jószágigazgatója, az evangélikus Máriássy Ferenc (†1649) szepesi alispán, a makovicai uradalomból is elűzte a katolikus papokat, és protestáns prédikátorokat hívott helyettük, a király azonban felelősségre vonta a fejedelmet, Sáros vármegye ugyanis a Magyar Királyság része maradt a linzi béke (1645) után is; I. Rákóczi György azzal védekezett, hogy tudtán kívül történtek az erőszakos fellépések.⁸⁹ A Rákóczi-levéltárban őrzött 17. századi végi rajzon, amely a kastélyról és majorságról készült, a kastély egyik épületrészét a reformátusok egykori, Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony (†1660) idejében használt templomaként jelölik meg.⁹⁰ Az (egykori) református vallásgyakorlatot Zboró katolikus egyházának egyházlátogatási jegyzőkönyve is említi 1749-ben (*capella confessionis Helveticae*).⁹¹ A zborói protestáns templomot a helyi hagyomány az erdészeti hivatal épületével azonosítja,⁹² amely azonban napjainkban Serédy-kastélyként is ismert, csak további kutatás döntheti el, hogy a máig fennmaradt és jelentősen újjáépített építészeti emlék eredetileg milyen célt szolgált.

I. Rákóczi György fejedelem 1634-ben még használta a „veres házakat”, ahol az emeleten neki és feleségének is külön lakrésze volt.⁹³ 1641-ben a régi rezidenciát, a Serédy-féle udvarházat még a fejedelem veres házának hívják ugyan, ahol I. Rákóczi Györgynek és feleségének is külön szobája van, bútorokkal, de a termekben csótány rágt a gabonát tárolnak, és a birtokosok már másik épületet, az új, bástyákkal és toronnyal épült kastélyt használják. Az új kastély alsó traktusában a raktárak mellett mosóasszonyok, szabók, ifjú szolgálattelvők, komornyikok, azaz belső szolgák laknak, míg az emeleten valódi fejedelmi rezidenciát rendeztek be az egyik bástya körül. A fejedelem árnyékszékkel felszerelt lakosztályába (berendezése: a díszes mázas kályha, díszes festett és „gyantáros”, azaz viaszos gyantával fényezett szekrény, szétnyitható fiókos asztal) „a bejárók házában”, azaz a főúri szolgálattelvőknek szánt előszobán, egyfajta „lobbyn” keresztül lehetett bejutni. Lorántffy Zsuzsanna ugyancsak drága lengyel kályhával fűtött lakosztálya közvetlenül az udvarban nevelt nemes kisasszonyok szobája mellett volt, nagy zöld baldachinos ágygal, illetve egy kisebb nyoszolyával és festett faliszekrénnel. Innen nyílt a négy ablakos fogadóterem, amelynek díszes egy hatalmas, díszes pohárszék volt 7 hosszú aranyozott pohárral, és 46(!) kisebb pohárral, de volt itt lehajtható ajtóval felszerelt, kevésbé díszes edénytartó szekrény és 10 karosszék.⁹⁴

⁸⁹ GALLA 2015. 168.

⁹⁰ 4. *Olim Reformatorium Templum sub Principissa Susanna Lorantfi*. MAKKAJ 1954. 98/99. MNL OL E 190. Magyar Kamara Arcívuma, Rákóczi család levéltára, 48. doboz, 16. tétel, No. 7.

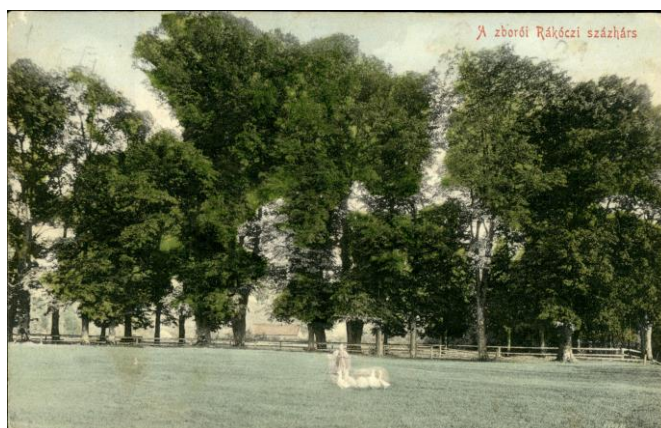
⁹¹ ČOVAN 2015. 40.

⁹² A harangon említett »novum templum« a kastély udvaron, gyümölcsös között álló egy emeletes, erős négyszög épület volt, melynek emelete most 3 nagy terem és egy előcsarnok, melybe a lépcső vezet. Jelenleg tisztai lak. SZÁDECZKY–BUTYKAI 1881. 123–124.; Információ a prechode Zborovčanov na evanjelickú vieru nie sú k dispozícii, došlo k tomu zrejme už dávno pred rokom 1650. ŠVEC–BABOV 1996.

⁹³ Curia Zboro. Az Fejedelem veres házában három kristály ablak. [...] Kívül fűtő tarka mázas kemence. [...] Az fejedelem veres házából nyíló szenes házon ablak vagyon két kristály üvegből. [...] Fejedelem Asszonyunk ő nagysága házában. Két öreg ablak, egyike paraszt üveges. [...] Négy darab padszék. Egy mázas kemence, két kályha héa. [...] Az alsó öreg palotán. Tíz üveg ablak. Az ablakoknak tizenöt öreg tányér hia. Egy öreg régi mázas kemence. Egy fejér deszka pohárszék. (1634) MNL OL UeC 21/3

⁹⁴ Curia Zboroviensis. Az fejedelem vörös házában három cristaly üveg ablak. Körül a fal mellett padszék négy darab. Zöld fogas hét darab. Kívül fűtő tarka mázas kemence. Egy gyantáros ajtó pléhestül kulcs nélkül. Azon házban egy rakásban muszka ette abajdóc gabona cub. 9 ½. [...] Fejedelem Aszony ő nagysága házában [...] Egy mázas kemence. [...] Egy rakásban gabona, muszka ötte. [...] Az új kő házban bemenő első béltett pléhes ajtó a torony alatt [...] Napnyugatról nyíló bolt házban [...] Ez házból nyíló bástyában [...] Mosó asszonyok háza [...] Ifjak háza [...] Szabók háza [...] Komornyikok háza [...] Az tárházban [...] Felső palota pitvara [...] Északról való felső házban [...] Bejárók háza [...] Egy tarka lábós lengyelországi kemence [...] Az fejedelem Urunk ő nagysága háza. Egy igen szép lengyelországi kályhás kemence Egy dupla kivonó asztal fiastul. Két feir karszék, egy zöld karszék. Egyes feir karszék. Az falban gyantáros hímes almarium. Két ablakja kristály üveges. Az fejedelem házából nyíló bástya boltnak zöl pléhes ajtaja. Két ablaka négy-négy táblája cristaly üveges. pervata széken gyantáros ajtó pléh nélkül. Egy feir karszék örög. Az úrfiak háza [...] Leányasszonyok háza [...] Fejedelem Asszonyunk ő nagysága háza. A leányasszonyok házából nyíló ajtó... Egy zöld superlatos nyoszolya öreg. Egy lengyelországi cifrás magos kályhás kemence. Két örög négy rámás cristaly üveg ablak. Két zöld örög karszék. Egy kisedd nyoszolya zöldet festett. Egy kis asztal fa, lábastul. Az kőfalban egy cifrás almarium pléhes sarkas ajtaja. Az bástyában nyíló ajtó... Abban vagyon egy zöld üreg karszék és egy alacson feir szék. Az pervatara nyíló ajtó... Két cristaly üveg ablak ezen bástyában 4 rámán. Felső nagy palota. Asszonyunk ő nagysága házából nyíló ajtó [...] Egyes zöld karszék No 10. Egy hosszú feir asztal lábostul. Egy lengyelországi cifra kályhás

Nem tudjuk, az új kastélyt pontosan mikor építették a főúri testvérek, Rákóczi György és Pál, de az építés vagy átépítés dátumát, esetleg az építkezés kezdetét őrizhették meg azok az ólomüvegablakokra festett címerek és névbetűk, amelyeket a zborói kastély 1690. évi kamarai leltárában említene. Az egykori fejedelmi lakosztály, illetve az udvarló ház (más néven: bejárók háza) ablakainak hatszögletű, ólomba foglalt üvegszelei közé kerek üveglapokat illesztettek, amelyekre I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna monogramját festették az 1627-es évszámmal.⁹⁵ Az ablakok, és így a címeres „tányér” is feltehetően az uradalmi üveghutában készültek.

13/a-b
Rákóczi György zborói hársfái
képeslapokon, 1900–1901 k.
ZM KGy

I. Rákóczi György és Zboró kapcsolatára a széles közvélemény a 19. század második felétől egy meghatározó emléket társít, jelesül: I. Rákóczi György hársfáit, a fejedelem ugyanis Zborón írt leveleit így keltezte volna: *Datum* (máshol: *Dabam*) *Zboroviae sub centum tiliis*, azaz: kelt Zborón a száz hársfa alatt. Ez a toposz olyannyira elterjedt, hogy még Mikszáth Kálmán novellájába is bekerült,⁹⁶ 1900 körül pedig Bártfán készült képeslapok is terjesztették a száz hársfa hírért,⁹⁷ és ennek emlékére a 19. században hársfasort telepítettek a kastélyhoz vezető út két oldalára. A legendát – amelynek lehet ugyan valóságalapja, de a tudományos irodalom, forráskiadások nem támasztják alá –, hogy leveleit (egyes helyeken: okleveleit!) általában így keltezte volna a fejedelem, Szádeczky Lajos történész, a kora újkort jó ismerő forráskiadó annyiban erősítette meg, igaz, forrásmegjelölés nélkül, hogy Rákóczi György az

kemence. Négy táblás cristaly üveg ablakok... Egy örög hímes pohár szék négy táblájával három kulcsos pléhével, zöld hímes deszkáival, befoglalva pléhes ajtajával. vadnak ez pohár székből hosszú vékony aranyas poharak No 7. Hoszú és apró poharak mixtim No 46. Egy felemelő fejtő pohárszék-asztal. Debreczeni Tamás prefektus parancsára készült inventárium I. Rákóczi György erdélyi fejedelem makovicai váráról és zborói udvarházáról. Zborói udvarház, 1641. szept. 1. MNL OL UeC 21/6

⁹⁵ 6. Udvarló ház. [...] Ablak négyfele nyíló, hat szegre mecet[t] önben foglalt kristály üveges, rámai sarkasok, hevederek, fordító vasas. (Egyik rámaja üvegjével Anno 1689 csináltattott.) (NB. Ezen ablak üvegei között vagyon két üveg tányér. Egyiken a címerrel együtt ilyen bötű: G. R. 1627 & L. S. 1627). [...] 4. ház [...] Négy-négy felé nyíló önben foglalt hatszegre mecet[t] ablaka... No 2. NB. 3 kristály tányér hasonló címerrel, bötűk[k]el, esztendőszámmal cifrázott, mint a 6-dik ház ablakán, akkori méltóságos fejedelem asszony nevére. Kamarai összeírás a makovicai uradalomról, 1690. jan. 1. MNL OL UeC 21/20

⁹⁶ II. Rákóczi Ferenc még bírta a makovicai uradalmat, s sokat időzött a zborói kastélyban, hol az udvaron a híres száz hársfa állt, melyeket Rákóczi György oly nagyon szeretett, hogy a leveleit is így keltezte: »Datum Zboroviae sub centum tiliis«. MIKSZÁTH Kálmán: Zboró. Novella, 1884.

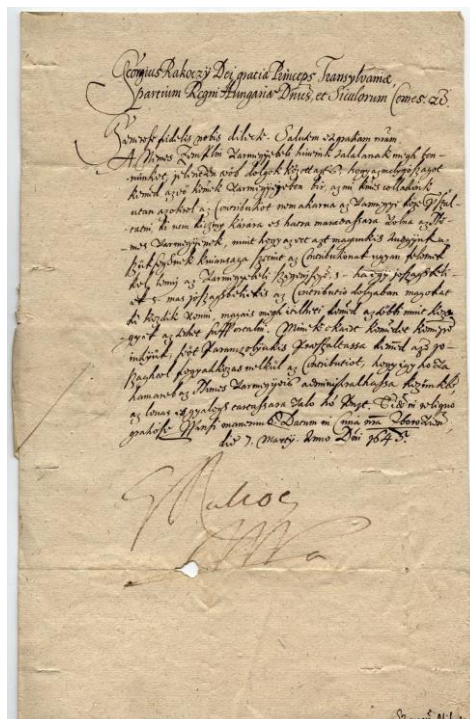
⁹⁷ Zboró. Száz hársfa Rákóczy kedvenc sétahelye. KépeslapDivald Adolf, Bártfa 153. 1900 k. ZM KGy Ltsz. 81166.; A zborói Rákóczy százhárs. Képeslap. Eschwig és Hajts, Kassa és Bártfafürdő. 1910 k. Hajts Kornél felv. ZM KGy Ltsz. 84253.

1644–45. évi Habsburg-ellenes hadjárata alatt címezte így leveleit.⁹⁸ A legenda egyik első (ha nem a legelső) terjesztője J. C. von Thiele volt, aki a 19. század első felében a magyarországi történeti statisztika – Fényes Elek mellett – legismertebb képviselője az 1833-ban Kassán megjelent német nyelvű országleíró lexikonja (*Das Königreich Ungarn*) révén. Thiele Sáros vármegye helységei között Zborónál megemlíti, hogy a Rákóczi-kastély udvarán kívül 100 hársfa áll, amelyek alatt Rákóczi György fejedelem egykor leveleit keltezte.⁹⁹ Ezt a leírást szinte szó szerint, de magyarul, megismétli Fényes Elek 1837-ben megjelent statisztikai-topográfiai leírásában,¹⁰⁰ majd az 1860-as évektől szinte nincsen olyan Zboróról szóló újságcikk, amely ne hivatkozna a zborói hársfákra. Egyébként Rákóczi György 1644–45. évi hadjárata során, 1655 legelején Zborót tette meg főhadiszállásának, 1646. január 29-én itt fogadta Antoine-Fouquet de Marcilly-Croissy francia követet, február 12-ikére pedig a hadjáratát támogató 14 vármegyének és városaiknak Bártfára országgyűlést hirdetett. A fejedelem azonban ekkor is zborói udvarházából (*Datum in curia nostra Zboroviensi*) keltezett, mint egyébkor, így a Sárospatakon őrzött parancslevelében is.¹⁰¹

14.

I. Rákóczi György Zborón kelt
parancslevele, 1645. márc. 7.

SRKTGy Levéltár
Dókus-gyűjtemény

Természetesen nem volt hársfák híján a zborói kastély udvara, egy 1690-ben készült összeírás nemcsak lugas formára nyesett hársfákat említ, hanem alattuk egy kőasztalt, illetve egy padot – *Élő fák az udvaron. Hárs fa három, ketteinek gallyai gerendákból csinált rámaikra vagyon ki bocsátva... Kő asztal lábastul (az egyik hársfa alatt), darab locza ugyan ott a két hárs fának a tövin a földtöltés baronarokás között vagyon* – amelyeken akár I. Rákóczi György és írhatott vagy ülhetett egykor.¹⁰²

⁹⁸ Rákóczi György borsodi főispán, a későbbi erdélyi fejedelem, a ki onnan [= Makovicáról] a száz hársfa alatt »sub centum tiliis« keltez leveleket 1644–45-iki hadjárata alatt. SZÁDECZKY 1915. 98. 2. jegyzet

⁹⁹ Zboro. Das obere Castell [...] Ausser dem Hofe befinden sich 100 alte in zwey Reihen stehende Lindenbäume, die aus der Ursache merkwürdig sind, da Georg Rákóczy bey dem Schreiben des Datums sich folgenden Ausdrucks bediente: Zboroviae sub centum tiliis (Geschrieben unter den 100 Lindenbäumen). THIELE 1833. 3. 67.

¹⁰⁰ Zboró. Tót-orosz m. v. Bártfához északra 1/2 mfd., közel a galicziai szélekhöz: 1900 r. kath., 192 görög kath., 5 evang., 198 zsidó lak. Kath. paroch. templom. Synagóga. A város feje a makoviczi nagy uradalomnak [...] Van itt két kastély, mellyekből a felső bástyákkal kerített körül, s egy kéttornyú templomot és egy nagy udvart foglal magában. Az udvaron kívül két sorban 100 hársfa áll, mellyek onnan nevezetese, mivel Rákóczy György minden levél aláírásánál e szavakat szokta használni. „Datum Zboroviae sub centum tiliis“. FÉNYES 1837. 3. 280–281.

¹⁰¹ I. Rákóczi György parancslevele Szentiványi Mihály hadnagynak. Zboró, 1645. márc. 7. Eredeti. 48 mm átmérőjű papírfelzetes zárópecsét Erdély és a Rákóczi-család címerével. SRKTGy Levéltár Dókus-gyűjtemény, fasc. 32. no. 847.

¹⁰² MNL OL UeC 21/20 (1690)

Az unokák Rákóczi László

A következő nemzedék, Pál (†1636) fia: Rákóczi László gróf (1633–1664)¹⁰³ és I. Rákóczi György (†1648) fia és utódja: II. Rákóczi György (1621–1660) erdélyi fejedelem Rákóczi Zsigmond birtokait faluról falura, jobbágyról jobbágyra megosztották, Makovica vára és Zboró közös volt, de külön-külön udvar- és kastélyrész szolgált rezidenciának. Fejedelem és országbíró apjuktól nemcsak birtokaikat, hanem valóságukat, illetve részben családi és politikai stratégiájukat is örökölték. Igaz, a fejedelmi családban az apa és felesége, Lorántffy Zsuzsanna (†1660) még nevelhette fiait és felkészíthette őket a fejedelemségre, birtokigazgatásra, Rákóczi László azonban 3-4 éves korától teljesen árván nőtt fel.

15.

Ismeretlen művész:
Rákóczi László arcképe
(Festmény E. Wideman fametszete
nyomán)
MNM TKCs ltsz. 271
(Váradi László felv.)

A Zborón született és előkelő keresztszülők oltalma mellett Zborón, az udvari kápolnában megkeresztelt Rákóczi László apjától a zborói rezidenciát is örökségül kapta, és 1653–1658 között vezetett és nyomtatásban megjelent naplója tanúsága szerint otthonának tartotta az egy nap járóföldre fekvő Nagysárossal együtt.¹⁰⁴ Ha a két uradalmi központ és rezidencia között utazott, Oszikó faluban (ma: Osikov, Szlovákia) ebédelt. Zborói és nagysárosi kastélyában fogadta rokonait, barátait, birtokostársait, politikus partnereit, magyarországi és lengyel vendégeit, az utóbbiaknak úti okmányt is kiállított, amennyiben a Magyar Királyságból az Erdélyi Fejedelemségbe kívántak utazni. Apjának elhivatott kegyességét is örökölte és gyakorolta, nemcsak a kastélyában felszerelt kápolnát, hanem zborói falusi – ekkor még fából ácsolt – plébániatemplomot is látogatta, kegyúrként.¹⁰⁵

¹⁰³ Életpályájára vö.: HORN 1990/a; R. VÁRKONYI Ágnes: Rákóczi László naplója és kora (Utószó). In: HORN 1990/b. 369–400.

¹⁰⁴ HORN 1990/b

¹⁰⁵ 1654. október 18. [Zboró] Mentem ki ebéd utáni vecsernyére az faluba levő templomban. HORN 1990/b. 74.

Rákóczi szoros kapcsolatban állt az Eperjes melletti sebesi (Alsósebes, ma: Nižná Šebastová, Szlovákia) ferences konvent gárdiánjával és szerzeteseivel, gyakran járt náluk, illetve fogadta őket, udvari papjait közülük is választotta (Szegedi Ferenc, Szegedi István, Kuratóczy Mihály).¹⁰⁶ 1655. január 6-án zborói asztalánál halt meg „szegény Páter István”,¹⁰⁷ aki nem volt más, mint Szegedi István ferences atya, akit Zborón temettek el.¹⁰⁸

A zborói kőtemplom építését már Rákóczi Pál megkezdte, felesége, Pethe Anna ugyanis 1000 Ft-ot hagyott végrendeletében a zborói templom oltárainak készítésére, tekintve, hogy a templomot a férje építtette.¹⁰⁹

16. C. DANKERS–J. FALCK–G. FORSTER:
Pstrokonszky Szaniszló

(Stanisław Pstrokoński z Burzenina) chełmi püspök arcképe. Rézmetszet. [Gdańsk], 1650 k., ÖNB Bildarchiv und Grafiksammlung (Forrás: <http://europeana.eu>)

Rákóczi Pál azonban legfeljebb elkezdhette az építkezést, a templomot ugyanis fia, az ifjú Rákóczi László építtette újjá 1655-ben a korábbi, már Janusz Ostrogski kegyurasága alatt is állt fatemplom helyett, igaz, a kőtemplom mennyezete és tornya ekkor még fából készült; Kisdi Benedek egri püspök nevében Pstrokonszky Szaniszló (Stanisław Pstrokoński z Burzenina, 1591–1657) chełmi püspök szentelte fel. A főpapot, mint „lengyel püspököt” többször említi Rákóczi László naplójában, Pstrokoński ugyanis Zborón, illetve Nagysároson élt 1655-től, Rákóczi László adott neki és kíséretének, káplánjainak, szolgáinak szállást. A püspök minden bizonnyal a svéd-lengyel háború miatt volt kénytelen a makovikai birtokra menekülni, a harcok ugyanis különösen nagy pusztítást végeztek Chełm vidékén, így a Chełmtől 30 km-re fekvő Krasnystaw városban is, amely a 15. század vége óta a chełmi püspökség székhelye. Egyébként több más lengyel vendég mellett Stefan Korycinski (1617–1658) lengyel kancellár is feltűnik Zborón 1655 novemberében, a püspökkel együtt ő is Rákóczi László vendége, és 1655. november 22–23-án együtt látogatják meg a sebesi ferences kolostort, ahol a magyar főúr megvendégeli őket, majd kíséretet ad melléjük Zboróig tartó visszaútkon.¹¹⁰

Rákóczi László udvarában él ekkor egy előkelő, feltehetően lengyel asszony is gyermekeivel, akit Praemiskáné néven nevez meg,¹¹¹ és akit gyakran vendégül lát családjával együtt. Az elnevezés talán a Przyjemska lengyel női nevet takarja, további kutatások dönthetik el, hogy ki élt ezen a néven az 1650-es években Rákóczi László oltalma alatt Zborón.

¹⁰⁶ KARÁCSONYI 1923. 460–464.

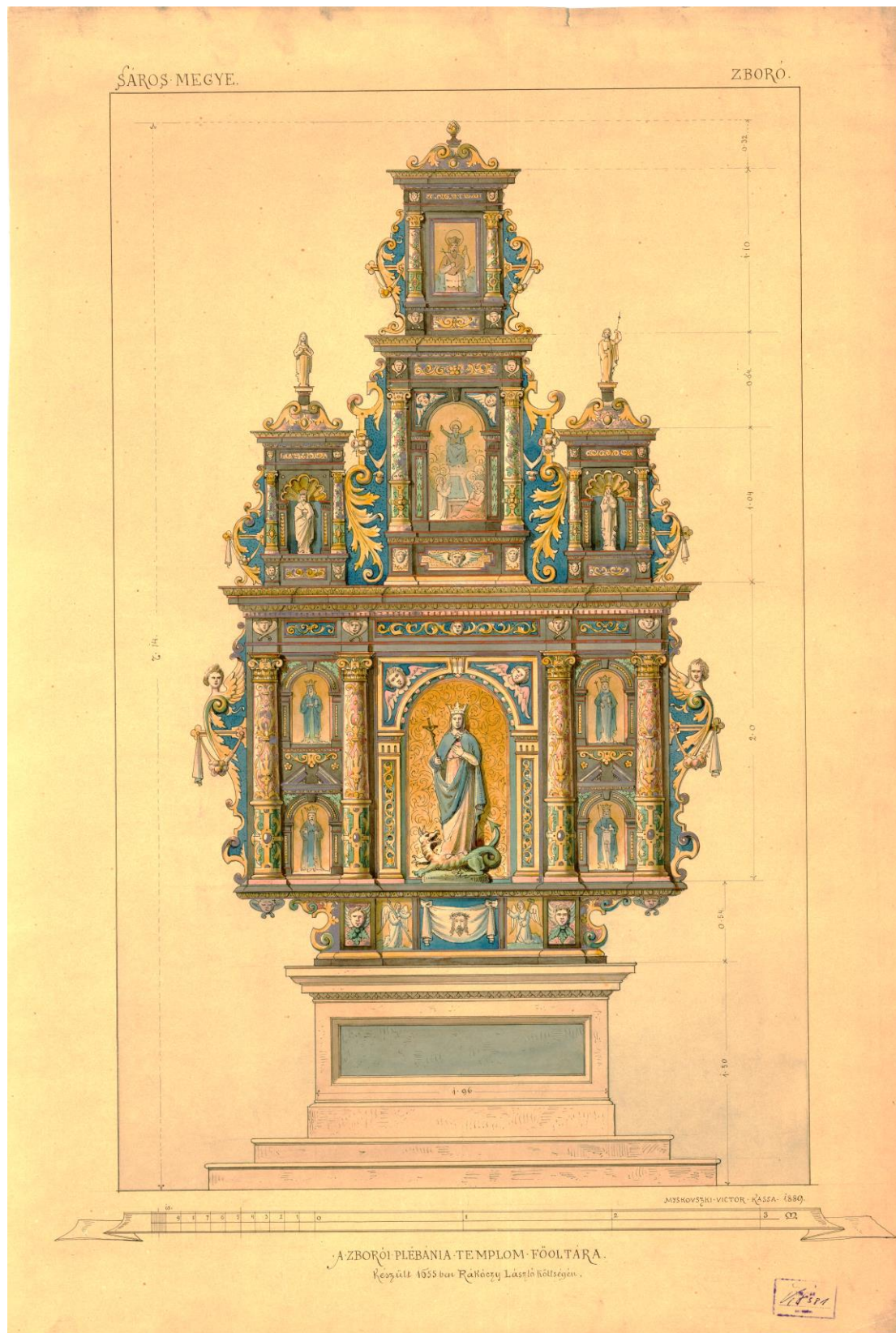
¹⁰⁷ HORN 1990/b. 93.

¹⁰⁸ KARÁCSONYI 1923. 464.

¹⁰⁹ GALLA 2015. 167.

¹¹⁰ HORN 1990/b 173–175.

¹¹¹ HORN 1990/b. 256–257. etc.

17. A zborói főoltár Myskovszky Viktor rajzán, 1889 (MÉM MDK K 8381, dig. felv.)

A zborói plébániatemplom és a főoltár Szent Margit és Szent László tiszteletére való felszentelésére ólomból öntött emléktábla készült, amely a 18. század végén még a templom falán függött. E szerint buzenini Pstrokonszky Szaniszló chelmi püspök és tynieci (bencés) apát Kisdy Benedek egri püspök egyetértésével szentelte fel a templomot és a főoltárt 1655. december 5-én. Az oltárban elhelyezte Szent Adalbert, Szent Prokop, Szent Gereon, Szent Domitius és Szent Klára, illetve több más szent ereklyéjét. A felszenteléskor jelenlévőknek egy évi búcsút hirdetett, illetve a templomszentelés emlékére azoknak, akik október első vasárnapján, azaz a Szent Mihály-nap utáni első vasárnapon a templomot felkeresik, 40 napos búcsút engedélyezett.¹¹² A templomszentelésről Rákóczi László is ír a naplójában, e szerint a templomszentelés 1655. december 12-én ment végbe, utána kastélyában látta vendégül az egyházi méltóságokat, köztük jezsuitákat és a lengyel király Czelnezki nevű „bejáróját”, aki talán Stefan Czarniecki (1599–1665) királyi szállásmesterrel és kijevei kastellánnal azonos. Majd este ő volt vendég a lengyel püspök zborói szállásán.¹¹³ Bár a 14. századi eredetű, a kora újkorban minden bizonnyal romossá lett zborói gótikus templomot¹¹⁴ 1655-ben nem sikerült boltozattal ellátni, csak síkmennyezettel, tornyát is fából emelték, a templomszentelés és a főoltár felállítása azonban méltó kőtemplomot adott az uradalom katolikus híveinek kegyuruk jóvoltából. A templomot Antiochiai Szent Margit mellé lett, aki talán középkori titulusa lehetett a plébániának, Szent László magyar királynak is szentelték, a patrónusra, Rákóczi Lászlóra emlékezve. A késő reneszánsz ízléssel és barokk elemekkel megalkotott, feltehetően Eperjesen vagy Lőcsén készült főoltár horizontálisan hármastagolású retablójának a predella feletti középső szintjére vörös tunikában, kék köpenyben, két faragott és aranyozott oszlop közé Antiochiai Szent Margit faszobrát helyezték, lábai alatt sárkánnyal, fejére arany koronát helyeztek, kezébe pedig, a szokásos kereszt helyett, jogart adtak.

Az oltárépítmény második szintjének oszlopos architektúrájában elhelyezett kép Mária halálát ábrázolja, kétfelől kagylós fülkében Szent Péter és Szent Pál aranyozott, festett faszobra. Az oltár ormán oszlopok között négyzetes festményen Szent Mihály arkangyal jelenik meg, kezében mérleggel. A kép alatti felirat: S. MICHAELIS ORA PRO NOBIS [Szt. Mihály, imádkozz értünk!].¹¹⁵

A Szent Margit-oltárképet egy-egy oszlop keretezi, és az oszlopok mellett kétfelől egymás alatt két-két festmény, ezeket az oltárszekrény szélén szintén két oszlop zárja le. A négy kis kép a magyar szentkirályokat ábrázolja, az evangéliumi oldalon Szent Istvánt hosszú prémszegélyes, elől nyitott köpenyben, koronával és jobbáiban jogarral, a leckeoldalon pedig, felül, a páncélos Szent László királyt láthatjuk, jobb lába mellett magyar címeres ovális pajzsot tart, baljában szablya. Alatta Szent Imre kvalitásos ábrázolása magyar viseletben, hosszú vörös dolmányban és kék köpenyben, kezében három liliommal. A Szent István alatt lévő képen a negyedik szent – magyar díszruhában: vörös harisnyában és bokacipőben, zöld hosszú mentében, felette páncéllal, azon vörös, a nyak alatt összefogott köpenyvel, jobbáiban egyenes karddal, hosszú hajjal és koronával megfestve – azonosítása bizonytalan, a helyi hagyomány Szent Lajost ismeri fel benne.¹¹⁶

¹¹² [s]uper cujus consecratione monumentum in Plumbea tabella exstat tenoris sequentis: Anno MDCLV die 5. Decembris Ego Stanislaus Pstrokonszky de Buzenin Episcopus Chmelnensis Abbas Tinicensis de consensu Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Benedicti Kisdi Episcopi Agriensis, Locique Ordinarii consecravi Ecclesiam istam et Altare majus in Honorem SS. Margaritae et Ladislai et reliquias Sanctorum Martyrum S. Adalberti, S. Procopii, Gereonis, Domitii et S. Clarae aliorumque Sanctorum variorum in eo inclusi. Et singulis Xti Fidelibus hodie annum unum et in die anniversario consecrationis sui Q.M.O.D.I. [Quolibet Mense Octobri Dominica Prima] quae incidit in primam Dominicam post Festum S. Michaelis ipsam visitantibus 40 dies de vera indulgentia in forma Ecclesiae consueta concessi. Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) p. 9

¹¹³ 1655. december 11. Aznap érkeztem Zboróra estve mintegy nyolc óra tájban, voltanak vacsorán nálam az püspök és vicecancellarius és az lengyel királynak Czelniczki nevű bejárója... December 12. Szentelték meg az lengyel püspök és cancellarius az zborói templomot, elvégezvén az szentegyházi ceremóniákat, voltanak nálam ebédén ő kegyelmek több papokkal és jezsuitákkal és az [lengyel] király szolgájával együtt Vacsorán voltam az lengyel püspöknél, vígan voltunk vacsora felett. HORN 1990/b. 181.

¹¹⁴ A kutatás feltételezi, hogy a templomot, késő gótikus építészeti elemeivel együtt, a 17. században építették, és nem a középkorban; vannak ugyanis egyéb posztgótikát képviselő 17. századi egyházi épületek is Lengyelországban, illetve Kelet-Közép-Európa más vidékein: KURZEJ 2004.; LUKÁČ–ADAM 2005. 16–18.

¹¹⁵ SVEC-BABOV 2.3.5.

¹¹⁶ SVEC-BABOV 2.3.5.

18/a-b-c. A Szentkirályok ábrázolása a zborói főoltáron (Gy. É. felv.)

Szent Lajos természetesen a lovagkirály eszményét megtestesítő, 1297-ben szentté avatott Szent IX. Lajos francia királlyal lehet azonos, akinek igen gyér a magyarországi kultusza, de az 1478-ban felállított szepeshelyi főoltáron megjelenik páncélos alakja. Tudjuk, hogy Rákóczi Pált a szepeshelyi Szent Márton prépostsági templomban temették el, így a szepeshelyi oltárkép esetleg minta lehetett a zborói oltár ikonográfiai programjában, kiegészítve a magyar szentkirályok megjelenését, köztük Rákóczi László névszentje, a lovagkirály Szent László reprezentációját.

Az oltár felirata – VENI SPONSA MEA VENI CORONO TE¹¹⁷ ANNO DOMINI 1646. DIE 6. AUGUSTI [Jöjj jegyesem, jöjj, megkoronázlak téged, az Úr 1646. évének augusztus 6-án] – szerint 1646-ban készült, és egyes kutatók szerint eredetileg a romos középkori templom mellett a 16. század végén felállított fatemplomba készült.¹¹⁸ Nehezen feltételezhető azonban, hogy 1646-ban ilyen kvalitásos oltárt állítottak volna fel Zborón, mivel Rákóczi László, a katolikus kegyúr 1646-ban még a bécsi egyetemen tanult egészen az év végéig,¹¹⁹ ekkor egyébként 13 éves volt, különben rendszeres tanulmányaival is csak 1648-ban hagyott fel; alig hisszük, hogy oltárt rendelt vagy állíttatott volna Zborón az apja által alapított plébánia templomában. Lehetséges viszont, hogy Lippay György (1600–1666) esztergomi érsek, az ifjú örökös későbbi gyámja és nevelésének irányítója¹²⁰ közbenjárásával rendelték meg az oltárt már 1646-ban. 1640-ben egyébként Rákóczi Pál kiskorú árváinak zborói és egyéb birtokrésze zálogban volt Hoffmann Istvánnénál, aki katolikus plébánost tartott zálogbirtokán.¹²¹

A templom harangjait azonban a felszentelést követő év végén, 1656. november 12-én ugyan csak a chełmi püspök szentelte fel, amint Rákóczi László írja naplójában.¹²² Rákóczi László „öreg”, azaz nagy templomot említ, azaz ekkor még bizonyosan állt a „kis” fatemplom is a felújított középkori épület közelében. A harangokat minden bizonnyal az újjáépített plébániatemplom fából emelt tornyában helyezték el. A plébániatemplomban 1789-ben még 3 régi harang működött, az említett 1628. évi mellett két másik is, az egyiket 1640-ben, a másikat 1641-ben öntötte az eperjesi Georg Wierd.¹²³

¹¹⁷ Az Énekek énekéből vett énekvers helyesen: *Veni, de Libano, sponsa mea, veni de Libano, veni, coronaberis.*

¹¹⁸ SVEC-BABOV 1996. 2.3.5.

¹¹⁹ HORN 1990/a. 63.

¹²⁰ HORN 1990/a. 64.

¹²¹ TUSOR 2022. 39.

¹²² 1656. november 12. Az Atyámfiával voltam az öreg templomban. Szentelte az harangokat püspök Chelmensis, volt nálam ebéden. HORN 1990/b. 256.

¹²³ *Campana tertia duorum circiter centenariorum cum inscriptione hac: In honorem Dei fudit me Georgius Vird in Eperjes 1641. Campana 4-ta librarum circiter 80: Georgius Vird goss mich 1640. refusa fertur 1769. Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) p. 15.*

A harangöntések idején az örökös és katolikus kegyúr, Rákóczi László gyermekként még Bécsben nevelődött, a harangokat csak 1656-ban szentelték fel Zborón, így talán máshonnan hozták ide őket. Úgy tűnik, Rákóczi László igen fontosnak tartotta rezidenciája és uradalma katolikus vallásgyakorlatát, hiszen 1662 májusában, családasként, amikor örököse, erzsébetét 8 éves volt, a templomot beboltoztatta és kőtornyot emeltetett hozzá, a diadalívre pedig latin feliratot helyezett el: *A legnagyobb és legjobb Isten és Mária, az angyalok királynője dicsőségére és ezen templom védőszentje, Szent Margit tiszteletére szentelte és ajánlotta fel ezt a boltozatot az újonnan épített toronnyal együtt Rákóczi László gróf/főispán 1662 májusában.*¹²⁴

A mai zborói/zborovi Antiochiai Szent Margit-plébániatemplomnak van még egy mellékoltára, Szent Keresztnek címezve, amely szintén 17. századi, de ismeretlen időben és helyen készült, a plébániai jegyzőkönyvben sem említik, mikor.¹²⁵ Az oltárépítményen 1789-ben egy olyan portatilis szolgálta a szertartást, amely 1683. szeptember 5-én készült Krakkóban Hyacinthus, Eusebius és Beatrix ereklyéivel.¹²⁶ A hordozható oltárt felirata szerint a krakkói segédpüspök szentelte fel.¹²⁷ Kérdés, hogyan és mikor került Zboróra, s mióta miséznek vele a Szent Kereszt-oltárnál. A Thököly-hadjárat idején mindenestre a plébánia kegyurai bizonyosan jártak Lengyelországban, 1683 végén Erdődy György gróf menekül Lengyelországba Zboróról, 1684 áprilisában pedig, szintén lengyelországi menekülése alatt, Rákóczi Erzsébet jár többször Krakkóban, a krakkói karmeliták jótévedőjükként tartják számon,¹²⁸ a portatilis talán az ő közreműködésükkel került Zboróra.

A kora barokk ízléssel megformált, festett és faragott Szent Kereszt-oltár középső részének architektonikus jellegű, két korinthoszi oszlop közötti fülkéjében a megfeszített Krisztus festett és aranyozott faszobrát helyezték, mellette Szűz Mária és Keresztelő Szent János alakja tűnik fel, a kereszt Ádám koponyáján és lábsontjain áll, alatta apró faragott szobor a Vir dolorum (Fájdalmas Krisztus) ikonográfiájával. Oromzati részén ovális fülkében a Fájdalmas Anya aranyozott szobra, két oldalról egy-egy angyal és egy-egy allegorikus női figura, feltételezhetően az erények megjelenítői. Az oltár oromzatára a Feltámadt Krisztust ábrázoló faragványt tették. Az oltár provinciális mesterekre vall, mindenképpen más műhelyből, esetleg más időből származik, mint a Szent Margit–Szent László-oltár.¹²⁹

A Szent Kereszt-oltárt a szlovák műemlékvédelem 1991–1993 között maga művészi színvonalon restaurálta,¹³⁰ és 2011-ben egy restaurátori kiállítás alkalmával fényképeken is bemutatta. A kiállításról készült katalógusban műtörténeti szempontból is értékelték az 1662 körül, késő reneszánsz–kora barokk, manierista stílusban készült oltárt, amelynek finomabb megmunkálású megfeszített Krisztus-szobrát korábbra datálják, mint a többi, provinciálisabb faragványt, a korpusz még a 16. századból származhat.

¹²⁴ *Dei Optimi Maximi Gloriam, Serenissimae Imperatricis Angelorum Mariae, honoris Sanctae Margaritae Tutelaribus hujus Templi patrocinio Illustrissimus Dominus Comes Ladislaus Rakoczy hunc fornacem una cum Turri noviter constructum sacravit, dicavitque Anno 1662 Mense Majo.* Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) p. 9.

¹²⁵ *[a]ltare S. Crucis ad latus sinistrum e regione Portae Meridionalis, cum effigie sculpta Salvatoris Domini Nostri Jesu Christi in cruce pendentis, [...] Altare hoc cum B. V. Mariae, S. Joannis Evangelistae, SS. Angelorum et aliorum Sanctorum Figuris sculptis et pictis totum inauratum.* Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) p. 10.

¹²⁶ *Ad Aram S. Crucis Anno Domini 1683. Die 5. 7-bris Perillustris et Reverendissimus Illustrissimus Dominus Venceslaus Olszoczy Dei et Apostolicae Sedis Gratia Episcopus Laodicensis Suffraganeus Scholasticus in Spiritualibus et Officialis Generalis Cracoviensis consecravat Altare hoc portatile in honorem Dei Omnipotentis, Reliquias in eo SS. Hyacinthi, Eusebii et Beatricis M.M. inclusit. In margine habet: Casimirus Sakovitz curavit. martinus Stanislaus Gytralky Vice Custos Ecclesiae Cathedralis Cracoviensis.* Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) p. 14.

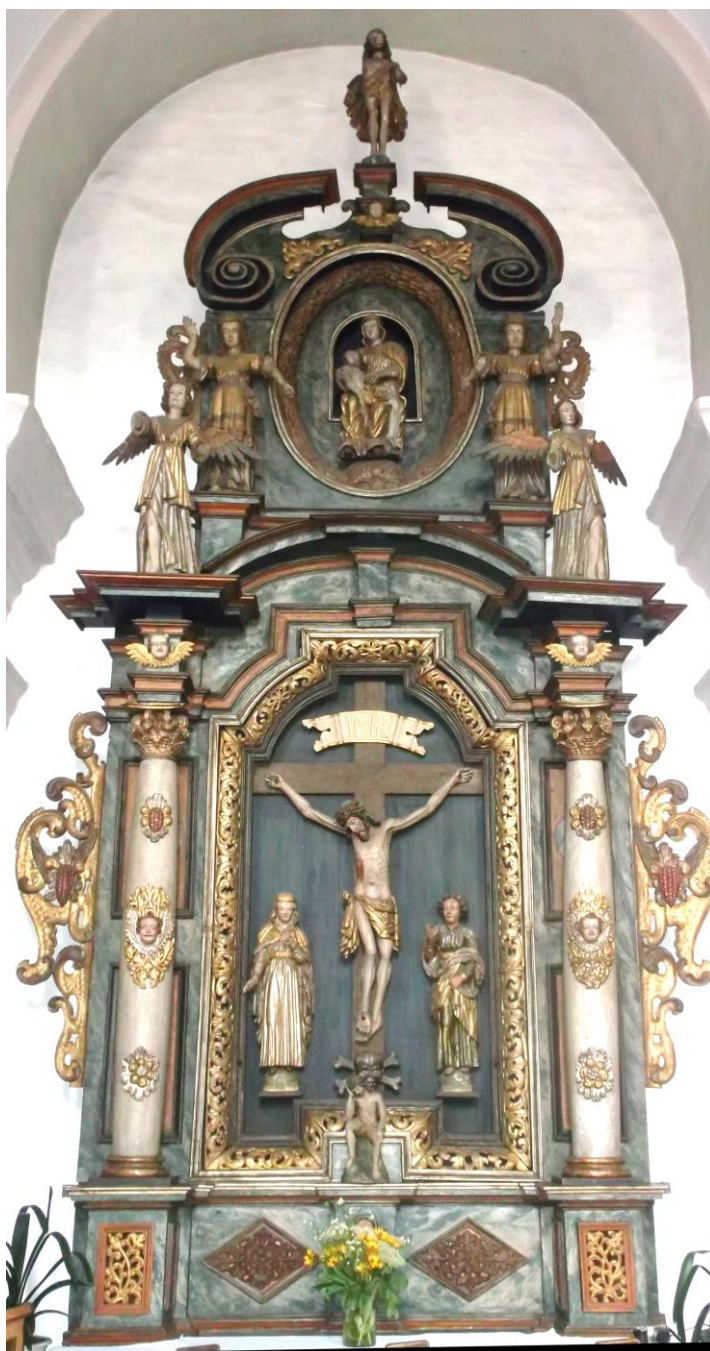
¹²⁷ A zborói plébánia Historia domusában a krakkói segédpüspök és laodiceai címzetes püspök neve: Venceslaus Olszoczy, a krakkói suffraganeus azonban 1683-ban Nicolaus Oborski (†1689) volt, aki 1671. máj. 7-én a podolini piarista templomot is felszentelte. Vö.: Nicolaus Oborski krakkói segédpüspök oklevele a podolini piarista templom felszenteléséről (1671.06.07). PMKL Diplomata (Litterae authenticae) 1644–1737. 1 csomó

¹²⁸ GALLA 2015. 170.

¹²⁹ A kutatás szerint 1720-ban szentelte fel Wacław Olszowski lengyel püspök, krakkói helynök (generalis officialis). Vö.: *Oltár sv. Kríža posvätil poľský biskup Václav Olszowski, generálny oficiál krakovský a do oltára vložil ostatky sv. Hyacinta, Euzébia a Blaženy. Oltár bol postavený roku 1720.* SVEC-BABOV 1996. 4.5. Az oltár azonban 17. századi, és Wacław Olszowski néven nem élt lengyel püspök, viszont Wacław Olszowski néven volt egy gnieznoi és łowiczi kanonok a 17. század második felében, aki 1674-ben Páduában tanult. WINDAKIEWICZ 1888. 67.

¹³⁰ Restaurátorok: Mézes Árpád szobrász-restaurátor művész és Igor Žucha festőművész.

Az oltár ikonográfiai programját Kálvária-oltárként határozzák meg, a predellán a kehely és ostya az utolsó vacsorát, a Vir dolorum-faragvány Krisztus további sorsát, a Feszület és a Pietà a keresztre feszítést, az oltárpítmény oromzatán megjelenő ábrázolás az újszövetségi üdvtörténet csúcspontját, Krisztus feltámadását közvetíti.¹³¹

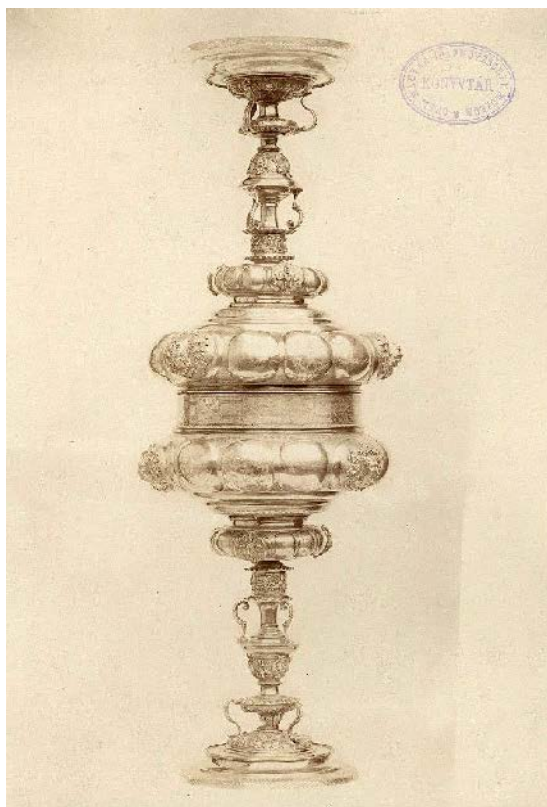
19. Szent Kereszt (Kálvária)-oltár, Zboró (Zborov),
 17. század második fele (Gy. É. felv.)

¹³¹ Edita KUŠNIEROVÁ: *OLTÁR KALVÁRIE, Zborov, rím. kat. kostol Sv. Margity Antiochijskej / KÁLVÁRIA OLTÁR, Zboró, Antiochiiai Szent Margit római katolikus templom.* In: *Znovuzrodené Pamiatky / Újjászületett műemlékek. Válogatás Csütörtöki András, Mézes Árpád és Koreň Alexander restaurátori munkásságából.* Galéria Limes, Komárno, 2011 [Kiállítási katalógus]. 22.

A zborói plébános igyekezett Makovicán túl is pasztorálni. Bártfán, ahol a város evangélikus vezetése nem engedélyezte a nyilvános katolikus vallásgyakorlatot, a zborói plébános az 1650-es években a helyi harmincadhivatal vezetőjének házában, azaz kamarai támogatással tartott magánmiséket, sőt temetett és a szentségeket is kiszolgáltatta, sőt térített is, ezt azonban a város vezetése nem nézte jó szemmel, és csak kivételes esetekben engedélyezte, hogy a bártfai katolikus hívek a zborói paptól felvegyék a szentségeket.¹³²

Rákóczi László az őt illető kastélyrészben is alapított egy kápolnát, amelyet atyja iránti tisztelete jeléül Szent Pál apostolnak szenteltek. Az országbírói ág zborói saját udvari kápolnáját majd Rákóczi Erzsébet örökli.¹³³

Rákóczi László nemcsak hitéletének, hanem mint Sáros vármegye főispánja és kora meghatározó közéleti szereplője, tekintélyes császárhű főura, hadvezére politikai tevékenységének is fontos helyszínévé, központjává tette zborói birtokát. Az 1662. év zavaros politikai viszonyai közepette Zborót megerősítette, sőt bizonyos erődítéssel is ellátta, távoli birtokairól ide szállíttatta értékeit, katonaságot fogadott.¹³⁴ Nem sokkal később ő maga is katonaként hal meg Nagyvárad sikertelen ostrománál 1664. május 27-én.¹³⁵ Rákóczi László, akinek szüleit a nagy presztízzsel rendelkező szepeshelyi prépostsági templomba temették, feleségét pedig nem sokkal férje halála előtt a zborói kegyúri templomba, halálában más sorsot követett, holtteste a törököknél maradt a váradi várban, sírja ismeretlen.

20. Kettős serleg Rákóczi Pál és Nagymihályi Bánffy Erzsébet névbetűivel az Erdődy család gyűjteményéből az 1884. évi ötvösmű-kiállításon. Vésett felirata: C(omes) L(adislaus) R(ákóczi) D(e) F(első) V(adász) – C(omitissa) (Elisabetha) B(ánffy) D(e) N(agy) M(ihály). WEINWURM Antal fényképe (IM Adattár–Fényképgyűjtemény, ltsz. FLT 26747. Forrás: <https://gyujtemeny.imm.hu>)

¹³² KÓNYA 2004. 46.

¹³³ ČENTÉŠOVÁ 2020. 101.

¹³⁴ HORN 1990/a. 83.

¹³⁵ HORN 1990/a. 282–286.

21. Rákóczi László és felesége egyesített címere a kistapolcsányi kastély bejáratánál, 1662
(Forrás: wikipedia)

Rákóczi Pál felesége, majd özvegye, özvegy Lónyay Zsigmondné Nagymihályi Bánffy Erzsébet (1630–1663) 1654-től lesz a zborói és sárosi kastély úrnője, miután Rákóczi László 1654. február 4-én Vásárosnaményban feleségül veszi református menyasszonyát, nagynénje, Lorántffy Zsuzsanna hathatós támogatásával, aki remélte, hogy unokaöccse áttér a református vallásra. Rákóczi László azonban megmarad ap-jától örökre kapott hitvallásánál és egyházánál, sőt nemso-kára feleségét is áttéríti, 1655-ben már katolikusként írják róla.¹³⁶ A pálos hagyomány a pálosok missziójának, főként a misszió vezetőjének, Vanoviczy Jánosnak (1614–1677) tulajdonítja Nagymihályi Bánffy Erzsébet katolizálását.¹³⁷ Leányaikat, a Zborón 1654. november 16-án született Erzsébetet és húgát, Borbálát a katolikus egyház szertartása szerint keresztelték, a 7 hónapos korában, 1656. december 19-én Zborón meghalt kis Borbálát négy nap múlva Zborón temette el Millei István (1610–1677) jezsuita páter,¹³⁸ akit feltehetően Kassáról hívtak el. Nem tudjuk, hová temették, de a szertartás alatt minden bizonnyal meghúzták a templom egy hónappal korábban felszentelt kis harangjait.

Az idősebb Rákóczi Erzsébet, azaz a református hitből katolikusra áttért Nagymihályi Bánffy Erzsébet 1663-ban súlyos betegségbe esett, és a férje által felújított zborói plébániatemplomba kívánt temetkezni, ezért – a zborói plébánia feljegyzése szerint – betegsége idején kápolnát építtetett a templom déli oldalán, amelyet kriptának szánt magának.¹³⁹ A templom déli mellékkápolnáját más hagyomány szerint férje, Rákóczi László emeltette (esetleg fejezte be).¹⁴⁰ A kápolna a felföldi késő reneszánsz stukkódíszítés kivételesen szép példája, a stukkók szoros rokonságot mutatnak a Felföld több korabeli stukkómukájával (modori evangélikus imaterem, a késmárki Thököly-vár evangélikus várkápolnája).¹⁴¹ A zborói kápolna bordákkal tagolt boltozatát és a keskeny ablakok közötti felületet gazdag virágfüzés, angyalos ornamentika díszíti, a boltozat bordáinak találkozásánál elhelyezett zárókőre a Magyar Királyság címerét vészték. A címer a nem sokkal korábban felállított főoltár Szent László-képén is megjelenik, ami a kegyurak erős elkötelezettségét jelezheti a királyság és uralkodója iránt.

¹³⁶ HORN 1990/a 70.

¹³⁷ 4. Vanoviczy László megtéríti Rákóczi László feleségét. GALLA 2015. 165–171.

¹³⁸ HORN 1990/b 260.

¹³⁹ *Ecclesia... habet duas quasi capellas unam versus Septemtrionem, alteram meridiem versus, hanc propter Cryptam per Illustrissimam Dominam Comitum seniores Elisabetham Rakoczy occasione infirmitatis suae 1663 erectam ab antiquo sartis tectis conservat Excelsa Familia ab Aspermont, reliqua omnia conservantur ex proventu Ecclesiae.* Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) p. 9.

¹⁴⁰ A kápolna egyik stukkóból formált kartusában az eredeti latin felirat hibás rekonstrukciója jelenik meg, amelyet eredetileg talán a következő formában írtak fel: DEI OPTIMI MAXIMI GLORIAE SERENISSIMAE COMITISSAE ELISABETH(ae) RAKOCZY AD HONOREM S. MARGARITAE V(irginis) ET M(artryris) TUTELARIS HUIUS TEMPLI PATRO(nae) CIVIO(?) ILLUSTR(issimus) DOMINUS COM(es) LAD(islaus) RAKOCZY HUNC [monumentum posuit] = A legjobb és legnagyobb Isten dicsőségére a fenséges(?) [id.] Rákóczy Erzsébetnek és ezen templom védőszentje, Szent Margit tiszteletére [helyezte el ezt az emléket] a méltóságos gróf Rákóczi László úr. A másik oldalon, ugyancsak kartusban, az 1938. évi felújításkor ezt írták fel: FORNICEM UNA CUM TURRI EXTRUCTUM DEDICAVIT ANNO DOMINI 1662 MENSE MAI... (Ezt a boltozással megépített [helyiséget] a toronnyal együtt 1622. május [...] szentelte fel...

¹⁴¹ AGGHÁZY 1959. I. 47.

A kápolna oltára 1789-ben Szentháromságnak volt szentelve, s egy Szűzanya-kegyszobrot is elhelyeztek benne Szent Joachim és Szent Anna ábrázolásának kíséretében, amelyet körmeneteken hajadonok hordoztak.¹⁴²

22. A zborói plébániatemplom kápolnájának mennyezetstukkói, 17. század második fele (Gy. É. felv.)

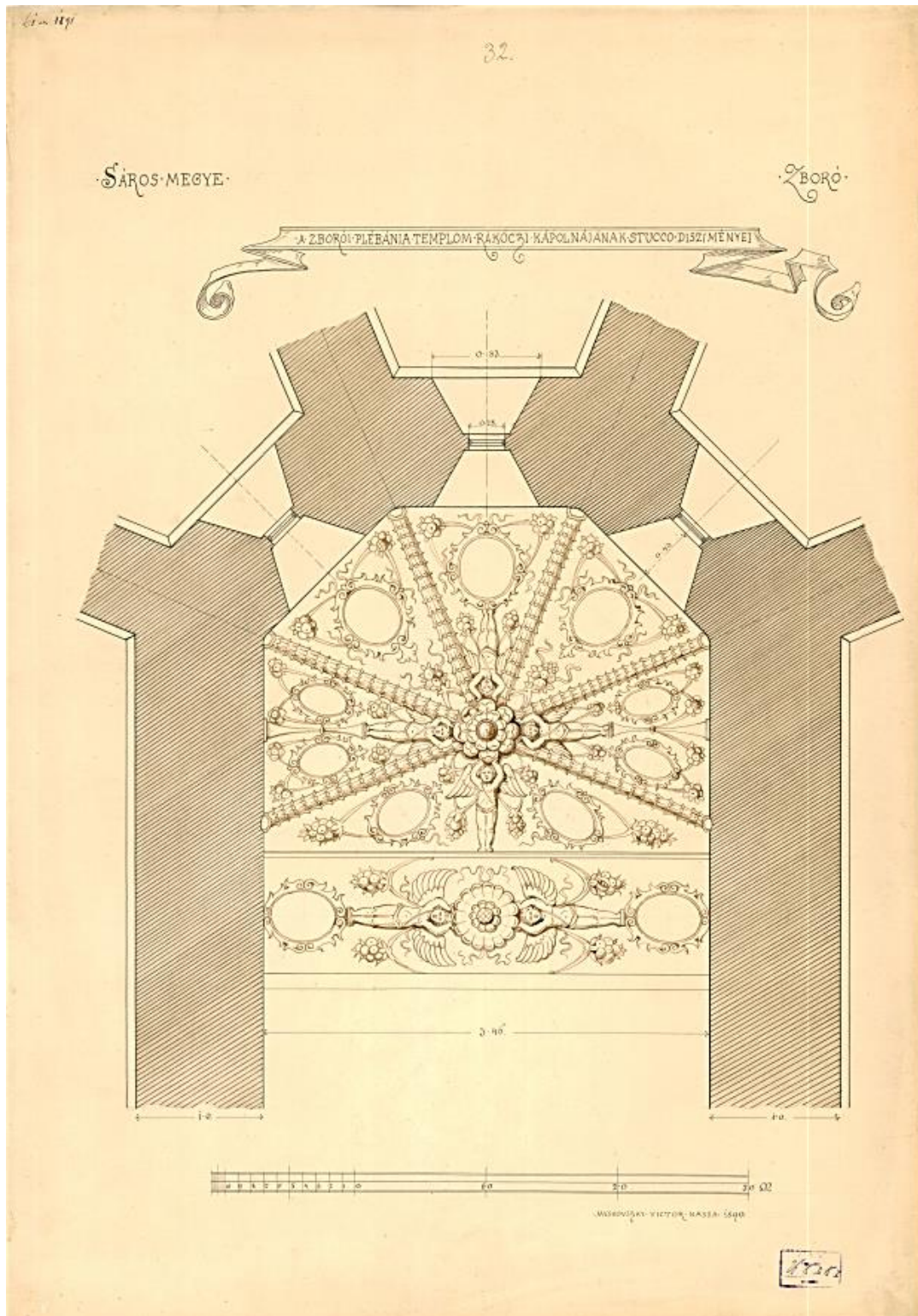
Nagymihályi Bánffy Erzsébet 1663. augusztus 12-én halt meg 33 éves korában, nagysárosi kastélyában Vanoviczy János volt mellette utolsó óráiban.¹⁴³ Temetését férje rendezte Zborón 1663. december 17-én a plébániatemplomban,¹⁴⁴ kérdés, hogy ekkorra elkészült-e már a sírkápolna. Decembertemetésén megjelentek Sáros vármegyei nemesi elit tagjai is: Sztanaky András (1660-tól sárosi szolgabíró), Fejérváry Zsigmond, Miletz János és Dobay András (1659-ben országgyűlési követ).¹⁴⁵

¹⁴² *Quartum est SSS. Trinitatis ad idem latus in Capella versus meridiem constructa. In quo infra effigiem SSS. Trinitatis est imago portatilis B. V. Mariae cum Jesulo una ex parte, et alia ex parte S. Joachim et S. Anna, quae antehac tempore Processionum a virginibus portabatur. Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) p. 9.*

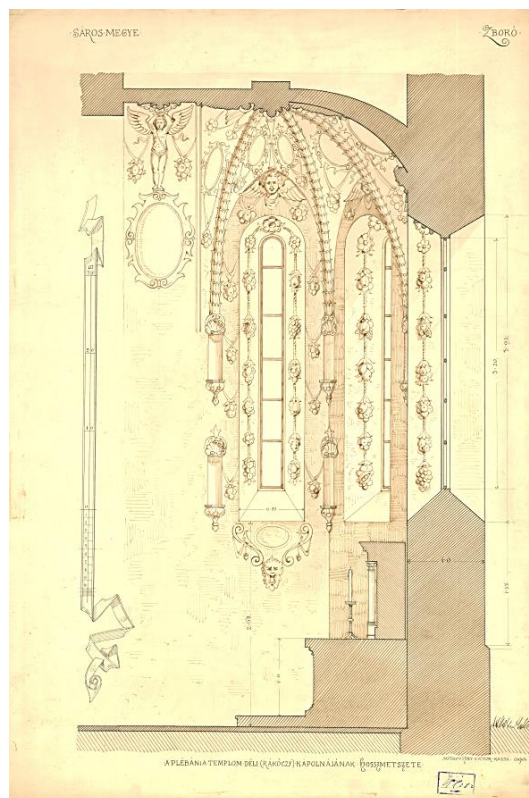
¹⁴³ GALLA 2015. 170.

¹⁴⁴ *Isten eő Szent Felsége ezen látogatását igazságos ítéletiből rajtamis véghez vitte, el vévén mellőlem Istenfélő, jó erkölcsű, engem élete fogjtáig megbecsüllő, kedvem keresső, jó gondviselő s túllem elfelejthetetlen emlékezetet érdemlő szerelmes édes Feleségemet az Nagyságos Bánffy Erzsébetet. Kit is hosszas betegeskedésének békességhez szenvedése után s Istenhez való buzgó esedezése és könyörgése közüt a keresztyén Római Anya Szent egyháznak szokot sacramentomi élése után Isten eő Szent Felsége az elmúlt Kis Asszony havának 12 napján hét és 8 óra közüt estve idejének 33 esztendő korában és edgyes és Istenes házasságunknak tizedfél esztendejében véget vetvén életének ez világbul maghához szölléta, nekem, árva Leányunkat edgyütt elfelejthetetlen gjáaszt és szomorúságot hagvján [...] szomorú és gyászos halotti solemnitását szerelmes édes feleségemnek s testének rendelttem pro die 17 decembris Anni currentis az Zboró városom Templomában reggel 8 órákkor meghlenni [...] Dátum in Curia Zbor3oviense. Die 25 novembris 1663. [...] C(omes) Ladislaus Rákóczy mpr. In: Protestáns egyházi és iskolai lapok 55. évf. (1912) 38. sz. 602.*

¹⁴⁵ LUKAČ–ADAM 2005. 58.

23/a: A zborói Rákóczi-kápolna stukkódíszei és hosszmeteszete Myskovszky Viktor rajzain, 1890
(MÉM MDK K 8382)

23/b. A zborói Rákóczi-kápolna hosszmetszete
Myskovszky Viktor rajzán, 1890. (MÉM MDK K 8283)

A zborói plébánia irattárában a 19. század közepén még olvasható volt az a feljegyzés, amely szerint Jelencsik Ferenc plébános szolgálata idején temették el Rákóczi Pál feleségét, önkoporsóján a következő felirattal: Méltóságos Nagymihályi Bánffy Erzsébet grófné, méltóságos felsővadász Rákóczi László gróf szeretett hitvese az Úrnak élt és meghalt a világnak Krisztus 1663. évében, 32 éves korában, augusztus 12-én, aki a kálvini szektából, ahogyan egy másik igazoló irat mutatja, május 12-én váltott át [a katolikus vallásra].¹⁴⁶

Nagymihályi Bánffy Erzsébetnek ravatalképe is fennmaradt, de nem temetése és sírja színhelyén, Zborón, hanem a kistapolcsányi (ma: Topolčianky, korábban Malé Topolčianky, Szlovákia) kastélyban, amely a kistapolcsányi-hrussói uradalommal együtt Rákóczi Pál felesége, hetesi Pethe Anna öröksége volt. A ravatalképet, amelyen az elhunyt lelkét angyalok viszik a Skapulárés Szűz Máriához, Bánffy Erzsébet leánya, Rákóczi Erzsébet rendelte meg a Kármelhegyi Szűznek felszentelt kastélykápolnába.¹⁴⁷ A kép magyar nyelvű felirata¹⁴⁸ nem közli anyja halálának és temetésének, sírjának helyszínét.

¹⁴⁶ A zborói vagy makovicai egyház irományaiából. [...] Sub parcho Francisco Jelencsik Illustrimi Dni. Comitiss Ladislai Rákóczy dilectissima consors isthic Zboroviae obiit, inscriptio in tumba stannea clare remonstrat, quae ita habet: Illustrissima Comitissa Elisabetha Bánfy de NagyMihály, Illustrissimi Comitiss Ladislai Rákóczy de Felső-Vadász consors dilectissima vixit Deo, mortua mundo anno Christi 1663, aetatis suae 32, die 12. Augusti; quae e calviniana secta, ut aliud documentum docet, conversa fuit die 12-a Mai. In: Sárospataki Füzetek 6. (1862) 350. (1862. ápr. 10.)

¹⁴⁷ BUBRYÁK 2005. 44–45.

¹⁴⁸ GROFF BANFY | ŐERZ ÉBETH DE NAGY | Mihály, Groff Rákóczy | László Uram ő Nagysaga kedves hazastarsa, | Súlyos betegségeknek békeséges tűrése után az keresztyé | Romai Anya Szentegyháznak | szokása Szerint ez Világbul való | boldog kimúlásra rendelt Szét | Sacramentumok által, az halálhoz kiszűlvén, Csenedesen Istenesen, halála oráidig buzgó és | aitato imadsági kőzet, tellyes | Iteni szeretettel és Reminségel mindeneknek lelki epü- | Ietekre mult ki ez árnyék | világbul 1663 Eletének 33. die 12. Augus: Nyugodgyek békivel az Vrbán.– Lux, Rosa, Gemma fui, dum vita est amina duxi, / Nunc levis umbra, cinis, naufraga concha, vapor. – Az igazak lelkei az Isten keziben vannak. Sap. 3. – Az jó életének vagon ilyen jó vége Boldogság, mennyország, Isten öröksége. BOTKA 10.; Archaeológiai Értesítő 25. (1905)/1. 56.; Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez 11. (1905)/9. 231.

24. Nagymihályi Bánffy Erzsébet kistapolcsányi ravatalképének másolata.
MNM MTKCs Ltsz. 56.1175 (Fotó: MNM)

II. Rákóczi György

Az unokatestvérek, a katolikus gróf és a református fejedelem, II. Rákóczi György sajátos zborói együttélését és „politikai logisztikáját” semmi sem jellemzi jobban, mint az, hogy miközben Rákóczi László felújíttatja és új reneszánsz főoltárral felszentelteti a romos gótikus templomot 1655 végén, illetve menekült katolikus főpapot és kancellárt lát vendégül birtokán, II. Rákóczi György szintén lengyel, de jobbára protestáns vendégeknek ad menedéket zborói kastélyrészében. Zborói udvarházában, illetve makovikai várában II. Rákóczi György egész diplomáciai kolóniát tart fenn uradalmi jószágigazgatója, Szalay Pál irányítása alatt, hogy a lengyelországi eseményekről és helyzetről első kézből értesülhessen.¹⁴⁸ Ez volt a magyarországi állomáshelye brandenburgi származású titkárának és angliai, hollandiai, svédországi követének, Schaum Konstantinnak is. Az ariánus (lengyel unitárius) családból származó Władysław Lubieniecki (1620–1684) eredetileg Radziwiłł herceg követe volt, majd II. Rákóczi György szolgálatába állt, mint lengyelországi „correspondens”, hírközvetítő és titkár, ilyen minőségében küldte a zborói udvarházból jelentéseit 1655 végén és 1656 első hónapjaiban.¹⁴⁹

¹⁴⁸ A Lengyelországgal határos makoviczai uradalom székhelyén, Zborón, volt egy kis telep, mely közvetítette a híreket. Schaum Konstantin mint fejedelmi titkár, s Szalay [Pál] mint tisztartó, állandó összeköttetésben voltak a lengyelországiakkal s Niemiericz és főként Lubieniecki jelentéseket küldöttek magának a fejedelemnek is. Boroszlói, varsói, danczigai kereskedőkkel is állandó összeköttetését leginkább ezek által tartotta fenn. SZILÁGYI 1891. 2. 58.

¹⁴⁹ SZILÁGYI 1890–1891. 2. 33–66.

A lengyel menekültek között voltak olyan protestánsok is, akik nem tudták Zborón vallásukat gyakorolni, pedig saját lelkészük is volt, ezért Lubieniecki kéri az erdélyi fejedelmet, hogy engedélyezze nekik, úgyszintén mint a fejedelem hitsorsosainak, hogy a zborói Rákóczi-kastélyban istentiszteletet tarthassanak, amely kérésüket egyébként korábban Szalay jószágkormányzó elutasította.¹⁵⁰

II. Rákóczi György 1656-ban néhány szobát bocsátott zborói udvarában Tarlo lublini palatinus feleségének és kíséretének rendelkezésére,¹⁵¹ a lublini vajda – mivel a lengyelországi háborúk miatt biztonságban akarta tudni családját – a zborói kastélyban 3 szobát kért feleségének és kíséretének a fejedelemtől, további egy helyiséget a makovikai várban, ahol értékeiket elzárhatják.¹⁵² Rákóczi László többször említ 1655-ban egy Parno nevű hercegasszonyt gyermekeivel és családjával, aki fivére, az erdélyi fejedelem zborói udvarában lakik, de ő is vendégül látja kastélyrészében.¹⁵³

A lengyel asszony valószínűleg azonos a korábbi lublini vajda, Aleksander Piotr Tarło (+1649) fia: Jan Aleksander Tarło z Podhajec (h. Topór, 1615–1680) lublini vajda (1650–1667) második feleségével: Anna Czartoryska (+1684) hercegnővel. Egyik fiuk, Michał Bartłomiej Tarło (1656–1715), a későbbi poznańi püspök egyébként 1656 július 26-án a Lengyelországhoz tartozó szepességi Ólublón (ma: Stará Ľubovňa, Szlovákia) született, ami még inkább valószínűsíti Czartoryska–Tarło hercegnő hosszabb magyarországi tartózkodását. A hercegnő kíséretéhez tartozott rokona, a przemysli vajda özvegye, aki 1656. márciusában 30 „fejércseléd” kíséretében foglalta el az erdélyi fejedelem kastélyában azt a lakrészét, amelyet Jan Aleksander Tarło lublini vajda kért családjának. Czartoryska hercegnő ekkor még Ólublón, a lengyel sztarosza székhelyén tartózkodott, minderről Szalay Pál makovikai jószágkormányzó számolt be urának.¹⁵⁴

Władysław Lubieniecki is jelenti II. Rákóczi Györgynek, hogy Tarlo lublini vajda feleségének udvartartásából megérkezett Zboróra és elfoglalta a nekik kijelölt hálótermeket a przemysli kastellánnak a nevezetes Kostka familiából származó özvegye, Báthori Zsófia fejedelemasszony és anyja, Báthory Andrásné rokona.¹⁵⁵

¹⁵⁰ [c]ommodari Zborovice aliquot foeminas virosque nobiles evangelicos, quibuscum Cel. Vrae sunt communia sacra, his belli malis ex patria huc sub patrocinium Cel. Vrae delatas, qui dum hic agunt volentes quandoque sacras audire conciones, cum suum habent secum concionatorem, precesque in frequentiori congressu hoc calamitoso tempore ad deum fundere, orarunt per me dnum Szalajum, ut conclave aliquod huic sacro operi peragendo, concedere in curia Cel. Vrae Zboroviensi; primoque congressu impetraveram id ab eo; sed ubi opus effectui dandum erat, recusavit. Lubieniecki levele II. Rákóczi György fejedelemhez, Zboró, 1656. febr. 13. SZILÁGYI 1890–1891. 2. 42.

¹⁵¹ In sodalicio conjugis illustrissimi palatini Lublinensis Tarlo, cui Cel. Vra in castello Zboroviensi conclavia aliquot indulgit... Lubieniecki levele II. Rákóczi György fejedelemhez, Zboró, 1656. márc. 4. SZILÁGYI 1890–1891. 2. 50–51.

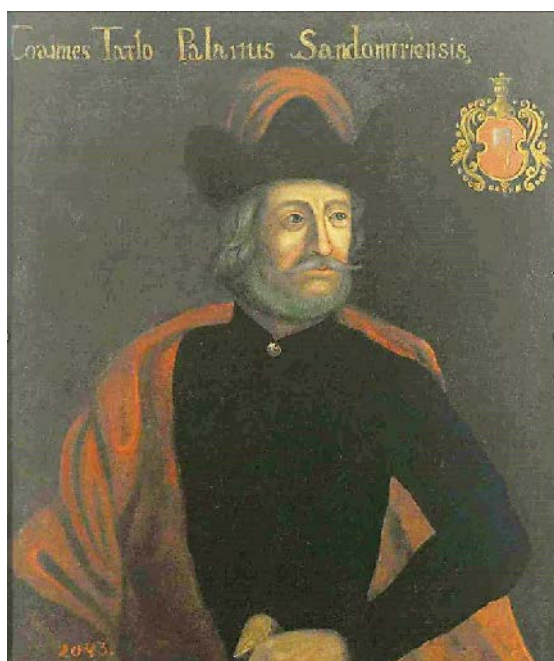
¹⁵² Ilmus dnum palatinus Lublinensis Tarlo, vir optimus Celdnique Vrae addictissimus, magnum dnum Mikesz, et me oravit vehementer, ut apud Cel. Vram intercedamus, quo possit in hoc successu suo habere tria saltem conclavia pro se, conjugueque sua in castello Cel. Vrae Zboroviensi, et pro rebus preciosioribus peculioque suo, unum duntaxat fornicem in arce Makovicensi, nulla in re alia molestus Cel. Vrae futurus. Nullibi enim se tam tutum putat futurum, quam sub patrocinio Cel. Vrae, dum haec belli procella desaeviat. Władysław Lubieniecki levele II. Rákóczi Györgyhez, Zboró, 1655. dec. 21. SZILÁGYI 1890–1891. 1. 506.

¹⁵³ 1656. május 5. [Zboró] Ment az Atyámfia [= feleségem] az fejedelem udvarában lévő Hercegasszonynak látogatására. [...] Május 14. Ebéd után jöttek látogatásunkra az Fejedelem udvarában lévő Hercegasszonynak öregbik fia és leánya. Az fiát el nem eresztettem vacsoráról, vígan voltunk együtt. [...] 1656. május 16... voltanak nálam ebéden az Fejedelem udvarában lévő Parno nevű hercegasszony, öccseivel, leányával és öregbik fiával, az lengyel püspök is nálam volt. Ebéd után az úrfival kézi ijjal mulattuk magunkat, marasztottam az hercegúrfit vacsorára, azon kívül hívtam magamhoz Fejedelem uram ő nagyságám német secretariusát Lubieneczi uramot. Voltunk vígan vacsora felett. Vacsora után a kertben ő kegyelmekkel együtt tekéztem. HORN 1990/b. 219., 221.

¹⁵⁴ Klmes uram az mely házakat Nsgd Tarló uram számára klmesen rendelt, úgy vagyon, maga ide nem jött, de háza népének egyik részét költöztette beléjük, maga, az mint értettem, Welopolszky urammal az lengyel királyhoz ment Illyóban. Valami praemisli vajdáné özvegy asszony atyjafiát küldte le gyermekével, vagyon fejércseléd circiter harmincnál több, felesége Lyubló várban vagyon, nem tudhatom, jün-e ide, avagy nem? Szalay Pál jelentése II. Rákóczi Györgyhez, Zboró, 1656. márc. 5. SZILÁGYI 1890–1891. 11. 69.

¹⁵⁵ In sodalicio conjugis illustrissimi palatini Lublinensis Tarlo, cui Cel. Vra in castello Zboroviensi conclavia aliquot indulgit, est hic etiam eximia matrona, defuncti ilmi castellani Praemisliensis Tarlo relicta vidua, ex splendidissima Kostorum familia oriunda; quae, quia ilmae dñae Bathorianae, istius eximiae familiae sanguine propinqua est, oravit me vehementer, ut ejus mentionem facerem, humiliaque ejus Vrae Cel. deferrem servitia; parata est literis imposterum sua Celmae principissae, tum i Ilmae dñae Bathorianae, testari servitia, dummodo prius, eam hic esse, beneficiumque Cel. Vrae uti, prius Cel. Vrae innotescat. Lubieniecki levele II. Rákóczi György fejedelemhez, Zboró, 1656. márc. 4. SZILÁGYI 1890–1891. 2. 50–51.

A zborói vendég nem lehetett más, mint az Ingolstadtban tanult Zygmunt Aleksander Tarło (†1654) przemysli kastellán özvegye: Elżbieta Helena Zofia Kostka (h. Dąbrowa, 1614–1659), aki férje halála után özvegyként a lublini vajda, Jan Aleksander Tarło második feleségének, Anna Czartoryska hercegnőnek az udvartartásában élt. Elżbieta Helena Zofia Kostka nővére volt Anna Kostkának, aki Janusz ostrogi herceg bátyjához, Aleksander Ostrogski (1570–1603) herceg volhíniai vajdához ment férjhez. A Kostka családból származó „bujdosó” asszony II. Rákóczi György feleségének, Báthori (Báthory) Zsófiának is rokona volt, hiszen a fejedelemasszony apai nagyanyja a lengyel Kostka Zsófia volt. Ennek apja, Krzysztof Kostka (h. Dąbrowa, †1594) golubi sztarosza és pomerániai vajda fivére volt Jan Kostka szandomiri vajdának (†1581), Elżbieta Helena Zofia Kostka (férjezett Tarło) és Anna Kostka (férjezett Ostrogski) apjának. Báthori Zsófia nagyanyja Báthory István özvegyeként 1601-től Szilágysomlyón (ma: Șimleu Silvaniei, Románia) élt, és igazgatta elhunyt férje somlyai uradalmát.

25. Ismeretlen festő:

Aleksander Piotr Tarło szandomiri vajda képmása, 18. század.

Muzeum Pałacu Króla Jana III, Wilanow.

(Forrás:

<http://cyfrowezbiory.muzeum-wilanow.pl>)

II. Rákóczi György a zborói kastély utolsó református ura. Nem tudjuk, birtoklása idején használják-e még az „új templomot”, valószínűleg igen, és csak 1660 után hagyják el végleg, miután fia, I. Rákóczi Ferenc katolizált. A református fejedelmek után azonban nemcsak egy elhagyott protestáns templom, hanem egy szép Biblia is maradt Zborón. 1671-ben a kastély egyik sarokbástyának földszinti, ekkor már raktárként használt boltozott termében több más között egy kötésén aranyozott ezüst veretekkel díszített bibliát írnak össze – fedelén a fejedelmi címerrel, aranyozott és ezüst kapcsokkal és könyvdíszekkel –, amely feltehetően I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna protestáns bibliája lehetett, hiszen katolikus örököseik már nem használták.¹⁵⁶ A leírás szerint a könyvtáblákon 8 db, azaz 4–4 nyolcszögű aranyozott ezüst veret volt, fedőtáblájának közepén a fejedelmi címer, azaz Erdély és a Rákócziak egyesített címere, illetve gombformájú veretek, vagyis ún. csúszógombok. A könyv két ezüst kapoccsal záródott. A kötéstábla igen hasonlít I. Rákóczi György Ráday Gyűjteményben őrzött Hanaui Bibliájának díszkötéséhez.¹⁵⁷ A zborói példány azonban nem lehetett a Vizsolyi vagy a Szenci Molnár Albert-féle kiadás, mivel a leírás szerint „barát formára”, azaz fraktúr betűkkel nyomtatták (vö.: Mönchsschrift), míg a Károlyi-bibliákat antikvával szedték. Fraktúr betűkkel nyomtatott magyar nyelvű biblia csak a

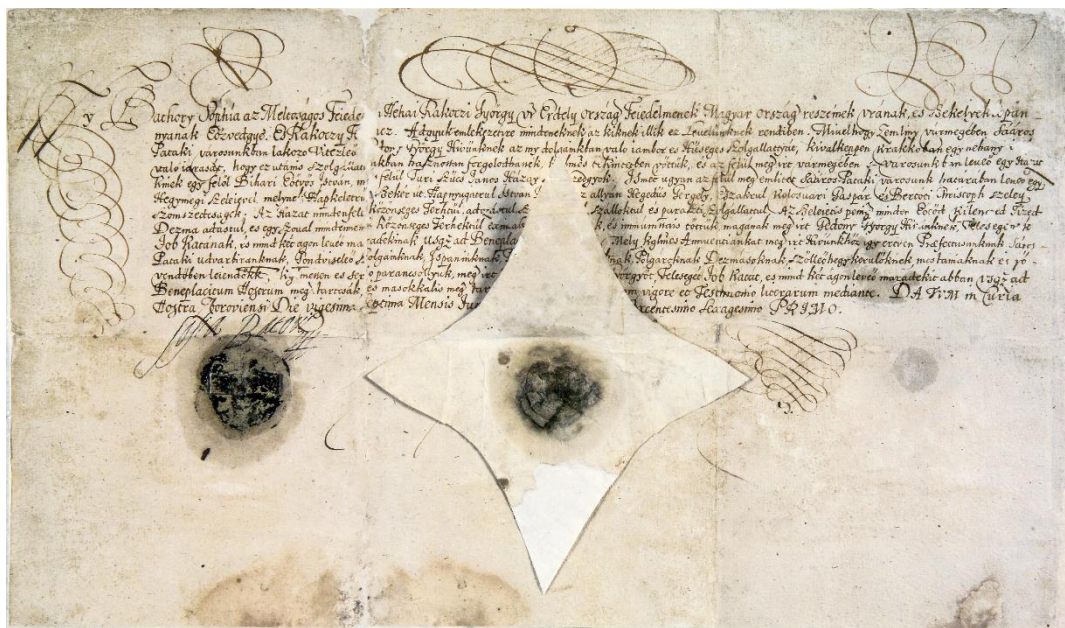
¹⁵⁶ Zborai kastély [...] Kő házak [...] Alsó rend házak [...] Alsó öreg pitvar kőből rakott [...] Ezen pitvarból jobb kéz felől való öreg boltos ház [...] Ezen boltból nyíló szegelet öreg bolt [...] Barát formára nyomtatott egy Biblia, az nyolc szögű nyolc öreg ezüst aranyos boglyai kétfelől az közepin az méltóságos fejedelmek és nagyságoknak címere ezüstből, aranyason kimecve, azokon kívől gomb formára való aranyas boglár és rajta nyolc ezüst és aranyas kapocs rajta kettő. A makovicai vár és a zborói kastély inventáriuma, 1671. okt. 15. MNL OL UeC 21/8

¹⁵⁷ Szent Biblia... Caroli Caspar Elöljáróbeszédével... jobbitotta Szenci Molnar Albert. Hanau, 1608, J. Halbey. Ráday Gyűjtemény Könyvtára RMK 3–4.

sárvár-újszigeti nyomdából ismeretes (1541), ráadásul a Sylvester-féle fordítás második, bécsi kiadása már antikvával készült (1571). 1645 márciusában, amikor Lorántffy Zsuzsanna és férje, a fejedelem hosszabb időt töltött Zborón,¹⁵⁸ Veréci Ferenc sárospataki lelkész egy „*öreg írásu magyar bibliát*” küldetett neki az uradalmi prefektuson keresztül.¹⁵⁹ Így feltehető, hogy a Rákóczi-könyvtárnak a zborói kastélyban összeírt díszkötésű bibliája a sárvári kiadás lehetett, mégpedig az, amelyet 1645-ben küldtek Patakról Zboróra a fejedelemasszonynak.

Báthori Zsófia és I. Rákóczi Ferenc

A fejedelmi család következő nemzedékét nemcsak az Erdélyi Fejedelemségből kiűzött I. Rákóczi Ferenc (1645–1676), hanem anyja, Báthori (Báthory) Zsófia (1629–1680) is képviseli, aki alig 30 éves korában közel egyszerre veszítette el férjét és anyósát, és így 15 éves fia gyámjaként a Rákóczi-ház új korszakának elindítója lesz. Zboró és Makovica történetében is új fejezet kezdődik vele, hiszen Zborót a fejedelmi család presztízséhez méltó rezidenciává teszi: fejedelmi esküvő, majd temetési pompa helyszínévé. Fia ugyanis itt tartja menyegzőjét 1666-ban, majd alig 10 év múlva, Zrínyi Ilona férjeként és pár hónapos örököse apjaként itt hal meg, és innen indul uralkodóhoz méltó temetési menete Kassa felé. A „generációváltás” emlékeként is felfogható a zborói kastély istállójának bejáratára, vésett felirat – FRANCISCUS RAKOCZY ELECT(us) PRINCEPS TRANS(sylvaniae) ANNO D(omi)NI 1660 D(ie) 1 JVLI [Rákóczi Ferenc, Erdély választott fejedelme, 1660. július 1.]¹⁶⁰ –, amely a 20. század elején még látható volt. A dátum szerint még egy hónap sem telt el a korábbi birtokos, az ekkor 15 éves Ferenc apja: II. Rákóczi György halála óta, aki 1660. június 7-kén Nagyváradon hunyt el. A fiatalember, aki büszke örökösként rávésette nevét az istálló ajtókeretére, nem gondolta, hogy pár év múlva ebben a kastélyban tartja majd menyegzőjét, ráadásul nem fejedelmi őseitől örökölt református vallásban, amelyben felnőtt, hanem katolikusként.

26. Báthori Zsófia özvegy fejedelemasszony 1661. június 27-én a zborói kastélyban kelt adománylevele.
MNM RM Itsz. 99.7.1. (Fotó: Várady László)

¹⁵⁸ I. Rákóczi György galgói Rátz Ferencnek szóló meghívó levele az 1645. április 16-án Gyulafehérváron tartandó országgyűlésre, Zboró, „in curia nostra”, 1645. márc. 6. EOE X. (1884) LXII. sz. (431.)

¹⁵⁹ Tanáltam, kegyelmes asszonyom, egy öreg írásu magyar bibliát, és im fel is küldte prefectus uram ö kegyelme nagyságodnak. Adja az ur isten üdvösségesen, épületesen és hasznosan olvasni nagyságodnak. Amen. In S. Patak die 2. Martii Ao 1645. Nagyságodnak, mint kegyelmes asszonyának alázatos egyházi szolgája Veréci Ferenc, m. p. Veréci Ferenc sárospataki lelkész levele a Zborón tartózkodó Lorántffy Zsuzsannához, Sárospatak, 1645. márc. 2. SZILÁGYI 1878. 474.

¹⁶⁰ KUHÁRSZKY 1906. 784.; BARDOLY–Cs. PLANK (szerk.) 1999. 304.

Bár a történetírás sokat foglalkozott I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona (1649–1703) esküvőjével, azt a kérdést nem válaszolta meg, miért Zborón rendezték meg a fényes menyegzőt, amikor Sárospatak vagy Munkács sokkal fontosabb szerepet játszott Báthori Zsófia és fia reprezentációjában. Megnyugtató választ csak történeti forrás adhatna, addig is, amíg előkerül, feltehetjük, hogy az özvegy fejedelemszszony itt, a nyugati országrészhez közelebb eső helyen nagyobb eséllyel remélhette a Magyar Királyság Pozsony környéki és dunántúli politikai és egyházi elitjének személyes megjelenését, mint a távolabbi Rákóczi-birtokokon. A tervezett vendéglista szerint a felső-magyarországi vármegyéken és városokon kívül Bars, Trencsén, Nyitra, Liptó és Turóc vármegyét, illetve Pozsony, Körmöcbánya, Selmezbánya és Besztercebánya városokat hívták meg.¹⁶¹ De lengyel vendégek is vannak listán, így többek között a lengyel marsall (1665-től Lengyelország nagymarsallja: Sobieski János), a krakkói püspök, a lublói palatinus (kastellán), a lengyel kancellár és egyetlen nő: a przemysli kastellán felesége (*Domina Premislen.*).¹⁶² A Rákócziak elismertetését annál is inkább óhajtotta az özvegy fejedelemszszony és fia, hiszen Erdélyből kiszorult a Rákóczi-ház, és a királyság állandó lakóhelyük lett; családjuk már nem uralkodói, hanem egyike a Habsburg-birodalom főúri famíliáinak, ráadásul katolikus, akárcsak Magyarország legtöbb arisztokrata családja. Ha Báthori Zsófia így gondolkodott, jól számított, hiszen a fiatal párt maga Szelepcsényi György esztergomi érsek adta össze, aki egyben a távollévő díszvendéget, a királyt is képviselte, és két másik püspök is részt vett a szertartáson. A messziről, Horvátországból érkezett menyasszonynak is közelebb volt – mind földrajzi, mind kulturális értelemben – Sáros vármegye, mint Zemplén vagy Bereg.

Az esküvői meghívókat munkácsi udvarából keltezi az örömanya 1666. január első napjaiban, amellyel a Makovica vára alatti Zborón tartandó lakodalomra hívja az előkelőségeket, illetve vármegyéket, városokat.¹⁶³ Az özvegy fejedelemszszony az uralkodót is meghívja az eseményre, és ezzel együtt kéri I. Lipót királyt, hogy az esztergomi érsekkel képviseltesse magát Zborón, aki egyúttal össze is adja majd a horvát bán lányát és a választott erdélyi fejedelmet. Kéréséhez Lobkowitz Vencel Ferencnek (1609–1677), a Haditanács elnökének közbenjárását is kéri, végül a király az esztergomi érseket bízta meg képviseletével.¹⁶⁴

¹⁶¹ Anno 1666. 11. Januarij. Az mi Kegyelmes Urunk Méltóságos Rákóczi Ferencz aram ö Nagysága etc. etc. lakodalmi solennitására invitált Méltóságos Uraknak ö Nagyságoknak és több főrendeknek nevek. In: *Történelmi Tár* 4. (1881)/3. 586–589.

¹⁶² 1666-ban Jacek Lanckoroński z Brzezia (h. Zadora, †1671) volt a przemysli kastellán (1655-től), felesége: Apolonia/Apolinara Latoszyńska z Latoszyna (h. Gryf). Báthori Zsófia rokonáról, a przemysli kastellán 1650-es évek közepén Zborón lakó özvegyéről – Elżbieta Helena Zofia Kostka – nem lehet szó, mivel Zofia Kostka 1659-ben meghalt.

¹⁶³ *Celsissime Princeps, Domine observandissime. Divina ita disponente clementia, juxta ritum sanctae matris ecclesiae, accedente nimirum, ab utrinque libero consensu et voluntate, illustrissima domicella Francisca Helena, filia utpote Illustrissimi comitis domini Petri a Zrinio et filio meo clarissimo primogenito Francisco Rakoczy electo Transylvaniae Principi etc. antehac infuturam vitae sociam et conthoralem desponsata extitit; cum autem pro celebranda in castello Zboroviensi sub arce nostra Makovicza nuptiarum solemnitate diem primam martii anni currentis, unanimiter praefixerimus; ad eumque actum nuptialem, auxiliante Deo feliciter celebrando et cohonestando, singulares amicos et benevolos nostros, officiose et peramanter invitandos esse duxerimus, quocirca Celsitudinem Vestram Principalem tanquam singulariter addictam domini nostrae(!), praesentibus officiose requirendam duxi.* Báthori Zsófia Lobkowitz hercegnek szóló esküvői meghívása, Munkács, 1666. jan. 7. In: *Történelmi Tár* (2.) 2. évf. (1901) 3. sz. 334–335.; Istennek ezaránt való rendeletéhez s a közönséges római anya- szentegyháznak szokott folyásához mindkét részről való akaratok megegyezvén, alkalmaztatta életének folyását az mi első szülöttünk, szerelmes fiúnk Rákóczi Ferenc Erdélynek választott fejedelme, kívánván azzal is, hogy nagyemlékezetű édes eleinek egyetlen egy maradéka s ága lévén, következendő hosszú időre jó emlékezeteket, nemzeteket Isten áldásából az házasságbeli kötelesség által terjessze. Kire nézve anyai javallásunkból jegyeztette el magának az méltóságos Zrínyi Péter horvátországi bán uram szerelmes hajadon leányát, gróf Zrínyi Ilona asszonyt. Mely lakodalmi solennitásnak az jövődő martius havának első napját megírt bán uram s több jóakaró atyámfiai tetszésekből zborói kastélyunkban Makovicza vára alatt rendeltük megtenni. [...] Datum in arce nostra Munkács 2. Januarii 1666. [...] Sofia Bátor m. p. SZABÓ 1903. 47.

¹⁶⁴ *Sacratissima Caesarea, Regiaque Majestas Domine Domine Clementissime. Celsissima domina mea Principissa Rakocziana vidua omnibus in occasionibus spem suam post Deum in benignitate Majestatis Vestrae collocando, sicuti etiam in moderna status unici filii sui Francisci Rakoczy in matrimoniale mutatione, humillime medio literarum suarum ante paucos dies ad Majestatem Vestram Sacratissimam datarum supplicauerat, dignaretur Majestas Vestra Sacratissima certam atque idoneam ex fidelibus suis personam, ad solennitatem nuptiarum praefati filii sui mittendam, clementer deputare; quae ibidem Augustissimam Majestatis Vestrae auctoritatem decenter repraesentet, ac per hoc ipsam solennitatem nuptialem efficiat clariorem. Quandoquidem eadem domina mea Principissa pro munere illo obeundo, dictaque auctoritate Majestatis Vestrae Sacratissimae seruanda et repraesentanda, uel maxime illustrissimum ac reuerendissimum dominum modernum nimirum*

Az esztergomi érsekségben egyébként éppen ekkor történik üresedés, 1666. január 3-án ugyanis Lippay György (1600–1666) meghal a pozsonyi prímási palotában, és január 19-én el is temetik a Szent Mártonról elnevezett prépostsági templomban.¹⁶⁵ Így az esküvőre nem őt, hanem utódját, Szelepcsényi Györgyöt (1595–1685) küldi el a király, aki 1666. január 15-én foglalja el az érseki trónt, így a zborói esküvő az egyik legelső hivatalos ceremóniája. Az anyák, Frangepán Katalin és Báthori Zsófia ugyan nem voltak ott az esküvőn, de Zrínyi Péter gróf (1621–1671), aki az előző évtől viselte a horvát báni méltóságot, személyesen megjelent, ő kísérte a menyasszonyt. A szertartást a farsangi időszak legvégén, a húsvéti böjt előtti utolsó hét kezdetén, Exsurge- vagy hatvanad-vasárnap utáni hétfőn, március 1-jén tartották.

Az ifjú pár, amely már ismerte egymást, Bártfa előtt találkozott kíséretével, a vőlegény díszes, aranyozott hatlovas hintót (kék sörényű lovakkal!) is vitt menyasszonyának, majd a bártfai városházán ünnepélyesen, reggeli lakomával fogadták őket (ez 160 Ft és 70 dénárjába került a városnak), amelyen a menyasszony egy Krakkóban készült, 95 Ft 75 dénár értékű ezüst serleget is ajándékba kapott.¹⁶⁶ Egy ismeretlen szemtanú, feltehetően egy erdélyi főnemes beszámolója szerint Bártfáról díszes menet indult az esküvő színhelye felé, a menet azonban Hosszúrétnél, Makovica vára alatt megállt, hogy lóversenyen vegyen részt („a koszorút megtűzték”), ezen a vőlegény Egyiptom nevű török lova nyert, így lovasa nyerte el a menyasszonyi koszorút. Az esküvőt ugyanaznap, március 1-jén este hatkor tartották meg, a kápolnában Szelepcsényi érsek eskette össze a horvát bán lányát és a választott erdélyi fejedelmet, akik átvették az ajándékokat, majd megkezdődött a vacsora és a tánc, a lakodalom hajnal 3-ig tartott.¹⁶⁷ A szemtanú nem írja le, milyen kápolnában folyt le az esketés, a legtöbb írás azonban Makovica várának kápolnáját nevezi meg helyszíneként, van, aki a kápolnát is pontosan lokalizálja „a vár legfelsőbb részének déli szárnyépületében”.¹⁶⁸ Bár a lófuttatás helyszíne még Zboró előtt, Hosszúréten volt, nehezen elképzelhető, hogy a Bártfáról reggel 9-kor induló esküvői menet a lóverseny után még felment volna a 450 m magasságban fekvő Makovica várába. A várban, illetve a háromszintes Felsővár főúri rezidenciaként használt emeleti traktusában az esküvő idején nem működött kápolna, ez az épület az 1671. évi inventárium szerint a fejedelmi ágé volt (csak a bejárat volt közös az országbírói ág tagjaival, ekkor Báthori Zsófia gyámleányával, a 14 éves Rákóczi Erzsébettel). Az ötablakos emeleti „szegletházban”, azaz sarokpalotában, díszteremben 1671-ben a fejedelmi reprezentáció, talán éppen

Archiepiscopum Strigoniensem, idoneum esse existimet, serioque mihi per literas suas recenter ad me datas mandet, ut nomine suo humillime apud Majestatem Vestram Sacratissimam omni conatu ad laborem, supplexque instem, quatenus praetitulatum dominum Archiepiscopum, qui dictam solennitatem legatione caesarea illustrare, atque neo-sponsus juxta ritum S. Romanae Ecclesiae Sacra copula conjungere valeat, eo transmittere dignetur. Nagymihály István, Báthori Zsófia familiárisa levele I. Lipót királyhoz, [1666. január]; [...] *Ab illustrissimo et reuerendissimo domino archiepiscopo Strigoniensi Sacrae Caesareae Majestatis legato dilectio vestra uberius percipiet non solum caesaream beuevolentiam erga eandem, et Celsissimum Principem dilectionis vestrae dominum filium charissimum, sed et meum denotum affectum.* Lobkowitz herceg levele Báthori Zsófiához, Bécs, 1666. febr. 17. In: *Történelmi Tár* (2.) 2. (1901)/3. 335–337.

¹⁶⁵ TUSOR 2015. XIV.

¹⁶⁶ P. SZATHMÁRI 1866. 91.; HORVÁTH M. 1869. 8.

¹⁶⁷ [t]egnap reggeli kilencz óra tájban ki menvén az Fejedelem eö nagysága, Pető Sigmond és több itt való Urakkal és főrendekkel... Bán Uram eleiben Bártfa felé edgy kornyétával és az Ónodi Zászlóval, mezőben edgy mást köszöntötték, es edgy Compániában Zboró felé indulván, Hozsszu-rét nevű falu mellet, az koszorót megtűzték, ki után az fejedelemnek eött lova, Bán uramnak edgy Török lova ment. Elnyerte az koszorót az fejedelemnek Egyptom nevű szép Török lova, kin Kun Kelemen ült; az második ajándékot, úgy mint veres skárlát pósztot az Bán Uram, az ki az czélnál az futásban eleset, nyerte ell az harmadik ajándékot az fejedelem pej lova nyeré, kit Munkácson futtattak. Szabaszlai ült rajta; az fejedelmet Érsek úr eö nagysága eskettette egybe tegnap estve hat óra tájban az kápolnában, honnan kijüvén, azon három gazda által praesentáltattak az ajándékok az Menyasszonyynak; azután vacsorához leülvén, [...] éfél után három óra tájban oszlottunk ell. Bán Uram egy tánczot járt Pető Sigmondné aszszonyommal; az Lengjeleké volt derekasban az táncz, kinek igen szépen mégis atták az módját, lévén sok fű lengjél, és Német musikas is itten. [...] Az mely aranyas szép hintó-szekeret vit az Fejedelem eö nagysága az Zrínyi kisaszony eleibe, ki élöt hat szép eöreg almás, kék festet serényű, farkú veres bársony gazdagon ezüstös háموkban való lovak voltak, azon szekérbe ugyanaz mezőn, hol megedgyeztek, ültették be az kisaszonytt, más kis leányával Bán Uramnak, és két felöl az szekér mellett Szécsi és Ziczi két Urfi jött, Béri Uram maga szekérében edgy Horváth-Országi Püspökkel, az fejedelem lovon, mind oda és mind vissza. Az szekerek előtt igen szép rendesen jött Bori Úr egy kornyétaja, mindenki alatt jó paripás, fegyveres, karabinyos, köntösös Horvátok voltak. [...] Datum Zboró, 2. Marcz. 1666. P. SZATHMÁRI 1866. 756.

¹⁶⁸ ÁRVAI TEÖREÖK 1867. 91.

a pár évvel korábbi esküvő tárgyait őrizték: 37 drága velencei kristály poharat és fedelüket, illetve egy „gályapoharat”, vagyis gályafarmára fűjt üveg poharat, és három díszpohár-tartó tokot, száraz üvegcsészét, üvegből fűjt bormerítő edényt is inventáltak. Ugyanitt díszhintóra való arany-ezüsttel hímzett bársonyfüggönnyel és két hintóba való bársonypárnát, illetve nagy színes falikárpitokat (*kecse*) és egyéb szőnyegeket is őriztek.¹⁶⁹ A hintódísz talán a menyasszonyi kocsiról maradt itt, a gályapohár viszont szinte bizonyosan a menyegző emléke, hiszen a hagyomány szerint 1666-ban a bártfai tanács reggeli díszlakomáján gályát formázó üvegserlegekből ittak az előkelő vendégek, amelyeket 1867-ben még a bártfai levéltárban őriztek.¹⁷⁰ Az, hogy 1671-ben az esküvő feltételezett tartozékait a szegletházban tárolták, a vár raktározási, őrző funkciójára is utalhat. Kápolna a Felsővár lakóépületének harmadik szintjén sem volt, terme 1671-ben már romladozik, beázik, semmi sem utal rá, hogy itt korábban kápolna lehetett.¹⁷¹

Volt viszont kápolna a zborói kastélyban, az említett 1671. évi összeírásban a kastély főépületének boltozott főbejárata fölött az egykori díszterem már kápolna, amelyben szószék, templomi padok, sőt karzat is van. A kápolnában egyszerű oltárt helyeztek el, előtte a padlón festett török (*kecse*) szőnyegek, a templomi padok közül az egyiket szépen bearanyozták, feltehetően ez szolgált a fejedelmi család ülőhelyének.¹⁷² Szinte bizonyos, hogy a leltár felvétele előtt 5 évvel itt tartották I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona esküvőjét, a lakodalmi vacsorát pedig a kastély reprezentatív emeleti termeiben rendezték meg.¹⁷³ Az, hogy az 1660-s években a katolizált Rákócziak a palotából átalakított kápolnát használták, jelzi, hogy más katolikus istentiszteleti hely nem volt a kastély területén.

Az esküvőn Sáros vármegyét Dessewffy Ferenc, Berthóthy Lajos és Taler Antal képviselte.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Felső Vár. Ezen feljéről fagarádics kapu előtt való fillagoria kapuja, kapuközi közös [...] Ezen felső vár három contignatioban vagyon. [...] Középső contignatioja az várnak. Itt való házak urunk önagsága részéről [...] 3. Öreg Palota pitvara [...] 4. Palota kőből rakott gerendás, padlásos, mennyezetes. Önban foglalt üveges ablaka No 5. [...] Szegelet ház kőből rakott gerendás padlásos, mennyezetes. Rakott ajtaja sarkas, hevederes, pléh nélkül. Másik ajtaja (melly azon garadics felső végén vagyon, mellyen az alsó Palotában bejáznak...) sarkas pléhes. Szenelő kő kémény egy. Önban foglalt hat szegre metszett kristály üveges ablaka öt tányér híjával három. Vagyon itt welenczey különb különb féle drága üveg pohár igen szép mesterséggel csinált, No 37. Ehez való fedele üvegből szép mesterséggel csináltak No 18. Kristály üveg Gallia Pohar No 1. Kristály üveg Giallya tartó No 3. Kristály üveg csésze No 1. Bor merettő száraz üveg csésze No 1. Bor merettő száraz üveg csésze No 2. [...] Hintó ablakára való arannyal ezüsttel igen szép virágokra varrott veres bársony No 2. Hintóban való veres bársonyos párna No 2. Öreg új kecse No 7. Szőnyeg... No 8. Falban lévő almarium ajtóstól No 1. Ezen házból nyíló árnyékszék ajtaja rakott, sarkas, hevederes, pléhes. A makovikai vár és a zborói kastély inventáriuma, 1671. okt. 15. MNL OL UeC 21/8

¹⁷⁰ Azon négy üvegserleg, mely jelenleg is a városi levéltárban őriztetik, a hagyomány szavai szerint Zrínyi Ilona lakadalmán használtatott, s a neki ajándékozott serleggel, az anyagot kivéve, mindenben megegyez. ÁRVAI TEÖREŐK 1867. 91.

¹⁷¹ Felső palota padja két részben vagyon, külsőnek ajtaja félszer, sarkas, hevederes, reteszes. Belső résznek ajtaja nincs, csak ajtóhely. [...] Ezen palotának cserepezése valóban megromlodozott, az eső csorg is sok kárt tett, azután többet, ha nem renoválják. (1671) MNL OL UeC 21/8

¹⁷² Boltos kapu felett való régi Ebidlő Palota, mely mostan kapolna. Ennek falai kőből rakattak, gerendás, mennyezetes. Ajtaja kétfelé nyíló, sarkas, hevederes, festékes, kívül tolyó záros. Önban foglalt hatszegre metszett kristály üveges négy, kívül vasdrótos ablaka húsz. Ezen kápolnában levő festett Deszka Erkély ajtaja és pántos. Vagyon az kápolnában és az erkélyben hosszú karszék Nro 7. Festett egyes szék Nro 1. Fejér egyes szék, kettő bőrszék Nro 3. Az több székek az Praedikallo Székkel együtt olyanok, az mineműök Templomban szoktak lenni. Ezen kápolnához az kapu felől feljáró garadics ajtaja béllett, festett, vas sarkas, hevederes, pléhes, kolcsos egy. (1671) MNL OL UeC 21/8; In Capella supra portam, Altare unum symplex adornatum. Ante altare in terra prostratae tapetes Kecze sic dictae duo. Inter coeteros lectos unus pulcher deauratus. A makovikai vár és a zborói kastély inventáriuma, 1671. okt. 15. MNL OL UeC 21/9

¹⁷³ Zborai kastély [...] Kő házak [...] Felső rend házak [...] Pitvarból jobb kéz felő nyíló öreg ebédlő palota [...] Tengerszín mázos kályhás kemencéje kívül fűtött. Önban foglalt hatszegre mecsett kristály üveges ablakja, jó, öt. [...] Vagyon itt hosszú asztal lábostul kettő, négyszegű asztalláb egy. Festett egyes szék Nro 19. festett hosszú karszék Nro 8. Láncon függő virágos réz gyertyatartó Nro 1. Palota oldalán levő réz gyertyatartó Nro 1. [...] Öreg pohárszék, kívül-belül frissen festett, négy ajtajával együtt. [...] Második pohárszéknek felső kétfelé nyíló ajtaja virágokra van metélve és arannyal festve [...] Szegelet bástya bolt, melynek ajtaja ezen Ebédlő Palotából nyílik, félszer, pártázatos, festékes [...] Önban foglalt hatszegre mecsett kristály üveges jó ablaka három. vagyon itt palota oldalára való nyomtatott bőr kárpit, igen viseltesek, arannyal voltak nyomtatva kilenc és egy darab. (1671) MNL OL UeC 21/8

¹⁷⁴ LUKÁČ-ADAM 2005. 58.

1660-tól, miután Zboró utolsó református ura, II. Rákóczi György és édesanyja, Lorántffy Zsuzsanna meghalt, az I. Rákóczi György által épített protestáns „új templom” bizonyosan elveszítette funkcióját, harangja 1671-ben már nem a templom melletti haranglábban függött, hanem egy félreeső helyen, az egykori, Veres háznak nevezett Serédy-féle kúria lépcsője alatt raktározták.¹⁷⁵ A harang még 1673-ban is a Veres házakban van, a torony alatt.¹⁷⁶

I. Rákóczi Ferencnek nemcsak az esküvője, hanem első fia keresztelője is a zborói kastélyban volt 1667. december 1-jén, a csecsemőkorában elhunyt kis Rákóczi György minden bizonnyal Zborón is született.¹⁷⁷ Ha a világra szóló esküvő idején és Zrínyi Ilona elsőszülött fia, a kis György keresztelőjén még nem is nem volt katolikus udvari templom Zborón, I. Rákóczi Ferenc és anyja az 1670-es évek első felében már templom építésébe kezdenek kastélyuk mellett, amelyhez folyosó és nyári palotának nevezett épületrész vezet rezidenciájukból. Amikor a kastélytemplomot építeni kezdték, ezzel párhuzamosan egy másik templomot is alapítaniuk kellett, ráadásul nem a birtokukon, hanem Felső-Magyarország gazdasági és politikai központjában, Kassán. A jezsuita templom építésének kötelezettsége ugyanis része volt a Habsburg-kormányzat és Báthori Zsófia közötti azon megállapodásnak, amellyel sikerült a hűtlenséggel vádolt I. Rákóczi Ferenc életét és egzisztenciáját megmenteni. Tény azonban, hogy az 1671-ben megkezdett kassai építkezésekkel közel egy időben Zborón is templomot építettek a Rákócziak, ráadásul saját maguknak, saját birtokukon. Talán a Szent Zsófia tiszteletére emelt templom titulussal is szuverenitásukat, nemkülönben presztízsüket kívánták kifejezni és emelni, ezekből ugyanis a fejedelmi család igen sokat veszített. Kérdés, hogy az udvari templomot egyben halotti reprezentációnak szánták-e, ami valószínű, végül azonban a Zborón váratlanul elhunyt I. Rákóczi Ferencet a kassai jezsuita templomban temették el, pedig még az sem volt készen, tornyainak megépítése majd az örökösökre vár.

A díszteremből átalakított kastélykápolnát a zborói Szent Zsófiának szentelt udvari templom elkészülte után már nem használják, 1685 körül a kamarai összeírás azonban említi még az emeleti régi ebédlő palotánál az egykori „szentegyház” ajtaját, amelyet ekkorra már kivettek sarkaiból. A terem padlásán pedig őrzik még a korábbi kápolna „rekesztését” két rácsos ablakával, amely a gyóntatószék lehetett.¹⁷⁸ A zborói udvari templom ablakai 1676. októberében még nem voltak beüvegezve, pedig sietni kellett, hiszen I. Rákóczi Ferenc hűlt teteme a makovikai várban várta, hogy az új udvari templomban tartandó gyászszertartással elindítsák temetési menetét a kassai Rákóczi-templomba.¹⁷⁹

Pár évvel a temetés után, 1685 körül a Szepesi Kamara megbízásából Szenczy György egykori ónodi, majd tokaji harmincados leltárt készít a konfiskált zborói kastélyról és a zborói uradalom allódi-umairól, miután Zborót és a makovikai uradalmat előbb Thököly konfiskálja. A felső-magyarországi fejedelem egyébként 1683 május 6-án a zborói kastélyban tartózkodik, és nem sokkal később felesége, Zrínyi Ilona is innen ír levelet 1683. május 13-án,¹⁸⁰ majd 1684 októberében császári katonák foglalják el Zborót, földig égetve a fejedelmi család és Rákóczi Erzsébet grófnő udvarát elválasztó palánkkerítést,

¹⁷⁵ Zborai kastély. Ezen kastély kerítésének három oldala kőből rakatot[t], melynek egy része, úgy mint az elhagyatot[t] templom vigitél fogva, az kert ajtajáig Sárossy István Uram Anno 1670 újonnan építette. [...] Weres hazak [...] Ezen házak garadicsa alatt vagyon egy közép szerű harang, melyet Kegyelmes Urunk őnagysága in Anno 1630 öntetett. A makovikai vár és uradalom I. Rákóczi Ferenc offciálisai által készített összeírása, 1671. MNL UeC 21/8

¹⁷⁶ [p]enes rubros Domos vocantur sub Turrum(!) una Campana. Erasmus Vegener makovikai provizor és Duklai (Duklanski) Simeon számtartó leltár-kiegészítése, [Zboró], 1673. MNL OL UeC 21/10

¹⁷⁷ [f]iunk keresztelési napján, mely leszen prima proxime affuturi mensis, itt zborói házunknál. I. Rákóczi fái Fáy Istvánnak szóló meghívója, Zborói kastély, 1667. okt. 2. THALY 1881. 5.

¹⁷⁸ Zboray kastély [...] Felső rend házak. [...] Ezen ebédlő palotának ónban foglalt kristály üvegő ablaki vadnak No 12. A hatta ezen ablakoknak vas drótos, a többi anélkül való. [...] Ezen palotának szent egyház feli ajtaja nincsen, csak a két sarka pléh fejestül. Paloták padgya [...] Régi kápolnához való rekeszt, régi rostélyos két ablakával együtt. A Szepesi Kamara összeírása a zborói kastélyról és hozzá tartozó majorságokról, 1685 k. MNL OL UeC 21/15

¹⁷⁹ [T]huróczy Máté zborai udvarbíró, az ezen mezővárosban az elhunyt fejedelem által építtetett erős kéttornyú egyház teljes befejezésén, ékes üvegablakokkal ellátásán fáradozott, mire az eredetileg 1676 november végére tervezett gyászszertartások ideje elérkezend. Zboróról ezen év oct. 29-kén így értesíti ez iránt Asszonyát Zrínyi Ilonát: »Mivel Isten kegyelmességéből az új templomon kristál ablakokat kell csináltatnom, már ólmot is vettem hét mázsával; de feir-ón héjával vagyok, a nélkül az olyan munkát véghez nem vihetni. Bűdöskúti uram keze alatt volnának itten [a várban] romladozó óntalak« – azokból kérne tehát az ablakokhoz. THALY 1873. 669.

¹⁸⁰ THALY 1881. 32.

sok egyéb kárt is okozva. A feltehetően 1685 őszén kamarai leltárba felveszik a kastély új, minden liturgikus eszközzel felszerelt templomát is, zöldre festett kétszárnyú kapujával és a kapuba illesztett kilincses ajtajával.¹⁸¹

Nem sokkal korábban, 1684. áprilisában még Thököly megbízásából készített leltárt a Szepesi Kamara Makovicán. Bár a templom tornyának harangját és templom mozdítható felszerelését Rákóczi Erzsébet Makovica várába menekítette, az udvari kápolna berendezése mégis rekonstruálható a Thököly-féle inventáriumból: vastáblákkal megerősített főbejárata a kastély udvaráról nyílik, két aranyozott oltára van, emellett szószék és gyóntatószék képezi a berendezést, illetve 7 rámás kép, és két nagyméretű festmény – oltárkép vagy függőkép –, az utóbbiak egyike *Signum Fontis Salutis* felirattal minden bizonnyal az udvari templom és a család kegyképe lehetett. A másik nagy festmény Szent Ferencet ábrázolja,¹⁸² így okunk van feltételezni, hogy a Szent Zsófia-főoltár mellett a mellékoltárt Szent Ferencnek, I. Rákóczi Ferenc patrónusának szentelték. Egyébként I. Rákóczi Ferenc halotti zászlajának ábrázolása is ezt erősíti, erre Szent Ferencet és az előtte térdelő Rákóczi Ferencet hímezték.¹⁸³

1690-ben, a Rákóczi-birtokok kamarai kezelése alatt, részletes leírás készül Zboróról, s ebben szerepel a templom is, amelyet oszlopos folyosó köt össze a nyári palotával, illetve a kastéllyal, a folyosó a templom kórusára vezet. Klobusiczky Ferenc, a kamara által megbízott jószágigazgató szerint a kéttornyú templomot kb. 10 évvel korábban, azaz 1678 körül építtette I. Rákóczi Ferenc fejedelem, ami tévedés, hiszen a fejedelem 1676-ban meghalt, így építését az 1670-es évek közepére tehetjük.

Három oltárral, orgonával, szószékkal és ülőpaddal szerelték fel, a főoltár mellett van a sekrestye a szent paramentumokkal, amelyeket külön leltárba írt össze az udvari káplán és az uradalom provizora.¹⁸⁴ A templomi kegyeszerek 1690-ben felvett külön leltára mérhetetlenül gazdag felszerelést mutat, pedig a kegyúrnő, Báthori Zsófia, aki a templomot felszerelte, már 10 éve halott, és örökösei sem igen használták a Thököly-felkelés hadjáratai, majd Munkács ostroma miatt. Az inventárium szerint a templomban szép orgona van, és liturgikus felszerelése feltűnően gazdag, egy plébániatemplomban sem lehetne több: ezüst oltárfelszerelés, 7 antependium különböző liturgikus színekben, papi ornátusok, köztük 5 kazula, két ereklyés portatyle, az esztergomi szertartáskönyv és egy régi misekönyv, 10 oltárkendő (*mappa*) és 15(!) himzett különböző színű selyem oltárterítő (*substratorium*), egy címer ezüsttel és arannyal kivarrra, 6 különböző színű kehelykendő, de van egy posztóból készült fekete lepel is fehér kereszttel, koporsó letakarására. A leltárba felvett képeken szereplő ábrázolást nem jegyezték fel, egy kis ezüstkép és 2 egyszerűbb mellett 8 értékes képet is összeírtak, ezek közül 3 keretben volt, a többi anélkül. A leltárt Geisler Ádám, a Rákóczi-árvák zborói káplánja is ellenjegyezte, vagyis Zrínyi

¹⁸¹ Zboray kastély [...]. Ezen kastélyban vagyon egy újonnan épített templom, minden hozzá tartozó öszközivel együtt. Örög kapu két felé nyíló béllet, kívül zölden festett, vas sarkas, hevederes. Ezen kapun lévő kis ajtó is vas sarkas, hevederes, duplós, kilincses, tolló záros, lakatos. A Szepesi Kamara összeírása a zborói kastélyról és hozzá tartozó majorságokról, 1685 k. MNL OL UeC 21/15

¹⁸² Az templomban vagyon két aranyas oltár, kinek appamentumit Groffné Asszonyom ő nagysága elvitt. Azon templomban vagyon egy Prédikáló és egy Gyóntató szék. A templomból nyílik egy Szekrestye, kinek zölden festett ajtaja pléhes kulcsával együtt. Az Templomnak udvarra nyíló ajtaja vass táblákkal álló reteszes, pléhes lakattyával záratik, pléhe, kulcs nélkül. Vagyon ezen Templomban hét rámás kép. Az melly harangocska volt az Templom felett való toronyban, az várbeli Toronyban vitték, ott vagyon most is új kötél nélkül. Ugyan Templomban vagyon egy romlott rámájú öreg kép *Signum Fontis Salutis*. Vagyon az oltár mellett más Sz. Ferentz képe rámástul. Serédy János bártfai harmincados és Raszlaviczay István ellenőr leltára Erdődy Györgyné Rákóczi Erzsébet makovicai jószágáról, Makovica vára, 1684. ápr. 24. MNL OL UeC 21/16

¹⁸³ [a] nehézselyemből, dús arany- s ezüsthímzéssel készült óriási zászló [...] egyik oldalán ezen fölirat volt »Celsissimus D. D. Franciscus Rákóczy, Dei Gratia Electus Transylv. Princeps, Partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes, Perpetuus de Saáros, ejusdemque Cottus Supremus ac Perpetuus Comes, etc. etc. Pie obiit in Makovicza, A.D. 1676. Die 8-a July, Aetatis suae 31-o.« Másik felén pedig a keresztre feszített Megváltó és Seraphi Szent Ferencz képe alatt Rákóczi térdelt, s alatta Zsolt. VIII. v. 6. »Pone me ut signaculum« felirattal. THALY 1873. 686.

¹⁸⁴ Ex castello est ambitus ex muro constructus... supra portam Castelli erectum... qui ambitus continuatur usque ad Chorum Templi, ibidem per supratitulum Dominum Principem ante annos circiter decem formose aedificati, in cuius latere binae altae Turres comprehenduntur. Interne sunt Altaria tria, unum Organum, Cathedra et sedilia, e regione vero Magni Altaris Sacristia cum sacris appamentis, in particulari Registro apud Patrem Capellanum et Provisorem Bonorum habito specifica conscriptis. (1688. máj. 2.) MNL OL UeC 21/17

Ilona Bécsben és Csehországban nevelődő gyermekei zborói örökségében káplánt is fizetett a kamara.¹⁸⁵ A templom felszerelések között bizonyosan ott voltak azok is, amelyeket Zrínyi Ilona 1688. február 16-án Zborón adott át kamarásának Kőrössy Györgynek zborói templomuk számára, amikor Munkácsról Bécsbe kísérték gyermekeivel együtt, Zborón haladtak ugyanis keresztül a császárváros felé. A Munkácsról hozott kegyzsereket Kőrössy Zborón hagyta.¹⁸⁶

27. A zborói kastély az udvari templomra képeslapon, 1911 (ZM KGy Ltsz. 113257)

A leltárak, sajnos, nem részletezik az oltárt vagy oltárokat, a főoltárt minden bizonnyal Szent Zsófiának szentelték a szokásos ikonográfiában, azaz három lányával (Hit, Remény, Szeretet). A templom patrocíniumát a 18. század végén megváltoztatta a kegyúr, a Rákóczi-örökös Aspremont gróf, mégpedig Nempomuki Szent Jánosra, így a Szent Zsófia-főoltár talán már a 18. században elveszítette funkcióját, 17. századi mellékoltárainak titulusa pedig hiányzik az összeírásokból. A Rákóczi-templomnak az építéssel egyidős orgonája is volt, az ószövegségi (hárfázó) Dávidot és kerubokat ábrázoló faszobordíszekkel, amely 1900-ig működött, majd a használaton kívüli hangszer sípjainak egy részét 1915–16-ban a templomot meglátogató turisták szerelték le és vitték el szuvenírként.¹⁸⁷ Bár a leltárak nem említik, az egykori protestáns templomi harang feltehetően már ekkor az új katolikus udvari templom egyik tornyába került, ahonnan 1903-ban és 1906-ban Kassára vitték, és ahol 1914. április 24-iki tűzvészben megsemmisült. A plébániatemplom legértékesebb kegyzsereit, köztük a Kapy-kelyhet és Rákóczi Erzsébet monstranciáját, az I. világháború végén a templom Szt. Antal-képe mögötti fülkében rejtették el, így megmaradtak.¹⁸⁸

A kastélyt az özvegy és családja valódi rezidenciaként használja az esküvő után, 1671-ben Báthori Zsófia szobájában főúri tárgyakat inventálnak: 17 nagy keleti szőnyeg, kristálypoharak, réz csillár,

¹⁸⁵ Templom. Ez a castely udvarában vagyon, a nagy kapun belül, bemenet jobb kéz felől. Ebben való ékességeket a maga valósági mutogatják. Orgona hozzá igen szép és jó. Úgy a nagy oltár is cum ad pertinentiis. A Rákóczi-árvák Makovica várához ingó és ingatlan jószágainak leltára, Zboró, 1690. jan. 1. (jan. 24.) MNL OL UeC 21/20

¹⁸⁶ Anno 1688. Templomhoz való eszközök, melyeket adott az Mlgos Fejedelemasszony makoviczai udvari templomhoz die 16. Februarij 1688., Zborón hadtuk ezeket, a kastély-templomban. Kőrössy följegyzése, 1688. THALY 1881. 81.

¹⁸⁷ Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) II. rész, p. 18.

¹⁸⁸ Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) II. rész, p. 4.

a falakon 7 réz gyertyatartó, 17 vörössel kárpitozott szék, ebből az egyiket arannyal szőtték; szekrényében rózsavíz és más illatos vizek, két boroskancsó és egy szép agyagkorsó.¹⁸⁹ Egykori lakosztályában 1690-ben még megvan egy szék, amelynek bársony kárpitjára a fejedelemasszony címerét hímezték: Erdély a Báthoriak sárkányfogaival.¹⁹⁰ A fejedelmi Rákóczi-ház kastélyát, amelyet kerítés választott el Rákóczi László örökösének házától, 1688-ban a kamara felmérette Klobusiczky Ferenc jószágigazgatóval, aki így írja le az épületet: szép és nagy négyszögletű, emeletes kastély, megfelelő épületekkel, négy kerek bástyával, kerítése három felől kőből épült, az Erdődnyé Rákóczi Erzsébet kastélya felőli részen pedig boronából, alatta 4 boltozott pince, 350 hordó kapacitású. A kastély földszintjén 13 boltozott helyiség, középen folyosó. Az emeleten szintén folyosó és 7 kényelmes lakóhelyiség, valamint egy 5 boltozattal ellátott palotaterem, amelyet négy bástya fog körbe. A kastély bejárata fölött kőből oszlopos csarnokot (*ambitus*) építettek, amely a kellemes nyári palotához vezet, ennek szépen kifestett kazettás mennyezete van. Az oszlopos folyosó a templom kórusában folytatódik. A nyári palota alatt kőajtó, bal felől a börtön és a várnagy háza, jobbról pedig a számtartó lakása.¹⁹¹

A Rákóczi–Báthory-féle zborói kastélyban missziós jezsuiták laktak 1671-ben, Millei István mellett Báthori Zsófia gyóntatója és bizalmasa, Kiss Imre páter (1636–1683) is.¹⁹² A földszinti traktusban külön szobát rendelnek nekik, ugyanitt veszik leltárba a páterek szállását 1690-ben is.¹⁹³

1673 tavaszán Báthori Zsófia elkeseredetten kér segítséget Lobkowitz Vencel Ferenc (Wenzel Eusebius von Lobkowitz) hercegtől (1609–1677), I. Lipót király miniszterétől, mert Otto Ferdinand Gottlieb (Theophil) von Volkra (†1694), az Udvari Kamara tanácsosa és a Magyar Kamara alelnöke, a szepesi kamarai adminisztráció elnöke 50 ezer Ft-ot követel fiától. I. Rákóczi Ferenc azonban anyagi nehézségei miatt képtelen kifizetni ezt az összeget, ezért Volkra gróf birtokainak elfoglalásával fenyegetőzik.¹⁹⁴ 1673 júliusára a kamarai vezető – királyi utasításra – már el is foglalta Rákóczi Ferenc birtokait tartozásának elmaradt fizetése miatt, mégpedig a sárosi és makovikai uradalmat, illetve egyéb jószágainak földesúri dézsmáját. A fejedelem anyja familiárisán, Kazinczy Péteren keresztül ismét

¹⁸⁹ *Palatio Castelli Tapetes magni vulgo Dévan Szőnyegh nuncupati No 17. Pocula vitrea cristallina No 10. Im medio Palatii candelabrum oriichalceum No 1. In parietibus acclavata candelabra oriichalcea No 7. Conclavi Principissae sedilia purpura obducta No 17, ex his unum auro intertextum. Ibidem sedilia sympliciora ex curio No 2. Frena sive habeni No 14. Unum almarium, in quo distillae Aquae Rosaceae et aliae diversae, duae lagonae plumbeae. Una pulchra amphora ex argilla. A makovikai vár és a zborói kastély inventáriuma, 1671. okt. 15. MNL OL UeC 21/9.*

¹⁹⁰ *Castély és ebben lévő házak [...] Felső contignatio. [...] 11. Szegelet ház oldala kőfal, folyó gerendás, deszka padlásos, allya téglával padimentumozott. [...] Veres bársonnyal borított szkofium ezüsttel arannyal virágosan varrott egyes szék, karja nélkül való, réz szegekkel megvert Nro 1. (A hársuló támaszán levő varrásban való címer 7 kolcsos váras, 3 sárkány fog, egy csillag, fél hold, esztendő szám 1653. Az ülés bársony varrás között címer nincsen. A Rákóczi-árvák Makovica várához ingó és ingatlan jószágainak leltára, Zboró, 1690. jan. 1. MNL OL UeC 21/20*

¹⁹¹ Klobusiczky Ferenc kamarai összeírása néhai I. Rákóczi Ferenc fejedelem makovikai jószágáról. 1688. máj. 2. MNL OL UeC 21/17

¹⁹² *Zborai kastély [...] Kő házak [...] Alsó rend házak [...] Alsó pitvarból nyíló Paterék szállása előtt való külső boltos ház [...] Ezen külső házból nyílik egy bolt, mellet most Pater Kis uram szállásának neveznek. Az ajtaja duplós, pártázatos, festett, vas sarkos, hevederes, pléhes, kolcsos. Bellől szennelő turka kályhás kemencéje, mellyen egy kis vas ajtó is vagyon. Ónban foglalt hatszegre mecett kristály üveg ablak. Vagyon itt négyszögű hársfa asztal lábostól egyiknek két fiókja Nro 2. Festett nyoszolya Nro 1. Festett egyes szék Nro 3. Paraszt fogas darab az falon Nro 1. Az boltban csinálván rudtartó vas karika nro 4. Ezen házban lévő festett deszka retesz, ajtaja is festékes, pléhes. Ugyan Pater Is Uram szállásból nyíló bolt, mellyet most Pater Millei uram szállásnak híznak. [...] Bellől szennelő turka kályhás kemencéje, mellyen egy kis vasajtó is vagyon. vagyon paraszt nyoszolya Nro 1. A makovikai vár és uradalom I. Rákóczi Ferenc offiálisai által készített összeírása, 1671. MNL UeC 21/8*

¹⁹³ *Zboro. Castély. Alsó rend házak [...] 9. Paterék szállása, kőboltos, az alja téglával rakott. Ajtaja a[z] egyik házból nyíló, festett, duplós, paraszatos. Ablaka négy-négy felé nyíló, ónban foglalt hatszegre, mecet kristály üveges... kívül vas rostélyosok. Kemencéje kívül fűtő, lengyelországi tarka kályhás, az alja téglából rakott... Négyszögű öreg asztal olasz lábastul 1. egy emberre való nyoszolya 1. Paraszt hosszú szék a kemence mellett 1. Egyes szék 2. Mosdó sajtár 1. Katona fogas a falon 1. Ezen házból nyíló árnyékszék. Kamarai összeírás a makovikai uradalomról, 1690. jan. 1. MNL OL UeC 21/20*

¹⁹⁴ *Majestati, peremptorie quinquaginta millia florenorum a meo filio exigit illustrissimus dominus comes Volckra; quod quia impossibile est meo filio persolvere, utpote exbausta fere ex omni substantia, possibilem modum citissime habendi illa quinquaginta millia fiorenerum proposui praefato domino comiti: sed pro mea et filii mei confusione (indicet Sua Celsitudo an digne) rejecta illa mea oblatione, in bonis filii mei executionem vult statim peragere illustrissimus dominus comes [...] Sua Celsitudo pro sua alta prudentia unico verbo haec omnia avertere potest, quod ut faciat intentissime rogo et me profiteor. Báthori Zsófia levele Lobkowitz herceghez, Borsi kastély, 1673. márc. 24. In: Magyar Történelmi Tár 4. (1901)/2. 346.*

Lobkowitz miniszterhez fordul támogatásért, I. Rákóczi Ferenc ugyanis a rendi felkelők támadásai és háborús pusztítása miatt 300 ezer Ft-ot kitevő károkat szenvedett birtokain, ezért nem tudja időben az esedékes részletet megfizetni.¹⁹⁵ Tudjuk, hogy a Rákócziak 1671-ben 350 ezer rhénes Ft-on váltották meg I. Rákóczi Ferenc életét és biztonságát,¹⁹⁶ és három várukba – Sárospatak, Ecsed, Sáros – német katonai őrséget kellett befogadniuk, Rákóczi Ferenc csak így kerülhetett el a Wesselényi-felkelésben való részvétele miatti büntetését, az 1673. évi birtokfoglalás azonban feltételezhetően egy másik üggyel kapcsolatos. 1673 januárjában ugyanis Báthori Zsófia 15 411 magyar Ft kölcsönt vett fel négy évre 6% kamattal a bécsi Pázmáneum Jezsuita Kollégiumtól, hogy a beregszentmiklósi (ma: Csinagyijovo, Ukrajna) uradalmat megvásárolhassa. A részletfizetések elmaradása esetén azonban a bécsi jezsuitáknak joga lesz a szentmiklósi uradalmat vagy azzal egyenértékű más Rákóczi-jószágot lefoglalni.¹⁹⁷ Szentmiklóst 1584-ben szerezte meg zálog címén az Erdélyi Fejedelemségből a Magyar Királyságba menekült Telegdy Mihály (†1585), majd 1649-ben, a Nyáry és Esterházy család birtoklását követően, Lónyay Zsigmond (†1635) beregi főispán kapja meg a királytól zálog címén (leánya, Margit ugyanis Telegdy Istvánhoz ment férjhez); Lónyay Zsigmond özvegye, Rákóczi Lászlóné Telegdy Borbála révén kerül a Rákóczi-vagyongba. Rákóczi Erzsébet örökségét 1673 elején Báthori Zsófia királyi engedéllyel veszi meg örökösen, 30 ezer tallérért, özvegy Homonnai Drugeth Györgyné galántai Esterházy Mária grófnőtől (1536–1684).¹⁹⁸ A fiatal fejedelem azonban nem tudott fizetni 1673-ban a Habsburg-ellenes erdélyi „bujdosók” fegyveres betörései miatt, amelyek Munkácsot és környékét is feldúlták, ezért a kamara lefoglaltatta Sáros vármegyei uradalmait. 1673. augusztus 6-án Rákóczi Ferenc már Zboróról ír levelet Lobkowitznak,¹⁹⁹ vagyis személyesen intézi jószágai visszaadását.

1673. október 15-én Makovica várának fele részét, Zborót pedig teljes egészében elfoglalta a császári biztos, Berthóty Gábor királyi törvényszéki ülnök és Korotnoky Lázár, a bártfai harmincadhivatal ellenőre,²⁰⁰ bár Zboró fele Erdődy György grófot, illetve feleségét, Rákóczi Erzsébetet illette. A makovicai uradalom 1673. évi elfoglalásakor a kamara részletes, a jobbágyság nevét is tartalmazó urbáriumot készítettett az I. Rákóczi Ferencet illető birtokrészről,²⁰¹ illetve külön összeírták a majorságokat (Zboró, Újfalú, Hrabócz, Szvidnik, Gáboltó, Dubina) is.²⁰² Makovica jelentőségét és gazdasági erejét jelzi, hogy a kamara 1673-ban a korszak egyik legkiválóbb szakemberét, mezőgazdasági szakíróját

¹⁹⁵ *Benigne oblata Suae Majestatis Sacratissimae resolutione non expectata illustrissimum dominum comitem Volkra talia dominia, duas videlicet arcus Makovicza et Saros, una cum rebus quibuslibet et substantiis in castellis, allodiis, et cellariis repertis; item decimas aliorum quoque selectiorum dominiorum principis, domini mei gratiosissimi arrestari, occuparique fecisse: quae restantias debitorum longe lateque in triplo ac ultra etiam excederent. Cum autem Princeps restantiam paratae pecuniae resultantis cum ingenti bonorum quoque suorum jactura, accepta prius desuper Suae Majestatis Sacratissimae resolutione exolvere vellet. Sed et materialium solutionem etsi defacto ob ingentissima damna principibus per rebelles illata, ac ad trecenta millia florenorum extendentia simul et semel solvere nequiret; nihilominus per partes, successivisque immediate temporibus totis viribus, et conamine solvere praestareque niteretur. Praesertim praetensionibus quoque dominorum principum, juxta benignum Suae Majestatis Sacratissimae decretum revisis. Proinde Celsitudinem Vestram humillime exoro: dignetur Celsitudo Vestra aeque ac gratioso affectu humillimam dominorum Principum pro executione executorum bonorum factam instantiam promovere.* Kazinczi Péter, a Rákócziak familiárisa és követe levele Lobkowitz herceghez, [1673. júl. 16. körül]. *Történelmi Tár* (2.) 2. (1901)/2. 346–347.

¹⁹⁶ 350 ezer rhénes Ft-ból 200 ezret bécsi értékű készpénzben (aranyban) kellett megfizetni, 150 ezret pedig katonai municióban és élelemben. Vö.: Kegyelmet gyakorló oklevél I. Rákóczi Ferenc részére, I. Lipót, Bécs, 1671. ápr. 4. KK DVD 15.89 (MNL OL A 57 Libri regii 15. köt. 234–235.)

¹⁹⁷ Báthori Zsófia a bécsi Pazmaneumnak szóló kötelezvénye, Munkács vára, 1673. jan. 5. Átírva: I. Lipót, Bécs, 1682. márc. 7. KK DVD 17.180/a és 17.180. (MNL OL A 57 Libri regii 17. köt. 321–323.)

¹⁹⁸ A beregszentmiklósi uradalom kora újkori birtoktörténetéről bővebben: LEHOCZY 1881–1882. 715–727.

¹⁹⁹ ÓVÁRY 1890–1901. 3. 348.

²⁰⁰ MNL OL UeC 21/12

²⁰¹ 1673. Die 25. Mense Octobris VRBARIVM MEDIETATIS ARCIS MAKOWICZA Cum CASTELLO ZBOROVIENSE etc. CUM UNIVERSIS BONIS AD ARCEM ET CASTELLUM PERTINENTIS ET EMMOLUMENTIS et. Per Nos SACRATISSIMAE CAESARIAE REGIAEQUE MAIESTATIS COMMISSARIOS UNA CUM INVENTARIO INFRA SEU IN FINE SUBSCRIPTOS EXTRADATUM ET SIGILLO NOSTRO CONFIRMATUM etc. PRO Generoso Domino Joanne Erasmo Vegener, Bonorum Zboroviensium ex Voluntate Suae Sacratissimae Caesariae Maiestatis ex Mandato Inclutae Camerae Scepusiensis etc. Provisori etc. [...] Caesarii Commissarii Gabriel Berthoty Sacrae Caesariae Regiaeque Maiestatis Tabulae Judicariae Assessor m. p. – Lazarus Korotnoky Tricesimae Bartphensis Contrascrība m. p. MNL OL UeC 21/14; Erasmus Vegener makovicai provizor és Duklai (Duklanski) Simeon szám-tartó leltár-kiegészítése, [Zboró], 1673. MNL OL UeC 21/10

²⁰² MNL OL UeC 21/9

nevezte ki a konfiskált birtok élére, a makovicai provizor ugyanis Johann Erasmus Wegener (Vegener) lett, aki az észak-csehországi schlackenwerthi (ma: Ostrov nad Ohří) várkastélyban és majorátusban kezdte jószágigazgatói karrierjét. Majd a svájci származású cseh birtokos, 1655-től gróf, idősebb Johann Anton Losy von Losinthal (1600–1682) császári kamarai főtisztviselő és fivére: Johann Baptista Losy Dél-Csehországban fekvő stiecknai (Štěkeň) uradalmának volt udvari kormányzója (*Schlosshauptmann*), illetve Stieckna/Štěkeň mezőváros városkapitánya lett.²⁰³ Johann Anton Losy gróf szolgálatában jelentette meg 1666-ban Prágában a jószágkormányzás és főúri udvartartás ismereteit összefoglaló népszerű szakkönyvét,²⁰⁴ amelyet 1669-ben második kiadásban²⁰⁵ is kinyomtattak, 1672-ben pedig az udvari gazdaságirányításban tevékenykedőknek szóló újabb gazdaságtan-könyve, egyben mezőgazdasági szakkönyve is napvilágot látott.²⁰⁶ 1666-ban pedig császári katonának szóló katolikus imádságos könyvet is kiadtak a neve alatt Prágában.²⁰⁷ 1670 körül kerülhetett Magyarországra kamarai szolgálatába, 1675-ben a kamara szatmári tisztviselője, 1676-ban pedig a sóvári (ma: Solivar, Szlovákia) sóbányák és a Sáros vármegyei kincstári jószágok felügyelője.²⁰⁸

28. A zborói udvari templom és a kastély 1869-ben a Vasárnapi Ujságban
(Vasárnapi Ujság 1869/7. sz. alapján)

²⁰³ J. E. Wegener štěkeňi városkapitány nevét Štěkeň városkában a Szent Miklós-plébániatemploma kapuja feletti felirat őrzi (1668): HONORI D(IVI) NICOLAI HVIVS / ECCLESIAE PATRONI / IOANNES ERASM(VS) WEGENER / CAPITANE(VS) LOCI CVM SVIS / SVBIVNCTIS / HANC PORTAM F(IERI) F(ECIT) / A(NNO) X(CHRISTI) M.D.C.LXVIII

²⁰⁴ Ioannis Erasmi WEGENERI *Oeconomia Bohemo-Austriaca Mit angehengten Tugend-Spiegel der Hoffbedienten*. Prag, Academische Druckerey, 1666

²⁰⁵ Ioannis Erasmi WEGENERS *Neu Vermehrte Oeconomia Bohemo-Austriaca Mit angehengten Tugendt-Spiegel der Hoff-Bedienten Anjetzo von neuen mit Fleiß, von dem Authore übersehen, mit vielen Capitteln vermehret, verbessert, Und zum andern mal in Druck geben*. Prag: Hössing, 1669

²⁰⁶ Ioannis Erasmi WEGENERS *Memoriale Oeconomicum Politico-Practicum: Das ist: Kurtze doch nützliche Unterrichtung, eines Haußhaltischen Beambten, und Wirthschafts-Bedienten. Wie er in seinem Amte dem Stylo der Aempter im Königreich Böhme... in allen Puncten und Clausuln verhalten, das Amt wol dirigiren und anordnen soll. Allen Liebhabern deß Landlebens... sehr nutz- und lustig zu lesen...* in Acht Bücher außgetheilt. Prag, in der Vniversität Carolo-Ferdinanda Druckerey, bey St. Clement, in Collegio Soc. Iesv, 1672

²⁰⁷ Jean Erasme WEGENER (Hauptmann): *Oesterreichisch Kriegs-Heers geistliche Feld-Posaun. Das ist ausserlesene schöne Gebetter und Gesänge allerley Standt-Persohn, insonderheit aber denen Kriegs-Leuten... zugebrauchen*. Prag, in der Academischen Druckerey, 1666

²⁰⁸ Joan(nes) Erasmus Wegener, *Inspector der Salzgruben vnd fiscalium in Comit(atu) Saaros* (1676). MNL OL UeC 51/9

I. Rákóczi Ferenc a makovikai uradalomban ekkor 56 helységnek volt a birtokosa, ezekből 47 egész falu, Zboró és a közeli Kurima fele részben, 6 falu pedig részben volt az övé, ami azt mutatja, hogy másodunokatestvérével, Erdődy Györgyné Rákóczi Erzsébet grófnővel falvanként osztottak meg a várbirtokon, és csak maga a vár, illetve az uradalmi központ: Zboró és Kurima mezőváros volt közös. A választott fejedelemnek közel 4000 ezer férfi és munkára fogható fiú alattvalója volt Makovicában, közöttük a kiváltságos soltészek (kenézek) száma: 267, popovecek (ruszin papok): 72 fő, libertinusok: 10, jobbágyok: 1155, zsellérek: 180, házatlan zsellérek: 95 fő, az alávettett személyek száma összesen: 1729, ezek fiainak száma: 2186. A jobbágyságnak összesen 803 lova volt. Zboró mint *caput bonorum* fele részben volt a fejedelmi családé, alattvalóik közül libertinus: 5, jobbágy 24, zsellér: 58, személyek összesen: 82, fiaik száma: 128. Feltűnő, hogy az uradalom összes zselléreinek egyharmada Zborón élt, ami nem a mezőváros népességének szegénységére utal, hanem, hogy a zborói főúri udvartartást személyes szolgálattal, kézműves munkájukkal szolgálták. A zborói saját házzal bíró zsellérek között, családnevük alapján, volt szűcs, takács, kocsis, kerékgyártó, bodnár, kovács, varga, hutás (*Hutník*), szíjgyártó, dobos, lakatos, darabont, puskás, fazekas, őr, festő, szabó, üveges, kertész; sőt két *auricularius*, azaz bizalmas szolgálatot végző személy is, egyikük, Tamás *pincerna*, azaz pohárnok volt.²⁰⁹ A kamarai urbárium szerint a Rákóczi-uradalomban működött ács (5), bodnár (1), esztergályos (2), teknőcsináló (2), cseberdésza-csináló (6), kovács (7), zsindelykészítő (10), míg Zborón magasabb szakértelmet igénylő kézművesek éltek: lakatos (2), asztalos (2) kerékgyártó (1), szíjgyártó (1). Zborón és Bártfa-Újfaluban (Bardejovská Nová Ves, ma: Bártfa/Bardejov része, Szlovákia) nyereggyártó (1–1). Összesen 8 varga működött Makovicában a Rákóczi-részbirtokon, ebből 6-an Zborón tartották fenn műhelyüket. Zboró malomipari központ is volt, a két gabonamalom mellett itt működött a nevezetes papírmalom, de volt puskapor-törő, mángorló és 2 zsindelyhasító malom is. Mészárszék csak Zborón volt, ráadásul 2, de „szárazvámot”, azaz útvámot is felállítottak itt a birtokosok, a két másik uradalmi vám Andrásvágáson és Lodomirban (Ondrašovce, Lodomirova, Szlovákia) működött, piacot a két egymáshoz (és Bártfához) közeli mezőváros, Zboró és Kurima tartott.²¹⁰ További kutatást igényel, hogy a kamara hogyan szolgáltatta vissza I. Rákóczi Ferencnek az uradalmat, feltehető, hogy Makovica már 1674-ben a választott erdélyi fejedelem birtokában volt. A visszaszolgáltatást feltétlenül segítette, hogy Báthori Zsófia tevélegesen is részt vett a Habsburg kormányzat részéről 1674-ben indított nyílt protestánsüldözésben.

A véletlen úgy hozta, hogy Zboró nemcsak menyegzői, hanem halotti reprezentáció színhelye is lett, ráadásul nem sokkal azután, hogy a Rákóczi-ház örököse, II. Rákóczi Ferenc 1676. március 27-én megszületett a család Zemplén vármegyében fekvő borsi (ma: Borša, Szlovákia) kastélyában. I. Rákóczi Ferenc 1676. július 8-án halt meg a zborói kastélyban,²¹¹ holttestét azonban több mint egy évig Makovica várában őrizték, mivel az erdélyi „bujdosók” és „kurucok” Wesselényi Pál (+1694) vezette hadjáratai miatt Felső-Magyarország hadszínterré változott. Hosszas előkészületek után, amelyek során a temetési kellékeket Zboróról rendelik meg és szerzik be a környékbeli és lengyelországi műhelyekből és kereskedőktől,²¹² a temetést többször elhalasztották, végül Zrínyi Ilona 1677 augusztusára tűzte ki az időpontot. A szertartások első részét Zborón folytatták le a fennmaradt tervezet szerint: augusztus 10. körül a holttestet ünnepélyes menet hozta le a makovikai várból Zboróra, ahol az új vártemplomban felállított castrum dolorisban elhelyezett koporsó felett szentbeszéddel kísért gyászmisét mondtak. A templom belsejét fekete posztóval borították be, amelyet a szertartás után levettek, és Kassára szállítottak, hogy a jezsuita templomban ugyanezzel az – egyébként a lednicei Rákóczi-uradalomban, Puchón (ma: Puchov, Szlovákia) gyártott – posztóval vonják be a falakat. A zborói gyászmise után a temetési menet az egy napi járásra fekvő nagysárosi kastélyba indult, a menetet mind Zboró környékén, mind a sárosi uradalom falvaiban harangzúgással kellett köszönteni. Útközben egy pihenőt tartottak, és este már Nagysároson volt a gyászmenet, ahol a koporsó, őrízet mellett, a gyászkocsin

²⁰⁹ MNL OL UeC 21/14

²¹⁰ MNL OL UeC 21/13

²¹¹ Temetési zászlajának felirata (*Celsissimus D. D. Franciscus Rákóczi, Dei Gratia Electus Transylv. Princeps, Partium Regni Hungariæ Dominus et Siculorum Comes, Perpetuus, de Saáros, ejusdemque Cottus Supremus et Perpetuus Comes etc. Pie obiit in Makovicza A. D. 1676. Die 8-a Julij, Aetatis Suae 31-o.* THALY 1873. 686.) szerint I. Rákóczi Ferenc 31 éves korában Makovicában halt meg, ami feltehetően nem magát a várat, hanem az uradalmat jelenti.

²¹² Erről bővebben: THALY 1873.

maradt. Innen indult a temetési pompa Kassára, ahol 1677. augusztus 18-án eltemették Erdély választott fejedelmét az általa és anyja által alapított Szentháromság-templomban, amely így a katolikus Rákócziak nemzeti sírhelye is lett.²¹³

Zrínyi Ilona egyébként férje halálát követően hosszabb időt tölt Zborón és a makovici várban, 1679. szeptemberétől egészen 1680 március végéig itt él gyermekeivel és udvarnépével.²¹⁴ A Makovicáról való elindulás előtt, Zrínyi Ilona feltehetően letett bizonyos ingóságokat a makovici vár tárházában a már ott őrzött értékek (így egy biblia mellé, amely egykor talán I. Rákóczi György volt: „Egy régi, öreg, barát-írással való Biblia, ezüstök rajta”), 1680. március 21-én ugyanis készült egy leltár, amelyben ruhanemű, fegyverek, órák és egyéb ingóságok szerepelnek, köztük az úrfi (minden bizonyosan kis II. Rákóczi Ferenc) holmijával: „Az úrfinak egy te[s]tszín, viselt dolmányja, 14 drótos, köves ezüstgombokkal... Az úrfinak egy feje, viselt paplankája.”²¹⁵ Zrínyi Ilona itt, Makovica várában fogadja és látja ebédre vendégül 1680. februárjában a bujdosók által 1680. január 8-ikán Hajdúszoboszlón fővezérré választott Thököly Imrét, aki 1680. február elején Jolsván (ma: Jelšava, Szlovákia) pünkösdig tartó fegyverszünetet kötött Karl von Strassoldo (Strasoldo †1686) császári generálissal, Jakob Leslie tábornok (†1691) helyettesével. Thököly ekkor már tervezte házasságát az özvegy fejedelemmel, ezért Zrínyi Ilonának magyarázkodnia kellett anyósánál, hogy miért fogadta a rendi ellenállás vezéré.²¹⁶

Thököly Imre és Zrínyi Ilona 1682. június 15-én tartotta a menyegzőjét Munkácson királyi engedéllyel, s ezzel a Rákóczi-birtokok felett is rendelkezést szerzett, hiszen felesége a „Rákóczi-árvák”, Julianna Borbála és (II.) Ferenc gyámja lett. 1682 nyarán Thököly, a kuruc hada fővezéréként, már őriséget rakott Munkács, Regéc és Makovica váraiba,²¹⁷ a várak élére kapitányokat állított, így a Rákócziak birtokközpontjaiból fontos katonai erősségek lett, a „kuruc király” politikai és katonai uralmának fontos objektumai.

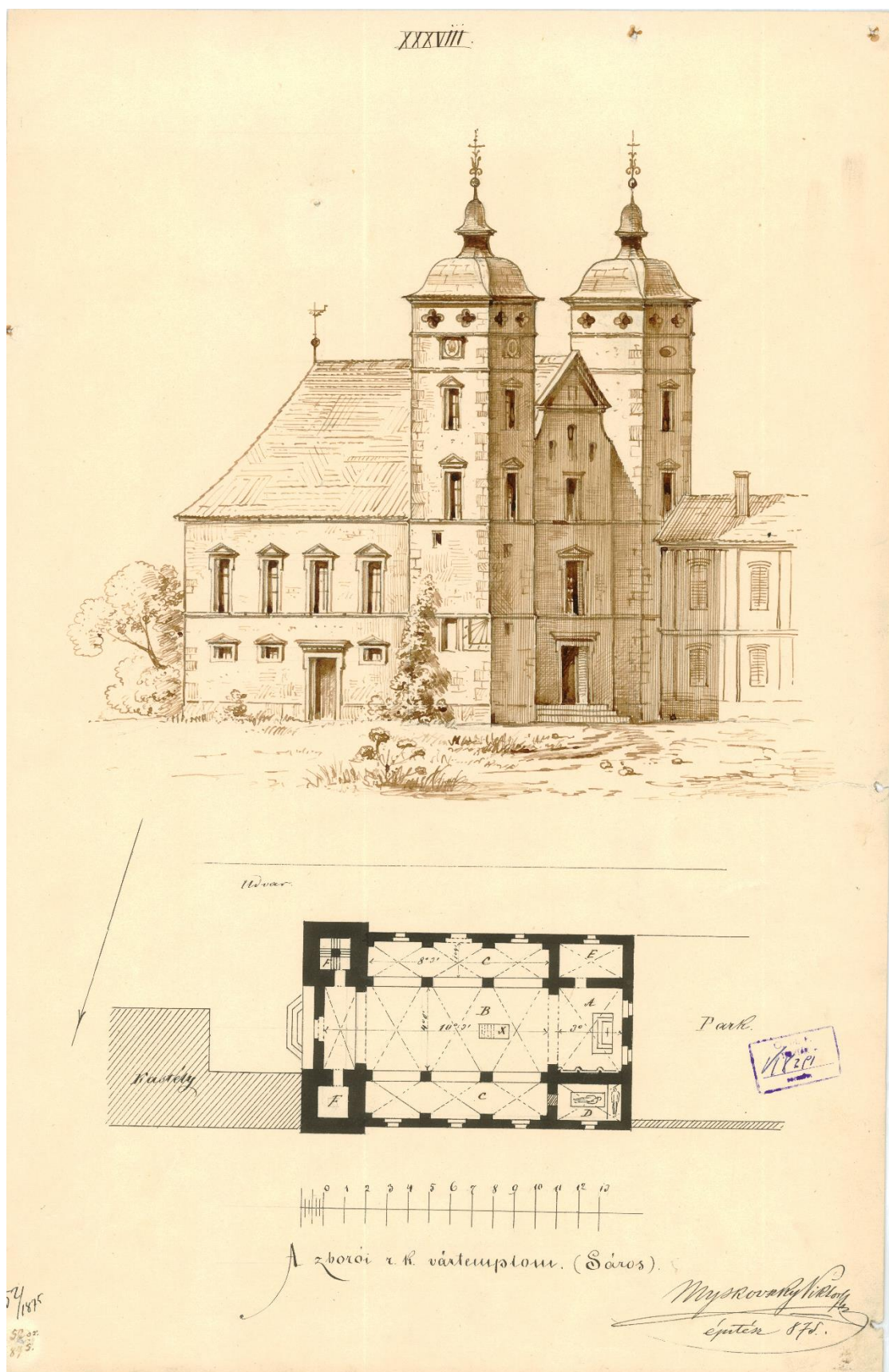
²¹³ Elsőben. Főgazdának hivattatik tempestive Tekéntetes és Nagyságos Károlyi László uram; item Tekéntetes és Nemzetes Kapy Gábor, Péchy Ádám és Péchy Gábor uraimék. Viszont ő Nagysága s ő Kegyelmei igen serény és böcsülletes szolgáló jó gazdákat ki-ki maga mellé adhibeáljon. Hogy rendessen kivaltajoknak megfelelhessenek: szükség a temetés előtt egy héttel pro instituenda bona dispositione Zboróra ő Nagyságának s ő Kegyelmeinek júni. Ugyan ő Nagysága s ő Kegyelmei, a testnek fogására mind Zborón s mind Kassán kik legyenek illendők a Sáros vármegyei Főnemesség közzül, idején rendeljék el, és azon Főrendek nyolczan legyenek, hogy minden fáradság nélkül foghassák s vihessék a testet. Ezen testfogóknak fekete öltözetek idején Zboróra vitetik. Azonkívül a gazdáknak is, mind ő Nagyságának s ő Kegyelmeinek, fekete öltözetek leszen. 2. Ugyan Zboróra, a testnek illendő processióval való lehozására, azelőtt való napnak estéjére kell hivatni Gróff Csáky István, Barkóczy István, Ferencz és Sándor, item Petheő Ferencz, Zsigmond, Gáspár, Palocsay, Andrassy Miklós, Prinyi Ádám, János és Pál uraimékat. Notandum. Jó idején Gróff Erdődy György uramat és Gróffné [Rákóczi Erzsébet] Asszonyomat is, mint atyafiakat, kell hivatni. Mindeneket pedig, valakik hivatalosok lesznek, credentia mellett, szóval kell hivatni. 3-szor. Processióval felmenvén [a makovici várba] a testért: ugyan processióval is a kastélyban levő templomban a testet lekísérik, holott a Castrum Dolorisban a test letétetvén, szent misse és praedicatio leszen. Azután a gazdák, ő Nagysága s ő Kegyelmei, jó s rendes dispositiójából megindéttatik a test. Serio Notandum. Mihelt azon zborai kastélybeli templomból a test kivitetik: a gazdák, ő Nagysága s ő Kegyelmei, idején való rendeléséből a templomban lévő fekete posztó leszedettség, és egy jó lovaszekerre felrakatván azon fekete posztót, egyenessen vigyék Kassára Zboróról, hogy a kassai Páterek ő Kegyelmei templomában jó idején felszegeztettség azon posztó, – jóval is annakelőtte, még a testtel Kassához érkezzenek. 4. Zborótól fogva Sárosig egy elrendelt alkalmas statiojok leszen, úgy, hogy azon nap estvére Sárosra érkezessenek azon nap a kastélyban, aholott a test a szekeren rendes s jó vigyázat alatt légyen. 5. Az testnek a várból való levitelekor mindenütt az jószágban harangozzanak, és a jószágbeli papok jó idején olyan dispositióval legyenek, hogy Zborólól fogva éppen Kassára békésérik a testet; erre is gondviselés lévén, hogy a kik a testkésérő papok közzül magok szekeren nem mehetnek: az udvarbírák rendelkeznek fogyatkozás nélkül lovas-szekereket alájok. [...] Epitaphia et ordo sepulturae senioris Francisci Rákóczy. THALY 1873. 681–683.

²¹⁴ KUHÁRSZKY 1906. 782.; THALY 1881. 20.

²¹⁵ Makovicza várában levő tárházban consignált jókról való lajstrom. Anno 1680. die 21. Marty. THALY (szerk.) 1873. II. 683–686. (Thaly Kálmán a leltárban szereplő tárgyakat, tévesen, Thököly Imréhez köti.)

²¹⁶ Az armistitium is publicáltatván, Gróff Thököly uram ideizent: hogy eljön; ki is feljővén a várban, hétfőn ebédén levén itt, ebéd után mindjárt lement. Én nem mondhattam, hogy ne jőjön, mint más becsületes embert, úgy kellett ő kegyelmét is látnom, az mint mások is azt cselekeszik, az melyre megyen. Elhittem, ennek is kétképpen fogják hírét vinni Nagyságod eleiben [...] Makovicza, 21. Februarij, 1680. Zrínyi Ilona m. k. Zrínyi Ilona válaszelevele Báthori Zsófiának. Makovica, 1680. febr. 21. Közli: Századok 7. (1873) 217.

²¹⁷ ANGAL 1888. 264–265.

29. A zborói vártemplom Myskovszky Viktor rajzán, 1875 (MÉM MDK K 8391)

Rákóczi Erzsébet

A Zborón született Rákóczi Erzsébet grófnő (Zboró, 1654. nov. 16–Szávaújvár, ma: Novigrad na Savi, Horvátország, 1707. nov. 8.), Rákóczi Pál országbíró dédunokája beleszületett Makovica megosztásába, az uradalom falvainak közel felét, illetve Makovica várát, Zboró és Kurima mezővárosokat a fejedelmi Rákóczi-ággal megosztva birtokolta, a két család Zborón külön udvart tartott, külön épületrészekkel és majorról. Rákóczi Erzsébet férjéhez írt leveleiben többször említi rokonai birtokrészét mint „más” jószágot (*Zborón... az más részről való kocsmá... más kastélyra... a más udvarban*).²¹⁸ Ahogyan fejedelmi másod-unokatestvére és birtokostársa, I. Rákóczi Ferenc, Erzsébet sem Zborót választotta fő rezidenciájának, hanem a hetesi Pethe családtól örökölt Bars vármegyei Kistapolcsányban és az Erdődyek birtokán, a Pozsony vármegyei Szomolányban (Smolenica, Szlovákia) töltötte a legtöbb időt. Fennmaradt levelei tanúsága szerint azonban 1690-ben március 18-tól május 19-ig két egész hónapot ül zborói kastélyában, ahol birtoka ügyeit is intézi.²¹⁹

Második férjével – gróf Erdődy (II.) György (1648–1713) árvai, barsi főispán, 1686-tól Sáros vármegye főispánja, királyi tanácsos, főkamrás, 1694-től tárnokmester, majd 1704-től országbíró – megosztotta birtokait, 1672. augusztus 12-én ugyanis lekötötte jószágait, köztük a makovicei uradalmat és a bécsi házat is, Erdődy Györgynek,²²⁰ akit így beemelt a birtokosok közé. Erdődy György (és neje) zborói birtokrészén árendás zsidó is működött, akinek lengyelországi portékát behozott szolgáját 1674-ben a harmincadhivatal ladomiri (ma: Ladomirová, Szlovákia) fiókhivatala megbüntette, pedig előzőleg már megfizették a vámot. „Gróf uram” zborói árendásának Abramovicz Jeremiás nevű szolgája textilárut (hernác, sája, romleck?, lenvászon) és fűszert (bors, gyömbér, citrom, babér), valamint pántlikát, mint „portikát” hozott be Zboróra.²²¹ Zborón saját udvarháza volt a grófi párnak, amely az udvari templom át összeköttetésben volt a fejedelmi kastéllyal, de rezidenciájukhoz külön kétszárnyú nagykapu vezetett. A kapunál – feltehetően a boltozott bejáratból nyíló – börtönt (*rabház*) inventáltak 1684-ben és egy új kis helyiséget a főúri család muzsikuszainak, a kapu fölött az emeleten volt az udvarbírák szállása. A főúri lakosztályokba lépcsős folyosó vezetett, amelyet mives asztalosmunkával készítettek „orsó formára”, azaz barokk korlátbábokkal, baluszterekkel. Erdődy György lakrészébe asztalokkal és hosszú paddal berendezett, kétaablakos „udvarló pitvaron”, vagyis az úrra várakozóknak szánt előtérrel lehetett bejutni.²²²

Az udvari templomot fejedelmi rokonaival együtt használta a grófnő, s akárcsak a Rákóczi–Báthory-ház kastélyának, az országbírói ág örököseinek is közvetlen összeköttetése volt a Szent Zsófia-kápolnával: Rákóczi Erzsébet kúriájának emeleti palotaterméből vezetett egy keresztfolyosó a templomhoz, minden bizonnyal a kórusra. A nagyterem vagy palota mellett volt Erdődy György gróf és felesége külön lakosztálya, illetve az udvarukban nevelt nemesi leányok háza, de a díszterem tornácából nyílt az udvari papok, gyóntatók, misszionáriusok lakrésze (*Páterek szállása*), illetve az írások szobája (*secretaria*) is. Rákóczi Erzsébet lakoszobájában egy újonnan készült nagyméretű festményt (*egy ujjólag iratott öreg kép*) is összeírnak, amely a bibliai Dávid király és ágyasa, majd felesége Betsabé történetét (*életit*) ábrázolja.²²³ Az összeírás azt sugallja, hogy a képet Rákóczi Erzsébet festette, s ha

²¹⁸ BENDA–VÁRKONYI 2001. 78.

²¹⁹ BENDA–VÁRKONYI 2001. 78–86.

²²⁰ BENDA–KOLTAI 2008. 445.

²²¹ MZSO V/1. (Pótkötet, 1959) 728–730. sz. (395–396.)

²²² Thököly Imre felső-magyarországi fejedelem utasítására készült leltár Erdődy Györgyné Rákóczi Erzsébet makovicei jószágáról, Makovica vára, 1684. ápr. 24. MNL OL UeC 21/16

²²³ *Zborai udvarház [...] Urak ő nagyságuk házában felé járó grádcsnak folyossója [...] Grófné ő nagysága házában [...] egy ujjólag iratott öreg kép Szent Dávid Betzabeval való életit példázó [...] E házból nyílik egy zölden festett szenellő ház ajtaja [...] E házból nyílik egy kémenyit tartó kamara [...] Körös körül falon négy darabból álló iratos szűr ó kárpit [...] Leányok háza [...] E házból nyílik az Palotára egy ajtó [...] Az Palotában vagyon négy öreg kristály üvegekből álló ólomban foglalt ablak, tizenhat fiókbul álló, jó. [...] azon palota padlás közepin vas vesszőkre függő szarvas szarvából csinált gyertyatartó, hat réz gyertyatartócska rajta. Vagyon benne kívül fűtő Lengyelországi sárga mázos kemence. [...] Palota pitvarából nyílik az Páterek szállására egy festett ajtó [...] Az Páterek házában az secretáriára nyíló ajtó [...] Ezen háznak pitvarából az Templom felé nyíló ajtó... Ismét templom felé menvén, mellette vagyon deszkából való rekeszt, mellyben az madarakat szoktak tartani... Mellette az folyossórul az templom felé egy ajtó... A mellett egy kis folyossó az árnyék székre... ezen két ajtó mellett Templomban menő*

nem is ő volt a megrendelő, mindenképpen figyelemre méltó, hogy az az asszony, aki egy másik kastélyban anyja ravataképét rendeli meg az általa alapított kegykápolnába, zborói lakosztályát erotikus témájú alkotással díszíti.

30.

Gróf Erdődy György és felesége,
Rákóczi Erzsébet grófnő címere
a varasdi vár (Varaždin, Horvátország)
kapuján, 1705
(Forrás: www.kozterkep.hu)

Zboró 1683–84-ben ismét jelentős politikai és hadi események sodrába került, s urai ezúttal is kihasználhatták Lengyelország közelségét. Makovica birtokosa, Erdődy György ugyanis, kényszerűségből, hiszen nagyszámú birtokai a hadak útján feküdtek, 1683-ban a Bécs török ostromának támogatására nyugat felé vonuló Thököly híve lett. A sikertelen ostrom után azonban főúri társaival együtt szabadulni akart a visszavonuló Thököly oldaláról, ezért 1683 novemberében az Eperjes körüli táborból, megbe tegedett társával, Bercsényi Miklóssal (1665–1725) együtt, zborói birtokára vonult vissza, ahonnan november 29-én a lengyel királynétól szerzett útlevéllel átszöktek Lengyelországba, hogy Sobieski János király segítségével amnesztiát nyerjenek I. Lipót királynál.²²⁴

A következő évben a Felső-Magyarországon új fejedelemséget létrehozó Thököly konfiskálta Erdődy és felesége makovicai uradalmát, s ekkor Rákóczi Erzsébet menekült Thököly elől birtokáról Lengyelországba. A zborói kastélyából menekülő grófnőt azonban Thököly katonái 1684 áprilisában elfogták az úton, értékeitől megfosztották, és a makovicai várban (saját birtokán!) egy ideig fogva is tartották.²²⁵ Rákóczi Erzsébet végül eljutott Lengyelországba, és 1684. április 28-án a Krakóhoz közeli

kereszt folyosó, melyről nyílik az hosszú Palotára egy ajtó... Ezen Kereszt folyosó végében nyílik az Templomban menő egy ajtó. (1684) MNL OL 21/16

²²⁴ Az elmúlt időnek mostohaságával miként jutottam, vagyis inkább adattam s kinszerítettem Thököly uram táborára mennem... Azonban sok mesterséggel Istennek jóvoltából Zboróról egy éjjel általgövéen az lengyelországi határra, együtt gr. Erdődy György urammal, gyöttünk Lublyóra, az holott az Fölséges lengyelországi királylyal megegyeztünk. [...] míg gr. Erdődy György urammal Makoviczára kéredzvén, – kit is sok munkával obtineálhattam, s nem is másképpen, hanem súlyosan lévén vérhasban, úgy nyertem engedelmet, – az holott alig lévén harmadnapig, sietve érkezett parancsolatunk: késedelem nélkül menjünk Döbröczembe, Gütt Dánielre bizattatván, hogy fölvisyen bennünket. Azonban én is egy kevésse jobbadulván, az Föls. lengyel királyné passusát alattomban kihozatván, ugyan gr. Erdődy Gy. urammal 29. 9-bris étszakának idein Lengyelországra szaladtunk; kit ha azon éjjel nem követtünk volna: másnap mindjárt elvittek volna bennünket. S azótatúl fogvást itt Lengyelországban várjuk, hogy mindenkor megmaradt hívségönk szerint Kegyelmes Urunk szárnya alá jó securitással mehessünk, becsöletöknnek, javainknak és hivatalunknak sérelme nélkül. Az minthogy az Föls. lengyel királylyal is két rendben is szemben lévén, s megértvén ártatlanságunkat, bőv kegyelmességgel resolválta magát, írván Kegyelmes Urunknak ő Felségének is mellettünk, protectionalist is szépet adván. Bercsényi Miklós Levele Esterházy Pál nádorhoz, Új-Soncz, 1683. dec. 17. THALY 1885 I. 288. (1–2. jegyzet)

²²⁵ [n]on ita pridem super elapsis diebus domina comitissa Conthoralis, domini comitis Georgii Erdödi ex sua possessione Zboroviensi maritum suum visitare tendens, factum est, quod ex sigillatione quorundam memoratam comitissam certi Tököljani ex itinere reducendo omnibus facultatibus et bonis penes se habitis spoliando, solam sub aresto stricto et actu in Makovicza detinent quis [...]ctus manditus ut recompensetur Excellentissimae Dominationis Vestrae mitto iudicio. Barkóczy Ferenc (1627–1709) gróf, császári tiszt (II. Rákóczi Ferenc későbbi generálisa) levele Caraffa lovassági tábornokhoz, Bártfa, 1684. ápr. 14. TMÁO 6. CCCXVIII. sz. 421.

Visnyicből (Nowy Wiśnicz, Lengyelország) ír férjének. Wiśnicz várkastélya a Lubomirski hercegek birtoka volt, 1684-ben feltehetően József Karol Lubomirski (1638–1702) királyi lovászmester fogadta be a birtokairól menekülő Rákóczi Erzsébetet. Lengyelországból makovikai jószágának szomorú sorsát panasolja: provizorát Thököly bebörtönözte, falvait katonák pusztítják. Wiśniczban Krakkót is többször megjárja, ahol a császári követ megígéri neki, közbenjár Bécsben magyarországi birtokainak visszaszerzésében.²²⁶ A Thököly-felkelés elől Lengyelországba menekült Rákóczi Erzsébet makovikai jószágát a Szepesi Kamara íratta össze 1684. április 24-én, ekkor Rákóczi Erzsébet régi provizorát (Ladomerszky László) is leváltották, és Thököly utasítására újat (Domik Menyhért) tettek helyébe.²²⁷ Egy év múlva, 1685 májusában Makovicában már Valentin von Schultz (Schulz) gróf (†1686) császári tábornok katonái állomásoznak, de ők is pusztítják az uradalmat.²²⁸ Schultz tábornok hada 1684. szeptember 28-án vult be Bártfára, majd a császári katonák 7 napi ostrom után, 1684. október 13-án Makovica várát is elfoglalták Thököly őrségétől.²²⁹

A Thököly-hadjárat miatt a zborói grófi birtokosok értékeik egy részét a biztonságosabbnak ítélt makovikai várban helyezték el, sőt az Erdődy-házaspár minden bizonnyal rezidenciaként is használta a várat, így a Thököly-féle kamarai leltárban a főúri életvitel számos luxuscikke és berendezése szerepel: két napernyő (*umbraculum*), klavikord (*clavirodium*), intarziás márványasztal, a gróf 6 db sátra, cifra fiókos íróasztal, ezüstmérleg, „bécsi forma varró láda”, „patika forma bécsi almárium, sok fiókokból álló”, spanyolfal, fekete márványasztalka, lovas és gyalogzászlók, 34 kép, 12 bőr karosszék (*bagaria zeczel szék*), selyemkárpitozású székek, „danczkai aranyas zöld új szék”, „aranyas fábul faragott oroszlány”, női viselethez való kék fardagály (*verdigály*).²³⁰ Rákóczi Erzsébet a vár biztonságába menekítette a zborói Rákóczi-kastélyok templomának berendezését is.²³¹

A makovikai középső várrészben volt egy „kis kápolnája” is az Erdődyeknek, amelyet feltehetően a zborói kastélykápolna helyett rendeztek be a Thököly-hadjárat alatt, erre utal, hogy oltára új, de 6 nagy kép, sőt egy hordozható kis orgona (*positivum*) is volt benne 1684-ben.²³² Az új oltár talán azonos azzal az 1683-ban Krakkóban felszentelt portáléval, amely 1789-ben már a zborói plébániatemplom Szent Kereszt-oltárának tartozéka volt.²³³ Rákóczi Erzsébet zborói kastélyrészében is örökölt egy kápolnát apjától, az egykor Szent Pálnak szentelt miséző hely Rákóczi Erzsébet birtoklása idején már a Szűz

²²⁶ BENDA–VÁRKONYI 2001. 55.

²²⁷ *INVENTARIUM Universorum Bonorum et Rerum mobilium et immobilium Illustrissimae Comitissae ad Dominae Elizabethae Rakoczy de Felső Vadász, Illustrissimi Comitis Domini Georgii Erdődy de Monyorekerék etc. Conthoralis, ad Arcem ejusdem Makovicza pertinentium pro parte Celsissimi Principis ac Domini Emerici Thököly Partium Regni Hungariae Domini etc. ex mandato Inclytae Camerae Hungaricae Scepusiensis confiscatorum eque manibus generosi Ladislai Ladomirsky p(ro)t(unc) dictorum Bonorum Provisoris exemptoris, ac manibus Generosi Domini Melchioris Domik etc. vi Commissionis Inclytae Camerae... conscriptum in Arce Makovicza die 24. Mensis Aprilis Anno Domini 1684.* MNL OL UeC 21/16

²²⁸ [a]z fölföldnek mi karban is minémü rettenetes nagy inségekben való léte és elpustulása a többi köszt magam ot való jószágim mi harcban való léte, mellyek(ne)k is nagyobb részét s számát mind eddigis Tököly U(ram) bírja, akét jószágomon kívül ki is az ő fölsége ot valo hadainak munkálkodása s fáratcsága által tököly U(ram) keze s birtoka alól felszabadítván, jutottak kezemhez, mellyeket is bizonyos ideig Generál Sulcz U(ram) erő s hatalommal töltem el foglalván bírt, és ugy annyra el pusztította, hogy szegény Embereim éhel halóvá lének, s végtére csak pustán hagyák [...] Generál Sulcz U(ram) csak makoviczai jószágom is öt Ezer tallérny kész pénst kíván, tiszteimet s egyéb szolgálmat váromban lakat, sem szolgálaim szükségére való semitse ki vinni semmit sem enged, sőt még az munitioban is el vet. Erdődyné Rákóczi Erzsébet levele Esterházy Pál nádorhoz, Szomolya, 1685. máj. 6. UHL 1994. 7. sz. (60.)

²²⁹ ANGYAL 1888. 106.

²³⁰ MNL OL UeC 21/16

²³¹ *Makovicza vára. Ezen várnak felső contignatiojában [...] A torony alatt való sáfár bolt [...] Várbéli kápolnából kihozott fa rostélyok... Két oltárra való festett fa gyertyatartó [...] Régi kápolnához való oltár darabok Nr 4. [...] Középső várban napkeletre a középső folyosórul nyílik be egy zöld ajtó... Vagyon ezen házban [...] Oltárra való két fekete fa gyertyatartó.* (1684) MNL OL UeC 21/16

²³² *Makovicza vára. [...] Középső várban [...] pitvarbul nyílik egy zöldre festett ajtó [...] Ezen háznak vagyon ólomban foglalt két kristály üveg ablakja [...] Vagyon benne [...] egy kis kápolna, kinek ajtaja vassal borított, két retesz rajta, retesz fejével, pléhe kulcs nélkül új lakatjával együtt. Hosszú karszék kettő. Tarka selymes zecel egy. Egy hosszú fekete gyertyatartó. Egy új oltár. Örök darab kép No 6. Positivum alatt egy hosszú keskeny asztalka, a positivum pedig Szegedi Jánosé.* (1684) MNL OL UeC 21/16

²³³ *Ad Aram S. Crucis Anno Domini 1683. Die 5. 7-bis... Episcopus Laodicensis Suffraganeus Scholasticus in Spiritualibus et Officialis Generalis Cracoviensis consecravít Altare hoc portatile in honorem Dei Omnipotentis, Reliquias in eo SS. Hyacinthi, Eusebii et Beatricis M.M. inclusit.* Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) p. 14.

Mária Mennybevétele nevet viselte.²³⁴ A grófnő a Zboróhoz közeli Kurima mezővárosban, az uradalom fontos majorsági központjában lévő kúriát is használta, és az udvarházhoz tartozó gyümölcsös kertben egy kápolnát is emeltetett névszentje, Szent Erzsébet tiszteletére, tornyában kis haranggal.²³⁵

Rákóczi Erzsébet 1707. évi halála után ősi jószágait a „Rákóczi-árvák”, a fejedelem és nővére, Julianna Borbála örökölte, így a kurimai kápolnát is, amely a grófnő halála után, 1709-ben készült összeírásban még mindig Erdődy grófné nevének szerepel.²³⁶

A Thököly-felkelést kísérő háborús pusztítások a fejedelmi család birtokrészében is kárt okoztak, s míg Rákóczi Erzsébet és Erdődy György Thököly leverése után visszakapják birtokaikat, Thökölyné Zrínyi Ilona gyermekeinek, a „Rákóczi-árváknak” jószágait lefoglalja a kamara, feltehetően már Munkács ostromának kezdetén, a leltárt is felveszik a makovikai jószágról, ezt, akárcsak korábban a grófi birtokrészt, Domik Menyhért provizorra bízzák.²³⁷ Így 1685–1694-ig, II. Rákóczi Ferenc visszatéréséig az Erdődy-házaspár nem közvetlenül I. Rákóczi Ferenc gyermekeivel, hanem a gyámságot képviselő kamarai igazgatással osztja meg ősi jószágait, így Makovicát is.

Rákóczi Erzsébet nemcsak földesasszony, hanem kegyúrnő is volt uradalmaiban, magánáhitát kastélyaiban, váraiban alapított udvari kápolnáknak gyakorolta, kegyúri jogosítványait azonban a plébániákon is érvényesítette, különösen igaz ez az 1685–1694 közötti időszakra, amikor egyedül képviselte a Rákócziakat Zborón és a többi birtokon, hiszen Zrínyi Ilona és gyermekei előbb a munkácsi ostromzárban, majd bécsi, illetve csehországi kényszerlakhelyükön éltek. A krakkói sarutlan karmeliták rendfőnöke, Philippus a Sancto Nicolao krakkói kolostoruk jótevőjeként emlékezik meg Rákóczi Erzsébetről, Joannes Paulus Oliva jezsuita rendfőnök pedig a jezsuiták támogatójának nyilvánítja már 1675. március 11-én férjével, Erdődy Györggyel együtt.²³⁸

A makovikai uradalomban Zboró mellett alig volt katolikus vallásgyakorlat, mivel az uradalom jobbágysága főként görögkatolikus (esetleg ortodox) ruszinokból állt. Giovanni Giuseppe De Camillist (1641–1706), akit 1690-ben nevezett ki a pápa az – egri püspök joghatósága alatt álló – munkácsi görögkatolikus püspökség élére, a makovikai uradalomban több mint 50 ruszin pap egyházi vezetőjének ismerte el, Rákóczi Erzsébet birtokrészében, ahol a püspök által makovikai esperesnek (*vicarius seu protopresbyter Makowicziensis in bonis Erdodianis*) kinevezett Alexander Rovninaski jelentése szerint 26 görögkatolikus ruszin pap működött, a Rákóczi-árvák birtokain pedig a szvidniki parókus, Joannes Alexandrovicz jelentése alapján 22 pap szolgált.²³⁹

1711-ben a néhai Rákóczi Erzsébet birtokrészén csak Zborón és Hazslinban (Hažlín) volt plébánia, a zborói katolikus plébános látta el a szmilnoi híveket, a hazslini pedig a hrabóci katolikusokat.²⁴⁰ Az ősei által alapított zborói római katolikus plébánia kivételes helyet foglalt el a grófnő patronátusában, nem véletlenül, hiszen édesanyját, Nagymihályi Bánffy Erzsébetet a betegsége idején építeni kezdett kápolna kriptájába temették. Rákóczi Erzsébet, talán édesanyja iránti tiszteletből, esetleg egyéb magánéleti okból, 1691-ben jelentős alapítványt tett a zborói plébániának.

Feltűnő, hogy éppen alapítványa megtétele előtti évben, 1690 tavaszán tartózkodott hosszabb ideig Zborón, ahol férje névünnepe, a Szent György-napot udvartartásával együtt ünnepelte meg, nagyhéten koldusokat vendégelt meg birtokán, illetve részt vett udvarnépével Bártfán a nagypénteki

²³⁴ ČENTÉŠOVÁ 2020. 101.

²³⁵ Kurimai Curia [...] Vagyon ezen Curia kertiben egy kapolna, restauratit kíván hiazattyában, padlássában. Ajtaja vass sarkas, hevederes, reteszes, pléhe kulcsával együtt, vagyon felette egy harangocska. (1684) MNL OL UeC 21/16

²³⁶ [C]astellum Kurimense ex Parte Illustrissima Dominae Comitissae Erdődianae [...] Post Castellum exstat Pomarium. In eodem est Capella S. Elizabethae. Praeterea hortus olitorius cum simplici Porta. In hoc Apum Alvearia. Exanimum Alvearia. II. Rákóczi Ferenc nagysárosi uradalmának részbeni leltára, 1709. júl. 25. MNL OL UeC 69/11

²³⁷ Inventarium universorum bonorum et immobilium in Arce Makovicza et in Castello Zboroviensi et Allodiis eidem annexis a parte Orphanorum Rakochianorum pro Fisco Suae Maiestatis Sacratissime manibus Generosi Melchioris Domik Provisoris assignatorum per Sacratissimae Caesariae Regiaeque Maiestatis ab Inclita Camera Scepusiensi ad id deputatum Commissarium Georgium Szenczy. A Szepesi Kamara összeírása a zborói kastélyról és hozzá tartozó majorságokról, 1685 k. MNL OL UeC 21/15

²³⁸ GALLA 2015. 170–171.

²³⁹ BAÁN 2017. 172.

²⁴⁰ MNL OL UeC 22/10

búcsú szertartásán (*jubilileum*) április 23-án.²⁴¹ 1690-ben Zborón három nappal azelőtt, hogy Rákóczi Erzsébet megérkezett volna udvarházába, tűzvész pusztított, amelyet csak úgy sikerült lecsendesíteni, hogy a helyi plébános az oltáriszentséggel megkerülte az égő épületeket, erről maga Rákóczi Erzsébet számol be egyik levelében.²⁴²

31. A zborói plébániatemplom Myskovszky Viktor rajzán, 1866 (MÉM MDK K 8395. Dig felv.)

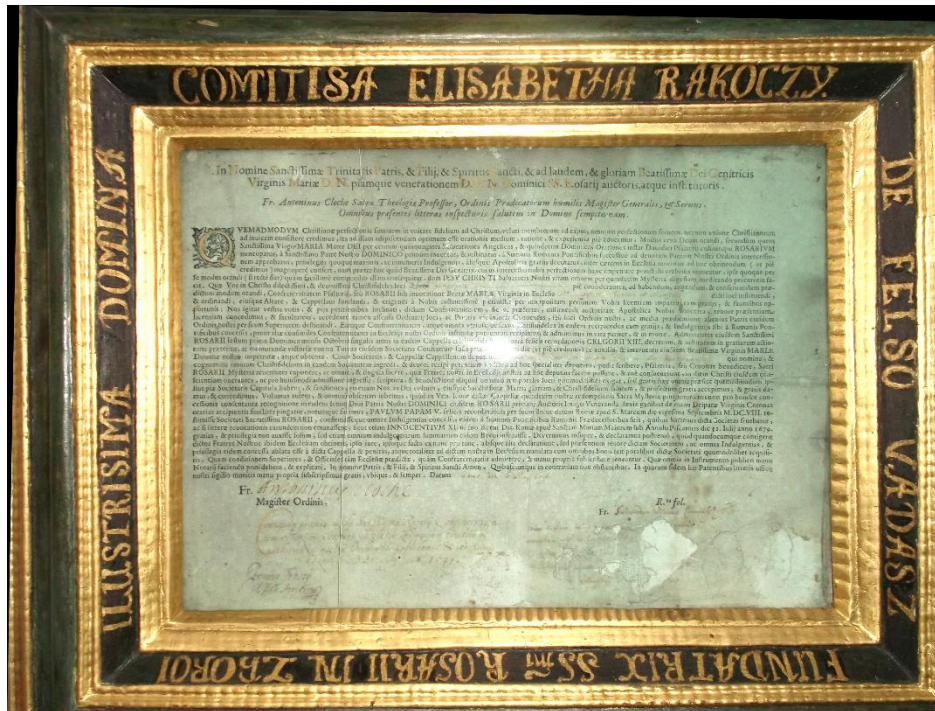
Rákóczi Erzsébet 1691. évi zborói alapítványával jött létre a plébánia Rózsafüzér-társulata, de Rákóczi Erzsébet kistapolcsányi kastélyában már korábban, 1686-ben létrehozott egy Mária-kongregációt a Kármelhegyi v. Skapulárés Boldogasszony tiszteletére, amelynek kegyképét a kistapolcsányi várkápolnában helyezte el.²⁴³ A kegyképet a 18. században kicserélték, ma a kistapolcsányi Szent Katalin-plébániatemplomban függ. A hagyomány szerint a Skapuláré-testvérületet azért alapította a kistapolcsányi kegyúrnő, mert az 1683. évi, Thököly serege által támogatott török hadjárat elkerülte Kistapolcsányt. Rákóczi Erzsébet édesanyjának a kápolnában elhelyezett ravatalképén is szerepel a Skapulárés Szűz Mária.

²⁴¹ Zboró, 1690. április 10. [...] eddig már Szomolányt lehetnék, de tartván attúl, hogy ott már az jubilleum mindenütt megvót, én is velemjáróimmal részes akarván lennem azon istenes jóban, azért tartózkodtam meg [Zborón]. [...] Zboró, 1690. április 25. [...] tennap Szent György napját magányosan kellett töltenem, jól lehet az kegyelmed jó emlékezetivel csak magányosan, mellettem valóimmal töltöttem, tennap pedig (Isten panasz néven ne vegye) az kóduosokkal vendégeskedtem, tegnapelőtt pedig az jubilleumot Bártfán elvégeztük. BENDA–VÁRKONYI 2001. 84.

²⁴² Zboró, 1690. március 19. [...] Zborón... a harmadik nap éjjel, amidőn még itt nem voltam, esett oly állapot Zborón, hogy az Isten oltalmazta meg az egész helységet, hogy ki nem égett, mivel az másrésztől való korcsma táján két ház többől véletlenül elégett, az szikrát, tűzes csutakokat a láng éppen a más kastélyra hajtotta, szerencsére, hogy szél nem volt, s mihent a tüzet az Úr testével a pap megkerülte, azonnal csendesett. Rákóczi Erzsébet levele férjéhez, Zboró, 1690. márc. 19. BENDA–VÁRKONYI 2001. 78.

²⁴³ Már 1686. esztendőben divatban vala a kistapolcsányi várkápolnában a Kármel hegyi Boldogasszony egyeteme; valamint ez kitetszik az akkori szentséges romai pápának, XI. Innocentiusnak okleveléből. Ez a szent atya született Odeschalchi és példás életű tisztelője az Isten anyjának, örömet engedte Rákóczi Erzsébet grófné, gróf Erdődy György hitvesének kérelmére, hogy a kistapolcsányi várkápolnában állíttassak fel egy ájtatos egyesület, melynek tagjai minden újhóld vasárnapon különös búcsújárást tarthassanak a vár belső teremébe; esztendőn át pedig egyszer, úgymint július 16-an a kármel-hegyi Boldogasszony napján a plebania-templomból vezettesek oda e processio. Ezen egyesület tagjai skapularét viseltek testükön, melyre a Boldogasszony képe látszott nyomtatva. Ez istenes gyakorlást helybenhagytak az esztergami érsekek, Szelepcsényi György és Széchenyi György. JORDÁNSZKY 1863. 69.

A domonkos rend felügyelete alatt álló Rózsafüzér-kongregációk marianus közösségek voltak, ez a zborói társulat alapító engedélyéből és szabályzatából is kitűnik, amelyet Antonin Cloche (1628–1720), a domonkos rend mestere (1686–1720) adott ki Rómában 1691. május 6-án. A nyomtatott és a zborói adatokat kézírással tartalmazó oklevél ma is megvan a zborói plébániatemplomban a Szűzanyát ábrázoló ara-nyozott ezüst foglalattal borított kegykép mellett.²⁴⁴ Az oklevelet bekeretezték, és a fekete keretre arany betűkkel latinul írták fel az alapító, Rákóczi Erzsébet nevét és címét.²⁴⁵

32.

A zborói kongregáció
engedélye a zborói
plébániatemplomban,
Róma, 1691
(Gy. É. felv.)

²⁴⁴ Fr. Antoninus Cloche Sacrae Theologiae Professor, Ordinis Praedicatorum humilis Magister Generalis et Seruus Omnibus praesentes litteras inspecturis salutem et in Domino sempiternam [...] Vos in Christo dilectissimi et deuotissimi Christi fideles loci Zboró nuncupati pie considerantes ad habendum, agendum et conseruandum dictum modum orandi, Confraternitatem Psalterii seu ROSARII sub inuocatione Beatae MARIAE Virginis in Ecclesia Sanctae Margaritae Virginis et Martyris dicti loci instituendi et ordinandi, ejusque Altar et Cappellam fundandi et erigendi a Nobis instatissime petiistis [...] Nos igitur vestris votis et piis petitionibus inclinati, dictam Confraternitatem sic sicut praefertur instituendi auctoritate apostolica nobis in hac parte concessa tenore praesentium licentiam concedimus [...] Eamque Confraternitatem et omnes utrisque sexus Christifideles in eadem recipiendos cum gratiis et Indulgentiis sibi a Romanis Pontificibus concessis, quibus aliae consimiles Confraternitates in Ecclesiis nostri Ordinis instituta potiuntur recipimus et admittimus in vita pariter et in morte. Admonentes eiusdem Sanctissimi ROSARII festum prima Dominica mensis Octobris singulis annis in eadem Capella celebrari debere, iuxta felicem recordationem GREGORII XIII decretum et institutum in gratiarum actionum praetritae ac memorandae victoriae contra Turcas eiusdem Societatis Confratrum fuis precibus eadem die (ut pie credimus) ac auxilio et interuentu eiusdem Beatissimae Virginis MARIAE Dominae nostra impetratae atque obtentae. Cuius Societatis et Cappellae Capellanum deputamus [Thomam Sztragovits Plebanum Zboroviensem], qui nomina et cognomina omnium Christifidelium in eandem ingredi et deuote recipi petentium in libro ad hoc specialiter deputato, possit scribere, Psalteria seu Coronas benedicere, Sancti ROSARII Mysteria reuerenter exponere ac omnia et singula facere, quae Fratres nostri in Ecclesiis nostris ad hoc deputati facere possint. [...] Datum Romae, Die 6. 1691. – Fr. Antoninus Cloche Magister Ordinis.

²⁴⁵ ILUSTRISIMA DOMINA / COMITISA ELISABETHA RAKOCZY / DE FELSO VADASZ / FUNDATRIX SSmi [= Sanctissimi] ROSARII IN ZBOROI

A zborói kongregáció *archiconfraternitas* azaz főtestvérület rangot kapott, igaz, ez nem szerepel az alapító okiratban, amelyre a helyi engedélyt Fenesy György egri püspök vezette rá Jászón, 1691. július 31-én.²⁴⁶ Az alapító levélben már kifakult a korabeli plébános neve, a zborói plébánián őrzött *Historia domus* azonban megőrizte Sztragovits Tamás zborói plébános nevét, aki a társulat kezdeményezője, illetve a szabályzat szerint az első prézeze volt; a Rózsafüzér-kongregáció 1690. szeptember 25-én kezdte meg működését.²⁴⁷ Sztragovits Tamás páter Rákóczi Erzsébetnek feltehetően udvari szolgálatot is teljesített, az úrnő az egyik elhagyott udvari zsellértelkét neki zálogosította el.²⁴⁸

A társulatot nők és férfiak alkotják, prézeze a mindenkori zborói plébános, célja pedig a Boldogságos Szűz Mária tiszteletének ápolása. Közös áhítatgyakorlatukat minden hónap újhold utáni vasárnapján és a Mária-ünnepeken végzik, ezeken az alapító grófnő kívánsága szerint a társulat élő tagjaiért mondják a misét, a Mária-ünnepek után pedig ünnepi „liberás” Requiem következik a purgatóriumban szenvedő elhunytak szenvedésének mérséklésére. Rákóczi Erzsébet a misealapítványként 2000 Ft-ot adományozott a plébániának, ennek kb. 30 Ft-os kamata a plébánosnak jár. A kamatokból további 20 Ft-ot kap évente a plébános, de csak akkor, ha a Mária-ünnepeken misét mond a hívő népnek, közöttük azoknak is, akik a szomszéd helységekből érkeznek a templomba. A misézésben egy ferences atyának is részt kell vennie. Az új társulati előjáró beiktatásakor 20 Ft jár az alapítványból.²⁴⁹ A társulattal együtt oltárt is alapított Rákóczi Erzsébet a Szűzanya tiszteletére. A 18. század végén a zborói plébániatemplom Mária-mellékoltárán egy 1702-ből való portatílével miséztek, amelyet 1702. augusztus 5-én szentelt fel Elias de S. Alberto sarutlan karmelita szerzetes, címzetes iszfaháni missziós püspök, aki ekkor a perzsa király követe volt XI. Kelemen pápánál.²⁵⁰ A plébániai feljegyzésekből nem derül ki, hogy ezt az oltárt ki adományozta, minden bizonnyal a kegyurak egyike, tekintve azonban, hogy 1702-ben II. Rákóczi Ferenc már lengyelországi száműzetésben volt, feltehető, hogy Rákóczi Erzsébet – mint a krakkói karmeliták támogatója – szerezte az általa alapított oltárnak.

A kegyúrnő a társulatalapítással együtt rendkívül értékes kegyzsereket és miseruhákat is adományozott a plébániának, amelyek közül több az 1903-ban rendezett kassai Rákóczi-ereklyekiállításon és Divald Kornél műemléki listáján²⁵¹ is szerepel.

²⁴⁶ *Concessam praeuio modo Sanctissimi Rosarii Confraternitatem eiusque in antelata Ecclesia Zboroviensi erectionem auctoritate nostra Ordinaria approbamus et confirmamus. Jaszoviae 30 Julii Anno 1691. – Georgius Fenesy Episcopus Agriensis m. p.*

²⁴⁷ *Archi-Confraternitatis hujus... Fundatrix fuit Illustrissima Domina Comitissa Elisabetha Rakoczy, út monumentum hucdum in Lista concessionis exstans remonstrat, quod ita habet: Illustrissima Domina Comitissa Elisabetha Rakoczy de Felső-Vadász Fundatrix Sacratissimi Rosarii in Zboro Promotore Thoma Sztragovits Plebano Zboroviensi Anno Domini 1691 die 25 7bris Archi-Confraternitatis haec edita fuit per Fratrem Antonium Clochae Sacrae Theologiae Professorem Ordinis Praedicatorum humilem Ministrum Generalem die 6. Maji, et per Illustrissimum ac reverendissimum D. Georgium Fenessi Episcopum Agriensem tenore sequenti approbata et confirmata. Concessam praeuio modo Sacratissimi Rosarii Confraternitatem ejusque antelatae Ecclesiae Zboroviensis. Jaszoviae die 30 Julii Anno 1691. Georgius Fenessi Episcopus Agriensis. Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) p. 16.*

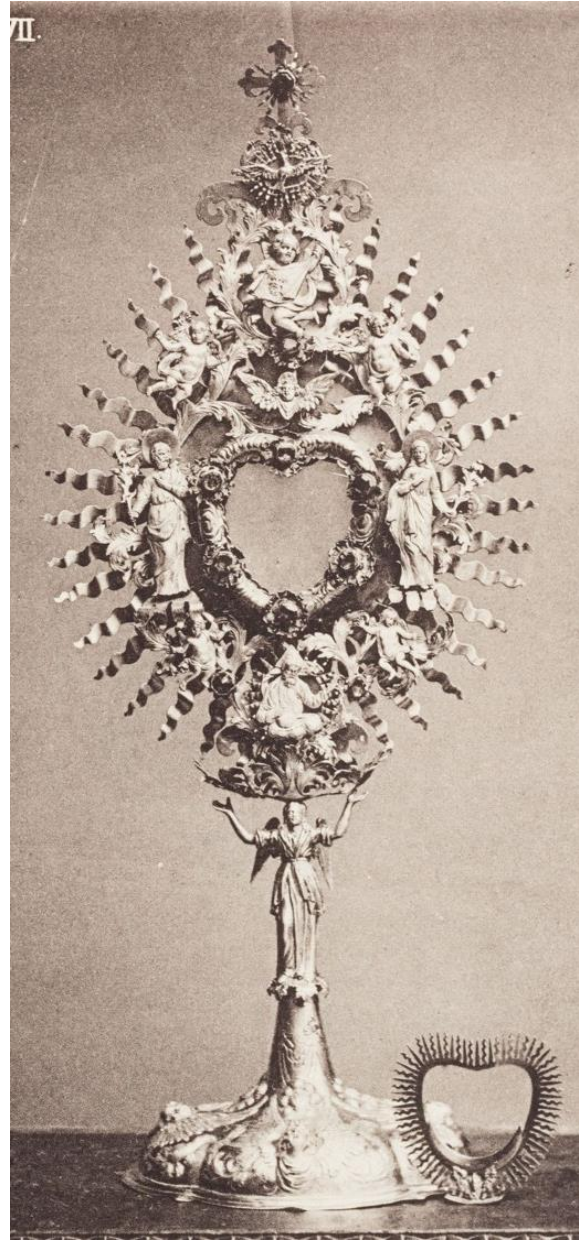
²⁴⁸ *Oppidi Zboro Medietas [...] Az uraság fundusán lakozó sellérek [...] Sztolyán Lőrintzé, Sztragovits Tamás Páter Inscriptioja. Rákóczi Erzsébet makovikai jószágának urbárium, 1699. febr. MNL OL UeC 22/4*

²⁴⁹ *Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) p. 16.*

²⁵⁰ *Ad Aram B. Mariae Virginis: Hoc Altare Portatile consecravit Illustrissimus ac Reverendissimus Dominus Frater Elias a Sancto Alberto Dei et Sacrae Sedis Apostolicae gratia ex Ordine Carmelitarum Discalceatorum Episcopus Aspahamensis, Legatus pro tunc a rege Persarum ad Principe sin Europa Christianos, sed illustrissimum Dominum Nostrum Clementem hujus nominis Papam Undecimum et in eo Reliquias S. Vincentii Martyris inclusit die 5. Augusti Anno Domini 1702. Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) p. 13.*

²⁵¹ Divald Kornél 1905-ben Zborón négy, Nagysároson egy domborúan hímzett kazulát talált, amelyekbe – ezüst fonallal – Rákóczi Erzsébet névbetűit és az adományozás dátumát hímezték: C.E.R.D.F.V. 1691 (Comitissa Elisabetha Rákóczi de Felső-Vadász 1691). DIVALD 1905. 122.

A kivételes szépségű aranyozott ezüst monstranciát Rákóczi Erzsébet 1691. június 28-i dátummal adományozta a plébániatemplomnak,²⁵² ugyanekkor udvari kápolnájának is juttatott egy barokk úrmutatót.²⁵³ A monstrancia ma is megvan a zborói (zborovi) plébánián, a karéjos talp szélére vésett felirat a donátor kegyúrnőre vonatkozik: *DOMINA COMITISSA EOMINA ELIZABETH RAKOCZI DE FELSŐ VADASZ PRO ECCLESIA ZBOROVIENSI FIERI CURAVIT 1691 DIE 28 JUNI.*

33/a-b. Monstranciák az egykori udvari templomból és a zborói/zborovi plébániáról 17. század vége.
(CHYZER 1889. III. és VII. tábla alapján)

²⁵² *Monstratorium est elegans totum argenteum bene inauratum de anno 1691 per Illustrissimam D. Comitessam Elisabetham Rakocz pro curatum, ut inscriptio ejus in pede infra exsculpta exhibet... Illustrissima Domina Comitissa Domina Elisabetha Rakocz de Felső-Vadasz pro Ecclesia Zboroviensi fieri curavit 1691. die 28. Junii. Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) p. 10.; Zboró (Zborov) R. k. Plébániatemplom. [...] 5/a. Monstrancia vert ezüst talppal, sugaras keretén öntött ezüst szobrocskákkal, 1681-ből. Rákóczi Julianna ajándéka, 78 cm magas. (Divald Kornél) BARDOLY–CS. PLANK (szerk.) 1999. 302.*

²⁵³ *Zboró (Zborov) Rákóczi-kastély és r.k. temploma [...] 10. XVII. századbeli úrmutató, kerek talppal, félkör keretén kerub fejekkel, aranyozott ezüst. (Divald Kornél) BARDOLY–CS. PLANK (szerk.) 1999. 304.*

34. Rákóczi Erzsébet által adományozott pluviale a zborói/zborovi plébániáról 17. század vége. CHYZER 1889. II. tábla alapján

A plébánia 1789. évi leltárában szereplő 17 miseruha közül 6 darabon Rákóczi Erzsébet névbetűi és a társulat alapítás évszáma is megjelenik: *C.E.R.D.F.V. Anno 1691* (Comitissa Elisabetha Rákoczi de Felső Vadász = Felsővadászi Rákóczi Erzsébet grófnő az 1691. évben). A különböző liturgikus színű – vörös, fehér, égszínkék, 3 db fekete – selyem kazulákat arany, ezüst és más színű fonallal hímezték; a három kazulából kettőt dalmatikából alakítottak át a 18. század végén. A kegyúrnőtől származó papi viseletek között volt egy ezüstsallal hímeztett fekete bársony pluviale is. A kivételesen gazdag adományokhoz tartozott egy vörös selyem antipendium (*Antipendium e materia sericea rubra cum columnis rubris purpureis auro et argento exsutis per Illustrissimam Doniman Comitissam Elisabetham Rakoczy oblatum 1691*), illetve egy koporsó letakarására szolgáló félbársony takaró is.²⁵⁴

A Rákóczi Erzsébetnek a plébános kinevezéséhez való, 1692. január 9-én kelt kegyúri beleegyezését is megőrizték a plébánia iratai között.²⁵⁵ Rákóczi Erzsébet nemcsak kistapolcsányi birtokán, hanem Zborón is fenntartott egy ispotályt, amelyet az udvarában árusító asszonyoknak hetenként pénzzel kellett támogatni.²⁵⁶

Két évvel a zborói testvérület- és oltáralapítás után Rákóczi Erzsébet a Bars vármegyei garamszent-benedeki (Hronský Beňadik, Szlovákia) apátság templomának Szent Vér-kápolnájában állíttat oltárt Szentvér-ereklyével és négy szoborral, az oltár a templom későbbi leltárában is a grófnő nevével szerepel.²⁵⁷ Az oltár változatlan formában áll fenn 1766-ig, amikor Richvaldszky György apátsági prefektus egy Szűz Mária-szobrot helyezett rá.²⁵⁸ Később a Rákóczi Erzsébet-féle garamszentbenedeki oltár egy darabja, egy oltárszárny, Knauz Nándor (1831–1898) esztergomi nagyprépost, címzetes püspök műgyűjteményébe kerül, aki ezt az esztergomi Keresztény Múzeumnak ajándékozta.²⁵⁹

²⁵⁴ Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) p. 12., 14.

²⁵⁵ *Scripta seu Documenta Litteraria reperiuntur. 1-o. Consentio extradata Parocho Zboroviensi per Illustrissimam Dominam Comitissam Rakoczy 9. Jan. Anno 1692. nunc usque vigore.* Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) p. 26.

²⁵⁶ *Oppidi Zbor Medietas [...]* Az kastély kapuja mellett való szénben a minémű kufár asszonyok kenyeret, kalácsot, heringet etc. és több effélét szoktak árulni, azoknak mindenike külön minden pénteken az uraság Zborja Ispitályában tartozik egy-egy pénzt adni. Rákóczi Erzsébet makovikai jószágának urbáriuma, 1699. febr. MNL OL UeC 22/4

²⁵⁷ *Altare novum nouiter erectum cum Reliquijs SS. Sangu. Xpti et 4 statuis munificentia et liberalitate Ill. D. Comitissae Elisabethae Rakoczy curatum.* HAICZL 129.

²⁵⁸ HAICZL 1913. 129

²⁵⁹ BUZINKAY 2008. 52.

Rákóczi Erzsébet Zborótól, szeretett kistapolcsányi kastélyától, kegyes alapítványaitól távol halt meg, első férje, Erdődy Ádám apjától, Erdődy Imrétől szerzett horvátországi birtokán, Szávaújváron (ma: Novigrad na Savi, Horvátország), ahol utolsó éveit töltötte, érckoporsója ma is megvan a klanjeci ferences kolostor kriptájában az Erdődy-család tagjainak sírboltjában. Kistapolcsányi ingóságait szeretett unokaöccse és politikai ellenfele, II. Rákóczi Ferenc vezérlő fejedelem „főcsuhadárja”: Ottlyk Pál, Rákóczi Julianna jószágigazgatója: Szluha György és Rákóczi Erzsébet uradalmi prefektusa: Malonyay Ferenc írja össze 1708. január 9-én.²⁶⁰ Zborói alapítványát 7 évvel halála után megerősítik,²⁶¹ és a Rózsafüzér-társulatot máig fenntartják Zboró/Zborov katolikus hívei.

35. Rákóczi Erzsébet úrmutatója (1691) és egy aranyozott oltárkereszt a zborói (zborovi) plébánia kegytárgyai között, 2021 (Gy. É. felv.)

²⁶⁰ SZERÉMI 1878. 13.

²⁶¹ *Quod haec Archi-Confraternitas Sacratissimi Rosarii sit approbata, ratificata et confirmata Autoritate Ordinarii Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Episcopi Agriensis vigore praesentium testor. Anno 1714. die 25. Junii – Georgius Fogler Custos et Canonici Agriensis Archi-Diaconus de Tartzafő m. p. Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) p. 20.*

II. Rákóczi Ferenc és az Aspremontok

A Rákóczi-árvák makovikai birtokrészét 1694-ig a kamara kezelte, és a Habsburg-kormányzat a kamarai kezelése alatt egyházpolitikai célokra is igénybe vette a zborói kastélyt. Giovanni Giuseppe De Camillis görög misszionárius és munkácsi püspök először kinevezésének évében, 1690. szeptember 25–26-án tartott zsinatot Zborón a Rákóczi-kastélyban 90 szepesi és sárosi ruszin pap részvételével, amelyen megjelent a szepesi prépost, Mattyasovszky László is.²⁶² Másodszor 1692. június 15-ére hívott össze Zboróra zsinatot.²⁶³ De Camillis főpapi címei közé felvette a makovikai püspöki címet (*episcopus Makovicziensis*) is. Térítő tevékenységében nagy segítséget kapott Klobusiczky Ferenctől, a Rákóczi-birtokok kamara által is megtartott jószágigazgatójától, tekintve, hogy a püspökség székhelye, Munkács a Rákócziak birtokán volt, illetve, hogy a munkácsi és makovikai uradalomban nagyszámú ruszin jobbágyság élt. Bár a katolikus Rákócziak legfontosabb spirituális küldetésüknek a katolicizmus terjesztését tartották, és a munkácsi, illetve makovikai uradalmukban élő görög szertartású jobbágyaik vallásgyakorlatával kevésbé foglalkoztak, a szervezési és egyházkormányzati gondokkal küszködő munkácsi görögkatolikus püspökség joghatósága helyett alattvalóiknak, a munkácsi és makovikai ruszin papoknak 1671-ben külön püspököt akartak, ez a kívánságuk azonban nem teljesült.²⁶⁴

A soltészekhez vagy kenézekhez hasonlóan, a batyókknak vagy popoveceknek nevezett ruszin papság is fel volt mentve a jobbágyi szolgáltatások alól a ruszin falvakban. A kiváltságot – hogy telkük után csak évi 10 Ft-ot és egy nyestet kell szolgáltatniuk a makovikai uradalomnak – még 1624-ben I. Rákóczi György adta az ortodox „orosz” papoknak, akik „az ő módjuk szerint szentegyházban szolgálnak és énekelnek”, a nyestadót később pénzzel válthatták meg. A makovikai krajná, azaz határmenti vidékek és járások ortodox papsága a homonnai és ungvári ruszin papokkal együtt 1646-ban tette le a hitvallást az unió mellett, azaz a görögkatolikus valláshoz, így a pápai főhatósághoz való csatlakozásról. 1654-ben Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony makovikai birtokán 150, míg Rákóczi László birtokrészén 77 görög szertartású pap szolgált.²⁶⁵ A makovikai görögkatolikusok esperességet is alkottak, az uradalom urai azonban, sem a fejedelmi református ág, sem az országbírói katolikus ág kegyurai, sem az 1660 utáni katolikus birtokosok nem támogatták különösebben a görögkatolikus vallásgyakorlatot. A makovikai ruszinok vallási helyzetének áldatlan állapotára az 1681-ben Szelepcsényi György érsek által kinevezett Lipniczki (Lipnyczki) János Jeromos, a Szepességben és Sárosban élő munkácsi görögkatolikus vikárius, a 13 felső-magyarországi vármegyében élő görög szertartásúak helynöke hívta fel Benkovics Ágoston váradi püspök figyelmét. A makovikai ruszinoknak nincsenek megfelelő szentegyházai, viskókban végzik szertartásaikat, elharapózott köztük a babonáság, papjaik felkészületlenek, többen még olvasni sem tudnak, a liturgia szabálytalan, kegyszereik sem felelnek meg az előírásoknak. A papok bigámiában, sőt poligámiában élnek, nem gyónnak, éjjel szolgáltatják ki a szentségeket. A híveket kihirdetés nélkül adják össze, akiknél elterjedt a lányszöktetés, a válás, a titkos házasság, így ők még ortodox hívőknek is alig nevezhetők, sokkal inkább eretnekeknek.²⁶⁶ A Rákóczi-árvák birtokainak kamarai kezelése alatt a bécsi hatalom és a magyarországi katolikus egyházi vezetés a munkácsi püspök segítségével igyekezett ezeken a hiányosságokon javítani.

²⁶² Die 25. 7bris secundum vetus 1690. habui synodum Sborroviae in Palatio Rakocziano, in qua interfuerunt nonaginta circiter Sacerdotes, et professionem fidei catholicae fecerunt, Unionem cum S[ancta] R[omana] E[cclesia] amplectendo, duravit Synodus usque ad diem sequentem, et plurima decreta feci. Ex Comitatu Saarosiensis fuerunt hic, et immediate post Synodum pervenit Archipr[esby]ter Scepusiensis cum alio, et obed[ienti]am praestiterunt. Die 16. 8bris 1690. dispensavi cum Iacobo Snakoviski bigamo post ordines, ut possit o[mn]ia munia sacerdotalia peragere, praestito prius ab ipso juramento Castitatis, abstinendo se ab uxore quousque vixerit. (De Camillis naplójából) BAÁN 178–179.

²⁶³ BAÁN 2017. 190–190.

²⁶⁴ HODINKA 1909. 397.

²⁶⁵ HODINKA 1909. 728.; 541.; 781.

²⁶⁶ [m]e ex munere meo omnes ecclesias nostras Ruthenas in dominio Makovicensi cum deputatis ad id simul ab incl. camera commissariis... visitasse... Sed pro dolor, non aedes s[anctas] nominandae, verum spurissima draconum cubilia, nefandis squalentia superstitionibus et erroribus. Imprimis – 1... in qualibet ecclesia ven. corpus Xti quod pro infirmis in aris s[anctis] servatur a magno die Jovis, quo apud illos consecratur teneri illud integermo anno fede, jam in pixibus ligneis, jam inter thus, jam charta tantum innodatum. Unde fit, quod destruitur, rancescit et lapidis instar induratur. – 2. In pane avenaceo consecrari et vix ex tum multis in amplissimo hoc dominio presbyteris inveniri 3, qui in tritico consecrant. – 3. Tremendum

A zborói Rákócziak következő nemzedéke már csak a fejedelmi ágat képviseli, Rákóczi Erzsébet grófnő gyermektelenül hal meg, így másodfokú unokahúga és unokaöccse, I. Rákóczi Ferenc gyermekei kezén egyesül Rákóczi Zsigmond öröksége. Rákóczi Julianna Borbála (1672–1717) és öccse, II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) közös birtoklása idején a nagypolitika, ha lehet, még jobban beleszólt a birtokügyekbe, mint elődeiknél. A „Rákóczi-árvák” 1694-től egészen 1701-ig, II. Rákóczi Ferenc Lengyelországba szökéséig nagynénjükkal, Erdődy grófnéval közösen igazgatják hatalmas birtokvagyonukat. Rákóczi Julianna Borbála 1691-ben férjhez megy Bécsben – Zrínyi Ilona jelenlétében – a birodalmi rangú Reckheimi Grófság (központja Reckheim, ma: Oud-Rekem, Belgium) (egyik) örököséhez, Aspremont-Lynden Ferdinánd Gobert gróf (1743–1708) császári generálishoz,²⁶⁷ s ezzel nagykorúvá válik. Bécsset azonban továbbra is otthonának tekinti, itt él 1694-ben a magyar indigenátust szerzett férjével, aki 1703-ban, bátyja halála után, visszaköltözik reckheimi kastélyába, és itt pár év múlva meg is hal, Rákóczi Erzsébet viszont továbbra is Bécsben marad. A hercegnő fiatalasszonynak birtokügyei intézésével meg kell várnia, hogy öccse is nagykorú legyen, s ez 1694 tavaszán teljesül, mert I. Lipót király a 18 éves Rákóczi Ferenc grófot(!), három évvel nagykorúvá válása előtt – a Tripartitum rendelkezésére hivatkozva – nagykorúsítja, hogy őseitől örökölt birtokaival, ide értve az ősiség alá eső jószágokat is, szabadon rendelkezessen. A király az oklevélben arra hivatkozik arra, hogy Rákóczi kegyes alapítványt kíván tenni birtokai elidegenítésével.²⁶⁸

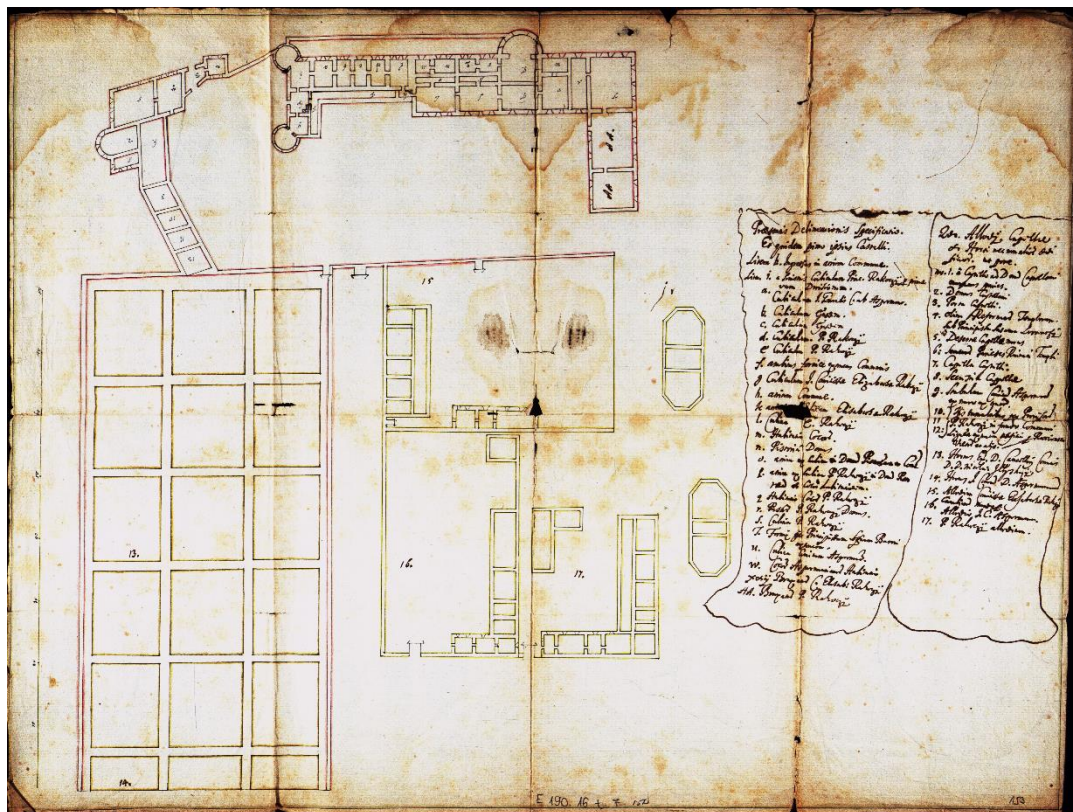
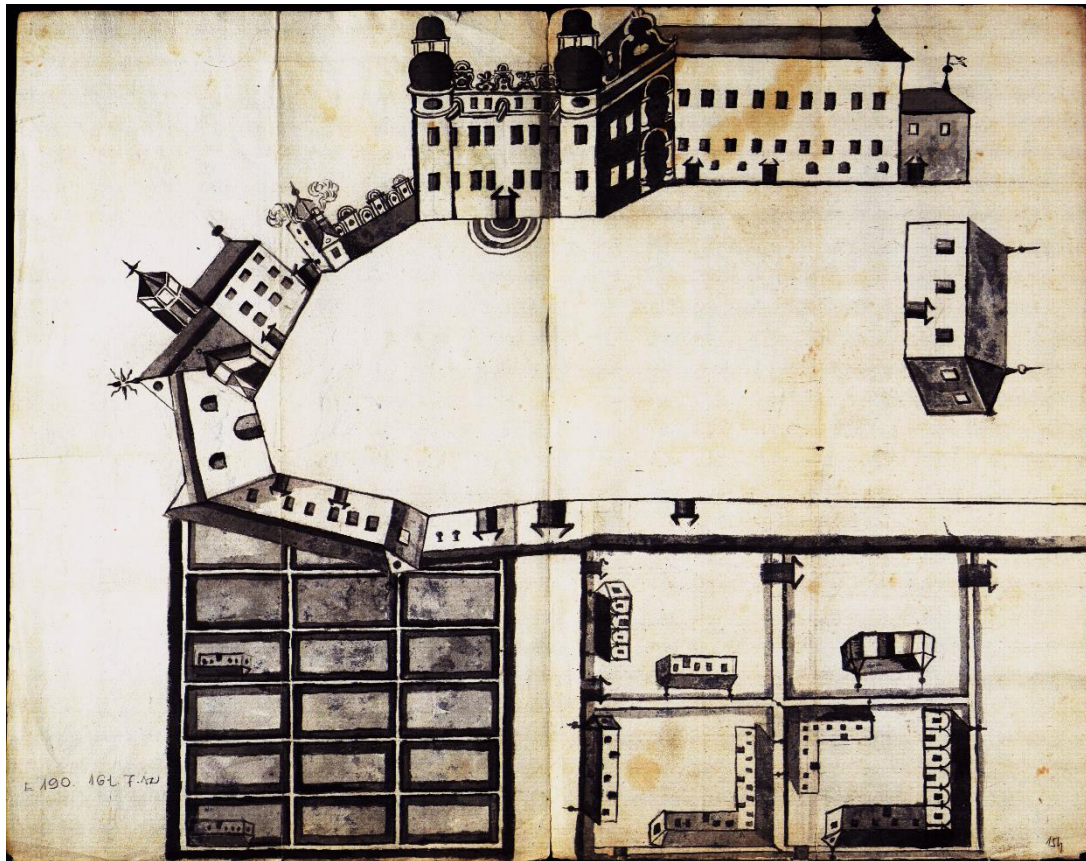
Rákóczi 1694 tavaszán hazatérve, sógorával együtt Bécsből Magyarországra utazik, hogy jószágait megsemmisítse és birtokba vegye. 18. születésnapját szerencsi várában, sárosi főispáni kinevezését,²⁶⁹ illetve beiktatását nagysárosi kastélyában ünnepli 1694. március 28-án, illetve június 3-án. Ezzel együtt saját főúri udvarát is kezdi felállítani, így Rákóczi birtokosként és politikusként is igazi magyar nagyúrként veszi feleségül választottját, a hercegi rangú, birodalmi kiváltsággal rendelkező Hessen-Wanfriedi Charlotte (Karolina) Amália örgrófnőt (Wanfried, 1679. márc. 8.–Párizs, 1722. febr. 8.) Kölnben 1694 szeptemberében.

hoc ss. euchar. sacramentum peragunt in calicibus ligneis, vitreis, argilaceis, plumbeis. – 4. Antimissalia vel nulla plane haberi in altaribus, vel si quae dantur, esse non consecrata. – 5. Vestimenta s(acra)... non inveniri nisi ex tela indecenti nulla s. vestium habentia formam. Idem vitium esse in libris, qui fere omnes sunt manuscripti, erroneae, confusae, illegibiliter, ob hoc defectus vix in 20 pago legi s. liturgia potest. De presbyteris autem hoc intimo, quod non solum destituti sint requisita doctrina, verum multi legere ignorant adeo, ut antequa in ss. missa finiant evangelium, sexcentas titubationes, haesitationes erroresque committant. Potissimum sunt vel bigami vel polygami, vivunt scandalose, non confitentur, sacramenta celebrant noctu, ut baptismum, copulationes et quidem absque denuntiationibus, ex eo multi in gradibus illicitis nubere praesumunt. Denique raptus virginum, divortia, matrimonia clandestina semper in praxi, tamquam non Rutheni fidei orthodoxae censendi, sed abominandi schismatici et haeretici, imo peiores haereticis. Hanc visitationem cum maximo barbarissimae gentis nostrae odio et labore summaque cum difficultate peregi. [...] Datum ex Krainia Makovicensi 25. Febr. 1686. Joannes Lipnicki vicarius episcopatus Munkaciensis gr. r. unit. Lipniczky János levele Benkovics Ágoston várai püspökhöz, Makovica uradalom (Krajna), 1686. febr. 25. HODINKA 1911. 260–262.

²⁶⁷ Rákóczi Julianna Borbáláról bővebben: GYULAI 2018.

²⁶⁸ *Magnificus Comes Franciscus Rakoczy de Fölső Vadasz Transylvaniae Principis filius perfectae aetatis suae legibus Regni circumscriptum terminum necdum complevisse, qui imo non nisi post tres adhuc annos DEO largiente attingere posse perhiberetur, unde vi positivae Regni Nostri Hungariae legis, signanter vero tituli III. Partis primae operis Decreti Tripartiti bona et iura sua possessionaria libere vendendi, permutandi et quocunque titulo alienandi plenariam facultatem haberi nequiret, nos... pro parte Francisci Rakoczy... Eiusdem sufficiente ingenii maturitate et perspicacitate ipsam perfectam aetatem sat superque adaequante non secus pia et salutari ipsius intentione, qua nimirum mediante pro Gloria DEI piam aliquam Foundationem instituere pro Eiusdemque aviterna durare certa Bona sua eo applicare se velle exponeret, Clementer moti et inclinati id Eidem benigne annuendum et concedendum esse duximus, ut idem Franciscus Rakoczy... triennali temporis spacio... beneficio veniae, facultateque perfectae aetatis per Nos Eidem clementer concessa uti, frui et gaudere deque bonis universis et iuribus suis possessionariis paternis et maternis paternoque et materno aviticisque necessitate... fidelibus Nostri vendere, concambiare seu permutare et quocunque titulo voluerit, abalienare possit et valeat. I. Lipót oklevele Rákóczi Ferenc gróf, az erdélyi fejedelem fia nagykorúsításáról, Bécs, 1694. márc. 9. KK DVD 23.80 (MNL OL A 57 Libri regii 23. köt. 163–164.)*

²⁶⁹ I. Lipót, 1694. márc. 8. KK DVD 23.81 (MNL OL A 57 Libri regii 23. köt. 164.)

36/a-b. Rajz és alaprajz a Rákócziak zborói kastélyáról, 18. század eleje
(MNL OL E 190 48. d. 16. t. No. 7.) (Dig. felv. MNL OL)

A fejedelmi-hercegi pár a bécsi Aspremont-házaspárral együtt végre átvehette a kamarától országgrésznyi uradalmait, így a makovikai jószágot is, felkészülve birtokaik igazgatására, amit ugyan korábban soha nem próbáltak, és amibe nem tudtak, tudhattak belenőni. A zborói kastélyról és majorságról fennmaradt egy 18. század elején készült rajz a Rákóczi-levéltárban, amely együtt mutatja Rákóczi Erzsébet és a fejedelmi örökösök zborói ingatlanait.²⁷⁰

II. Rákóczi Ferenc 1694. évi hazatérése után számos birtokát, sőt uradalmát elzálogosította, hogy költséges életvitelét biztosítani tudja, de így tett nővére és férje, Aspremont generális is. Rákóczi Julianna 1696-ben kölcsönt vett fel a makovikai uradalomban bírt két falujára: Petrovára Sztankay Lajostól, illetve Kurova falura Keczer Andrásztól, az utóbbi 200 Ft-ot kölcsönzött a hercegnőnek. Nem sokkal később egész makovikai részét is elzálogosítja Szirmay István grófnak (†1711), gróf Csáky István országbíró ítélőmesterének 31 ezer Ft-ért.²⁷¹ Bár a Rákóczi-árvák, jó testvérekként, kezdetben meg egyezni látszottak a hatalmas örökségen, őket sem kerülte el a nemesség „átka”, a birtokok feletti pereskedés, 1696 és 1699 között mint peres felek járnak – ügyvédjeiken keresztül – a bíróságra. Végül 1699 szeptemberében mindkét fél egyetértésével véget ér a pereskedés, és a megegyezés a makovikai jószágra vonatkozóan különös tartalommal bír. Rákóczi, miután visszaváltották a makovikai jószágokat Szirmay Istvántól, lemond nővére javáról a várban és a zborói kastélyban, mezővárosban őt illető birtokrészeiről Orlics és Felső-Polyánka falvakkal együtt, de a többi makovikai falut továbbra is megtartja. Hasonlóan tett több zempléni osztályrészével, így a borsi allódiummal is. Julianna viszont ellentételként beleegyezik, hogy a munkácsi, regéci, tokaji, sárospataki, helmeci, dobronyi és felsővadászi uradalmak kizárólag csak öccsét illessék, ezek egyébként is fiági örökségek voltak.²⁷² A zborói jószágból Rákóczi csak a papírmalom és az üvegmanufaktúra rá eső részét tartotta meg, az előbbiből, már fejedelmként, 1705-ben 25 rizsma papírt kapott évente, az utóbbiból a bérleti díjon felül 500 nagyobb és ugyanynyi kisebb üveggolyót, feltehetően ágyúíhoz.²⁷³

Rákóczi Ferenc uradalmait mellett rezidenciákat is örököl, 18 évesen, ifjú házasként lakóhelyéről is döntenie kell.²⁷⁴ Rákóczi fő rezidenciájának Nagysároost választja, bár többi várában és kastélyában – Sárospatak, Szerencs, Munkács – is sok időt tölt, meghitt családi életének a sárosi vár alatt fekvő nagysárosi reneszánsz kastély lesz a legfontosabb helyszíne, innen, sárosi főispánként, Eperjest is könnyen eléri. Választása egyértelművé tette, hogy a másik Sáros vármegyei Rákóczi-rezidencia, Zboró csak másodlagos szerepet játszhatott volna életvitelében, de Zboróról maga mondott le, hogy nagy uradalmait megtarthassa. Az 1694–1701 közötti pár éves időszak kevés volt arra, hogy birtokait őseihez hasonlóan élvezze, és ebből a kevés időből 1697/98-ban majdnem egy évet tölt barátja, Batthyány Ádám gróf rohonci (Rechnitz, Ausztria) kastélyában, így végleges fő rezidenciája sem jön létre, a legkézenfekvőbb rezidenciában, a fejedelmek sárospataki várában császári katonaság állomásozik. A fejedelmi házaspár a közeli nagysárosi kastélyt használta rezidenciának, de Zborón is megfordultak, Charlotte Amália fejedelemaasszony 1699. december 14-én Zborón tartózkodott, ide vittek neki hegyaljai bort Kőrössy György borinspektor gazdasági naplójának tanúsága szerint.²⁷⁵

Rákóczi, bár Zboróról lemondott, a szabadságharc fejedelmeként előszeretettel nevezte magát Munkács és Makovica hercegének (*Munkacsiensis et Makovicziensis Dux; Dux in Munkacs et Makovicza*), sőt már 1694-ben kölni házassági szerződését is ilyen titulussal írja alá.²⁷⁶

²⁷⁰ A rajzot közölte: MAKKAI 1954. 98/99.

²⁷¹ WELLMANN 1935. 104.

²⁷² THALY 1881. 282–283.; *Adalékok Zemlén-Vármegye Történetéhez* 14. (1908)/5–6. 174.

²⁷³ *Oppidum Zboro. Mola Papyracea communis cum Principissa Comitissa Aspermontiana, a qua annuatim pendet magister pro strigula parte una papiri risa No 25. Officina vitraria, a qua arendatur in quartalitate in rationem Domini Serenissimi Principis in paratis annue flor. Hung. 30. Orbis cristallini No 500. Simpliciores orbis No 500. Pocula No 25. Lagenae pro distillandis aquis et conservandis No 25.* Rákóczi fejedelem makovikai birtokrészének összeírása, Zboró, 1705. MNL OL UeC 22/8/a

²⁷⁴ Rákóczi rezidenciáiról bővebben: GYULAI 2016.

²⁷⁵ 1699. 14 Xbris. Szborora M. fejedelem Aszszonynak adott 1 [vasculum]. MNL OL E 183 1. t. 62. (f. 124v) Molnár Attilána trozom köszönettel, hogy ezt az adatot a rendelkezésmre bocsájtotta.

²⁷⁶ *Frantz Fürst Rákóczi von Felső-Vadász, geboren aus dem Haus der Durchläuchtigst und Hochgeborene dess Heyligen Römischen Reichs und in Siebenbürgen Fürsten Rákóczi, Herr der Herzogthumber Munkács und Makovicz, wie auch der löblichen Gespanschaft de Saáross erblicher Obergespan und Erbgraff* (1694). HORVÁTH K. 1929. 12.

Munkács mint hercegség középkori birtokosa, Korjatovics Tódor (†1414) litván főnemes, podóliai herceg magát munkácsi hercegnek (*dux de Munkach*)²⁷⁷ nevezte, így érthető, hogy uradalmát is munkácsi hercegségnek tarthatták. Makovica viszont soha nem volt hercegség, igaz, a 16. század második felében egy lengyel herceg, Janusz/Janusius volt az ura, aki egyébként magát mindig ostrogi (*de Ostrog*) hercegnek nevezte. Janusz ostrogi herceg birtoklása nyomán, illetve a munkácsi analógiát mintául véve – uralkodói és államfői presztízsét emelendő – nevezhette magát Rákóczi makovicai hercegnek.²⁷⁸ A birtok azonban soha nem lett hivatalosan hercegség.

37/a-b. Aspremont Ferdinánd Gobert generális arcképe, 1686 körül
(OSZK App. M. 524; forrás: <https://regiritka.oszk.hu/apponyi-metszetek>)
és Aspremont főkapitány címere Kassáról (1689) a kassai Kelet-Szlovákiai Múzeum
(Východoslovenské múzeum v Košiciach, Szlovákia) kiállításán (Gy. É. felv.)

Makovica vára a Thököly-uralmat követően, a császári hatalom alatt sem veszítette el hadi jelentőségét, az 1690-es években ugyanis Sáros vármegyében, a lengyel határ közelsége miatt, megszorodtak a kóborló „szegénylegények” portyázásai. Az 1697. évi hegyaljai felkelés idején a távoli Makovica várában Rákóczi Julianna Borbála férje, Aspremont Ferdinánd Gobert császári generális – aki 1689. május és december között Nigrellit helyettesítette a felső-magyarországi főkapitányságban, kassai székhellyel – Makovica várában állomásozott 18 emberével együtt.²⁷⁹

²⁷⁷ MNL OL DI 71871; 36456 (1360) (18. sz. másolatok)

²⁷⁸ Erre a megállapításra jutott Czobor Alfréd is: „Ezt A makovicai hercegi címhez Janusiusz ostrogi herceg egykori makovicai birtoklása szolgálhatott alapul. A makovicai uradalmat ő adta el 1601-ben a Rákóczi-családnak.” In: Czobor Alfréd: A Rákócziak címere és pecsétjeik. Turul 49. (1935) 49–70. itt: 63.

²⁷⁹ LUKÁČ–ADAM 2005. 58.

38. A zborói Szent Anna-kápolna, épült 1700 körül (Gy. É. felv.)

Talán a Rákóczi Ferenc és nővére között 1699. évi egyezségnek köszönhető, hogy 1700 körül a Bécsben élő Aspremont grófné figyelme Zboró felé fordul, és akárcsak egy évtizeddel korábban nagynénje, ő is a plébániának tesz alapítványt, mégpedig egy egész épülettel. A plébániatemplom mellett, az akkor még ott lévő temetőben ugyanis elegáns hatszögletű, kupolával fedett kápolnát emeltet, de nem névszentjei, Szent Julianna és Borbála, nem is a Boldogságos Szűz, hanem ennek anyja, Szent Anna tiszteletére.²⁸⁰ A kápolna, csodával határos módon, berendezésével együtt átvészelte az I. világháborús pusztításokat, s így majdnem eredeti állapotában őrzi alapítója kegyességének emlékét.

²⁸⁰ *Ad Coemeterium hocce sunt duae portae solidae ab oriente nempe, et occidente. – In hoc Coemeterio est Capella versus meridiem sumptibus condam Celsissimae Dominae Principissae Julianae Rakoczy erecta, honorique S. Annae dicata, in qua praeter Altare cum duabus statuīs affabre exsculptis S. Joannis Baptistae et S. Pauli primi Eremitae et duabus imaginibus pictis S. Annae nempe in medio et supra S. Josephi aliud nil exstat; Altare hoc est antiquum eleganterque hinc inde inauratum. Quam Capellam hactenus semper sartis tectis conservavit Excelsa Familia ab Aspermont. Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) p. 15.*

39. A zborói Szent Anna-kápolna oltára, 1700 körül (Gy. É. felv.)

A kápolna oltára kora barokk stílusú háromszintes építmény, a félköríves, felső sarkaiban faragott angyalfejekkel díszített keretbe helyezett oltárképen Szent Anna sötét (kék?) ruhában dúsan redőzött vörös köpenyben, fején fehér fátlyallal jelenik meg, a mellette álló gyermek Mária hosszú ruhája vörös, vállán átvett köntöse kék, feje körül dicsfény. Mindketten az olvasott könyvre mutatnak. Az oltárkép két oldalán félköríves fülkékben Keresztelő Szent János és Remete Szent Pál polichrom szobra, az utóbbit kezében könyvvel és lábánál egy kenyeret tartó hollóval mint legismertebb attribútumával ábrázolták. Az oltárkép fölött a második szint kisebb festményén a kis Jézust tartó Szent Józsefet jelenítették meg kedves, intim jelenettel, az oltár oromzatának ovális kartusában jezsuita szimbólum, dom-borművű aranyozott IHS-szigma került, alatta a Krisztus kínszenvedésére utaló három kovácsolt szeggel.

Az oltár ikonográfiai programja – Szt. Anna Máriával és Szt. József a kis Jézussal, Krisztus családjának három generációjával a keresztény családi szeretetet közvetíti, nem véletlenül, hiszen Zboró Rákóczi Julianna őseinek, így mélyen vallásos anyjának és nagyanyjának rezidenciája és vallásgyakorlatuk helyszíne volt, s maga az oltáralapító is többszörös anya már.

Feltűnő Szent József megjelenése az oltáron szerető családapaként, tovább erősítve a családi összetartozás és szeretet fontosságának üzenetét. Rákóczi Julianna 1700 előtt öt gyermeket szült a következő sorrendben: Lajos Gobert (1692), József Gobert (1694) Vilmos Gobert (+1696), Luitprand Gobert (1697), Johanna Gobertina Franciska (1698),²⁸¹ közülük Lajos még születése évében meghalt, Vilmos pedig közvetlenül születése után,²⁸² vagyis a kápolna alapítója a családi élet örömeit és szenvedéseit is átélte. Bár a kápolna alapításának pontos éve ismeretlen, Rákóczi Julianna 1700. augusztus 3-án férjével együtt keresztszülőséget vállalt Balthasar Friedrich von Holstein és Charlotte Dorothea von Eck(?) hercegnő Ferdinand Franz Joseph nevű fiának zborói keresztelőjén, vagyis ekkor bizonyosan birtokán tartózkodik.²⁸³ Plébániai alapítványa misemondásra is kiterjedt, évi 6 rhénes Ft 18 krajcárt és egy köből búzát, illetve egy hordó bort és két icce vajat fizetett évente földesúri bevételeiből, hogy a Rákócziak udvari templomából a pap minden kedden a zborói plébániatemplomban misézzen.²⁸⁴ 1717-ben írt végrendeletében 300 aranyat hagy örökösének, hogy kamataiból gondoskodjanak, miszerint a zborói ispotály szegényei minden hét keddjén megemlékezzenek Szent Annáról, és ekkor érte, az adományozóért is imádkozzanak. Ugyanakkor halála után a zborói kis Szent Anna-kápolnát is építsék fel gyermekei, ezek szerint a kápolna még nem készült el teljesen, és évi jövedelmük 1 százalékát arra fordítsák, hogy a kápolnában minden kedden és az ünnepnapokon misét mondjanak az uradalom szegény alattvalóinak és a plébánia híveinek.²⁸⁵

Rákóczi Erzsébet halálával öröksége Ferencre és Juliannára szállt, és Erdődy grófné említett kurimai Szent Erzsébet-kápolnáját Rákóczi Julianna örökölte a neki jutott birtokrészen.²⁸⁶ Aspremont grófné állandó rezidenciáját gyermekeivel és férjével Bécsben tartotta, főúri életvitelét azonban magyarországi birtokai biztosították az Aspremont családnak. A zborói kastélyt, részben a makovikai várat, illetve a makovikai uradalom mások mezővárosa, Kurima kis kastélyát csak ideiglenesen használta Rákóczi fejedelemné és férje, Aspremont gróf, aki csak elsőszülött fivére 1703 decemberében bekövetkezett halála után foglalhatta el a Reckheimi Grófságot és a reckheimi reneszánsz kastélyt. El is költözött Bécsből, és ősi belgiumi birtokán halt meg 1708-ban. Nem tudjuk, neje ellátogatott-e a reckheimi örökségbe, feltételezhetően nem, bár távoli alattvalói várták a grófnét Reckheimben, erről egy 1706-ban Maastrichtban megjelent nyomtatvány tanúskodik, amelyben Aspremont Ferdinánd Gobert gróf műveltségéről nevezetes nejét Pallasként ünnepelték férje birtokán.²⁸⁷

²⁸¹ A genealógiák említenek még egy ismeretlen születési idejű, Anna Barbara Ernestine nevű lányt is, talán ő is 1700 előtt született. 1700 után született viszont Károly Gobert (1703–1749), aki nővéreivel, Johanna Gobertinával (1698–1757), a későbbi császári udvarhölgygel együtt megérte a felnőtt kort. A harmadik felnőtté vált gyermek, József Gobert (1694–1720) fiatalon halt meg, 1711-ben Rómában feleségül vette Charlotta Turinetti őrgrófnőt, az 1715-ben magyar indigenátust szerző Turinetti Hercules József Lajos Prie-i és Pancalier-i római szent birodalmi őrgróf (1658–1726), a csáktornyai és a csurgói uradalom birtokosa lányát, gyermekük nem született. Turinetti őrgróf 1714–1725 között Osztrák Németalföld (Belgium) kormányzója volt 1694-től (Savoyai Jenő herceg helytartó távollétében). BROUËRIUS–HOOGSTRATEN 1725–1733. 6. 318.

²⁸² HOLTACKER–STROSS 1704. 65.

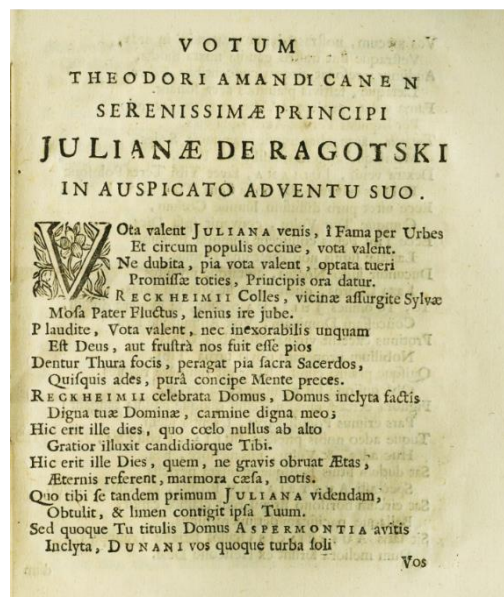
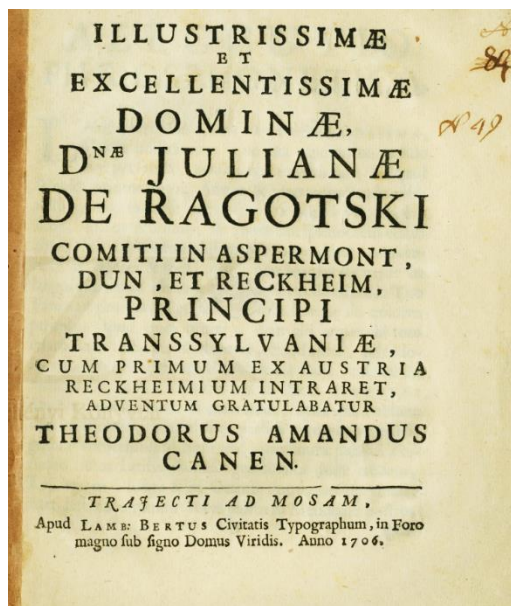
²⁸³ Zborói (Zborov, Szlovákia) római katolikus plébánia keresztelési anyakönyve 1695–1750. Štátny archív v Levoči [Állami Levéltár, Lőcse, Szlovákia] p. 23. (Forrás: FamilySearch.com)

²⁸⁴ *Ex fundatione Principissae Juliannae Rakoczy cum obligatione pro antelata Principisa et I. familia ab Aspremont singulo die Martis Divina celebrandi; Parochus ex aula Excelsimi D. Comitatus ab Aspremont dictante dictante ipsomet Protocollo Dominali habuit deputatum sequens: 1-mo in parata RF 6 xr 18 unum cubulum tritici, medium vas vini et duas justas butyri. Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) p. 25.*

²⁸⁵ Rákóczi Julianna Borbála német nyelvű végrendelete, Bécs, 1717. febr. 27. KK DVD 31.366. (MNL OL A 57 Libri regii 31. köt. 326–319.)

²⁸⁶ MNL OL UeC 69/11 (1709)

²⁸⁷ Erről bővebben: Gyulai 2018

40/a-b. Aspremont grófnét (Rákóczi Julianna hercegnőt) köszöntő nyomtatvány,
Maastricht, 1706 (GYULAI 2018. 185. alapján)

Kérdés, hogy Rákóczi Julianna Borbála 1707 után egyáltalán imádkozott-e a zborói Szent Anna-kápolnában, vagy a kurimai Szent Erzsébet-kápolnában, nem beszélve zborói kastélya udvari templomáról; valószínűleg nem, a szabadságharc alatt távol volt birtokaitól, még jövedelmeit sem igen élvezhette. Miután férje 1708-ban Reckheimben meghalt, özvegye Bécsben élt egyre nehezebbé vált özvegyi éveit. A kurimai kápolna, miután konfiskálták Rákóczi fejedelem vagyonát, továbbra is az új birtokosok, a kamara és az Aspremont család kegyességét szolgálta. A kis dombon álló és karban tartott kápolna titulását azonban a konfiskálás után megváltoztatták, 1717-ben már Szűz Mária Mennybe-vételének van szentelve Rákóczi Erzsébet egykori birtokainak kamarai összeírásában.²⁸⁸ Más változás is történt a szabadságharc után, Zborón már egy másik kastély is felépült a Rákóczi-rezidencia közvetlen közelében, az új birtokosé, a Szirmayaké.

Rákóczi birtokainak sorsa a szabadságharc alatt összeforrt a kuruc állam, a konföderáció sorsával, birtokai jövedelmét jórészt a harcok és állami adminisztráció finanszírozására fordította a fejedelem.²⁸⁹ Nála „a publicum” haladta meg „a privatumot”, s nem fordítva, mint más korabeli politikusoknál. 1701. évi menekülésétől kezdődően birtokpolitikájában már politikai célokat is figyelembe kellett vennie. A szabadságharc kitörése előtt Lengyelországban barátai és politikai szövetségesei: Adam Mikolaj Sieniawski (1666–1726) belzi palatinus és felesége, Elżbieta Helena Lubomirska–Sieniawska (1669–1729), Rákóczi kedvese nyújtanak neki menedéket, akiktől Rákóczi a felkeléshez is pénzügyi támogatást remél. Ezért 1703. április 2-án a lengyel határ mentén fekvő makovicai uradalmát, a zborói kastéllyal együtt, elzálogosítja nekik 125 ezer Ft német Ft-ért; nemcsak az őt illető birtokrészt, hanem nővére részét is, akit – ígérete szerint – kárpótol majd.²⁹⁰ A zálogosítás, feltehetően, nem ment teljesedésbe, és így Makovica a Rákóczi-testvéreknél maradt.

²⁸⁸ *In circumferentiis areae castelli est aedificium antiquum, quod pro braxatorio fuerat erectu, sed ex toto ruinatum... huic vicinim est aliud aedificium pro stabulo... penes quod sunt certa rudera lapidea antiquitus erecti granarii. A tergo horum est hortus fructiferis arboribus constitutus in quo est locus piscinam olim ibidem existentem repraesentans. Supra quem hortum in colliculo est Capella in Caelos Assumptae B. M. V. Mariae dedicata, per Comitissam condam Erdődyanum aedificata, cuius tectum communibus sumptibus restauratum est, et in eius restorationem F. 18 d. 40 erogati sunt a parte Suae Excellentiae, quod tamen est extra oeconomiam.* Kamarai összeírás Rákóczi Erzsébet egykori birtokairól, 1717. MNL OL UeC 22/17

²⁸⁹ WELLMANN 1935. 95.

²⁹⁰ *Nos etc. damus pro memoria, quod nos debitum respectum habentes sinceri affectus, et benevolentiae, Illustrissimi ac Excellentissimi Domini Adami Nicolai Granow Sieniawsky comitis in Skluw et Mys, palatini belsensis, ducis campestris Regni Leopoldensis generalis, rohatiniensis capitanei, pariter ac dilectissimae conthoralis ejus, Illustrissimae ac Excellentissimae Dominae Elisabethae Helenae Alexiae natae Principissae de Lubomier, qua nos tam diuturno exulatus nostri*

A makovikai vár a szabadságharc alatt is megőrizte bizonyos hadászati jelentőségét, amikor 1703. november 3-án Bártfa városi is harc nélkül csatlakozott a II. Rákóczi Ferenc által vezetett felkeléshez, Makovica vára is a fejedelmé lett, aki 60 fegyveresből álló őrséget állított a várba.²⁹¹ Már nemcsak birtokosa, hanem uralkodója is Makovicának.

A szabadságharc alatt Rákóczi uradalmi között – a munkácsit és bortermelő sárospatakit nem számítva – a makovikai uradalom szolgáltatta a legtöbb hozzájárulást, még ha ennek a jószágnak 1707-ig csak a negyedét, 1707 után pedig csak a felét birtokolta is a fejedelem. 1705-ben részletes urbáriumot készített az uradalomban neki jutott birtokrésről, amelyből nemcsak gazdaságának akkurátus igazgatása, hanem kiterjedt majorsági gazdálkodása is kitűnik.²⁹² Bár a makovikai uradalom, így a zborói járás allódiában a legkülönbébb gabonafajtákat termesztették, illetve len is termelt, a zborói majorság legnagyobb tömegben szénát szolgáltatott birtokosának. 1708-ban 442 szekér (!) szénát kaszáltak és hordtak boglyákba a zborói allódiában.²⁹³ A szabadságharcnak még a legvégén, 1710 decemberében is kirotta a kuruc állam a hadsereg fenntartására szánt – pénzbeli vagy ún. portio – adót, így Sáros vármegyében nemcsak a közigazgatás szerinti járásokra, hanem az önálló igazgatási entitásnak tekintett makovikai uradalom egyes processusaira is.²⁹⁴ Az adót 1710 végén, természetesen már a Rákóczi-uradalmak falvaiból sem lehetett beszélni, ezeket lefoglalta a császári sereg; így II. Rákóczi Ferenc nemcsak az általa alapított állam fejének, hanem birtokai tulajdonosának is örökre megszűnt lenni.

A Rákóczi-szabadságharc legvégén a kamara már lefoglalta a sárosi (és egyéb) Rákóczi-jószágokat, de nem vették figyelembe a Rákóczi-árvák megállapodását, így Zboró felét is konfiskálták.²⁹⁵ 1711-ben a kamara az elhunyt Erdődy grófné makovikai javait külön is összeírja,²⁹⁶ hiszen ezek is a kincstárat illetik, ráadásul az aulikus Erdődy család már 1709-ben benyújtja igényét a grófnő jószágaira.²⁹⁷

tempore, non tantum persecuti sunt, sed et a tantis adversariorum persecutionibus tuiti sunt, proiisque debitam gratitudinem, ulteriorisque fraternalis affectus (qua erga suas Excellentias ducimus) sinceritatem demonstrare et contestari volentes. Arcem, bonaque nostram Machovicinensem, in Regno Ungariae, comitatuque Sarosiensi existentia et habita una cum castello Zboro, prout nempe ea tempore incaptivationis nostrae, a nobis possessa fuere, una cum parte sororis nostrae Juliannae Barbarae Principissae Rakoczy, comitissae Asperimontis et Rechaim (cui aliam satisfactionem nos daturos promittimus) cum omnibus eorumappertinentiis utilitatibus, proventibus, datiis, jure et ab antiquo ad ea appertinentibus, (prout scilicet ea a nobis et ab illa possessa fuerunt) suis Excellentiis, haeredibus posteritatibusque eorum utriusquesexus universis, in florenis Germanicalibus 125 millibus, constituentibus florenis Polonicalibus 500 millibus damus donamus inscribimus. II. Rákóczi Ferenc záloglevele, Brezán, 1703. ápr. 2. SÍPOS 2013. 108

²⁹¹ LUKÁČ-ADAM 2005. 59.

²⁹² *URBARIUM NEO conscriptum domini MAKOWICZIENSIS Anno 1705 Suae Serenitatis Principalis Parte duntaxat in se comprahendens.* MNL OL UeC 22/8/a

²⁹³ *Felséges urunk... Zborai majorságában procreáltatott és takartatott széna négyszáz negyven két szekérrel 442.* II. Kimutatás II. Rákóczi Ferenc makovikai uradalmának 1708. évi majorsági terméséről. Zboró, 1708. dec. 29. MNL OL UeC b. 8/42

²⁹⁴ *Az eperjessi praesidium és az táján lévő lovas had számára exscindáltatott Berthoti Lajos és Péczy László Uraimék processussából és az Makovikai Dominiumnak egyik részéből 2000 idest két ezer tallér vagy portio.* Szentiványi János tájékoztatása a portiószámok assignálásáról a hadak részére Sáros és Szepes megye területére. Munkács, 1710. dec. 9. BÁNKÚTI 2003. 899.

²⁹⁵ *Conscriptio Domini ad Arcem Makovicza spectantis, partis nimirum Bonorum Rakocziano-Fiscalium ad medietatis portionis medietatem defuncta illustrissima quondam Comitissa Elisabetha Rakocy Fiscum Suae Maiestatis sacratissimae respicientis.* 1712. MNL OL UeC 22/12; A leírás szerepel az 1717. nov. 16-án készült összeírásban is. MNL OL UeC 22/17

²⁹⁶ *Anno 1711 in mense Februarii. Ex commissione Illustrissimi Domini Francisci Maixner, Sacrae Caesareae Regiaeque maiestatis Supremi Commissarii Fiscalis ac Inclitarum Scepusiensis ac Hungaricae camerarum Consilarii instituta est juramentali conscriptio in bonis Makoviczianis ad Comitissam Erdődianam spectantibus modo subsequenti.* MNL OL UeC 22/10

²⁹⁷ WELLMANN 1935. 111.

Rákóczi Julianna, 1708-tól özvegy Aspremontné a szabadságharc alatt súlyos anyagi veszteségeket szenvedett, birtokrészét nem gondozták, jövedelmük nem jutott el hozzá. Kénytelen volt adósságokba vernie magát.²⁹⁸ 1711-ben már annyira szorították adósságai, hogy I. József király, egyébként Rákóczi Julianna keresztkomája, fiának, Józsefnek keresztapja,²⁹⁹ moratóriumot rendelt el az özvegy tartozásainak megfizetésére.³⁰⁰ A király méltányolta a grófné indokait: a zendülések és zavargások miatt birtokaitól és jövedelmeitől megfosztották, kénytelen volt és most is kénytelen gyermekeivel birtokaitól távol, idegenek házában élni, s bár a felkelőktől a császári sereg már megtisztította a Tiszántúlt, ahol a fejedelemné birtokai fekszenek, birtokai rossz állapota és a bevételek elmaradása miatt nem tudja kielégíteni adóssait.

Rákóczi Julianna végrendeletében megosztotta gyermekei között örökségüket, József Gobert (1793–1720), aki a németalföldi kormányzó lányát, Charlotte Turinetti örgrófnőt vette feleségül, apja után a reckheimi Aspremont-uradalmat kapta, a grófi címmel együtt, 1708–1720 között ő lett a birodalmi kiváltsággal rendelkező Reckheim grófja; a magyarországi birtokok után 60 ezer Ft-tal elégitették ki. Anyjuk halála után a három örökös a birtokosztálynál a makovikai uradalom felét és a hegyaljai szőlőket három részre osztotta: a 25 éves József, a 14 éves Károly és a 19 éves Johanna, József korai halála után testvérei örökölték. Az Aspremont-testvérek 1721-ben 7200 Ft-ért zálogosították el makovikai jószágukat Szirmay (Dessewffy) József Tamás grófnak (1688–1760), Szirmay István gróf fogadott fiának, Torna és Sáros vármegye főispánjának, aki a Rákóczi fejedelemtől lefoglalt részt is megszerezte 1720-ban.³⁰¹ Az elkobozott makovikai birtokvagyon a király előbb Pálffy János grófnak adományozta, aki 10 397 rhénes Ft-ért adta el Szirmay Tamásnak.³⁰²

Az Aspremontoknak azonban a 18. században sikerült birtokon belül maradniuk, és nemcsak a zborói kastély, valamint a mezőváros egy része, hanem az uradalom bizonyos falvai is birtokukban és joghatóságuk alatt maradtak, sőt 1735-ben a gáboltói (ma: Gaboltov, Szlovákia) hídvám jogát is megkapták.³⁰³ Még a Trencsén megyei lednicei (ma: hrad Lednica, Szlovákia) uradalom fiskális részét is sikerült visszakapniuk 1754-ben a Mattyasovszky család magva szakadtával, pedig Lednicétől az első között szabadultak meg a Rákóczi-árvák 1694-ben, miután előbb zálogba adták Zichy (II.) István grófnak négy évre 42 000 Ft-ért,³⁰⁴ majd Mattyasovszky László nyitrai püspök, kancellár (†1703) családjához került.³⁰⁵ Mindez az örökösöknek, az 1723-ban nagykorúsított Aspremont Károly Gobertnek (1703–1749), majd az ő fiának id. János Gobertnek (1732–1805, anyja: Kokorzowa von Kokorzowetz Eleonóra Franciska grófnő †1747) és Károly Gobert unokájának, ifj. Nepomuk János Gobertnek (1757–1816, anyja: Wolkenstein-Trostburg Mária Franciska grófnő †1793) köszönhető, ahogyan a család fennmaradása is, hiszen a Rákóczi–Aspremont grófi pár többi gyermeke fiatalon meghalt, leányuk pedig gyermektelen maradt.

²⁹⁸ WELLMANN 1935. 112.

²⁹⁹ GYULAI 2018. 182.

³⁰⁰ 2 éves moratórium engedélyezése özvegy Aspremontné Rákóczi Juliannának adósságai megfizetését illetően. I. József, Bécs, 1711. ápr. 11. KK DVD 28.469 (MNL OL A 57 Libri regii 28. köt. 532–633).

³⁰¹ WELLMANN 1935. 112.

³⁰² KK DVD 59. 215. A szepesi káptalan Pozsonyban, 1720. nov. 23-án kiadott oklevele átírva: I. Ferenc, Bécs, 1798. aug. 3. (MNL OL A 57 Libri regii 59. köt. 675–676.)

³⁰³ III. Károly, Laxenburg, 1736. jún. 12. KK DVD 37.307 (MNL OL A 57 Libri regii 37. köt. 496–497.)

³⁰⁴ *Extractus bonorum per Dominum Franciscum Rakoczy abalientorum adque Dominia subsequencia spectantium. Arx Lednicze cum oppido ejusdem nominis et altero Puchou dicto universisque bonis ad eandem arcem pertinentibus per Dominum Franciscum Rakoczy ac sororem ejusdem Dominam Comitissam ab Aspermont in anno 1694 de 4 Julii ad quatuor integros annos a festo Sancti Jacobi Apostoli anni praescripti computando Illustrissimo Domino Stephano Zichy oppignorata in Rhenenses Fl(orens) 42000. 1701 körül készült kamarai összeírás a Rákóczi Ferenc és Julianna által elidegenített birtokokról. MNL OL UeC 66/40.*

³⁰⁵ *Illustrissimus ac reverendissimus Dominus condam Ladislaus Mattyasovszki episcopus Nitriensis et Regni cancellarius Castrum et Dominium [Lednicze] directe e manibus inhypothecantium, qua proprietatorum respective eotum Francisci Rakoczy et Dominae Principissae Julianae Rakoczy Comitissae Aspermontianae in Anno 1700 die 26 Julii apprendisset, recepisset. (A Mattyasovszky-örökösök lednicei uradalmának 1712–1719. évi úrbéres összeírása. Rovnye, 1720. júl. 27. MNL OL UeC 18/10.)*

Az Aspremontok ráadásul, ősanyjukkal, Rákóczi Julianna Borbálával ellentétben, rezidenciaként is használták Zborót, Aspremont Károly Gobert gróf császári és királyi kamarás, lovassági tábornok, ezredtulajdonos, Reckheim birodalmi grófság örökös ura (1720–1749) 1749. november 9-én Zborón halt meg. Mellette volt és az utolsó kenettel ellátta udvari káplánja és gyóntatója, a bártfai ferences konvent szerzetese, Pelhal Tamás. December 8-án kegyúri plébániatemplomába temették el Zborón, ekkor Roth József volt a zborói plébános; mégpedig a Szentháromság-kápolnába, amelyet egykor Bánffy Nagymihályi Erzsébet építtetett végső nyughelyéül. A kegyúrnak sírkövet is állítottak, egyébként ide temették az Izdenczy család egyik tagját is.³⁰⁶

41.

J. Kriehuber–J. N. Ender: Aspremont–Erdődy
Mária Ottolina Gobertina grófnő.

Litográfia, Mansfeld, Bécs, 1825 körül
(Forrás: wikipedia)

Hogy Zboró milyen fontos rezidenciája volt az Aspremont családnak, jelzi, hogy Rákóczi Julianna leszármazottainak maradványait a 19. század elején a zborói udvari templom kriptájában helyezték el.³⁰⁷ Pedig Pozsonyban két barokk palotát is felépített is felépített Rákóczi Julianna férjének unokaöccse (nővére, Maria Franziska fia): Ferdinand Karl Gobert von Aspremont-Lynden tábornok (1689–1772) az 1760-as években, az ún. Aspremont–Esterházy-palotát³⁰⁸ és az Aspremont nyári palotát,³⁰⁹ és a Rákóczi–Aspremont-örökösök lednicei uradalmuk központjában, rovnyei kastélyuk mellett híres parkot is létrehoztak a 19. század legelején,³¹⁰ mégis Zboró maradt családi pantheonjuk.

³⁰⁶ [J]osephi Roth [parochi], sub quo Excellentissimus et Illustrissimus S. R. I. Comes Carolus Gobertus ab Aspremont, Lynden et Reckheim etc. Anno 1749. die 24 9-bris Thomae Pelhal e V. Conventu Bartfensi Franciscano, qua Capellano pro tunc suo aulico et Confessario confessus, Sanctissimo Viatico refectus, Extremaque Uctione Sacri Olei roboratus, in communione Sanctae Matris Ecclesiae Animam eadem die Deo reddidit. Cujus subin axanime Cadaver di 8. 10-bris Anni ejusdem illatum est ad Cryptam Ecclesiae Parochialis Oppidi Zboro, et in capella laterali SS. Trinitatis ad Meridiem constructa requiescit. [...]Lapides sepulchrales in Ecclesia reperiuntur duo, ad orificium nempe Cryptae cum Insigni Inclytæ Familiae Aspermontianae et pene hanc illico per longum lapis cum insigni Familiae Isdenczianae, infra quem condam Domini Makovitza ex parte Aspermontiana Praefectus D. Emericus Izdentzy requiescit. Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) p. 4., 10.

³⁰⁷ Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben, 18. kötet. Magyarország VI. (Felső-Magyarország, II. rész). Budapest, 1900. Magyar királyi államnyomda. 346; SVEC-BABOV 1996. 3. 4.

³⁰⁸ GALAVICS 2006. 162.

³⁰⁹ KÖRNER 2013. 42–43.

³¹⁰ Erről bővebben: GALAVICS 2006.

A Bécsben meghalt és eltemetett Rákóczi Julianna Borbála unokája, ifj. Johann Nepomuk Gobert von Aspremont-Lynden, Reckheim grófja (1749–1795 között), valamint felesége, Batthyány Regina (1758–1815) grófnő és fiuk, Karl Gobert von Aspremont Lynden (1790–1819), Reckheim és Baintd³¹¹ grófja, császári-királyi kamarás, tanácsos, máltai lovag száz évvel azután, hogy a Rákóczi-ösök elhagyták a csodálatos kastélyt, várat és uradalmat, visszatértek Zboróra, kiteljesítve a nagymúltú rezidencia funkcióit.

Őket ifj. János Gobert lánya, Aspremont-Baintd Mária Ottolina Gobertina grófnő (1787–1866), csillagkeresztes és palotahölgy, Erdődy György gróf (1785–1859), Varasd vármegye főispánja, a varasdi vár és Varasd város kapitánya, császári királyi kamarás, bajor és pápai rendjelek tulajdonosa felesége temettette a zborói egykori Szent Zsófia-templom kriptájába, a főoltár mögé, ahol márvány emléktáblájuk ma is látható.³¹² Divald Kornél 1915-ben még látta az Aspremont-család márvány epitáfiumát a templomban.³¹³ Kérdés, hogy Aspremont-Erdődy Mária grófnő, aki zborói birtokosként utolsóként viselte az Aspremont nevet, mikor hozatta ide szülei és fivére koporsóját, ifj. Aspremont János Gobert ugyanis a család lednicei uradalmának központjában, a rovnyei (Lednic-Rovne, 1899-től: Lednicróna, ma: Lednické Rovne, Szlovákia) Aspremont-kastély parkjában helyezte el felesége, Batthyány Regina síremlékét.³¹⁴

Sajnos, a zborói vártemplommal együtt az Aspremont-sírok is súlyosan megrongálódtak az I. világháború idején, ill. azt követően. Az eredeti, az alapító kegyúrnőt idéző Szent Zsófia-oltár és kultusz egyébként már korábban elenyészett, tekintve, hogy a 18. században az Aspremont-örökösök új titult és tiszteletet vezettek be udvari egyházukba: Nepomuki Szent Jánosét, id. és ifj. Nepomuk János Gobert patrónusáét. 1794-ben Mirejovszky Szilveszter és József, zborói születésű templomfestő testvérpár Aspremont-Lynden-Reckheim (II.) Nepomuk János Gobert (1757–1819) kegyurasága és Prosztovszky Adolf ferences atya udvari papi szolgálata alatt új Nepomucenus-főoltárképet festett két másik oltárképpel együtt, az oltárkép hátoldalának felirata szerint.³¹⁵ A 20. század elején azonban már Ecce homo-főoltárkép függött a szentélyben, ezt a plébános a romos templomból az oltármenza fölötti építménnyel együtt 1919-ben leszerelte, és a Rákóczi Julianna által alapított Szent Anna-kápolnában helyezte el. Az udvari templom mellékoltárai ekkor Szent Annának, illetve Szent Fábián és Sebestyénnek voltak szentelve, de a Szent Anna-oltárképet az I. világháború után, a Cseh–Szlovák Köztársaság (RČS) megalakulását követően, 1919-ben – Belyis József plébános feljegyzése szerint – ellopták, a másik oltárképnek pedig a keretét és az oltárépítményét egy cseh katona törte össze 1919. augusztus 21-én, hogy a mögötte lévő Aspremont-kriptába lejusson.³¹⁶ A két oltár talán még az eredeti Szent Zsófia-templomból származott. Az 1919-ben feltört és kifosztott Aspremont-koporsókról a helyi bíróság készített fényképet, amelyet a plébánia jegyzőkönyvébe ragasztottak be.³¹⁷

³¹¹ A napóleoni háborúk alatt és miatt a Reckheimi Grófság megszűnt, grófja, kárpótlásul, az 1802-ben szekularizált egykori baintdi cisztercita apátságot (Baden-Württemberg, Németország) kapta meg címébe, a baintdi apátság azonban 1812-ben magánbirtokosokhoz került.

³¹² Felirata: PARENTIBUS OPTIMIS ET FRATRI CHARISSIMO / MARIA COMITISSA ASPREMONT / NATA COMITISSA ERDŐDY / PIETATIS ET AMORIS / MONUMENTUM POSUIT (A legjobb szülőknek és a legdrágább fivérnek helyezte el ezt az emléket Erdődy Mária született Aspremont grófnő)

³¹³ Zboró. RÁKÓCZI KASTÉLY ÉS R. K. TAMPLOMA [...] Epitáfium a vártemplomban, fekete márvány, Aspremont családé. A templom szentély felőli északi pillérén, a déli kapu felett festett, architektúra s Rákóczi-címer, felirat: Ecclesiae Aulicae / Dealbatio perfecta / est tertia / CaLenDIs IVLy. (Divald Kornél) BARDOLY–Cs. PLANK (szerk.) 1999. 304.

³¹⁴ Felirata: OBIIT / DIE XXVI. IAN(uarii) / MDCCCXVI / DIL(ectissimae) UXORI. REGINAE. NATAE / BATTHYAN / POSUIT. MAERENS. MARITUS / ASPREMONT. (Meghalt 1816. január 26-án, igen szeretett feleségének, született Batthyány Reginának helyezte el gyászoló férje, Aspremont [János]). Vö.: GALAVICS 2006. 139.

³¹⁵ Duo fratres Sylvester et Josephus Mirejovszky nati in hoc oppido Zboró I. Comitatus Sarosiensi ingremiato, sub felici regimine Excell. ac Illustrissimi D. D. S. R. I. Comitatus Joannis Goberti ab Aspremont Lynden et Reckheim hanc imaginem S. Joannis Nepomuceni patrocinalem et tres aras pinxerunt anno 1794. – Sub P. Adolpho Prosztovszky p. t. aulico Franciscano et S. D. Joanne Schütze Inspectore. Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) II. rész. p. 17.

³¹⁶ Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) II. rész. p. 17.

³¹⁷ Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) II. rész. p. 18/19.

42. Aspremont-koporsók a zborói udvari templomban, 1919.
Egykorú fénykép a zborói (Zborov) plébánia Historia domusában

A meggyalázott Aspremont-maradványokat a szlovenszkói teljhatalmú minisztérium rendelkezésének értelmében 1920. május 22-én három külön koporsóban temette el a zborói (Zborov, Cseh-Szlovák Köztársaság, Szlovenszkó) katolikus temető közepén, fakeszttel és „Comites ab Aspremont” felirattal megjelölve a helyi plébános, Belyis János, a kegyuraságot képviselő Hreblay László állami erdőmérnök és Bulla Károly erdőőr, valamint Márkup Béla szobrászművész, Kopcsák Béla zborói körjegyző és Drács János templomi gondnok. Az erről készült jegyzőkönyvet és temető alaprajzát a Historia domusba kötötték be.³¹⁸

A szlovenszkói Zboró/Zborov hivatalos személyei az Aspremont-maradványokkal nemcsak a rendi társadalom utolsó zborói kegyurait temették el, hanem a régi világot is; a zborói kastély, templom és majorság, valamint mezőváros Rákóczi–Aspremont-korszakát. Ez az időszak közel 300 évig tartott, 1601-től egészen a jobbágyfelszabadításig, amikor az utolsó Aspremont, Erdődy Györgyné Aspremont-Baindt Mária Ottolina Gobertina grófnő (†1866) kapott „kármentesítést” számos egykori makovicai falu, illetve Zboró jobbágy- és zselléreltelkei alapján, Zborón 28 és 1/8 úrbéri és 51 zselléri telek után 12 937 Ft 30 krajcár és 2550 Ft járt neki.³¹⁹

³¹⁸ Historia domus, Zboró/Zborov (1789–) II. rész. p. 18/19.

³¹⁹ Budapesti Hírlap, 1856. 6. sz. (1856. jan. 8.)

Az egykori földesúri, a polgári korszakban már polgári makovikai földbirtokok és a zborói kastély az udvari templommal Erdődyné Aspremont Mária grófnő fiától, Erdődy Károlytól (†1864) származó unokái: Erdődy István Gobert (†1922) és Georg Erdődy Rudolf-Karoly Mária Gobert György (1932) örökölték. Erdődy István, a kastély utolsó, még a Rákócziak leányági örököseitől származó birtokosa azonban horvátországi birtokain élt, kastélyát csak ritkán látogatta, ezért a testvérek a makovikai uradalmat és a zborói kastélyt 1897-ben eladták Straetz Hermann és Miksa gyáros és kereskedő testvéreknek, akik szinte azonnal továbbadták Franz Johann Carl Siegfried von Clary–Aldringen (1848–1929) brüsszeli osztrák-magyar nagykövetnek, tőle 1907-ben vette meg a magyar államkincstár.³²⁰

43. Erdélyi Mór (1866–1934) cége: A zborói Rákóczi-kastély 1912-ben. Fénykép. MFM FFDGY Ltsz. 86565.
(Forrás Fortepan)

³²⁰ TÓTH 1909–1912. 1909–1912. II. 277.

FORRÁSOK

BFL = Budapest Főváros Levéltára

VII. = A jogszolgáltatás területi szervei (1871–1973)

168.a = Görgei István közjegyző iratai. Okiratok

Historia domus, Zborov/Zborov (1789–) = A zborói r. k. plébánia történetére vonatkozó feljegyzések egy kötetben, Farnosť sv. Margity Antiochijskej Zborov [Anticohiai Szt. Margit Plébánia, Zborov, Szlovákia]. A kötet gerincének felirata: Inventarium ab a(nno) 1789. Az első oldalon: Status Parochiae et Ecclesiae Oppidi Zboró vetus et Novus ab aere Christi 1789 partim e scriptis partim vero et potissimum e fassione continuaque (provectae aetatis hominum vita et moribus honestissimorum) traditione per Josephum Rembetzky Cath. Ecc. Agrien. Canonicum... conscriptus.

IM = Iparművészeti Múzeum, Budapest

MÉM MDK = Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ

MFM = Magyar Földrajzi Múzeum, Budapest

FFDGY = Fénykép-, fotónegatív és diapozitív gyűjtemény

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

Bécsi segédletek = Bécsi Magyar Levéltári Kirendeltség delegátusai és magyar kutatók segédletei (<https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/BecsSeg/>)

DF = Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatika fényképgyűjtemény

E 183 = Magyar Kamara Arcívuma – Kőrössi György, a Rákóczi-uradalmak szőlőinspektora iratai

E 190 = Magyar Kamara Arcívuma, Rákóczi család levéltára

UeC = E 156 A Magyar Kamara Archívuma Urbaria et Conscriptioes

MNM = Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

RM = Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeum, Sárospatak

TKCs = Történelmi Képcsarnok

NKČR = Národní knihovna České republiky, Praha [A Cseh Köztársaság Nemzeti Könyvtára, Prága]

PMKL = Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, Budapest

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár

App. M = Apponyi Hungarica, Apponyi-metszet

ÖStA HKA = Österreichisches Staatsarchiv Hoffinanz- und Hofkammerarchiv, Wien

Hoffinanz Ungarn = Az 1526–1862 között keletkezett magyar vonatkozású iratok központi fondja

Ráday Gyűjtemény = A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye, Budapest

SRKTGY Levéltár = Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei – Levéltár

VM = Východoslovenské múzeum v Košiciach [Kelet-Szlovákiai Múzeum, Kassa/Košice, Szlovákia]

Ht = Historická tlač [Történelmi nyomtatványok gyűjteménye]

ZM = Zempléni Múzeum, Szerencs

KGy = Képeslap-gyűjtemény

BIBLIOGRÁFIA

ADAM 2020

ADAM, Ján: Od dediny k mestečku. Zborov v rákociovskom období (17. storočie). In: KÓNYA, Peter–KÓNYOVÁ, Annamária: *Zemepanské mestá a mestečká v priebehu stáročí*. Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, Prešov, 2020. 222–241.

AGGHÁZY 1959

AGGHÁZY Mária: *A barokk szobrászat Magyarországon I–III*. Akadémiai, Budapest, 1959

ANGYAL 1888

ANGYAL Dávid: *Késmárki Thököly Imre: 1657–1705*. MTA–Franklin-társulat, Budapest, 1888 (*Magyar Történelmi Életrajzok*)

ÁRVAI TEÖREÖK 1867

ÁRVAI TEÖREÖK Gyula: Adatok I. Rákóczy Ferenc és Zrínyi Ilona menyegzőjéhez. *Hazánk s a Külföld* 3. (1867)/6. 88–91.

BAÁN 2017

BAÁN István: *Giovanni Giuseppe De Camillis, görög misszionárius és munkácsi püspök (1689–1706) levelei*. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2017 (*Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes* 13.)

BÁNKÚTI 2003

BÁNKÚTI Imre: Források Kassa 1710–1711 évi védelméhez. *Hadtörténelmi Közlemények* 116. (2003)/3–4. 876–932.

BARDOLY–CS. PLANK (szerk.) 1999

BARDOLY István–CS. PLANK Ibolya (szerk.): *A „szentek fuvarosa” Divald Kornél felső-magyarországi topográfiaja és fényképei 1900–1919*. OMVH, Budapest, 1999 (*Forráskiadványok* III.)

BENDA–KOLTAI 2008

BENDA Borbála–KOLTAI András: Kutatások az Erdődy család bécsi levéltárában. *Lymbus* VI. (2008) 429–460.

BENDA–VÁRKONYI 2001

Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez 1672–1707. Szerk. és az előszót írta: BENDA Borbála–VÁRKONYI Gábor. Osiris, Budapest, 2001 (*Millenniumi Magyar Történelem Források*)

BORBÉLY 2016

BORBÉLY Zoltán (2015) *A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizediben*. Doktori (PhD) értekezés. Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola. Eger, 2016

BOTKA 1863

BOTKA Tivadar: *A Rákócziak ifjabb ága*. *Győri Történeti és Régészeti Füzetek* 3. (1863)/2. 1–20.

BROUËRIUS–HOOGSTRATEN 1725–1733

Michel BROUËRIUS van Nidek–David HOOGSTRATEN (eds.): *Groot algemeen historisch, geographisch, genealogisch, en oordeelkundig woordenboek: behelzende zo het voornaamste, dat vervat is in de woorden-boeken van Morery, Bayle, Buddeus, enz. als de gehele kerkelyke en wereldlyke geschiedenis*, Bd. 1–9. Brunel, Amsterdam, 1725–1733

BUBRYÁK 2005

BUBRYÁK Orsolya: Egy 17. századi nemesasszony inventáriumai: adatok Rákóczi Erzsébet tárházához. *Művészettörténeti Értesítő* 54. (2005)/1–2. 41–72.

BUZINKAY 2008

BUZINKAY Péter: Főpapi műgyűjtőink a modern kor hajnalán (1895–1924). *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 20. (2008)/1–2. 43–62.

CHYZER 1889

Dr. CHYZER Kornél: *Bártfa-fürdői emlékkönyv*. Myskovszky Victor rajzai és Divald Károly fényképei nyomán. Divald Károly, Budapest-Eperjes, 1889

ČENTÉŠOVÁ 2020

ČENTÉŠOVÁ, Mariana: Šlachtické sídla na Makovickom panstve na prelome 17. a 18. storočia. In: KÓNYA, Peter–KÓNYOVÁ, Annamária: *Zemepanské mestá a mestečky v priebehu stáročí*. Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, Prešov, 2020. 95–105.

ČOVAN 2015

Miroslav ČOVAN: Šarišské zvony z obdobia stredoveku a raného novoveku. *Zborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského. Historica* XLIX. (2015) 27–50.

DÉTSCHY 1966

DÉTSCHY Mihály: A gyulafehérvári Rákóczi-síremlékek. *Művészettörténeti Értesítő* 15. (1966)/1. 26–30.

DÉTSCHY 1971

DÉTSCHY Mihály: I. Rákóczi György fundáló. *Építés–Építészettudomány – Az MTA Műszaki Tudományok Osztályának Közleményei* 3. (1971)/4. 348–378.

DIVALD 1905

DIVALD Kornél: Sáros vármegye szövött emlékei. *Magyar iparművészet* VIII. (1905)/2. 89–160.

DIVALD 1915

DIVALD Kornél: *A háború emlékei és múzeumaink*. Muzeumi és Könyvtári Értesítő 9. (1915)/3–4. 166–169.

EOE

Erdélyi Országgyűlési Emlékek I–XXI. Szerk.: SZILÁGYI Sándor. MTA, Budapest, 1876–1898 (*Monumenta Hungariae Historica* III.)

FÉNYES 1837

FÉNYES Elek: *Magyar országnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben* 1–5. Trattner Károly, Pest, 1837

GALAVICS 2006

Galavics Géza: Egy elfeledett angolkert – Rovnye Trencsén megyében. *Ars Hungarica* 34. (2006)/1–2. 119–166.

GÖMÖRI 2021

GÖMÖRI György: Téves adatok 17. századi síremlékeken. Serédi Zsuzsánna és Zrínyi Ilona sírköve. *Történelmi Szemle* LXIII. (2021)/1. 43–48.

GALLA 2015

GALLA Ferenc: *Pálos missziók Magyarországon a 17–18. században*. Szerk.: FAZEKAS István. 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport MTA–PPKE, Budapest–Róma, 2015 (*Collectanea Vaticana Hungariae* I/11.)

GYULAI 2016

GYULAI Éva: Rákóczi rezidenciái 1694–1701. In: *Rákóczi és Kassa: nemzetközi konferencia II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak 110 éves hazahozatala alkalmából: Kassa, 2016 október 26–29*. Szerk.: HALÁSZ-Magdolna–PALENCÁRNÉ CSÁJI Ildikó. Kassai Polgári Klub, Sárospatak, 2016. 130–139.

GYULAI 2018

GYULAI Éva: Pallas Reckheimben – Theodoor Amand Caenen Rákóczi Juliannához szóló üdvözlő verse (Maastricht, 1706). In: *Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok*

Veszprémy László tiszteletére. Szerk.: KINCSES Katalin Mária. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2018. 169–189.

GYULAI 2020/a

GYULAI Éva: Zboró (Zborov) és a Rákóczi-család. In: *Rákóczi Emlékkönyv*. Szerk.: BÓDVAI András. V4 Együttműködés Kulturális és Közéleti Egyesület, Budapest, 2020. 129–178.

GYULAI 2020/b

GYULAI Éva: Urak és kegyurak: A Rákóczi család Zborón. In: KÓNYA, Peter–KÓNYOVÁ, Annamária: *Cirkev a náboženstvo v Uhorsku v ranom novoveku* – Egyház és vallás a korai újkor Magyarországon. Vydavateľstvo PU v Prešove, Prešov, 2020. 162–199.

GYULAI 2021

GYULAI Éva: Zboró (Zborov) és a Rákóczi-család. In: *Rákóczi Emlékkönyv* (Második, átdolgozott kiadás). Szerk.: BÓDVAI András. Bethlen Gábor Alapkezelő Rt., Budapest, 2021. 129–178.

HAICZL 1913

Haiczl Kálmán: *A garamszentbenedeki apátság története*. Élet nyomda, Budapest, 1913

HANGAY 2012

HANGAY Zoltán: *Rákóczi Zsigmond kora társadalmában Kandidátusi értekezés*. Fapadoskönyv Kiadó, Budapest, 2012

HODINKA 1909

HODINKA Antal: *A munkácsi görög kath. püspökség története*. MTA, Budapest, 1909

HODINKA 1911

HODINKA Antal: *A munkácsi görög-katholikus püspökség okmánytára 1–2*. Unió Könyvnyomda Rt., Ungvár, 1911

HOLTACKER–STROSS 1704

Johannes HOLTACKER: *Synopsis historico-genealogica celeberrimae ac antiquissimae, de regali sanguine ortae Asperimontanae familiae*. [Latinra ford.: Ferdinandus STROSS]. Joannes van Ghelen, Wien, 1704

HORN 1990/a

HORN Ildikó: Rákóczi László pályája (1633–1664). *Hadtörténelmi Közlemények* 103. (1990)/2. 61–90.

HORN 1990/b

HORN Ildikó: *Rákóczi László naplója*. Magvető Kiadó, Budapest, 1990

HORVÁTH K. 1929

HORVÁTH Károly: II. Rákóczi Ferenc esküvője. *Historia* 2. (1929)/7–8. 7–15.

HORVÁTH M. 1869

HORVÁTH Mihály: *Zrínyi Ilona életrajza*. Ráth Mór, Budapest, 1869

HÖRK 1885

HÖRK József: *A Sáros-Zempléni Ev. Esperesség története*. Bernovits G. Könyvnyomdája, Kassa, 1885

JORDÁNSZKY 1863

Jordánszky Elek: *Magyarországban, s az ahoz tartozó részekben levő boldogs. Szűz Mária kegyelemképeinek rövid leírása*. Bucsánszky Alajos, Pest, 1863

KARÁCSONYI 1923

Dr. KARÁCSONYI János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. MTA, Budapest 1923

KELLER–MAŤA–SCHEUTZ 2017

Katrin KELLER–Petr MAŤA–Martin SCHEUTZ: *Adel und Religion in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie*. Böhlau Verlag, Wien, 2017

KERÉKGYÁRTÓ 2016

KERÉKGYÁRTÓ József: II. Rákóczi Ferenc temetési harangjai. In: *Rákóczi és Kassa: nemzetközi konferencia II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak 110 éves hazahozatala alkalmából: Kassa, 2016 október 26–29*. Szerk.: HALÁSZ–Magdolna–PALENČÁRNÉ CSÁJI Ildikó. Kassai Polgári Klub, Sárospatak, 2016. 155–173.

KK DVD

Libri Regii – Király Könyvek 1527–1918. DVD-ROM. Összeállította: VISSI Zsuzsanna–TROSTOVSKY Gabriella–NÉMETH István–TUZA Csilla–CSAVLEK Judit–MAGYARI Gabriella–NÉMETH György. Arcanum–MOL, Budapest, 2006

KÓNYA 2004

KÓNYA Péter: A felső-magyarországi városok társadalma a 17. században. *Történelmi Szemle* XLVI. (2004)/1–2. 31–52.

KÓNYA 2015

KÓNYA Péter: Az orosz betörés Sáros és Zemplén vármegyébe 1914–1915-ben. In: A „Nagy Háború” és emlékezete. Szerk.: Püski Levente–Kerepeszki Róbert. Debrecen, 2015. 87–96. (*Speculum Historiae Debreceniense* 22. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai)

KÖRNER 2013

Stefan KÖRNER: „Evviva il nostro Prence, che il mondo fa Stupir!” Esterházy I. Miklós követsége II. József 1764. évi frankfurti koronázásán: szertartásrend, ünnepségek, műtárgyvásárlások. In: *Kő kövön: Dávid Ferenc 73. születésnapjára*. Szerk.: SZENTESI Edit–MENTÉNYI Klára–SIMON Anna. Vince, Budapest, 2013. 25–52.

KUHÁRSZKY 1906

KUHÁRSZKY László: A makoviczai uradalom. *Vasárnapi Ujság* 53. (1906)/48. 783–784.

KURZEJ 2004

Michał KURZEJ: Kościół parafialny p.w. św. Małgorzaty Antiocheńskiej w Zborowie na Szaryszu: przyczynek do dyskusji nad zjawiskiem postgotyku w Europie Środkowej. *Modus. Prace z historii sztuki* 5. (2004) 5–21.

LACKO 1955

LACKO, Michael S. J.: *Unio Uzhorodensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia Catholica*. Pont. Institutum Orientalium Studiorum, Roma, 1955 (*Orientalia Christiana Analecta* 143.)

LEHOCZKY 1881–1882

LEHOCZKY Tivadar: *Beregvármegye monographiája* I–III. Pollacsek Miksa, Ungvár, 1881–1882

LUKÁČ–ADAM 2005

Gabriel LUKÁČ–Ján ADAM: *Zborov: dejiny obce a makovického panstva*. Obecny úrad Zborov, Zborov, 2005

LUKÁCS 1978

Ladislaus LUKÁCS: *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I.* I–II. Institutum Historicum Societatis Iesu, Romae, 1978

MAKKAI 1954

MAKKAI László: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648). MTA, Budapest, 1954

MIHALIK 1903

MIHALIK József (szerk.): *A kassai Rákóczi ereklye-kiállítás lajstroma*. Vitéz A. könyv- és kőnyomdája–Rákóczi-ereklyekiállítás végrehajtó bizottsága, Kassa, 1903

MONOK 1996

MONOK István: *A Rákóczi-család könyvtárai 1588–1660*. Scriptum Kiadó, Szeged, 1996 (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai 1.)

MZSO

Magyar-Zsidó Oklevéltár - Monumenta Hungariae Judaica. Szerk.: FRISS Ármin et. al. I–XVIII. Budapest: Izr. Magyar Irodalmi Társulat– A Magyar Izraeliták Országos Képviselőte., 1903–1980

MYSKOVSKY 1865

MYSKOVSKY Viktor: A zborói vártemplom és Rákóczy régi harangja. *Hazánk s a külföld* 1. (1865)/12. 182.

MYSKOVSKY 1889

MYSKOVSKY Viktor: Serédy Gáspár emlékkápolnája. *Archaeologiai Értesítő* 9. (1889)/3. 245–249.

ÓVÁRY 1890–1901

ÓVÁRY Lipót: *A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai* 1–3. MTA, Budapest, 1890–1901

P. SZATHMÁRI 1866

P. SZATHMÁRI Károly: Zrínyi Ilona s Rákóczi Ferenc menyegzőjének leírása. *Hazánk s a Külföld* 2. (1866)/48. 756–757.

POTEMKIN 1863

POTEMKIN Ödön: *Sáros vármegye leírása, statistikai, földrajzi, okirati és történelmi tekintetben*. Noséda Gyula, Pest, 1863

SÍPOS 2013

SÍPOS Ferenc: Rákóczi Ferenc záloglevelei lengyel főurak számára, 1703. *Hadtörténelmi Közlemények* 126. (2013)/1. 103–115.

ŠVANDA 2014

Petr ŠVANDA: Šarišský a haličský Zborov vo Veľkej vojne. *Monument revue. Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu vedeckého poznávania kultúrneho dedičstva* 3. (2014)/1. 8–12.

ŠVEC-BABOV 1996

Ján ŠVEC-BABOV: *Dejiny farnosti Zborov*. Magistárska Práca [MA-záródolgozat]. Univerzita Komenského Rímskokatolícka Cyrilometodská Bohoslovecká Fakulta. Bratislava–Zborov, 1996 (Kézirat)

SZABÓ 1903

SZABÓ Adorján: II. Rákóczi Ferenc nagyanyja és édes atyja. In: *A Jászóvári Premontrei Kanonokok Kassai Főgimnáziumának jelentése az 1902–1903. isk. évről*. Vitéz A., Kassa, 1903. 9–89.

SZÁDECZKY 1915

Dr. SZÁDECZKY K. Lajos: Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz 1619–1629. MTA, Budapest, 1915 [*Magyar Történelmi Tár* 27. (3/2.)] (1915)

SZÁDECZKY 1887

SZÁDECZKY Lajos: Jelentés a gr. Forgách család levéltáráról. *Századok* XXI. (1887)/6. 560–572.

SZÁDECZKY–BUTYKAI 1881

SZÁDECZKY Lajos–BUTYKAI József: Jelentés a zboró-bártfai bizottság működéséről; Függelék a zborói anyakönyvből. *Századok* 15. (1881)/8. 111–124.

SZERÉMI 1878

SZERÉMI: Rákóczi Erzsébet ingóságai a brussói és kis-tapolcsányi várkastélyokban. *Archaeologiai Közlemények* 12. (1878) 126–130.

SZILÁGYI 1878

SZILÁGYI Sándor: Egyháztörténelmi tárca. 1. Veréci Ferenc pataki lelkész két levele Lorántffy Zsuzsannához a makovica és zborói templomok felszenteléséről, Szepsi Gáspár pataki tanár beállításáról, a pataki főiskoláról, egy öreg írású magyar bibliáról stb. 1645. január 30. márt. 2. *Magyar Protestans Egyházi és Iskolai Figyelmező* 9. (1878)/11–12. 473–475.

SZILÁGYI 1884

SZILÁGYI Sándor: I. Rákóczi György fejedelemsége történetéhez: Rákóczi Pál levelezése Rákóczi Györggyel. *Történelmi Tár* 7. (1884)/4. 658–671.

SZILÁGYI 1890–1891

SZILÁGYI Sándor: *Erdély és az északkeleti háború Levelek és okiratok* 1–2. MTA, Budapest, 1890–1891

SZILÁGYI 1891

SZILÁGYI Sándor: *II. Rákóczy György 1621–1660*. MTA Budapest, 1891 (*Magyar Történelmi Életrajzok*)

SZILÁGYI 1893

SZILÁGYI Sándor: *I. Rákóczy György 1593–1648*. MTA Budapest, 1893 (*Magyar Történelmi Életrajzok*)

STAROWOLSKI 1655

Szymon STAROWOLSKI: *Monumenta Sarmatarum viam vniversae carnis ingressorum. Vidua et Haeredes Francisci Caesarii, Cracovia*, 1655

THALY 1873

THALY Kálmán: I. Rákóczi Ferencz halála és temetése. *Századok* 7. (1873) 661–687.

THALY (szerk.) 1873

THALY Kálmán (szerk.): *Ké smárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai* I–II. Eggenberger, Budapest, 1873 (*Monumenta Hungariae Historica* 2. *Scriptores* 24.)

THALY 1881

THALY Kálmán: *II. Rákóczi Ferencz fejedeleme ifjúsága 1676–1701*. Történelmi tanulmány. Stampfel Károly, Pozsony, 1881

THALY 1885

THALY Kálmán: *A Székesi gróf Bercsényi család 1525–1835* I–II. MTA Történelmi Bizottsága, Budapest, 1885

THIELE 1833

J. C. von THIELE: *Das Königreich Ungarn: Ein topographisch-historisch-statistisches Rundgemälde, das Ganze dieses Landes in mehr denn 12,400 Artikeln umfassend* 1–VI. Thiele'sche Erbe, Kaschau, 1833

TMÁO 6.

Török-Magyarkori Állam-Okmánytár 6. Szerk.: SZILÁDY Áron–SZILÁGYI Sándor. Pest: Eggenberger, 1868 (*Török-Magyarkori történelmi emlékek. Okmánytár* VIII. – *Monumenta Hungariae Historica* 4. *Diplomataria* III.)

TOPOR 2016

TOPOR István: Zboró-Debrecenfalva születésének története a levéltári források és a korabeli sajtó tükrében. *Debreceni Szemle* 24. (2016)/4. 420–428.

TÓTH 1909–1912

TÓTH Sándor: *Sáros vármegye monografiája* I–III. Sáros vármegye költségén Franklin Társulat nyomdája, Budapest, 1909–1912

TÓTH Gy. E. 1886

TÓTH Gy. Elek: Vörös Kolostor. *A Szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyve* 2. (1886) 56–78.

TUSOR 2015

TUSOR Péter: „Írom kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyarnak”. Lippay György vespérmémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665). PPKE Könyvtára Budapest, 2015 (*Collectanea Studiorum et Textuum* I/1.)

TUSOR 2022

„CATHOLICOS AD SPEM ERIGENDO”. Lósy Imre, Lippay György és Szelepcshény György vatikáni processzusai (1625–1666). Mikrobiográfiai tanulmányokkal közreadja: TUSOR Péter. Budapest–Róma, 2022 (*Collectanea Vaticana Hungariae* I/19).

UHL 1994

UHL Gabriella: Gróf Rákóczi Erzsébet levelei Esterházy Pál 51 herceghez (1671–1704). *Lymbus Művelődéstörténeti Tár* V. (1994) 51–76.

ULJANOVSKIJ 2012

Vaszil ULJANOVSKIJ [Василь Ульяновський]: *Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків*. Історична, Kijev, 2012

VARGA 1958

VARGA Endre: *Úriszék XVI–XVII. századi perszövegek*. Budapest, 1958 (*Magyar Országos Levéltár kiadványai* II. Forráskiadványok 5.)

WAGNER 1774

Carolus WAGNER: *Analecta Scepusii sacrii et profani* I–II. Trattner, Viennae, 1774

WELLMANN 1935

WELLMANN Imre: A Rákóczi-birtokok sorsa. In: *Rákóczi-Emlékkönyv* I–II. Szerk.: Lukinich Imre., Franklin Társulat, Budapest, 1935. II. köt. 91–122.

WINDAKIEWICZ 1888

Stanisław WINDAKIEWICZ: *Księgi nacji polskiej w Padwie; Księgi nacyi polskiej w Padwie*. Drukarnia Czasu Fr. Kluczyckiego i Sp., Kraków, 1888 (*Archiwum dla dziejów literatury i oświaty w Polsce* 6.)

WOBE 1758

Marcin Franciszek WOBÉ: *Icones familiae ducalis Radivilianae ex originalibus in garophylacio... ex documentis authenticis illustratae; Ab anno 1346 ad annum 1758 deductae*. Ducalis Typographia Radiviliana Collegii Societatis Jesu, Nesvisium (Niaszviž), [1758]

ŽAŽOVÁ 2014

Henrieta ŽAŽOVÁ: Veľká vojna a ochrana pamiatok. *Monument revue. Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu vedeckého poznávania kultúrneho dedičstva* 3. (2014)/1. 2–7.

ZSILINSZKY 1897

ZSILINSZKY Mihály: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiotól kezdve* I–IV. Magyarországi Protestansegyet, Budapest, 1897 (*A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai*)

Az 1872/73. évi kolerajárvány Miskolcon*

BODOVICS ÉVA

Cholera Epidemic of 1872/73 in Miskolc

The study aims to contribute to the history of the 1872-73 cholera epidemic in Hungary by presenting how the epidemic was handled by the authorities through the example of a specific town, Miskolc. As a result of the research based on the minutes of the cholera commission, it can be said that in the case of Miskolc, which does not receive aid neither from the county nor from the state, crisis management was quite effective and successful, which was also confirmed by the relatively low death rate and a fairly high number of the recovered, and by the absence of conflicts. By monitoring the measures on a weekly basis, we were able to get a more accurate picture of the difficulties encountered during the epidemic and the room for manoeuvre of the town authority.

*

Ragadványos epemirigy, epekór, keleti hányszékelés – csak néhány elnevezés egy ma már jól ismert ragályos betegségre, a kolerára. E kifejezések mind a betegség látványos tüneteire kívánnak reflektálni, azaz a sárgás színű hányásra és hasmenésre, amelynek következtében a beteg meglehetősen rövid időn belül kiszárad és meghal.

Jóllehet a kolera napjainkban is előfordul a világban, de korántsem ölt olyan méreteket, mint a 19. század során, amikor is összesen hét kisebb-nagyobb járványhullám söpört végig Ázsiából kiindulva Európán és olykor Amerikán is.¹ Ezek közül az 1872/73. évi amiatt emelkedik ki, mert ez volt az utolsó, amikor még úgymond a sötétben tapogatództak a szakemberek. 1883-ban ugyanis Robert Koch sikeresen azonosította a kolerabaktériumot (*vibrio cholerae*), és bár először nem mindenki fogadta el a német orvos felfedezését, az idő igazolta a betegség kóroktanának helytállóságát. Amellett, hogy a korábban ismeretlen betegség egyre inkább megmutatta magát az orvosoknak, ezáltal lehetővé vált a terjedés megfékezése és a gyógyítás hatékonyabbá tétele, az egyébként is megjelenő orvostudományi és higiénés fejlesztések a halandóság csökkenésének irányába hatottak.

1872-ben, amikor néhány évnyi szünet után ismételtén megjelent a kór Európában,² még keveset tudtak róla, s ez az ismeretlenség volt az, ami a kolerát övező félelmet leginkább gerjesztette és fenntartotta. Az elmúlt járványok tapasztalatai alapján az némileg világossá vált, hogy van valamilyen kapcsolat a szennyezett ivóvíz és a megbetegedések között, de sokáig kétségbe vonták a betegség ragályos voltát: úgy vélték, hogy emberről emberre nem terjed, ha mégis, az a szennyezett ruhanemű miatt történik. Az ismerethiány következtében a járványra adott reakciók nem mindig voltak megfelelőek, gyakorta előfordult, hogy olyan megelőző és kezelési módszerekhez folyamodtak, amelyek más-kor – többnyire a pestis idején – már „jól beváltak”. Ezek között említhetjük az alkoholfogyasztást vagy a füstölést, amelyek a külső-belső fertőtlenítést voltak hivatottak biztosítani.³

*Készült az OTKA 135814. sz. Magyar várostörténeti atlasz program (kutatásvezető: Tringli István) támogatásával, valamint a NKFI FK 128 978 Tudás, tájkép, nemzet és birodalom projekt támogatásával.

¹ Kiss 2004. 20. Faragó Tamás ezzel szemben 8, míg Gönczi Ambrus 11 kolerajárványról beszél. FARAGÓ 2011. 169., GÖNCZI 2006-2007. 114.

² Ezt megelőzően 1866-ban pusztított a kolera Magyarországon. Ekkor 1866. júl. 27-én jelent meg Pesten, októberben tetőzött, novemberre pedig már meg is szűnt. Bár a járvány lefolyása meglehetősen gyors volt, így is közel 2000 ember életét követelte csak a fővárosban. Ami a járvány kezelését illeti, alapvetően rendészeti feladatnak fogták fel. Pest-Budán állandó egészségügyi bizottságokat hoztak létre a kerületi alkapitányok elnökei alatt. SIPOS 1988. 118–120.

³ A további megelőző praktikák és gyógymódok között szerepel a meleg öltözködés, az ecetes vízzel való mosakodás, mértékletes étkezés és a megterhelő, valamint erjedő ételek fogyasztásának mellőzése.

A továbbélő, elmaradott módszerek ellenére azért a korábbi járványokból tanultak is elődeink. Különösen igaz ez a járványhelyzet kezelésére, azaz a bonyolult közigazgatási gépezet működésbe hozására és hatékony működtetésére. A régebbi kolerajárványok során kikísérletezett válságkezelési mechanizmus már 1871-ben életbe lépett, amikor novemberben a belügyminiszter, Tóth Vilmos felhívta a figyelmet az Oroszország galíciai határainál megjelent járványra. Még ebben az évben kijelölték a védekezés irányítását gyakorló bizottmányt. A következő év folyamán is a belügyminiszter tartotta a kezében az intézkedések igazgatását, akit a törvényhatóságok – a vármegyék és a törvényhatósági joggal felruházott városok – vezetői rendszeres jelentésekben tájékoztattak a regionális helyzetről. Megyei szinten az alispán felügyelte a járványt, de később – a válság súlyosabbá válásával – kormánybiztosok is kijelölésre kerültek, megyénként egy-egy. Miskolc mint rendezett tanácsú város a megyének volt alárendelve úgy a kolera tekintetében, mint általában véve. Ugyanakkor amiatt, hogy már az elején kijelentették, nem kérnek a megyei segítyezésből, valamiféle önállósággal is bírtak a járvány során.⁴

Az 1872-73. évi kolerajárvánnyal kapcsolatban eddig alapvetően demográfiai szempontú kutatások történtek.⁵ A kolera miskolci lefolyásáról is csupán demográfiai ismereteink vannak, ráadásul Holopcev Péter – a kolerával kapcsolatos iratokat nem találva – túlnyomórészt csupán halotti anyakönyvekre és a helyi sajtóra támaszkodhatott kutatása során. Szerencsére sikerült megtalálnom a hiányzó iratokat, így a korábbtól eltérő megközelítésben vizsgálhattam a témát: a járvány áldozatainak statisztikája helyett a válságkezelésre helyezhettem a hangsúlyt. Arra kerestem a választ, hogy a közel egy éven át tartó járvány változó dinamikájára miképpen reagált a miskolci városvezetés, milyen problémákkal kellett szembenézniük az eltelt hónapok során. Bár a jelen tanulmányban nincs mód összehasonlító vizsgálat elvégzésére, Miskolc válságkezelésének bemutatása lehetőséget teremt arra, hogy a későbbiekben eredményeinket összevethessük más települések gyakorlatával. Célkitűzésemnek megfelelően elsősorban a közigazgatási apparátus iratanyagára támaszkodtam, valamint a helyzet és az intézkedések reflexióját nyújtó sajtótermékekre. Társadalomtörténészként azonban fontosnak tartottam, hogy a hivatali intézkedések és statisztikai adatok mellett a járvány kézzelfoghatóbb, emberközelí arcával is megismertessem az olvasót, ezért a tanulmány végén a kolerajárvány özvegyeinek és árváinak életébe pillanthatunk bele, már amennyire ezt a források lehetővé teszik.

Kolera a láthatáron – felkészülés a válsághelyzetre

Mivel 1872-ben nem először néztek szembe a hatóságok a kolerával, ezért már az első aggasztó hírekre, amelyek azt jelezték, hogy a járvány megközelítette az Osztrák-Magyar Monarchia határát, beindították a közigazgatási gépezetet. 1872. augusztus 26-án a belügyminiszter kiküldte a kidolgozott kolerautasítást a törvényhatóságoknak.⁶ Szeptemberben pedig a járvánnyal szembeni helyes magatartásra való felkészítés érdekében közzétették a belügyminiszteri felkérésre készült „Népszerű oktatás a cholera járvány tárgyában” című tájékoztatót, amelyet amellet, hogy minden törvényhatósághoz eljuttattak, a sajtóban is leközöltek.⁷ Ebből megtudhatták az emberek, hogy milyen tünetekkel jár a kolera, hogyan kell ellene védekezni és miként kell a megbetegedetteket kezelni. A nyolc pontba szedett rövid ismertető több olyan elemet is tartalmazott, amelyet korábbi kolerajárványok, vagy még korábban, a pestis megjelenésekor is jónak láttak a lakossággal közölni.

Ahogy teltek a napok, egyre aggasztóbb hírek érkeztek a határvidékekről, illetve az országban szórványosan előforduló megbetegedésekről. Mindezek ellenére adminisztratív szinten egészen novemberig nem történt semmi lényeges a járványkezelés terén a megyében. Ekkor azonban felállították a Borsod megyei koleraügyi bizottságot Kun István elnöklete alatt, amellyel párhuzamosan Miskolcon

⁴ MNL BAZML IV. 803. a. 33/1874.

⁵ Az 1872-73. évi koleráról általában: MÁDAI 1983. A miskolci kolera tekintetében: HOLOPCEV 1997.

⁶ SÍPOS 1998: 121-122.

⁷ A Borsod. Miskolczi Értesítő című helyi lap 1872. szeptember 12-én közölte.

is létrejött a koleraügyi bizottság a korábbi rendőri szakosztályból. A kolerabizottság a város 11 kerületének megfelelően 11 albizottságra oszlott, a hatékony és gyors intézkedés végett pedig hamarjában teljhatalommal ruháztatott fel.⁸

A legelső intézkedésekből kitűnik, hogy a járvány elkerülése érdekében a köztisztaság folyamatos fenntartását, valamint az emberek mozgásának és érintkezésének korlátozását tartották a leghatásosabbnak. Ennek megfelelően a borsodi megyeszékhelyen elrendelték a szemét- és trágyahalmok eltávolítását mind a közterekről, mind a magánterületekről,⁹ a kocsmákat és a vendéglőket pedig rövidített nyitvatartásra kötelezték – az előbbi este 8, az utóbbi 10 órakor volt kénytelen búcsút mondani a vendégeknek. Emellett árnyékszékeiket is naponta kellett fertőtleníteniük.¹⁰

A korai zárórát elrendelő határozat több iparág számára is kedvezőtlen körülményeket eredményezett. Miskolcon, mint kereskedelmi, közlekedési csomópontban élénk éjszakai élet folyt az 1870-es években, ami sokaknak jelentett biztos megélhetést. A nyitvatartási idő csökkentése, különösen úgy, hogy eddig egyetlen megbetegedést sem regisztráltak a városban, többeket arra sarkallt, hogy felszólaljanak ellene. Így tett Radics Vilmos zenész, aki szerint az elmúlt 20 évben, mióta zenekarával Miskolcon szórakoztatja a városlakókat, „ennyire sérelmes” intézkedés nem történt ellenük, mint most. „A színház 10-11 órakor ér véget s a vendéglő étterme ekkor már sötét, a vasút éjjel felé érkezik s így mi vendéget nem láthatunk, nem találhatunk, kiktől szerezzük meg hát az élet fentartására szükséges jövedelmet magunknak?”¹¹ – teszi fel a kérdést kérelmében Radics, akinek zenésztársaival együtt összesen 114 családtagot kellett eltartaniuk. Egy másik zenésznek, Molnár Jánosnak sem sikerült engedményt kicsikarnia, aki 1873 januárjában fordult hasonló kéréssel a bizottsághoz. „Miután azon fontos okok, melyek bizottságunkat a zárórák elrendelésére kényszerítette meg nem szűntek – ez okból folyamodók kérelmének helyt adni nem lehetett” – szól a jegyzőkönyvi bejegyzés.¹²

Az éjszakai élet egy másik szereplője, a vármegyeháza melletti Rozmaring utcában bordélyházat – korabeli szóhasználatul „kéjtanyát” – üzemeltető Breuer Adolfné (Karolin Breuer) is felszólalt a korai záróra ellen:

Huszonnégy éve annak, hogy illy üzletem van városunkban, soha ez idő alatt, minden politikai változást vagy a Bach korszakot is ide értve, soha nem adtam okot rá, hogy hatóságom meghívattván, büntessen, - tiszteletben tartám és tartom a rendeleteket, de e jelen intézkedés, azaz üzletemnek éjjeli 10 órakori becsukása elviselhetetlen; és távol legyen tőlem hogy sérteni akarjak, de ez intézkedés ha a vendéglőkre kávéházakra állhat is, de üzletemre – melyet már magában véve morális szempontból az éj homályának fedni kell, - üzletemre e rendszabály nem alkalmazható, - és ha üzletem illy torkon verve beszüntetik, s vendégeket 10 órán túl elnem fogadhatok, miből fizessem százakra rúgó adómat, orvosi díjját, és leányaim élelmét háztartásomat miből fedezzem [...] a tek.[intetes] bizottság most is meg győződhet – hogy nálam a kényelem lakosztályok tekintetében meg van, és hogy vendégeim válogatottak.¹³

A bizottság hajlandó volt eleget tenni a kéréseknek miután átgondolva a helyzetet arra a következtetésre jutott, hogy „ezen zárórának szoros megtartása azon helyeken hol az esti időt nem egészségrontó részegeskedéssel töltik – nem elkerülhetlen szükséges.”¹⁴ Ezért a kocsmák kivételével a kávéházakra

⁸ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 1-i kolerabizottsági jegyzőkönyv. A Borsod megyei koleráról bővebben: BODOVICS 2021.

⁹ Így számolt be erről a helyi újság: „[a kolerabizottság] meghagyván a városi rendőrségnek: a város közhelyein – s a vendéglőkben létező roppant mennyiségű, miázmát terjesztő trágya halmazoknak – 5-től 100 forintig terjedő büntetés terhe alatti eltávolítását. – Fájdalommal értesült a bizottság ez uttal arról: hogy nevezett helyeken oly mennyiségben létezik a fertőző anyag hogy annak rövid időni eltávolítása lehetetlenségnek ismertetett el, miért a háztulajdonosok után, okvetlenül a kötelességét mulasztott rendőrségé a felelősség.” *Borsod*, 1872. nov. 7.

¹⁰ *Borsod*, 1872. nov. 7. A fertőtlenítéshez a korban elterjedt vasgálicot használták, amelyet a város több ízben nagytételben szerzett be és szabott áron tett elérhetővé a városlakók számára. A szegények ingyen részesültek a szerből. MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 1-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

¹¹ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 8-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

¹² MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. jan. 8-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

¹³ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 8-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

¹⁴ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 8-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

és vendéglőkre vonatkozóan 10 óra helyett éjjel 12-re rendelte el a zárórát „a színházat látogató közönség nagyobb kényelmére s hogy a vasúton érkező vendégek is ellátást nyerjenek”.¹⁵ Hogy az engedmény a bordélyokra is kiterjedt-e, az sajnos nem derül ki a jegyzőkönyvből. Azt azonban kihangsúlyozták, hogy amint előfordul az első kolera megbetegedés, ismét 10 óra lesz a záróra mindenhol.

Ez az intézkedés azt sugallja, hogy egyelőre a kolerabizottság részéről nagyobb hangsúly esett a közrend fenntartására, mint a betegség terjedésének megakadályozására, hiszen magát a csoportosulást nem kívánták megakadályozni, pusztán kulturált mederbe terelték. Ezt látszik alátámasztani az a kitétel, miszerint a kocsmáknak már este 10-kor zárniuk kellett, és talán Breuer Karolin is azért hangsúlyozta, hogy hozzá válogatott vendégek járnak, nehogy azt higgye a bizottság, hogy nála mindenféle csőcselék megfordulhat.

A szegénységet, az italozást, a kulturálatlan viselkedést ugyanis a betegségek melegegységének tekintették a korban. A kolera elleni „Népszerű oktatás” néhány passzusa is összemosta a szegénységet a betegségekre való hajlammal, hiszen a zsúfoltságot és a tisztátalanságot, illetve az ez utóbbi által okozott kigőzölést a járványok egyik legfőbb okának tartotta. Sőt ennél is tovább menve a társadalom kevésbé tehetős rétegeit erkölcsileg is kifogásolhatóbbnak vélte, amikor arra buzdított, hogy az emberek kerüljék az éjszakázást és a kicsapongást. Noha mint minden sztereotípiát, úgy ez is tartalmaz némi igazságot, hiszen a nincstelenek megélhetésük biztosítása érdekében rákényszerülhetnek olyan pénzszerezési lehetőségekre, amelyeket a többségi társadalom elítél. Ez azonban nem evidencia. Mint ahogy az sem, hogy aki szegény, az egyúttal piszkos és rendetlen körülmények között él. Ez a morális értékelés azonban nem a kolerajárvány hozadéka, hanem évszázadokra visszanyúló „tapasztalat”. A kolera csupán felszínre hozta ismételten a régi beidegződéseket. Talán az sem véletlen, hogy a korszakban a (köz)rendre és a köztisztaságra ugyanaz a szerv, a városi rendőrség felügyelt, hiszen ha rend van, akkor egészség is van. A „Népszerű oktatásba” utolsó pontként a lelki nyugalom megőrzésének fontossága került bele, amely egy korábbi kolerajárvány alkalmával kiadott ismertetőből hagyományozódhatott át.¹⁶ „Ellenben mindennemű betegülések ellen leginkább megóvjá az embert a kedély nyugalom, melynek megtartására lehetőleg törekedni kell; mi legjobban az által érhető el, ha bosszúságot, haragot, aggodalmat és félelmet lehetőleg kerülünk.” Bár ez általánosságban igaznak tekinthető, mégis érdekes, hogy az 1870-es évek elején ezt a jótanácsot olvashatjuk a járványügyi tájékoztatóban. Feltehetően ez is a rend megteremtését volt hivatott szolgálni, amelynek kiemelt fontossága különösen járványhelyzet idején hangsúlyozandó. Hiszen jól tudjuk, nem egyszer történt rendbontás, sőt felkelés a kolera által megfélemlített és cselekvőképességükben korlátozott lakosok között.

Járvány idején a rend foganatosítása nem csupán a közterületekre korlátozódott; a hatalom a köz érdekében beavatkozott a magánszemély életébe azáltal, hogy bizonyos rendelkezések betartására szólította fel. Míg korábban alapvetően megtűrték a magánházak és szórakozóhelyek udvarán felhalmozott szemét- és trágyahegyeket és a színültig megtelt árnyékszékeket, s csak a szomszédok sorozatos kérelmei alapján szólították fel a tulajdonost a kifogásolt objektum eltávolítására, addig a kolera idején nem volt apelláta: vagy a tulajdonos távolította el azokat rövid határidőn belül, vagy a városi hatóság vitette el a tulajdonos költségére. Ennek elkerülése érdekében volt fontos, hogy mindenki tartsa be a „Népszerű oktatásban” leírtakat, s hatványozottabban figyeljen környezete tisztaságára. A városi kolerabizottság azonban úgy vélte, hogy a megyei tapasztalatokkal egybevágóan Miskolcon sem jutott el még mindenkihez a tájékoztatás, annak ellenére, hogy az újságban és falragaszokon is közzétették, s talán nem is elegendő a baj elkerülésére. Ezért felkérték dr. Bódogh Albertet, Miskolc egyik főorvosát és Borsod vármegye tisztifőorvosát, hogy tartson szakszerű tájékoztatást a járványról és az ellene való védekezésről a városháza termében.¹⁷ Az 1872. november 8-i megbeszélésen pedig felmerült az az ötlet is, hogy a kolerabizottság alosztályainak tagjai keressék fel naponta a rájuk bízott terület egy-egy részét, ahol házról-házra járva figyelmeztetik a lakosságot az óvintézkedések betartására.¹⁸

¹⁵ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 8-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

¹⁶ Az intelem már az 1831. évi kolerajárvány kapcsán kiadott értesítőben is olvasható volt, azonban az sem kizárt, hogy ennél is régebb időkre vezethető vissza. Kiss 2004: 21.

¹⁷ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 1-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

¹⁸ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 8-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

Ezek alapján azt gondolnánk, hogy a hatóság – mintegy példamutatásképpen – első körben a saját háza táján tett rendet, s távolította el a fertőzés veszélyét rejtő szemét- és trágyahegyeket. De ez nem teljesen így volt. Az egyik kolerabizottsági jegyzőkönyvben arról számoltak be, hogy a megyeháza udvarán is nagy mennyiségben áll a szemét és a trágya. Ezért felkérték a Borsod megyei alispánt, hogy három napon belül gondoskodjon a trágyahalom elszállításáról, ugyanekkor pedig a városi rendőrfőkapitányt azzal bízták meg, hogy hasonlóra szólítsa fel a város főutcáján lévő Három Rózsa fogadó bérőljét/tulajdonosát, akinek az udvarán a szokásos halmok mellett a városi főorvos állítása szerint állati hullák is erjednek.¹⁹

Evidens volt, hogy járvány idején kórházra is szükség lesz, és hogy a megbetegedetteket a továbbterjedés meggátlása érdekében a nem kolerás betegektől elkülönítve kell kezelni. A városi közkórházban nem volt lehetőség egy szeparált helyiség berendezésére, ráadásul jobbnak tartották, ha a kolerásokat Miskolcon kívül tartják. Két olyan épület jöhetett számításba, amely bár a városon kívül, de annak közelében feküdt: az ún. „Veresrák” nevű vendéglő és a Mindszenti Püspökség tulajdonában lévő, Kálvária alatti épület. A Veresrák megszerzése sajnos „bérőlje túlcsigázott követelése miatt nem sikerült”, azonban a Kálvária alatti épületet Beller József apát úr ingyenesen átengedte a város számára, ahova azonnal fel is fogadtak egy férfi és egy női ápolót. Az épület berendezésével és felszerelésével a városi rendőrfőkapitányt és Ixel Soma városi főorvost bízták meg. A városi hatóságok 100 darab vaságy beszerzése végett felvették a kapcsolatot a Miskolcon állomásozó katonaság hadparancsnokságával, remélve, hogy a járványhelyzetre és a város nehéz anyagi körülményeire való tekintettel ingyen hozzájuthatnak a szükséges ágyakhoz. Ám a kassai felsőbb katonai hatóság, amely alá a miskolci egység is tartozott, megtagadta a kolerakórház számára kért vaságyak kiszolgáltatását. Szorult helyzetben a kolerabizottság arra kérte a polgármestert, Losonczy Farkas Károlyt,²⁰ hogy a következő évre tervezett rendőri személyzet bővítése miatt szükségessé vált ágyakból és ágyneműkből 12 darabot azonnal szerezzen be, hogy addig is használni tudják azokat, amíg a rendőrök igénybe nem veszik. Ezzel egyidejűleg pedig tájékoztatták a katonai hadparancsnokságot, hogy mivel megvonták a kolerakórházról a segítyt, a városi kolerakórházba katonabetegeket nem fognak tudni felvenni.²¹

A városban állomásozó jelentős létszámú katonaság komoly kockázati tényezőt jelentett egy olyan járványveszélyes időben, mint ami 1872-vel kezdetét vette. Az állandó mozgásban lévő csapatok ugyanis könnyen elhurcolhatták a betegséget egyik településről a másikra. A kolera korábbi hullámai is a különféle háborús seregek vonulása következtében érték el Európát. Miskolcon csak a 19. század végére épült meg a katonai laktanya, addig a kötelezően beszállásolandó katonák a város által a polgári lakosságtól bérelt vagy városi tulajdonban lévő ingatlanokban kaptak helyet.²² Vagyis a katonák a polgári lakossággal vegyesen éltek, ugyanakkor igazgatás tekintetében különálltak.

Azonban a kolera megjelenése a korábbinál is szorosabb együttműködésre kényszerítette a városvezetést és a katonai parancsokságot. A katonáknak ugyanis nem csupán szállásra, hanem most már egészségügyi ellátásra is szükségük volt, a saját katonaorvosuk kevésnek bizonyult ennek biztosítására. Már 1872 novemberében, még mielőtt az első kolerás beteget regisztrálták volna Miskolcon, a katonai hatóság több ízben is azért kereste meg a városatyákat, hogy a katonák számára is legyenek szívesek kórházi helyiséget biztosítani, lehetőleg a polgári lakosságtól elkülönítve. Nekik csupán egy helyiségre lett volna szükségük, annak berendezését magukra vállalták volna. A helyzet furcsasága, hogy amikor a város a polgári lakosság kezelésére berendezendő kolerakórház kapcsán megkereste a kassai felsőbb katonai hatóságot, az határozottan elutasította a miskolciak kérését, miként arról fentebb szó esett. A városvezetés javára legyen mondván, nem használták ki a helyzetet, nem vágtak vissza

¹⁹ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 11-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

²⁰ Losonczy Farkas Károly (1820-1901) jogász, városi tisztségviselő, Miskolc polgármestere 1867 és 1878 között.

²¹ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 5-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

²² Fodor Endre szállásmester jelentéséből kiderül, hogy 1872. október 11-től a Párma 24. számú gyalogezredből, minden századból 25-30 ember volt elszállásolva a polgári házaknál. A szállásmester szerint ez nem csupán közegészségi tekintetből jelent problémát, hanem anyagilag is megterhelő a lakosságra nézve. Ezért felkérték a városi tanácsot, hogy amennyiben a kiszállásolt katonákat helyhiány miatt nem lehet elhelyezni a kaszárnyákban, úgy gondoskodjanak újabb helyiségről, ahol ezek a katonák a polgároktól elkülönülten vannak elhelyezve. MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. dec. 31-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

a szorult helyzetben levő katonai vezetésnek, hanem azon voltak, hogy orvosolják a problémát. A polgári kolerakórház esetében is felmerült Veresrák nevű vendéglő jött ezúttal is szóba, mint a katonának megfelelő kórház. Miután az épület a hejőcsabai határban, a város területén kívül feküdt, a vendéglő átengedésének ügyében illetékes hatóságot, a Borsod megyei alispánt keresték meg küldöttség útján.²³ Az alispán azonban nem tudta teljesíteni a város kérését, mivel a Veresrák magántulajdonban volt, így nem intézkedhetett annak átadásáról. Ezért a kolerabizottság megbízta a városi főkapitányt, hogy egyezkedés céljából vegye fel a kapcsolatot a vendéglő tulajdonosával.²⁴ A Veresrák bérlője hajlandó is lett volna átengedni az épületet a katonai kórház céljára, azonban nem ingyen. Nem csupán bérleti díjának megtérítését, hanem kieső bevétele és lakóhelyének elvesztése miatt családjának egy lakást a városban, s öt hónap erejéig havonta 50 forint ellátást kért a városvezetéstől.²⁵ Bár a miskolci képviselő-testület felhatalmazta a kolerabizottságot arra, hogy a vendéglő kibérlése érdekében vegyen fel 2000 forintot, ugyanakkor azt is meghagyták, hogy csak abban az esetben „ha más alkalmas s olcsó helyiség e célra városunkban nem található”.²⁶ Ezért az egyik bizottsági tag indítványára úgy döntöttek, hogy megsemmisítik a polgári lakosság számára kialakított kórház alsó részét, s amennyiben az megfelel, ezt ajánlják fel a katonaság számára, ha úgy hozná a szükség.²⁷ Hozzá is kezdtek hamarjában a helyiség rendbetételéhez, amely 1872. november 30-ra el is készült. A bizottság sokat spórolt e döntésével, mert míg a Veresrák kibérlése legalább 900 forintba került volna, addig ez az átalakítás alig haladta meg a 130 forintot.²⁸

A katonák jelenléte nem csupán a kórház ügyében kívánta meg a városvezetés és a katonai parancsnokság együttműködését. A városnak mint szállásadónak volt a feladata az is, hogy a katonák lakókörülményei járványügyi szempontból is megfelelőek legyenek. Amikor például a katonai ezredorvos arról értesítette a városi hatóságokat, hogy a katonaság által használt öt laktanyában részben nincsenek, részben pedig használhatatlan állapotban vannak az árnyékszékek, az ürgödrök pedig megteltek, a város dolga volt kezelni ezt a problémát. Indítványozták, hogy a kolerabizottság készíttessen 13 darab fedeles hordót úrszékül, amelynek naponkénti kiürítéséről és fertőtlenítéséről azonban az ezredorvos kötelessége lesz gondoskodni. Mivel jól tudták, hogy ez az intézkedés csupán ideiglenesen jelenthet megoldást a helyzetre, kérték a tanácsot, hogy az szólítsa fel a laktanyák épületeinek tulajdonosait,²⁹ hogy építtessenek megfelelő árnyékszékeket a katonák számára.³⁰ A kolerabizottság anyagi helyzetét jól mutatja, hogy az úrszékek gyanánt beszerzendő hordók esetében – spórolás végett – utasították a rendőrfőkapitányt, hogy új hordók vásárlása helyett szerezzen be hét darab petróleumos hordót, s azok kettéfűrészelésére és átalakítására kérje fel a katonai hatóságot.³¹ Hogy az együttműködést megkönnyítsék, meghívták a katonai hatóság által felállított kolerabizottságot a városi kolera-bizottság ülésére.³²

A járványra való felkészülés tehát négy lépésből állt. Először a lakosság tájékoztatását kellett megoldani, hogy mindenkihez eljusson a szakszerű információ a kolera elleni óvintézkedésekről. Másodszor ki kellett tisztítani a várost, amely a vártnál sokkal lassabban ment. Ezt követően elő kellett készíteni egy, a kolera betegek befogadására kész épületet, azaz kijelölni és felszerelni a kolerakórházat. Végül gondoskodni kellett a közrend fenntartásáról, ezt szolgálta a korai záróra, valamint a kedély nyugalmának megtartására szóló intelm is. Nem volt hiába a sietség, ugyanis nem sokkal később a kolera megjelent a városban.

²³ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 12-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

²⁴ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 12-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

²⁵ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 23-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

²⁶ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 23-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

²⁷ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 18-i és 19-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

²⁸ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 30-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

²⁹ A város a katonaság számára városi polgároktól bérelt nagyobb épületeket katonai kaszárnya céljára.

³⁰ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. dec. 4-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

³¹ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. dec. 11-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

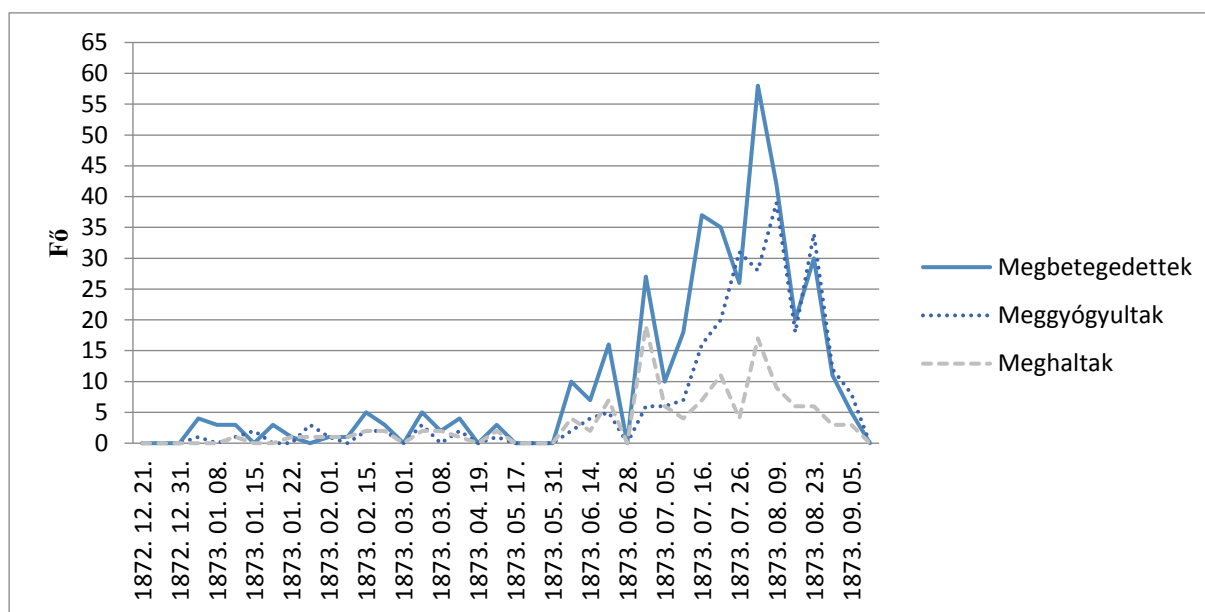
³² MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 30-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

Járvány a városban – az első megbetegedéstől a kolerakórház bezárásáig

1872. november 11-én a reggeli vonattal egy 25 év körüli, „a munkás osztályhoz tartozni látszó” férfi érkezett Pestről a városba. A kolerához hasonló tünetei voltak, ezért bérkocsin azonnal a kolerakórházba szállították. Elmondása szerint előző való napestig még jól érezte magát, majd este Duna-vízét ivott, amitől rögtön rosszul lett. Másnap reggel ilyen állapotban ült vonatra, ahol „a betegség teljes mértékben vett erőt rajta.” Az esetről a polgármester értesítette a belügyminisztert, a kolerabizottság pedig kérte a képviselő-testületet, hogy tiltsák meg a betegek felvételét a pályaudvaron, és szigorúan ellenőrizték őket. November 12-én éjjel 12 órakor a Pestről érkezett férfi meghalt a kolerakórházban. Másnap délelőtti 10 órakor nyolc orvos és a rendőr-alkapitány jelenlétében felboncolták a holttestet. A gyanú beigazolódott, a férfi ázsiai kolerában hunyt el.³³

Hogy mégsem állt a városvezetés egészen készen a kolerára, azt jól mutatja, hogy a férfit hirtelenjében csak rendes áron vásárolt koporsóban tudták eltemetni, mivel az olcsóbb, „közönséges” kórházi koporsókból egy sem állt rendelkezésre. Mintha nem számítottak volna arra, hogy a járványnak halálos áldozatai is lesznek. Ezen eset után a bizottság utasította a városi rendőrfőkapitányt, hogy tartson készleten a kórházi koporsókból, melyek árát 4 forintban határozták meg.³⁴ Innentől kezdve – a belügyminiszteri utasítás szerint – a városi főorvos, dr. Ixel Soma heti rendszerességgel rovatos kimutatást készített a megbetegedettek, meghaltak és felgyógyultak számáról.³⁵ Bár e kimutatások többsége nem került elő eddigi kutatásaink során, azonban a jegyzőkönyvek segítségével, amelyekben szintén rögzítették az említett számokat, rekonstruálható a járvány dinamikája (1. ábra).

1. ábra: A kolerajárvány dinamikája Miskolcon

Forrás: MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. Kolerabizottsági jelentések
A diagram a Szerző szerkesztése

³³ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 13-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

³⁴ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 13-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

³⁵ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 14-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

Másnap újabb megbetegedésről számolt be a főorvos a kolerabizottság előtt: ezúttal is egy, a fővárosból, pontosabban Budáról érkezett embert szállítottak a kolerakórházba. A férfi, egy bizonyos Pfenninger János³⁶ november 12-én jött Miskolcra, hogy segédként dolgozzon Görgei Mihály Palóczy utcabeli asztalosmesternél. A jegyzőkönyv szerint november 13-án este betegedett meg, de hogy a betegséget hol kapta el, arról nem szól a forrás.³⁷ Amennyiben valóban ez a két eset tekinthető a legelső megbetegedéseknek Miskolcon, akkor a járvány terjedésére nézve érdekesnek mondható, hogy bár közelebbi helyekről, például Kassáról is jelezték a kolera megjelenését,³⁸ a városba mégis vonattal, a fővárosból érkezett meg a kór.³⁹ A férfi egyébként pár napon belül felgyógyult, s november 17-én elhagyta a kórházat. A megyei összesítésekből kiderül, hogy nem csupán Miskolcon, hanem Borsod megyében is ez a két fővárosi férfi volt a legelső kolerabeteg.⁴⁰

Miután a kormányzat alapvetően a községekre hárította a járványkezelés költségét, ezért a miskolci városvezetés is megpróbált úgy segíteni magán, ahogyan tudott. Ezért a főorvos indítványára a bizottság elrendelte, hogy az asztalos legényen a „kórházi reáfordított költségek fejében mint kézművesen naponként 50 kr díj hajtassék be rajta.”⁴¹ Pfenninger János november 29-én ki is fizette négy napos kezeléséért a 2 forintot.⁴²

Felismerve a vasúti közlekedésben rejlő veszélyeket, a városvezetés azon volt, hogy amennyire csak lehet, még az állomásnál megállítsa a járványt. Ez azonban nem bizonyult egyszerű feladatnak, mivel a pályaudvar felett nem volt rendelkezési joguk a városatyáknak, lévén hogy az a Magyar Királyi Államvasút tulajdona volt. Az állomásfőnök pedig közölte, hogy nem tud egy külön helyiséget biztosítani a kolera betegek számára, mivel annyira nincs hely, hogy még a vasúti hivatalnokoknak is a városban kell lakásokat bérelniük. A városvezetés így csupán annyit tehetett, hogy megbízta a rendőri közeget a városba érkező kolera betegek ellenőrzésével, akiket azonnal a kolerakórházba kellett szállítaniuk.⁴³ Később maga a Magyar Királyi Államvasutak jelölt ki minden nagyobb állomáson egy helyiséget a betegek részére. Itt azonban csak átmenetileg tartózkodhattak; amilyen gyorsan csak lehetett a helyi kolerakórházba kellett szállítani őket.⁴⁴

Miután a két legelső beteg közül az egyik meghalt, a másik pedig felépült, hosszabb ideig nem történt újabb megbetegedés a borsodi megyeszékhelyen. December közepén szállítottak Liszkáról (Olaszliszka) egy beteget a városi közkórházba, akit aztán átvittek a kolerakórházba, ahol a jegyzőkönyv szerint állapota javulófélben volt.⁴⁵ December 18-án jelentette a főorvos a következő miskolci esetet.⁴⁶

Annak ellenére, hogy egy bő hónap alatt mindössze négy kolera-megbetegedés történt – ráadásul ebből három nem is konkrétan Miskolcon –, az intézkedések sokkal súlyosabb helyzetről tanúskodnak. Vagy csak így próbáltak meg elébe menni az eseményeknek? Indítványozták ugyanis, hogy az orvoshiány meggátlása érdekében a bizottság városnegyedenként gondoskodjon kolera orvosokról. A takarítási munkák is tovább folytatódtak, de némileg nagyobb léptékben, mint korábban. A városi főorvos kezdeményezésére szó esett a Szinva patak medrének kitisztításáról, „mellyben minden tisztátalanság lerakodik”. Ennek érdekében megbízták a rendőrfőkapitányt, hogy a molnárokat kötelezze arra, hogy a zsilipeket hetente egyszer, előre meghatározott időpontban egyszerre húzzák fel. Így a víz

³⁶ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 23-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

³⁷ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 14-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

³⁸ Borsod, 1872. nov. 7.

³⁹ A kolera térbeli terjedése és a közlekedés közötti kapcsolathoz lásd FRISNYÁK 2018.

⁴⁰ Dr. Bódogh Albert Borsod megyei főorvos beszámolója szerint a járvány a következő sorrendben jelent meg a megye egyes településein: Miskolc, Mezőkövesd, Sajószentpéter, Bábolna, Poga, Edelény, Arnót, Szendrő, Sajószöged, Sajóörös, Sajóvamos, Ónod, Szederkény, Tiszakeszi, Ároktő, Belső-Böcs, Szendrőlád, Tiszadorogma, Alsó-Ábrány, Nyomár, Diósgyőri új vasgyár telep. Borsod, 1873. jan. 2. 1.

⁴¹ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 16-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁴² MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. Kivonat Miskolcz város 1872. és 1873ik évi Házipénztári Számadásából a Cholera költségeket illetőleg Hivatalos használatra Tcz. Bibza Dániel mint Küldöttségi Elnök Úrnak

⁴³ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 14-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁴⁴ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 21-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁴⁵ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. dec. 14-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁴⁶ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. dec. 18-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

néhány órán keresztül szabadon folyva képes volt kitisztítani a medert.⁴⁷ A Szinva mellett a város másik vízfolyásának, a Pecének a kitisztítása is felmerült, „melly a közegészségre nevezve [sic!] a szinva folyónál sokkal veszélyesebb.”⁴⁸ A több ágból álló patak azért jelentett nagyobb veszélyt a városlakókra, mert egyrészt a miskolciak előszeretettel használták szemét- és trágyalerakóként – erre utal az elnevezés is –, másrészt pedig mivel ez a patak nem rendelkezett állandó vízforrással, ezért a beszórt szennyező anyag sokszor addig ott állt a mederben, amíg egy nagyobb esőzés el nem mosta. Most azonban ettől nem kellett tartani, a jelentések szerint ugyanis túlságosan is sok csapadék hullott decemberben, ami nem minden esetben kedvezett a takarítási munkálatoknak.⁴⁹ Így tehát elrendelték, hogy a Pece mindkét ágát tisztítsák ki a városi pecérek, a mederparton lévő mindennemű hulladékot pedig hordják a patakba, hogy a víz elszállíthassa azokat. Miután a lerakott szeméthalmok „tulajdonosai” minden bizonnyal a patak mentén élők lehettek, ezért az eltakarítás költségeit rájuk hárították – természetesen arányos kiosztásban.⁵⁰

De nemcsak a köztereket és patakokat kellett megtisztítani a sok szennyből, hanem a városban lévő árnyékszékek rendszeres tisztításáról is gondoskodni kellett. Ez egy új szerepkör volt a városvezetés számára, mivel az árnyékszékek és ürgödrök kiürítése minden valószínűség szerint a háztulajdonosok és lakók feladata volt normális körülmények között.⁵¹ A tisztítást végző városi gyeptesterek ellen azonban több panasz is érkezett. Egyrészt a lakosok kifogásolták, hogy már este 8-kor hozzálátnak a tisztításhoz, „mi által a járó-kelő-közönségre nézve a levegőt élvezhetlenné teszik sőt azt teljesen megromtják, [...]”, másrészt annak ellenére, hogy fedeles hordókat biztosítottak számukra, mégis fedetlen hordókban szállítják az ürületet város szerte. Ezért a kolerabizottság utasította a gyeptestereket, hogy kizárólag fedett hordókban és csak este 10 órán után szállíthatják el az ürületet.⁵²

Közben a legnagyobb problémát az óvintézkedések betartatása jelentette. A kolerabizottság annak érdekében, hogy a járványügyi előírásokat megismertesse és betartassa a városlakókkal, albizottságok létrehozását rendelte el, akiket a város egy-egy szakaszának felügyeletével bíztak meg. Már novemberben világossá vált, hogy az albizottság tagjai kevesen vannak feladataik ellátásához, ráadásul a konkrét feladatkör sem lett még tisztázva. Annak ellenére, hogy a kolerabizottság elnöke, Kotz József ülésről ülésre szorgalmazta az albizottságok megalakulását, a folyamat nagyon lassan haladt. Véleménye szerint ennek hátterében „a bizottság részéről tapasztalt buzgalom és részvéthiány” állhatott, ezért arra kérte a bizottságot, „hogy szigorú rendszabályok, sőt bírságolás által is a tagokat a gyűlésbeni megjelenésre, az albizottság elnökeit s tagjait pedig, a már határozatilag megrendelt kötelességük teljesítésére kötelezze.”⁵³

Bár a következő napokban megalakult a 3., a 6. és a 11. albizottság is, a munkafegyelemmel továbbra is gondok lehettek, mert Kotz december 31-én lemondott rendőri szakosztályi alelnökségéről

⁴⁷ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. dec. 11-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁴⁸ A városi vízhasználatról és a patakok által jelentett veszélyekről lásd Bobovics 2014.

⁴⁹ A folytonos esőzés miatt ugyanis nem tudták eltakarítani a sarat az utcákról, ehelyett az utcák fertőtlenítése mellett döntöttek. A város vizes hordóit megtöltötték vasgálic oldattal, amellyel aztán a veszélyesebb szakaszokat, pl. a búzavásártéri közöket vagy a Pece-part búzatértől a Telegdy-fürdőig tartó szakaszát. MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. dec. 21-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁵⁰ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. dec. 11-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁵¹ A nem háziszemétnak minősülő hulladékok (pl. állati és emberi trágya) eltávolításáról először abban a szabályrendeletben olvashatunk, amely a járvány után, 1874-ben jelent meg. Bár nem egyértelmű a megfogalmazás, hogy a város vagy a háztulajdonos feladata-e ez a munka, mivel azonban az is szerepel benne, hogy amennyiben a szállítás során bepiszkolódna az utca, akkor az „érdeklettek” fizetik annak tisztítását, azt feltételezhetjük, hogy a háztulajdonosok és lakók feladata volt a szállításról gondoskodni. A járvány előtt minden bizonnyal ugyanez lehetett a gyakorlat, mivel nehezen képzelhető, hogy a szabályrendeletben visszalépés történt volna a korábbi eljáráshoz képest. MNL BAZML IV. 1902. 7/1. 13.§, 20-22.§

⁵² MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. dec. 14-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁵³ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. dec. 21-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

és koleraügyi elnökségéről is, eddig elért eredményeinek sikertelenségével indokolva döntését.⁵⁴ Helyét a város egyik főorvosa, Bódogh Albert vette át.⁵⁵ Az albizottságok vontatott megalakulásának hátterében – a kolerabizottság szerint – az a széles körben elterjedt vélekedés is állhatott, miszerint tulajdonképpen nincs is szükség a működésükre, mivel az első néhány nem helybeli betegen kívül több kolera eset nem fordult elő Miskolcon. Járványhelyzet hiányában pedig értelmetlennek látták a lakosok, hogy albizottsági tagként részt vállaljanak a megelőzésben. Ezt a megfelelő kommunikáció hiányából adódó veszélyes tájékoztatatlanságot mindenképpen orvosolni kellett minél hamarabb, ezért a városi főorvos, Ixel Soma javaslatára elrendelték, hogy a kolerabetegekről készített táblás kimutatásokat hetente tegyék közzé a *Borsod. Miskolczi Értesítő* című helyi lapban. A főorvos feladata volt, hogy a kimutatásokat rendszeresen eljuttassa a szerkesztőségbe.⁵⁶

December közepétől, miként említettük, ismét emelkedni kezdett a megbetegedések száma, de csak lassan. December 14. és 21. között hárman kapták el a kórt, akik el is hunytak a betegségben. Ekkor merült fel, hogy a holttesteket jobb lenne a betegektől elkülönítve tárolni, addig, míg a temetésre sor nem kerül. Ezért elhatározták, hogy halottas kamrát készítenek a kolerakórházban.⁵⁷ A következő héten ismét hárman betegedtek meg; közülük egy meghalt, ketten pedig kezelés alatt maradtak.⁵⁸ Ezt újabb három megbetegedés követte az azutáni héten. Láthatjuk, hogy a megbetegedések száma nem volt magas, viszont folyamatossá vált. A járvány kezdetének tekintett november 11-től december 31-ig összesen 14-en kapták el a kolerát (11 férfi, 2 nő, 1 gyerek), akik közül heten vesztették életüket.⁵⁹

Az új évbe átlépve folyamatosan történtek megbetegedések, de ezek mértéke – a heti három-négy eset – nem adott aggodalomra okot. Így amikor felmerült a farsangi bálok megtarthatásának kérdése, a bizottság minden hezitálás nélkül adott rá engedélyt, mert „[m]iután ennek betiltását fontos okok nem akadályozzák, a nyilvános tánczvigalmak engedélyezését bizottságunk nem ellenzi.”⁶⁰ A korábban szóba került kolera orvosok alkalmazását sem tartották egyelőre indokoltnak, mivel eddig csak szórványosan fordult elő a kór a városban. Amíg a kolera járványosan nem lép fel, addig a szegény kolerás betegeket a városi főorvosok feladata volt ellátni.⁶¹ A javuló helyzetet látva a kolerabizottsági ülések számát heti kettőről egy alkalomra (szombat) csökkentették.⁶²

A fellélegzés azonban még korai volt, ugyanis éppen egy hónap múlva, az emelkedő megbetegedéseket látva, ismét hetente kétszer (szerda, szombat) kellett egybegyűlnie a bizottságnak.⁶³ Az elmúlt hetekben szórványosan előforduló megbetegedések téves biztonságérzetbe ringathatták a miskolciakat, akik – a jegyzőkönyvek tanúsága szerint – kevesebb figyelmet fordítottak az előírások betartására. Az óvintézkedések felfrissítése érdekében elrendelte a bizottság, hogy a korábban már kisebb számban (2000 db) kiosztott tájékoztatót újból nyomtassák ki, de ezúttal legalább 3000 példányban, és osszák szét a miskolciak között.⁶⁴ A helyzet fokozódására való tekintettel a kolera orvosok munkába állítása is időszerűvé vált, ezért felhívást tettek közzé a helyi orvosok között az állás betöltésére.⁶⁵ Ezek

⁵⁴ Kotz József felmentését kérő kérelmében így fogalmazott: „Miután azon hat hét alatt, mely idő óta a kolera ügyi bizottság elnökségét viszem – kivéve a nagy nehezen megszerzett kolera kórházat legnagyobb erő megfeszitésem s igyekezésem mellett sem voltam képes semmi más eredményt elérni, s továbbá, miután sem a magyar nyelvet nem bírom eléggé, sem kellő hivatást nem érzek magamban, a kolera ügyi bizottság elnökségének kellő betöltésére [...]” MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. Kotz József kérvénye a képviselői közgyűléshez. 1872. dec. 22.

⁵⁵ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. dec. 31-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁵⁶ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. dec. 31-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁵⁷ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. dec. 21-i kolerabizottsági jegyzőkönyv. A kamrát később Beller József apát-plébános kérésére eltávolították, hogy az 1873. május 4-i búcsúra érkezőket ne zavarja a látvány. A halottas kamrát végül egy közeli temetőben állították fel. MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. ápr. 27-i és júl. 5-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁵⁸ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. dec. 28-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁵⁹ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. dec. 31-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁶⁰ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. jan. 8-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁶¹ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. jan. 15-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁶² MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. febr. 1-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁶³ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. márc. 1-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁶⁴ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. márc. 8-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁶⁵ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. márc. 8-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

az intézkedések arról vallanak, hogy a bizottság mindent megtett annak érdekében, hogy a járványt felkészülten várhassa, még mielőtt az valóban intenzívvé vált volna.

A járvány ideje alatt kiemelt figyelmet fordítottak a legszegényebbek megfelelő ellátására. Amellett, hogy ingyen járt nekik a fertőtlenítőszerként használt vasgálic⁶⁶ és az orvosi ellátás, az egyik ülés alkalmával indítványozták, hogy a meztelen és biztos tartózkodási hely nélküli csavargók védelmére – tél lévén – fűtsék be az ápolda egyik szobáját, ahová a rendőrség felügyelete mellett fogadják be ezeket a „lakhely nélküli mezteleneket”.⁶⁷ Nem tudni pontosan, hogy itt ténylegesen ruha nélküli emberekről volt-e szó, vagy a „meztelen” kifejezés csupán nincstelenségükre utalt volna. Mindenesetre a városi főorvos is szóvá tette, hogy a kórházba sokszor meztelen és „féreggel telt” betegeket szállítanak be, ezért a kolerabizottságtól kórházi ruhákat kért.⁶⁸ A városi közkórház igazgatója, dr. Popper Péter pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy a városi közkórházból a kolerakórházba a betegek gyakran a puszta szekér aljában, s csaknem egészen meztelenül szállíttatnak el. Ezért a bizottság elrendelte, hogy a város szekerei közül legalább egyet tegyenek komfortosabbá: helyezzenek bele szalmaszakot, tetejére pedig gyékényernyő kerüljön a belátás meggátolása végett.⁶⁹

A legnehezebb időszakban, amikor az inség „városunk lakosainak valódi szegényei között már csaknem az éhhalálig fokozódott; s mely nyomor, az eddigi tapasztalatok szerint fő tényezője egyszerűen a cholera kór terjedésének is”, ingyenes naponkénti levesosztással kívánták a legszegényebbeket megsegíteni. Ám azok – talán büszkeségből, talán a fertőzéstől való félelmükben – visszautasították ezt a segítséget. A feladattal megbízott Ixel Soma kudarcának indoklásául a következőt jelentette: „mert az a nép ellenszenvével találkozott, s annak elfogadását határozottan megtagadták, ez ügyben további intézkedés lehetetlenné vált.” Mindössze három szegény gyermek részesült a jótéteményben.⁷⁰

Sajnos, ebben az izgalmas időszakban ponton közel két hónapig nem tudjuk pontosan követni az eseményeket, mert a március 8-án kelt jegyzőkönyv után a következő csak április 27-éről maradt fenn. Csupán Ixel Soma későbbi, visszatekintő jelentéséből tudjuk, hogy április közepére valamennyi kolera beteg felgyógyult, április 26. és május 10. között pedig nem történt újabb megbetegedés. Ezek szerint a járvány ismét egy lassuló szakaszba került. Betegek hiányában a kolerakórházi ápolók bérét is felfüggesztették.⁷¹

Nemsokára azonban kiderült, hogy ezúttal is elhamarkodott volt az öröm, ugyanis május 24. és május 31. között, azaz mindössze nyolc nap alatt 15-tel nőtt a betegek száma. A hőmérő higganyszálával együtt a betegek száma is egyre magasabbra szökött hétről hétre. Ebben a miskolci járvány az általánosan megfigyelt tapasztalathoz igazodott, miszerint a meleg idő hatására ugrásszerűen növekszik a betegek száma is. Miután június 25-ig 28 beteggel szaporodott a kolerások száma, elérkezettnek látták az időt a kolera orvosok munkába állítására. Az állásra összesen heten jelentkeztek, közülük kettőt választottak ki sorsolás útján, Réczey Zsigmondot és Friedman Bernátot.⁷² A kolera orvosok a miniszteri határozat által megszabott napi 5 forintos bér fejében kötelesek voltak naponta kétszer (délelőtt és délután) megjelenni a kerületükben⁷³ függetlenül attól, hogy jelentettek-e be kolera esetet vagy sem. Továbbá a járvány ideje alatt a városban kellett tartózkodniuk, a kolerásokat díj nélkül ellátniuk, és szigorúan felügyelni a fertőtlenítésre. Munkájukhoz állandó fogatot biztosítottak számukra.⁷⁴

A járványadatok rosszabbodásával a bizottság tömeges rendezvényekhez való hozzáállása is gyökeresen megváltozott. Míg januárban engedélyezték a farsangi mulatságokat, addig júniusban

⁶⁶ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. nov. 1-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁶⁷ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. dec. 31-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁶⁸ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1872. dec. 31-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁶⁹ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. jan. 4-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁷⁰ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. márc. 8-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁷¹ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. máj. 10-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁷² MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. jún. 28-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁷³ A várost két szakaszra osztották a Diósgyőr-Zsolcai országút mentén, amelyen a két orvos osztozott. MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. jún. 25-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁷⁴ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. jún. 25-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

már minden nagyobb csoportosulást elleneztek, köztük a Bergher-féle „szellemi színházat” is, ahol két órán keresztül lettek volna összezsúfolva a látogatók a nagy melegben. A bizottság utasítására két napon belül be is szüntették a színházi előadásokat.⁷⁵ Az erélyesebb fellépésre a lanyhuló hatósági munkafegyelem miatt is szükség lehetett, amint azt az alábbi jegyzőkönyvi bejegyzés is tanúsítja: „Dr. Kaczánder Áron bizottsági tag fájdalmasan emlékszik meg arról, hogy a cholera elleni óvintézkedések tekintetéből hozott határozataink, melyek a járvány kezdetén, s kisebb mérvbeni fellépésekor megtartattak, illetőleg végrehajtottak, azok most a járvány sokkal nagyobb fokú fellépésénél, ide értve a nyilvános mulattságokat, korcsma s vendéglők egész éjen át nyitva tartását s a. t. b. egészen figyelmen kívül hagyatnak a rendőrség által, kér e tekintetben szigorú intézkedést.”⁷⁶ A rendőri közegek együtt nem működésére más esetben is volt példa, ami csak tovább nehezítette a kolerabizottság egyébként sem egyszerű munkáját.⁷⁷ Mindazonáltal a bizottság álláspontja a tömegrendezvényekkel szemben nem volt minden esetben következetes. Amikor például Károlyi Lajos, egy nyíregyházi színiigazgató fordult a miskolci színházban néhány előadás megtartására vonatkozó kérelmével a képviselőtestülethez, akkor a bizottság egészen másképp vélekedett a dologról:

*A bizottság – nem látván azonosságot e kérelem és a felhozott Berghser-féle színház bezáratási indoka között, – miután a színház helyiség elég tág anyira, hogy a jelen viszonyok között – nézetünk szerint – oda nem valami nagy számmal igyekezendőket kényelmesen befogadja, s így a tiszta s élvezhető léget eléggé biztosítja; s minthogy ezen előadások a hűs lég beálltával, csak is este legfőleg 2 óra hosszáig tarthatnak; s így a cholerajárvány terjedésére épen semmi befolyással nem lehetnek; s végre azon okból, hogy a közönség – mely a bizottságnak a cholera ügyében eddig tett s mindig megszorító intézkedéseiben a vész mindinkább növekedő nagyságát látta – ezen intézkedés által kedély hangulatában némileg megnyugtatra legyen, – 6 vagy 8 előadás rendezhetését ezennel megengedi, s felhívja rendőrkapitány urat, hogy ezen határozatunkról fentnevezett színiigazgatót értesítse.*⁷⁸

Mint a köztisztaságra vonatkozó valamennyi intézkedésben, úgy ebben is az a korabeli vélekedés bújta meg, hogy a kolerát elsősorban a fertőző kigőzölgések, a miazmás, rossz levegő terjeszti. Ezért ha biztosítható a kellő mennyiségű tiszta levegőhöz való jutás, akkor nincs ok a félelemre. Ráadásul a vidám műsorok némileg oldják a lakosok rossz kedélyét, amit – legalábbis a „Népszerű oktatás” szerint – szintén a betegségre hajlamosító tényezők között tartottak számon. Az, hogy az előadások közben érintkezés útján is megfertőződhetnek a nézők, fel sem merült.

Bár az intézkedések egy része a hiányos kóroktani ismeretek miatt – amiért nem okolhatjuk a bizottság tagjait – nemhogy akadályozta volna, hanem éppenséggel segítette a kór terjedését, a rendelkezések többsége azonban elébe kívánt menni a nagyobb bajnak. Például amikor már eléggé aggasztóak voltak a számadatok, de még nem érték el a járvány csúcspontját, kilátásba helyeztek több olyan intézkedést is, amely a súlyosabb helyzet kezelését volt hivatott megoldani. Így július elején határozatilag kimondták, hogy ha a kolera esetek az eddigieknél is nagyobb számban jelentkeznének, már a következő ülés alkalmával intézkedni fognak a kolera orvosok számának megemeléséről.⁷⁹ Néhány nappal később pedig azzal a kéréssel keresték meg a katonai állomásparancsnokságot, hogy amennyiben tovább nő a betegek száma, és nem lesz elegendő a kolerakórház épülete, akkor hajlandóak lennének-e ugyanennek az épületnek a katonai kórházul berendezett helyisége alsó részét átengedni a polgári betegek részére?⁸⁰

⁷⁵ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. jún. 25-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁷⁶ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. jún. 28-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁷⁷ A bizottságnak több ízben is – főleg az utcák tisztítása kapcsán – a tanácshoz kellett fordulnia, hogy szólítsa fel a rendőri közegeket a bizottság által hozott határozatok végrehajtására, mert erre a bizottságnak nem volt jogköre. MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. jún. 25-i és aug. 20-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁷⁸ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. júl. 9-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁷⁹ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. júl. 5-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁸⁰ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. júl. 9-i kolerabizottsági jegyzőkönyv. A katonai parancsnokság késnek mutatkozott eleget tenni a város kérelmének, és a hat ágyval felszerelt katonai kolera kórházat díj nélkül átengedte a polgári lakosság részére, ha a járvány növekedésnek indulna. MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. júl. 19-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

Miután július 5. és 12. között 72-vel nőtt a kolerások száma,⁸¹ a meglévő kettő mellé még négy kolera orvost választottak a korábbi jelentkezők közül.⁸² A nyár közepére érve a következő két hétben a megbetegedések is elérték a csúcspontot, amikor előbb 141, majd 143 beteggel gyarapodott a kolerások száma egy-egy hét alatt.⁸³ Bár az új megbetegedések mennyisége rémisztő volt, a halálesetek jelentősen elmaradtak ettől: „mindössze” 85-en veszítették életüket a két hét alatt. Ez a megbetegedettek 29%-át jelenti, amely jelentősen elmaradt más települések arányaitól.

Bármennyire kedvező képet is mutattak a számok, a rendszeres, napi szintű temetések lelkiileg komoly terhet jelentettek a városban élők számára. A bizottság azon a véleményen volt, hogy a halottaknak szóló harangozások „a nép kedélyét lehangolják s ez félelmet költ, mely körülmény járványos időben a közegészségre károsan hat”.⁸⁴ Ezért felkérték a felekezetek lelkészeit, hogy szüntessék be a harangozást, és ahelyett, hogy minden egyes halottért külön-külön kongatnák meg a harangokat, valamennyi felekezet összes halottja részére déli 12 órától 1 óráig húzassák azokat.⁸⁵ Azonban – miként arról az evangélikus felekezet lelkésze levelében tájékoztatta a bizottságot – a lelkészek saját hatáskörben nem voltak jogosultak ebben a kérdésben dönteni, hanem csak a helyi egyházak tanácsai teheték meg azt. Így hát a bizottság az egyházi tanácsokhoz fordult a kéréssel, amely révén nemcsak a harangozásokat, hanem a temetéseket is a nap egy adott időszakához kívánta kötni.⁸⁶

Az evangélikus lelkész szerint viszont a harangozásnál sokkal nagyobb problémák is adódnak, amelyeket mihamarabb orvosolni kellene. Ilyen például az, hogy nem ellenőrzik a fertőtlenítést, a jó és rossz gyümölcsöket is szabadon adják-veszik, a holttestek akár 48 órán keresztül is temetetlenül vannak, s ha el is temetik őket, akkor ezt a legnagyobb melegben, nagy tömeg által kísérve teszik. A frissen hantolt sírokat ugyanúgy kinyitják, mint a régieket, s a halotti torokat is megtartják a járvány ellenére. Mindezek miatt arra kérte levelében a bizottságot, hogy szigorúbban ügyeljenek a fertőtlenítésre, a gyümölcsök árulását pedig tiltsák be. Ami pedig a temetéseket illeti, a sírokat jobb lenne előre megáztatni, hogy a halottakat 24 órán belül, teljes csendben, reggel 6 óra tájban eltemethessék. A holtakat ne kísérjék tömegével utolsó útjukra, a halotti torokat pedig ne engedélyezzék.⁸⁷

Hogy a lelkész által javaslatba hozott intézkedéseknek volt-e köszönhető a megbetegedések alakulásának kedvező irányváltása, nem tudni, mindenesetre július végétől Ixel Soma városi főorvos hétről hétre csökkenő adatokról számolt be a bizottság előtt: „a vész nagysága jóval csökkent, elanyira, hogy ha a hirtelen beállott kedvező halálozási arány továbbra is így marad, a járvány végmegszűnését is remélhetjük.” – jelentette ki derűlátóan.⁸⁸ A javuló viszonyokra reagálva dr. Krausz Mór koleraorvos – hogy megkímélje a városi pénztárt a kiadásoktól – le is mondott hamarjában állásáról. Ugyanakkor kijelentette, hogy a szegény betegeket továbbra is kész ellátni.⁸⁹ Az ülésen a bizakodóbbak részéről az is felmerült, hogy talán csökkenteni lehetne a koleraorvosok számát az eredeti kettőre. Ezt azonban a többség még korainak tartotta, mondván, lehet, hogy csak átmeneti a számokban mutatkozó apadás. A következő heti adatok azonban megerősíteni látszottak a tendenciát, ugyanis a főorvos szerint nemcsak hogy nem nagyobbodott a járvány, hanem a halálos áldozatok száma is közel a felére csökkent. Ez már elegendő érvnek bizonyult ahhoz, hogy a kolera orvosok számát négyről kettőre csökkentsék.⁹⁰

Némileg furcsa helyzetet teremtett, hogy belügyminiszteri rendeletre akkor neveztek ki a megye területére miniszteri biztost, amikor már a járványhelyzet nehezebb szakaszán túl voltak – legálábbis ami Miskolcot illeti.

⁸¹ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. júl. 12-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁸² MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. júl. 14-i kolerabizottsági jegyzőkönyv. A megválasztott négy orvos közül ketten visszamondták kinevezésüket, helyükre azonban nem választottak újakat, mivel elegendőnek vélték, ha négyen állnak munkába. MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. júl. 16-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁸³ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. júl. 16-i, júl. 19-i és júl. 26-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁸⁴ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. júl. 5-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁸⁵ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. júl. 5-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁸⁶ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. júl. 12-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁸⁷ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. júl. 12-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁸⁸ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. júl. 30-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁸⁹ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. júl. 30-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁹⁰ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. aug. 2-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

A cholérának utóbbi időben észlelt nagyobb mérvű terjedése folytán szükségének láttam oly vidékekre melyekben nagyobb fokú megbetegülések és jelentékenyebb halálozás mutatkozik miniszteri biztosokat kiküldeni, kiknek feladata lesz, azon helyeket, melyekben a járvány [sic!] nagyobb mérvben felmerült beutazni magoknak a fenálló cholera utasításban elősorolt hatósági óv és gyógyintézkedések miképpeni foganatosításáról meggyőződést szereznek, a talált hiányokat az illető törvényhatóságnak és egyidejűleg a főispánnak tudomására juttatni s az ezek által elrendelendő intézkedéseket megfigyelni, hapedig a hiányok ez úton sem távolíthatnának el, ezen körülményt közvetlenül nekem táviratilag feljelenteni.

– olvashatjuk a miniszteri biztos feladatkörét a rendeletben.⁹¹ A biztos ezek szerint egy, a kormánynak közvetlenül felelős tisztviselő volt, kinek feladata a hatóságok munkájának ellenőrzésére koncentrált. Ennek ellenére a miskolci kolerabizottság örömmel fogadta dr. Popper Józsefet, Borsod vármegye miniszteri biztosát, aki egyébként a helyi közkórház igazgató főorvosa is volt egyben. Popper azzal kívánta érvényesíteni ellenőrzési jogát Miskolc városára nézve, hogy bekérte a kolerajárvány állását mutató adatokat, valamint kijelentette, hogy részt kíván venni a bizottság tanácskozásain.⁹² Mindkét intézkedése merőben formainak mondható, hiszen mint a kolerabizottság tagja kötelező érvénnyel vett részt az üléseken, s az ezeken alkalomról alkalomra elhangzó adatokhoz is szabad hozzáférése volt.

Jóllehet az eddigi intézkedések alapján egy meglehetősen határozott és erélyes kolerabizottság képe rajzolódik ki előttünk, amely nemhogy minden történésre adekvát választ tudott adni, de még arra is képes volt, hogy elébe menjen a váratlan eseményeknek. Ugyanakkor egy egészen apró zavar révén megmutatkozott, hogy ez a határozottnak látszó imázs valójában mennyire bizonytalan. Történt ugyanis, hogy a kolera adatokat közlétező főorvos, Ixel Soma megbetegedett, s emiatt egy hétig bizonytalanságban maradtak a kolerabizottság tagjai a járvány állását illetően. Kacander Áron, az egyik bizottsági tag, éppen e bizonytalanság miatt indítványozta a kolera orvosok visszaállítását, továbbá azt is felvetette, hogy a megyék példájára érdemes lenne „bejáró közegeket” munkába állítani, akik a rájuk bízott utcákban naponta többször megjelenve minden házba betekintvén jelentenék a körzet kolera orvosának a betegeket, ügyelnének a fertőtlenítésre, valamint arra, hogy a szakaszból eltemetendőik számára kiásott sír elérje-e a hét láb mélységet. Mivel a kolera orvosok újra munkába állítása jelentős költséggel járt volna, ezért úgy határoztak, hogy megvárják a főorvos felépülését, és csak akkor – a számadatok fényében – hoznak erről döntést. Ami viszont a bejáró közegeket illeti – kiknek a bére mindössze napi 1 forintot tett ki –, elrendelték felfogadásukat a város négy szakaszában (szakaszonként kettőt-kettőt), különös figyelemmel a külvárosi részekre.⁹³

Szerencsére a következő alkalommal a betegségéből felgyógyult városi főorvos kedvező hírekkel szolgálhatott, hiszen annak ellenére, hogy azért még jelentősnek volt mondható az új esetek száma, mégis csökkenő tendenciát mutatott. Ráadásul külön kiemelte Ixel, hogy a halálozási arány ilyen jó még sose volt, ami nemcsak az elmúlt hétre érvényes megállapítás, hanem a teljes járványra. Hiszen míg más városokban az 50, 60, 70%-ot is elérte a halálozás, addig Miskolcon alig üti meg a 40%-ot.⁹⁴

A bizakodásra okot adó adatok fényében fel is merült, hogy talán az ipariskola megkezdhetné tanfolyamát, ám ezt az indítványt részben óvatosságból, hiszen még nem ért véget ténylegesen a járvány, részben pedig a nagy meleg miatt nem tartották elfogadhatónak. Augusztus 18. helyett így szeptember 1-jét véleményezte a bizottság, amennyiben addigra megszűnik a járvány.⁹⁵ Volt olyan kolera orvos is, aki feleslegesnek tartotta mind a koleraorvosi, mind pedig a bejárói állást, ezért felvetette azok megszüntetését, hogy ne terheljék ezek a kiadások tovább a városi pénztárt. Bár óvatosságból egyelőre meghagyták a koleraorvosi pozíciót, a bejárókat feleslegesnek tartották, így megszüntették ezt az állást.⁹⁶ Mikor azonban augusztus 23-án dr. Freidman Bernát kolera orvos beadta lemondását a helyzet javulására hivatkozva, a koleraorvosi pozíciót is végleg beszüntették.⁹⁷

⁹¹ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. aug. 6-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁹² MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. aug. 9-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁹³ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. aug. 6-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁹⁴ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. aug. 9-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁹⁵ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. aug. 9-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁹⁶ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. aug. 16-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁹⁷ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. aug. 23-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

A hetek óta csökkenő számok szeptember 13-án érték el mélypontjukat, innentől kezdve nem történt újabb megbetegedés, tehát a járvány véget ért Miskolcon. Október 3-án megnyugodva jelentette ki a városi főorvos: szeptember 13-tól „egy cholera eset sem adta elő magát s a cholera kórház is üres.”⁹⁸ Úgy tűnik azonban, hogy a járvány ténylegesen egy hónappal később, október 12-én szűnt meg, legalábbis ez áll a következő év eleji tisztí főorvosi beszámolójában.⁹⁹ Ez alapján a következőképpen állapítható meg a kolerajárvány statisztikája:

1. sz. táblázat
**A kolerajárvány alatt (1872. nov. 11. és 1873. okt. 12. között)
megbetegedettek, felgyógyultak és meghaltak száma Miskolcon (fő)**

	<i>férfi</i>	<i>nő</i>	<i>gyermek</i>	<i>összesen</i>
megbetegedett	431	366	129	923
felgyógyult	281	233	62	576
meghalt	155	134	61	350 ¹⁰⁰

Forrás: Dr. Ixel Soma városi főorvos évi jelentése az 1873-ik évről. Borsod, 1874. jan. 29. 2.

A főorvos jelentéséből az is kiderül, hogy a kolerakórházban 188 beteget kezeltek, akiknek mindössze 26%-a (49 fő) volt helybeli annak ellenére, hogy kinevezése után a kormánybiztos határozottan arra kérte az alispánt, adja utasításba, hogy a megyéből máshonnan érkezők térjenek vissza községükbe kezeltetni magukat.¹⁰¹ A nem helybeliek 34%-a pedig egyenesen nem is magyarországi lakos volt.¹⁰² Az azonban érdekes, hogy a nem helybeli, de „magyarhoni”-ak közül mindössze 32 fő származott a megyéből, azaz Popper József kérése valamennyire elérte célját. Részletes kimutatás hiányában csupán feltételezhetjük, hogy ezek egy részét azok az emberek teheték ki, akik a vasúti utazásuk alkalmával lettek rosszul, hiszen őket – a belügyminiszeri rendelet értelmében – azon az állomáshelyen kellett ellátni, ahol állandó orvos is volt. Ilyen település viszont csak három volt Borsod megyében: Sajószentpéter, Mezőkövesd és Miskolc.¹⁰³

A jelentésből még azt is megtudhatjuk, hogy a „városban kezelték” jobb volt a halálozási arány, mint a kórházban ápoltak esetében, a megbetegedetteknek „csupán” 34%-a halt meg a kórházi 54%-kal szemben. Hogy pontosan mit is jelent a városban való kezelés, nem egyértelmű. Mert egyrészt jelentheti a városi kórházat is annak ellenére, hogy hivatalos utasítás szerint ott nem kezelhettek kolerásokat, mert azokat azonnal a kolerakórházba kellett szállítaniuk. Másrészt viszont az otthonukban kezelt betegekre is érthette ezt a kifejezést a főorvos. Részemről ez utóbbit tartom valószínűbbnek, de az első lehetőséget se zárnam ki teljesen. Az utóbbi mellett szólhat maga az arányszám is, hiszen ott, más betegektől elkülönítve nagyobb esélye lehetett a betegnek a felgyógyulásra, mint egy zsúfolt kórházban. A főorvos mindenesetre a kórház rosszabb statisztikáját az odaszállított betegek állapotával magyarázta, „mivel oda a legsóbb és legelhagyatottabb néposztályból kerültek a betegek, kiknek némely része (szám szerint 12) mint haldokló, kettő pedig mint hulla hozatott be.”¹⁰⁴

A főorvos összegző megállapításai alapján elmondható, hogy a járvány leginkább a város zsúfoltabb városrészeiben jelentkezett, ahol „a házak aránylag az abban lakók számához felette kicsinyek, alacsonyok, rosz vagy éppen semmi szellőztetéssel el nem látvák.” Emellett főként azok betegedtek meg, akik egyébként is nehezen emészthető ételeket fogyasztottak, vagy túl sok alkoholt ittak, vagy

⁹⁸ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. okt. 2-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

⁹⁹ *Borsod*, 1874. jan. 22. 2; 1874. jan. 29. 3.

¹⁰⁰ Holopcev Péter halotti anyakönyveken alapuló kutatása szerint 379-en haltak meg kolerában Miskolcon. HOLOPCEV 1997:29.

¹⁰¹ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. aug. 9-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

¹⁰² Bár az 1872/73. évi kolera alkalmával kevésbé próbálták, illetve tudták akadályozni a Monarchián belüli lakosságmozgást, a vásárok elmaradása miatt a jelentésben szereplő „idegenek” feltehetőleg sokkal inkább a városban állomásozó katonák, mintsem a Miskolcra érkező kereskedők, iparosok közül kerülhettek ki.

¹⁰³ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. jan. 22-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

¹⁰⁴ *Borsod*, 1874. jan. 29. 2.

akik esetleg korábban is hajlamosabbak voltak a hasmenésre. A melegben a legpiszkosabb vízzel is szomjukat oltó, nehéz fizikai munkát végzők közül is sokan kapták el a betegséget, de azok is könnyebben fertőződtek meg, akik betegápolás közben érintkeztek a kolerás beteg ürülékével. Végezetül a lakosok járvánnyal szembeni magatartásáról is képet kapunk a főorvos összefoglalójából:

*Örvendetes jelenségnek vala tekinthető azon körülmény, hogy a nép műveletlen rétegeiben is csak igen ritkán találkozott ember, ki az orvos jóakaró tanácsára nem hajlott volna, vagy a neki nyújtott orvosságot, mint azt a multban igen sok ízben láttuk – visszautasította volna. Ellenben szomorúan kelle tapasztalnom, hogy a fertőztelenítés egyedüli hasznát minden felvilágosítás dacára sokan a város lakosai között be nem látták, s azt éppen nem vagy csak hiányosan teljesítették.*¹⁰⁵

1873 októberében Beller József apát-plébános levélben kérte a kolerakórházként használt borház kiürítését és visszaadását.¹⁰⁶ A bizottság halás szívvvel mondott köszönetet az apátnak, aki a jegyzőkönyv tanúsága szerint a legnagyobb szükségben sietett a város segítségére.

*És midőn ezen hódolatunkat jegyzőkönyvünkben megörökíteni elhatároztunk, azon a nemes tett nagyságához képest csak nagyon gyenge méltánylás elve vezérelt, hogy az utókor, ha majdan a poros akták közt a múlt képein szemlélődve; ezen, az anyi [sic!] fajdalmat [sic!] és keserves inséget maga után hagyott 1872/73iki cholerajárvány duhögését [sic!] előtűntető s a jelen év történetét gyászos betűkkel megjelölt irományok lapjait felveti, hadd lássa tündökölni ott annak nevét, ki a legnagyobb veszély idején nemes keblének s áldozatkészségének ily fényes tanújelét adni elég nagylelkű volt!*¹⁰⁷

Ezek után nem maradt hátra más, mint a képviselő-testület elé benyújtani a kolerabizottság működését dokumentáló jegyzőkönyveket, mind a 69 darabot, átadni a kolerakórház felszerelését a városnak, valamint elszámolni a bevételekkel és kiadásokkal. A számvizsgáló szerint a bizottság által különféle címeken kifizetett összegek¹⁰⁸ 4138 forintot és 34 krajcárt tettek ki, míg a bevétel mindössze 13 forint 22 krajcár volt.¹⁰⁹ Mivel ez utóbbiak szemlátomást messze elmaradtak a kiadásoktól, Ixel Soma kezdeményezésére a bizottság úgy határozott, hogy a tehetősebb felgyógyult betegektől megpróbálják utólag behajtani a kórházi kezelés költségeit.¹¹⁰ Hogy ez mennyi sikerrel járt végül, azt végső kimutatás hiányában nem tudhatjuk. Ezt követően „[...] a bizottság az összeható [?] működés sikerének örömezetéből kifolyó kölcsnös szeretet nyilvánulása közben szét oszlott!”¹¹¹

Kolera özvegyek és árvák

A közel egy évig tartó járvány alatt 350-en hunytak el kolerában Miskolcon. A halottakról, de a megbetegedettekről sem maradt fenn olyan kimutatás, amely alapján részletesebb társadalomtörténeti elemzést végezhetnénk. Jóllehet az anyakönyvek segítségével számos érdekes információ megtudható lenne legalább az elhunytakról, de egy ilyen, alapos utánajárást igénylő kutatás meghaladná jelen tanulmány kereteit. Ugyanakkor nem zárkózunk el ennek jövőbeli megvalósításától. Most azonban inkább arra vállalkozunk, hogy a halottak helyett a túlélőkre koncentálva bemutassuk azokat, akik a járvány végére özvegyen vagy árván maradtak. Ehhez a városi tanács iratai között lévő, a rászorultak segélyezését rögzítő dokumentumokat használtuk fel.

¹⁰⁵ Borsod, 1874. jan. 29. 2.

¹⁰⁶ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. nov. 24-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

¹⁰⁷ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. okt. 3-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

¹⁰⁸ A bizottság, pontosabban a város házi pénztárából kerültek kifizetésre a fertőtlenítő és gyógyszerek, az orvosi és ápolói napidíjak, a fuvardíjak, a kórház berendezési tárgyai, a koporsók és temetési költségek (pl. sírásás), a hirdetémények nyomdaköltségei stb.

¹⁰⁹ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. nov. 24-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

¹¹⁰ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. nov. 24-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

¹¹¹ MNL BAZML IV. 1902. c. 314/1873. 1873. nov. 24-i kolerabizottsági jegyzőkönyv

Az összesített kimutatás szerint 29 esetben történt segélyezés árvák és/vagy özvegyek javára. Azért használjuk az eset megnevezést, mert nem személyenként vezették ezt a nyilvántartást, hanem tulajdonképpen családonként. Ez abban az esetben is igaz, amikor a szülők elhunytak a kolerában, s csupán a gyerekek kapták meg az anyagi támogatást. Ha a kolera által megbetegítettek számához viszonyítjuk a segélyezettek körét, akkor egészen elenyészőnek találhatjuk. Miden bizonnyal 29-nél több család szorult volna rá némi pénzbeli támogatásra, hiszen ha csak a halottak számát nézzük, biztosak lehetünk benne, hogy ennél több családban hunyt el vagy az egyik, vagy mindkét szülő. A segélyezettek alacsony száma tehát nem valószínű, hogy a rászorultak alacsony arányával magyarázható, sokkal inkább a városi pénztár ürességével. Az előzőekben láthattuk, hogy a kolerabizottság elenyésző bevételhez „jutott” a járvány ideje alatt, ebből nehéz lett volna fedezni egy kiterjedtebb segélyezési akciót. Az iratokból nem derül ki, hogy létezett-e a járvány kezelését biztosító pénztártól független segélypénztár, amely fedezhette volna az ilyen típusú kiadásokat. A segélyezési iratok között viszont található egy feljegyzés, amely szerint a „cholera pénztár” állása 1873. december 5-én a következőképpen nézett ki:

*Mai napig a pénztárba befolyt 1471 ft 85 kr
Az előbbi és mostani kiosztás összege 1175 ft 20 kr
Maradt még a pénztárban 296 ft 65 kr¹¹²*

Ebből az összegből csak a leginkább rászorultak részesülhettek. Bár a kritériumokról nem maradt fenn forrás, a segélyezettek köréből látszik, hogy elsősorban a kettő vagy több kiskorú gyermeket nevelő, családfenntartó nélkül maradt özvegy nők részesültek a pénzből, akiknek csekély vagy semmi vagyonuk nem volt. Özvegy férfiak sokkalta kisebb arányban kaptak segélyt, ami csak részben magyarázható azal, hogy a kolerában nagyobb számban hunytak el férfiak, mint nők. Inkább azért tartották kevésbé segélyezendőknéket őket, mert könnyebben tudtak olyan álláshoz jutni, amellyel eltarthatták anyá nélkül maradt árváikat. A segélyezettek harmadik kategóriájába az anyá és apa nélkül maradt árvák tartoztak, akiket valamelyik rokon vagy szomszéd vett magához ideiglenes vagy állandó jelleggel. Érdekes módon – a várttal ellentétben – mintha velük törődtek volna a legkevésbé. A kimutatásban még sorszámot sem kaptak, az csak az özvegy nőknek és férfiaknak járt. A továbbiakban néhány segélyezett özvegyet és árvát mutatunk be a teljesség igénye nélkül annak érdekében, hogy a számadatok és intézkedések hátterében meglássuk azokat, akik mindezt átérték.

Itt van mindjárt Grenyo Mártonné Alexy Mária, akinek férje 1873. június 24-én halt meg. Hat gyermek maradt árván utána. Pontosabban szólva hat kiskorú gyermek, merthogy Alexy Mária segélyért folyamodó kérvényében arról írt, hogy valójában ennél több gyermek édesanyja. Bár a kimutatás szerint volt némi vagyona (egy kis háza és némi parlagon heverő szőlője), ez kevés volt a megélhetésükre.

Elbetegesedett özvegy nő ki 13. szülő gyermeknek anyja valék ez ünséges üdökre hat kenyér kereset nélkül levő árvaimmal majd a' kétségbe esésig küzdünk, öt fiu, és egy leány,¹¹³ kik kesergik vélem együtt édes atjokat, elhagyva kedves nejét 's hat neveletlen gyermekeit a' sirölébe szált; nyomort, küzdelmet hagyva maga után. [...] Hová menjek most én, mint szegény özvegy nő hat aprós árvaimmal a' fájdalom kenyerét enni.

Hasonló helyzetben volt Barna Dánielné, akinek férje szintén 1873 júniusában hunyt el. Öt gyermeke közül egy meghalt, de még így is maradt négy, akiket el kellett tartania. Közülük a legkisebb csupán 1,5 éves volt.¹¹⁴ „Miután ennyi neveletlen gyermekek közül csak ritkán mehetek dologra, mely által kenyereket meg kereshetném[?] kereset hiányába pedig magammal együtt éhséget szenvedünk” – írta kérelmében.¹¹⁵

¹¹² MNL BAZML IV. 1905. b. 917/1873

¹¹³ Grenyo József 16, Grenyo Emma 9, Grenyo Bertalan 7, Grenyo Márton 4, Grenyo János 2, Grenyo Gyula fél éves volt.

¹¹⁴ Barna Gyula 14, Barna Rozália 8, Barna Dániel 2 és ¾, Mária 1,5 éves volt. MNL BAZML IV. 1905. b. 917/1873. Barna Dánielné kérvénye (1874. nov. 11.)

¹¹⁵ MNL BAZML IV. 1905. b. 917/1873. Barna Dánielné kérelme (1874. nov. 11.)

Sokszor nem is a gyerekek száma, hanem sokkal inkább a koruk jelentette a legnagyobb gondot, miként az előző esetből is kiderült, hiszen egy csecsemőt nem lehetett csak úgy otthon hagyni, ugyanakkor az sem volt megoldható, hogy az anya magával vigye a munkába. A segélyezettek között több olyan özvegy is volt, akinek néhány hónapos, sőt pár hetes gyermeke volt. Visztra József 1873. január 4-én, 33 évesen halt meg kolerában. Második felesége, Hirshof Zsuzsanna ekkor várandós volt. Azért fordult 1874 áprilisában a tanácshoz, mert az időközben megszületett, s ekkor már hét hónapos lánya gondozása miatt nem tudott dolgozni. Az első feleségtől, Bakos Erzsébettől született hét éves Erzsébet gondviselője Visztra István, az elhunyt testvére volt, aki egyben a házat és a szőlőt is kezelte. Annak ellenére, hogy az özvegy nem maradt támogató híján, Éles Lajos városi tanácsnok segélyezésre méltónak találta.¹¹⁶

Özv. Vadnai Mihályné szintén teherben maradt férjétől, akinek 1873. július 30-án bekövetkezett halála után a négy éves Sándor mellett most már a hét hetes Juliannát is el kellett tartania. „Miután mint vagyon nélküli [sic!] napi munkám után tartom fel családomat, a most született árvám gondozása miatt ezen napi keresetemtől is elmaradtam, nagy szegénység és gyakran éhséggel küzdve töltöm napjaimat; s csak úgy és akkor nyerek enyhülést, ha munkám mellett a két árvám [sic!] is el tűretik.”¹¹⁷

A kisgyermekes özvegyek mellett azok is méltónak találtattak a segélyre, akiknek gyermekei már nagyobbak voltak, viszont ők maguk valamilyen oknál – többnyire betegségnél – fogva nem tudtak dolgozni. Viski Józsefné ugyan csak két gyermeket nevelt (Julianna 11, Zsuzsanna 9 éves volt), de mivel szélütést szenvedett, nem tudta előteremteni napi élelmüket. „[Ú]gyszólván a' koldúsnál is alább való vagyok, mennyiben nyomorékká lettem [...]” – fogalmazott az özvegy.¹¹⁸ A segélyezettek kimutatásából az is kiderül, hogy az özvegy mellett a 11 éves Julianna is „nyomorék, dolgatehetlen” volt. De említhetjük özv. Róth Józsefné Kolber Rozáliát is, aki „folytonos betegségben sínlődik 4 gyermekkel”.¹¹⁹

Az összesítésben mindössze 11 olyan gyermeket találunk, akinek mindkét szülője elhunyt a kolerában. Ahol volt közeli rokon, ott az vette át a gondozásukat, mint például Unterberger Márton gyermekei esetében, ahol Záli (17), Albert (15), Lina (12), és Fáni nagynénjükhöz, Bigli Rudolfnéhoz kerültek.¹²⁰ A többiekénél csupán a gondozó neve ismert, rokonsági viszonyukat nem tüntették fel.

Végezetül essen szó az özvegyen maradt édesapákról is. Érdekes módon tőlük nem maradt fenn kérelmező levél, így velük kapcsolatban csak a táblázatos összeírásokra hagyatkozhatunk. Katona György négy gyermekkel maradt özvegyen, kik közül a legkisebb mindössze hét hónapos volt. Ha nő lett volna, mindez elegendő lett volna a segélyezéshez, ám mivel volt egy 4-5 kapás szülője a felső Bedeg-völgyben, és nem mellesleg erőteljes is volt (ezt a neve mellé jegyezték fel), nem részesült végül a segélyből. Vele szemben a „szegény gyűrűs sidó”, Klein József, aki két kiskorút nevelt (Záli 7, Sámuel 5 éves)¹²¹ részesült volna a segélyből, ha nem költözött volna el időközben a városból. Kiss János viszont maradt, és fiával, Istvánnal (4,5 vagy 6 éves) együtt kapott is támogatást minden bizonnyal vagyontalan állapotára való tekintettel.

Forrásaink sajnos nem elegendőek ahhoz, hogy pontosabb képet rajzoljunk a kolera által leginkább érintettek sorsáról, arra viszont elegendők, hogy megmutassák milyen kritériumok mentén próbálta támogatni a városvezetés a bajba jutottakat abból a kevés összegből, ami rendelkezésükre állt.

¹¹⁶ MNL BAZML IV. 1905. b. 917/1873. Éles Lajos tanácsnok jelentése özv. Visztra Józsefné kérelméhez (1874. ápr. 10.)

¹¹⁷ MNL BAZML IV. 1905. b. 917/1873. Özv. Vadnai Mihályné kérelme (1873. dec. 22.)

¹¹⁸ MNL BAZML IV. 1905. b. 917/1873. Özv. Viski Józsefné kérelme (1874. nov. 12.)

¹¹⁹ MNL BAZML IV. 1905. b. 917/1873. Szathmáry Pál tanácsnok jelentése özv. Rot Józsefné sorsára vonatkozóan (1873. szept. 27.). Az özvegy gyermekei: Róth Betti (16 év), Róth Pepi (15 év), Róth Ábrahám (11 év), Róth Mária (10 év)

¹²⁰ MNL BAZML IV. 1905. b. 917/1873.

¹²¹ Más helyen a gyermekek életkora 9 és 7 év.

Összegzés

1872-ben már nem először találkozott sem az ország, sem Miskolc vezetése a kolerával, és ez meg is látszik a helyzet kezelésén. Annak ellenére felkészülten várták a járványt, hogy valójában még sok mindent nem tudtak az ellene való védekezésről és a gyógymódról. A kolera közeledtével az irányítást egy teljhatalmú szakértői bizottság vette át Miskolcon, mivel annak soraiban számos orvos is megtalálható volt. Ennek ellenére az egyik legnagyobb problémát a bizottsági tagok aktivizálása jelentette, akik részben a járvány lassú kibontakozása, részben pedig az anyagi ösztönzés hiánya miatt (feltehetőleg nem kaptak fizetséget munkájukért) nem voltak kellően motiváltak az albizottságok megszervezésében és működtetésében.

A másik problémát az állami megvonás miatt a meglehetősen szűkre szabott büdzsé jelentette, de láthattuk, hogy valamennyi szükséges feladatot sikerült ellátniuk. Kérdés persze, hogy több pénzzel lehetséges lett volna-e több embert megmenteni? Például, ha a város rendelkezésére állt volna az eredetileg igényelt 100 darab ágy, s nem csupán 12-vel kellett volna beérniük?

Többször is szó esett a jegyzőkönyvekben a polgári engedetlenség különféle formáiról, leggyakrabban az óvintézkedések be nem tartásáról. Jelentősebb konfliktusokról, a hatósági közegekkel való nagyobb összecsordulésekről, esetleges tüntetésekről azonban nem szólnak a források. Az, hogy az emberek felszólaltak a megélhetésüket veszélyeztető intézkedések ellen, természetes, az óvintézkedések mellőzése pedig leginkább tájékozatlanságukkal, nem pedig dacos ellenállásukkal magyarázható.

Mindezen nehézségek ellenére azonban azt láthatjuk, hogy a város, közelebbről pedig a Kotz József, majd Bódogh Albert vezette kolerabizottság a körülményekhez képest a lehető legjobban kezelte a járvány miatt előállt válsághelyzetet. Mindig idejében, sőt gyakran a történéseknek elébe menve intézkedtek, súlyosabb hibák pedig nem fordultak elő. Talán ezzel is magyarázható, hogy a járványban alig több mint 900 ember betegedett meg, kiknek nagyobb része (59%) fel is gyógyult a súlyos betegségből.

*

Források

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc

IV. 803. a. = Borsod Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek

IV. 1902. c. = Miskolc város Képviselő-testületének (közgyűlésének) iratai, Közgyűlési iratok

1905. b. = Miskolc Város Tanácsának iratai, Tanácsülési iratok

IV. 1920. = Miskolc város Szabályrendeleteinek gyűjteménye, 7/1. Szab. Miskolcz városa rendőri szabályrendelete 1874

Bibliográfia

BODOVICS 2014

BODOVICS Éva: Vízhasználat és „árvízi kultúra” Miskolcon a XIX. század második felében. In HORVÁTH Gergely Krisztián (szerk.): *Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig*. Budapest, 2014. 439–469.

BODOVICS 2015

BODOVICS Éva: Árvizek és árvízvédelem Miskolcon a 19. század második felében. *Fons* XXII. (2015). 375–395.

BODOVICS 2021

BODOVICS Éva: Az 1872-73. évi kolera Borsod vármegyében. *Levéltári Évkönyv Új Folyam* III. (2021) 95–112. (*A Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárának Kiadványa*)

FARAGÓ 2011

FARAGÓ Tamás: *Bevezetés a történeti demográfiába*. Budapest, 2011.

FRISNYÁK 2018

FRISNYÁK Zsuzsa: A kolera térbeli terjedése és a közlekedés (1872–1914). *Közlekedés és Technikatörténeti Szemle*, 2018. 1. 39–62.

GÖNCZI 2006–2007

GÖNCZI Ambrus: Az 1892-1893. évi kolerajárvány Budapesten. *Tanulmányok Budapest múltjából* 33. (2006–2007) 113–135.

HOLOPCEV Péter

HOLOPCEV Péter: Az 1873. évi kolerajárvány és Miskolc. *Szülőföldünk* 25-26. sz. (1997) 26–33.

KISS 2004

KISS László: Dögvész és epekórság. A pestis és a kolera Magyarországon a XIX. században. *Válóság* 48. (2004)/3. 19–30.

MÁDAI 1983:

MÁDAI Lajos: *Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872–1873)*. Budapest, 1983

SIPOS 1998

SIPOS András: A kolerajárvány, és ahogy a város válaszol. In: GYÁNI Gábor (szerk.): *Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda*. Budapest, 1998

Szent-Gály Gyula – zenepedagógus, zeneszerző, zenetörténész, a 10-es honvéd gyalogezred hadiözvegyeinek és árváinak patrónusa*

SPÓNER PÉTER

Gyula Szent-Gály: The Music Teacher, Composer, Music Historian and Patron of the War Widows and Orphans of the 10th Honvéd Infantry Regiment

In connection with the centenary commemoration of the First World War, the Ottó Herman Museum's Historical Library organized a four-year (2017–2020) series of public education programs, partly using its own and partly using tender resources. The number one patron of our events was the First World War Centennial Memorial Committee. As the last element of the program series, we inaugurated a monument in July 2020 in honour of Gyula Szent-Gály. Mr Szent-Gály was once the director of the Miskolc Music School for ten years (1909–1919). During the First World War, he was one of the main organizers of the collections, charitable programs and charity events organized for the orphans of the 10th infantry regiment and widows of Miskolc. The monument was inaugurated in one of the buildings of the Herman Ottó Museum, the Museum of Actors in Miskolc (Thália House), where the music school operated at the turn of the century. In the present study, we processed the careers and activities of music teachers, composers and music historians in Miskolc.

*

„Nincs már nekem puskám,
az olaszoknak adtam...”¹

„Szent-Gály Gyula életének ernyedetlen munkássága, lebilincselő egyénisége, sikerei a tanítványok, a zene és dalkultúra hívei sokaságának, lelkében megszentelt, el nem múló emléket állítottak a kegyelet legmagasztosabb megnyilatkozásaként, s ezt a kegyeletet fenntartani, növelni mi, tanítványok, hő kötelességünknek tartjuk. Ha a kulturhistórikusok nem is sorolják a hallhatatlanok közé, mi mégis könnyes szemekkel egy kiváló mester halálát siratjuk elmúlásában. ... A magyar zenevilág mutathat fel nála nagyobb tehetségeket, dicsekedhetnek sokan övéinél nagyobb zajosabb sikerekkel, de kevés ember egyénisége karcolt maradandóbb nyomokat a sok tanítvány, a kultúrában számottevő generációk s az érdek nélkül tisztelők táborának lelkébe, mint Szent-Gály Gyula, magyar, keresztény egyenes jellem, talpig derék, nagy energiájú, bámulatos szívjóságú egyéniségének, nagyra hivatott életének termékeny munkája”.²

*A tanulmány a Szent-Gály Gyula-emlékmű felállításához kapcsolódó kutatások eredményeként született. Mind a tanulmány megírása, mind az emlékműállítás az *Első Világháborús Centenárium Emlékbizottság* támogatásával valósult meg. Pályázati azonosító: KKETTKK CP-02.

¹ Szent-Gály 1918 őszén, az összeomlás idején zenésítette meg Thurzó Nagy László és Sassy Csaba „Nincs már nekem puskám...” című versét. A dal megírásával arra a szomorú eseményre emlékezett, hogy a miskolci 10-es honvéd gyalogezred még megmaradt katonái letették a fegyvert az olasz fronton. Szent-Gály a háború idején számtalan katonadalnak komponált zenét, melyek közül sok országos ismertségre tett szert. A vers megzenésítésének idején már nagyon beteg volt. Akkor még nem tudhatta, de ez volt utolsó munkája. 1919. április 12-én, Gyula napján e dallal köszöntötte őt a Miskolci Dalárda kórusa. Amint a szemtanú Sassy Csaba egykor fogalmazott: „Gyula napján, már a kommün alatt... alighogy leszállt az este, belopózott a dalárda a zeneiskola kapuján ... és az emeleti lakás tágas halljában elénekelték a csordultig megtelt magyar szívük minden búbanatával Szent-Gály Gyula hatyúdalát: „Nincs már nekem puskám ...”. Sassy, 1929. 19.

² SZABÓ 1919. 7.

A fenti sorokkal zárta nekrológiát az egykori tanítvány, Szabó L. az 1919. szeptember 24-én, életének 56. évében elhunyt *Szent-Gály Gyulára* emlékezve. Valóban, *Szent-Gály* nem tartozik a magyar és egyetemes zenetörténet kiemelkedő alakjai közé, de korának ismert és elismert hazai zeneszerzője, zenepedagógusa volt, akit kortársai – művészi, oktatói tevékenysége mellett – nagyra becsülték önzetlenségéért, emberségéért, a rászorulókat pártfogásáért. Életének utolsó éveit különösen átítatta a jótékonyosság, hiszen az első világháború véres harcai nemcsak a fronton követeltek milliónyi áldozatot, de az elesettek rengeteg rászoruló özvegyet és árvát hagytak maguk után, a hátszágban is rendkívüli szenvedést eredményezve. Az első világháború centenáriuma kapcsán sok szó esett a „Nagy Háború” harctéri eseményeiről, annak társadalmi, gazdasági, politikai hatásairól, a háború áldozatairól és a hadifogságról, de talán méltatlanul kevés figyelmet kaptak azok az emberek, akik a hátszágban próbáltak enyhíteni – sokszor erőn felül, egészségüket sem kímélve – a rászorulókat fájdalmán, szükségén. A miskolci Herman Ottó Múzeum szakemberei az elmúlt években igyekeztek méltóképpen megemlékezni az első világháború centenáriumáról. A nagyközönségnek számos kiállításon, közművelődési rendezvényen keresztül mutatták be a korabeli eseményeket. Programjaink fontos pillérei voltak az *Első Világháborús Centenáriumi Emléki- zottság* támogatását élvezve, három alkalommal is megrendezett „10-es Honvéd Hét” című közművelődési programsorozatok.

Ezek a rendezvények az ezred legnagyobb jótékonyági eseményére emlékeztünk és rendhagyó módon a művészeteken, irodalmi, színházi, képzőművészeti és nem utolsósorban zenei alkotásokon keresztül – melyek jelentős része a fronton, illetve a hadifogolytáborokban született – igyekeztünk bemutatni a korszakot. E programokhoz kapcsolódó kutatások során került ismét reflektorfénybe Szent-Gály Gyula személye. A nekrológ kortárs szerzője ugyan kötelességének tartotta Szent-Gály emlékének, művésztének ápolását, alakja és munkássága napjainkra mégis teljesen feledésbe merült. Centenáriumi programjaink zárásaként Szent-Gály Gyulára, az 1910-es évek miskolci kulturális életének kiemelkedő alakjára, a miskolci 10-es honvéd hadiözvegyek és árvák önzetlen patrónusára emlékezünk.³

PÁLYAKEZDÉS

Szent-Gály Gyula 1863. január 17-én született Szegeden, de családja még gyermekévei alatt Kecskemétre települt. Édesapja Szentgály István jogász, városi rendőrkapitány volt, édesanyja, Tamaskó Jozefa, a híres kecskeméti vendéglős család közvetlen rokonságához tartozott.⁴ Középiskolai tanulmányait a kecskeméti kegyesrendi gimnáziumban végezte. Az apai példát követve, a gimnáziumi évek befejeztével a jogi pályát választotta és bátyját⁵ követve a kecskeméti jogakadémia hallgatója lett, de hamarosan elhagyta az intézményt, és Pestre költözött. A fővárosban még egy rövid ideig folytatta ugyan jogi tanulmányait, de hamarosan már klasszika filológiát hallgatott.⁶ Szent-Gály fiatalkora az útkeresés jegyében telt, sokáig nem találta a neki tetsző életpályát. 1883-ban az egyetemet – szülei szerény anyagi helyzete miatt⁷ – hátrahagyva belépett a jászói premontrei

³ Tanulmányunkban formabontó módon rendhagyó grafikai illusztrációkat is használunk. Tesszük ezt tudatosan, de reményeink szerint nem öncélúan. A grafikákat Kövér Gyula, a 10-es honvédek kiváló és elismert hadifestője készítette száz évvel ezelőtt és a 10-esek egykori kiadványait – naptárt, emlékalbumot és az ezredűjságot – illusztrálták. E rajzokat minden a centenáriumhoz kapcsolódó dokumentumon – a hivatalos levelezéstől kezdve, a pályázatokon és a rendezvényeinkhez készülő kiadványokon (lepirello, meghívó, kiállítás) keresztül, egészen az online felületünkig – tudatosan használjuk. Célunk, hogy ezzel is elősegítsük a szakmai programunk egységes arculatának kialakítását, függetlenül attól, hogy az egyes elemei saját vagy pályázati forrásból valósulnak meg. Reményeink szerint ez is előmozdítja hosszú távú céljaink elérését.

⁴ SZABÓ 1919. 2.

⁵ A Szentgály családnak négy gyermeke született. Gyula mellett Béla nevű bátyja jogász, Ida zenész, míg Gizella nővére óvónő lett.

⁶ SZINNYEI 1891–1914. XIII. 723.

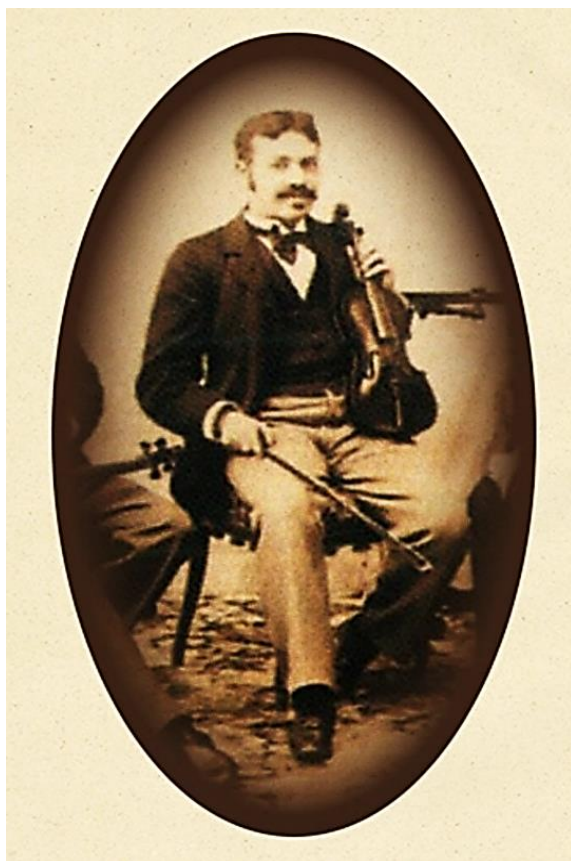
⁷ SZABÓ 1919. 3.

szerzetesrendbe.⁸ A papi pályát azonban alig két évet követően szintén elhagyta és zenei érdeklődésének engedve, *nyughatatlan művészhívőként* újve egy színtársulathoz szerződött. A Csóka Sándor által vezetett – akitől később az irányítást is átvette és amelyben karnagyként dolgozott – társulattal bejárta az országot, megfordult Eperjesen, Ungváron és Máramarosszigeten.⁹ Ahogy a kortárs egykor fogalmazott: „sok nélkülözés között járta Thália tövises útjait.”¹⁰ A korszakban nem volt egyedi eset Szent-Gály kanyargós pályakezdése, a vándorszínészet, a színházi közeg minden nehézsége ellenére is sok fiatal számára kínált csábító lehetőséget.

Néhány évnnyi vándorszínházi munka után Kassán állapodott meg először. A pezsgő kulturális életű egykori szabad királyi városban elsősorban zeneoktatással foglalkozott, de már ekkoriban belekóstolt a zeneszerzésbe is. Első szerzeményeinek egyike volt Deréky Antal „Földhöz ragadt szegények” című népszínművének megzenésítése, melyet 1886-ban mutattak be Kassán.¹¹

KECSKEMÉTI ÉVEK

Az első kassai zeneszerzői sikereit követően – a kötelező katonai szolgálat letöltése után – beiratkozott a budapesti Zeneakadémiára, ahol a kor legismertebb tanárainál, *Koessler Jánosnál és id. Ábrányi Kornélnál* végezte tanulmányait.¹² 1893-ban diplomázott, majd hazaköltözött Kecskemétre feleségül vette a volt kecskeméti helyettes polgármester lányát.

Szent-Gály Gyula
Kecskemét, 1890-es évek
(Forrás:
www.bacstudastar.hu/fr/szent-galy-gyula)

⁸ DIÓS-VICZIÁN 1993.

⁹ KENYERES 1967.

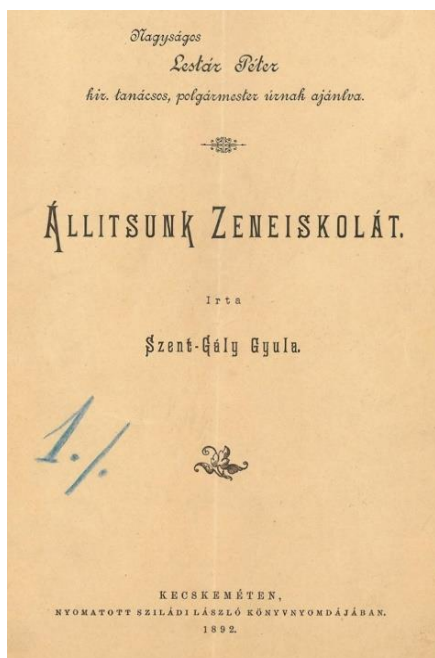
¹⁰ SZABÓ 1919. 3.

¹¹ SZINNYEI 1891–1914. XIII. 723.

¹² KENYERES 1967.

Zeneakadémiai éveitől kezdve a zeneszerzés mellett tágabban is foglalkozott a hazai zeneoktatás aktuális kérdéseivel, a hazai zeneművészet elhanyagolt voltával, és minden bizonnyal ekkor érlelődött meg benne a gondolat egy kecskeméti nyilvános zeneiskola felállításáról.¹³ Ez esetben nagyon fontos a „nyilvános” jelző, hiszen a korban országszerte számos magán zeneiskola működött, de ezek magas tandíjért csak kevesek tudták megfizetni. Szent-Gály tervei szerint olyan iskolát akart létrehozni, mely minden tehetséges gyerek számára elérhető, melyben a diákok nemcsak hangszereken tanulnak meg játszani, hanem zeneelméletet, zeneesztétikát és zenekari játékot is tanulnának. Törekvéseiben hangsúlyosan jelent meg, hogy a létesítendő iskola nemcsak fiatalokat oktat, de rendszeresen koncerteket is szervez, melyen a diákok egyrészt nyilvánosan bemutatják a tudásukat, másrészt ezáltal színesítik a város zenei, kulturális életét. Elképzeléseit egy 17 oldalas füzet formájában jelentette meg, melyben részletesen kidolgozta a felállítandó zeneiskola működési kereteit, kezdve a tandíjtól, a gyermekek életkorától egészen a tanári fizetésekig.¹⁴

Tervei kedvező visszhangra leltek mind a kecskeméti közvélemény, mind a korabeli városvezetés körében.¹⁵ Előbbi alátámasztandó számos cikk és publicisztika jelent meg a helyi sajtóban, melyek egyöntetűleg támogatták egy zeneiskola felállítását. Széleskörű összefogás mellett 1893-ban kezdte meg működését a kecskeméti zeneiskola, melynek első igazgatója az éppen frissen diplomázó *Szent-Gály Gyula* lett. Egyedüli jelentkező volt a posztra és a direktori állás betöltésére ideiglenes megbízást kapott.

Szent-Gály Gyula: Állítsunk zeneiskolát. Zenei memorandum (1892) MNL BKML IV. 1908/b. 1310/1893. számon 10179/1893¹⁶

Az első évek a részletesen kidolgozott tervek, a közvélemény és a városvezetés támogatása ellenére sem voltak könnyűek. Sokáig bizonytalannak tűnt, hogy a nyilvános zeneiskola hosszú távon is életképes lesz, vajon az intézménynek lesz-e elegendő, a működéshez elengedhetetlenül szükséges diákja. A századfordulóhoz közeledve azonban már egyértelművé vált, hogy az iskola nemcsak talpon tud maradni, de folyamatosan fejlődik is. Bővült a tanári kar, évről évre emelkedett a beiratkozó fiatalok száma, összességében beigazolódott Szent-Gály elképzeléseinek megalapozottsága.

¹³ TÁNCZOS-SZABÓ 2020.

¹⁴ SZENT-GÁLY 1892.

¹⁵ Ugyanakkor tervei elfogadtatásában jelentős szerepe lehetett a város vezetésében helyet foglaló apósának is. Nekrológiájában ugyanis azt olvashatjuk, „hogy jellemző volt az akkori kulturális viszonyokra, hogy amikor a városi tanács a városi zeneiskola létesítése iránti javaslatát a közgyűlés elé terjesztette, jó urambátyámék csöndes rezignációval bólintották rá az igent, mert véleményük szerint a „muzsika iskolára” csak azért volt szükség, hogy a polgármester helyettes vejének állása legyen.” SZABÓ, 1919. 3.

¹⁶ Publikálta: TÁNCZOS-SZABÓ 2020.

Szent-Gály zeneiskolai, pedagógusi tevékenysége mellett nagy hangsúlyt fektetett a kecskeméti zenei élet felvirágoztatására is. Folyamatosan koncerteket szervezett, melyeken karnagyként és muzsikusként is közreműködött. Zenepedagógusi tevékenysége mellett cikkeket, tanulmányokat publikált és a már Kassán elkezdett zeneszerzői munkájával sem hagyott fel. Ahhoz, hogy sikeres legyen, komoly erőfeszítéseket kellett tennie, ahogy a kortárs fogalmazott:

„...a legszélesebb társadalmi agitációt fejtette ki, hogy a zene és dal szeretetét és komoly tanulásra való hajlandóságát a közönség lelkébe plántálja. Ének-zenekart szervezett, hangversenyeket rendezett, s cseppenként öntötte a művészet italát a kecskeméti homokra, amíg nem abból életerős fának induló hajtás nem sarjadt ki.”¹⁷

Szent-Gály Gyula a kecskeméti vonósnégyes tagjaként (a zeneiskolai igazgató a képen balról a második) (Forrás: www.bacstudastar.hu/fr/szent-galy-gyula)

Közéleti tevékenysége részeként többek között tagja volt a Katona József Kör választmányának, ellátta a Daloskör karnagyi tisztségét, igazgatta a Zenekedvelők Egyesületét. Oktatói, pedagógusi tevékenysége nem korlátozódott a zeneiskolára, hiszen a piarista főgimnáziumban és a polgári leányiskolában is énektanárként dolgozott. A kecskeméti társadalmi tisztségei és oktatói munkája mellett számos országos szervezetnek is tagja volt, így az Országos Magyar Dalosegyesület és a Zenepedagógiai Társaság választmányának.¹⁸ Mindezek tükrében nem meglepő, hogy a város kulturális életének megbecsült, köztiszteltben álló és közszeretnek örvendő alakja volt.¹⁹

¹⁷ SZABÓ 1919. 4.

¹⁸ DIÓS–VICZIÁN 1993.

¹⁹Szent-Gály tevékenységéről a korabeli sajtó is gyakran beszámolt, illetve helyet adott írásainak, publicisztikáinak. (Lásd 1. számú melléklet)

Az iskola a századfordulón élte virágkorát. Említettük, hogy folyamatosan emelkedett a diákok létszáma, bővült a tanárikar, pezsgett a város zenei élete. Ez utóbbi legalább olyan jelentős volt, mint magának az iskolának a működtetése, illetve az ott folyó magas szintű oktatói munka. A legtöbb vidéki városhoz hasonlóan a 19. században még Kecskeméten is meglehetősen alacsony nívón állt a komolyzenei élet. Ezt az állóvizet mozgatta meg Szent-Gály tevékenysége, melyet kortársai is nagyra értékelték. A kortárs zeneszerető publicista ekképpen fogalmazott:

„Szent-Gály, aki apostola volt a magyar dal- és zenekultúrának, olyan viszonyok között rakta le a város zenei életének fundamentumait, amikor kecskeméti társadalomnak zenei igényeit Balogh Bandi bandája jobban kielégítette, mint egy Beethoven szimfónia.” A szerző azonban Szent-Gály tevékenységét sokkal nagyobb hatásúnak ítélte, mely túlmutatott Kecskemét határain: a zeneiskolai igazgató ugyanis „a magyar zenének honfi érzéstől átitatott lantosa, melynek a magyar Géniusz felragyogásában, a mélyre süllyedés porából reinkarnálódó nemzeti érzés feliasztásában fajmentő szerepe van.”²⁰

Munkája elismeréseként 1897-ben végleges kinevezést kapott. Az iskola fenntartását és eredményes működését jelentősen előmozdította, hogy az intézmény 1896-ban államsegélyt nyert el.²¹

A 20. század első évtizedében azonban Szent-Gálynak már egyre több gonddal kellett megküzdenie: egyrészt a gyereklétszám növekedése megállt, majd csökkenésnek indult, másrészt ezzel párhuzamosan egyre nagyobb nehézséget jelentetett az iskola finanszírozásához szükséges anyagi források előteremtése. Az intézmény első évtizedének működése ugyan reménykeltő volt, de a századfordulót követően a város már nem tudott elegendő forrást biztosítani, a kezdeti lelkesedés lankadni látszott. Megfelelő bevételek hiányában egyre nehezebbé vált képzett tanárok alkalmazása, ami nyilvánvalóan a színvonal csökkenéséhez vezetett. Szent-Gály 1908-ban már arról írt, hogy „évről-évre égetőbbé válik az iskola megfelelő elhelyezésének, valamint újabb tanerők alkalmazásának és ezzel kapcsolatban a fizetés s a szolgálati viszonyok rendezésének kérdése.”²² A következő évben már egyre biztosabbá vált, hogy a város közbeavatkozása nélkül az iskola sem Szent-Gályt, sem a képzett tanárokat nem tudja megtartani. A helyzetet súlyosbította, hogy az iskolában folytatott másfél évtizedes kiváló szakmai munka kivívta a hazai zenei élet megbecsülését, az ország számos gazdagabb települése szívesen alkalmazta volna mind Szent-Gályt, mind kollégáit. Utóbbiak közül elsősorban Koller Ferencet kell kiemelni, aki kezdetektől részt vett az iskola működésében és többek között a hegedűoktatásért felelt.

Habár a város művészetpártoló közönsége mindent megtett azért, hogy megtartsák, maradásra bírják Szent-Gályt – a helyi sajtó is nagy terjedelemben foglalkozott a zeneiskola tarthatatlan helyzetével –, ennek ellenére közel 15, összességében sikeres és eredményes év után az igazgató lemondott tisztségéről és elfogadta Miskolc város megkeresését a megüresedett zeneiskolai igazgatói szék betöltésére.²³ Utolsó kecskeméti munkájaként közmegegyezésre megszervezte a XVIII. Országos Dalünnepet.²⁴

²⁰ SZABÓ 1919. 1–2.

²¹ TÁNCZOS-SZABÓ 2020.

²² TÁNCZOS-SZABÓ 2020.

²³ TÁNCZOS-SZABÓ 2020.

²⁴ SZABÓ 1919. 5.

EGY ÉVTIZED A MISKOLCI ZENE SZOLGÁLATÁBAN

Szent-Gály Gyula 1909-ben került Miskolcra, mely különleges év volt a város történetében. Több évszázados küzdelem után 1907-ben Miskolc elnyerte a legmagasabb közjogi besorolást, a törvényhatósági jogú városi státuszt. Az egykori szabad királyi városi rangnak megfelelő besorolás által Miskolc végleg kilépett Kassa árnyékából, elszakadt a vármegyétől és önállóvá vált. Az 1907-ben elfogadott törvény egy év türelmi időt adott a városnak a szükséges átszervezések elvégzésére, a választási rendszer kidolgozására, illetve magának a választásoknak a lebonyolítására. Az újonnan megválasztott városvezetés ténylegesen 1909. január 1-jén kezdhette meg a munkáját. A régi-új polgármesternek, Szentpáli Istvánnak számos problémát kellett orvosolnia, többek között a zeneiskola ügyét. A századfordulón alapított intézmény éléről éppen 1907-ben köszönt le az iskola első igazgatója, Lányi Ernő, és távozott Szabadkára. A következő két évben a városvezetésnek nem volt sem ideje, sem kompetenciája arra, hogy a zeneiskola ügyével foglalkozzon, ezért ideiglenes megbízással Grosz Ernő vezette az intézményt, aki azonban 1908 végén távozott posztjáról. Az igazgatói tisztség mellett további tanári állások is betöltetlenül álltak, így a helyzet válságos volt az iskolára nézve, magának az intézménynek a működése is veszélybe került.²⁵

1909-ben az új városvezetés egyik fontos feladata volt a megüresedett igazgatói posztra végleges megoldást találni. A kérdés már csak azért sem tűrt halasztást, mert ahogy a helyi lapokban megjelent: „*Lányi Ernő távozásával a kulturális intézmény folyamatosan visszafejlődött, és igen sokat veszített abból a nívóból melyre régebben emelték.*”²⁶ Szentpáli megpróbálta visszacsábítani Szabadkáról a népszerű és sikeres Lányit, aki azonban a szóbeli megállapodás ellenére az utolsó pillanatban mégis visszamondta a felkérést.

Döntésével kényes helyzetbe hozta a város vezetését, hiszen a közgyűlés augusztus végén már jóváhagyta Lányi újbóli kinevezését.²⁷ Ahogy a korabeli sajtóban – mely nagy terjedelemben foglalkozott az iskola helyzetével – megjelent: Lányi cserbenhagyta a várost. A kialakult helyzetben gyors döntésre volt szükség, hiszen szorított az idő, szeptemberben kezdődött a tanév. Ekkor került a képbe a már országosan is ismert Szent-Gály Gyula. A kecskeméti zenész, zenepedagógus tökéletes választás volt. A miskolci közvélemény is nagy reményekkel és még nagyobb várakozásokkal fogadta az új igazgatót. Amint a kortárs publicista fogalmazott: „*a polgármester Szent-Gály személyében egy olyan szakférfiút talált, aki mindenképpen alkalmas arra, hogy a már visszafejlődésnek indult zeneiskolát a réginél is magasabb nívóra emelje. ...Szent-Gály idejövetele nyereség lesz nemcsak a zeneiskolára, hanem a Daláregyletre is, amely az új igazgató személyében szakavatott karmestert is nyer.*”²⁸ A kialakult helyzetben – pályázat mellőzéseivel – Miskolcz thjv. jogú város törvényhatósági bizottsága szeptember 18-án tartott közgyűlésében Szent-Gály Gyulának a zeneiskolai igazgatóvá történt megválasztását jóváhagyta.²⁹

Szent-Gály Gyula, Miskolc (é.n.)
(Flach Antal magángyűjt.)

²⁵ LESZIH 1927. 36.

²⁶ *Miskolczi Napló*, 1909. szept. 10. 1.

²⁷ LESZIH 1927. 36.

²⁸ *Miskolczi Napló*, 1909. szept. 10. 2.

²⁹ *Miskolczi Napló*, 1909. szept. 25. 3.

A Miskolczi Napló „Művészet” című rovata így méltatta olvasóinak a zeneiskola újonnan kinevezett igazgatóját:

„Nagy örömmel fogadhatja Miskolcz város intelligens közönsége azt a nem csekély jelentőségű hírt, hogy a városi zeneiskola élére, Lányi Ernő örökébe, hazai zenei életünk egyik kimagasló alakját, Szent-Gály Gyulát, a kecskeméti városi zeneiskola népszerű igazgatóját sikerült megnyerni. Szent-Gály Gyula egyike a hírneves Voessler János legkitűnőbb tanítványainak; a budapesti zeneiskolán végezte annak idején tanulmányait, melyeket azután külföldön szorgalmas búvárkodással bővített. Mintegy 10 évvel ezelőtt került a kecskeméti városi zeneiskola élére és nemcsak, mint fáradhatatlan zenepedagógus, hanem mint színmagyar érzésű, de emellett európai műveltségű zeneszerző és karnagy is jelentős sikereket ért el. Az ő buzgó működéséhez fűződik a „Kecskeméti Dalárda” és a „Kecskeméti Polgári Dalkör” haladása és sikere, s egyáltalán a legutóbbi országos dalverseny alkalmával tetőpontjára jutott kecskeméti zenei élet.”³⁰

A frissen kinevezett Szent-Gálynak számos halaszthatatlan problémát kellett orvosolnia. Mindenekelőtt a tanítás folyamatosságát kellett biztosítani, így első teendője volt az üres álláshelyek betöltése. Ezt követően 1909 őszén kidolgozta és összeállította a tananyagot, mely hosszú éveken át érvényben maradt és biztosította az intézmény működésének szakmai alapját. Mindemellett új tanszakok felállításáról is döntött, és hamarosan megkezdődött a gordonka és fúvós hangszerek oktatása is.³¹ Az iskola szakmai működésének megszervezése mellett egy további, már évek óta fennálló égető problémával is szembe kellett néznie. A tanulói létszám folyamatos emelkedése indokoltá tette az iskola bővítését. 1910 őszén a helyiségek szűke égető kérdéssé vált az iskolára nézve, s egy máskénti elhelyezés a tanév végére kilátásba is helyeztetett, de az új helyiségekbe csak 1911. év őszén költözhetek át. Ez az épület a Deák-utca 1. sz. volt (a színház mellett),³² ahol 7 tanterem, 1 irodahelyiség és igazgatói lakás az eddiginél jóval megfelelőbb elhelyezést biztosítottak az iskolának. Itt folyt a tanítás 1911 szeptemberétől 1926 őszéig, mikor az új iskolaépületbe költözhetek át.³³

Az iskola elhelyezésének megoldása után a tanári kar bővítésére került sor, melyet szintén a növekvő diáklétszám indokolt. Elsősorban az egyre népszerűbb hegedű tanszak fejlesztése vált halaszthatatlanná. Szent-Gály javaslatát elfogadva a város 1913 őszétől felvette a kor két ismert zenepedagógusát, Rákos Arnoldot és Koller Ferencet. Különösen utóbbi számított nagy nyereségnek. Koller személye és munkája ismert volt Szent-Gály számára, hiszen néhány évvel korábban már együtt dolgoztak Kecskeméten.

A Deák-utca a századfordulón
(napjainkban Déryné utca)
(OSZK Képeslap-gyűjtemény
Forrás: www.hungaricana.hu)

³⁰ Miskolczi Napló, 1909. szept. 10. 3.

³¹ LESZIH 1927. 37.

³² A századfordulón még Deák Ferenc nevét viselő utcát az 1920-as végén Déryné utcára keresztelték át és az épületek átszámozásra kerültek. Napjainkban a Miskolci Nemzeti Színház mellett álló (Déryné utca 3.) egykori iskolaépületben a Herman Ottó Múzeum Színészmúzeuma működik. Az emeleti igazgatói lakásnak – melyben majd egy évtizeden keresztül élt és dolgozott Szent-Gály – is helyet adó épület előcsarnokában került felállításra a pályázat keretében megvalósított emlékmű.

³³ LESZIH 1927. 37.

Kollerről a kortárs is nagy elismeréssel emlékezett meg:

„Hubay Jenő kiváló tanítványa, 16 éve működik már, mint pedagógus, 1897–1909-ig a kecskeméti városi zeneiskolánál, 1909–1913-ig a pedig a szabadkai városi zeneiskolánál, egyúttal helyettes igazgató minőségben, s úgy, mint előadó, s úgy is mint pedagógus országos hírnévnek örvend.”³⁴

Rákos Arnold szintén Hubay tanítvány volt, aki hosszú időn át dolgozott külföldön és tapasztalt zenészek, zenepedagógusnak számított. Ez utóbbi fontos szempont volt alkalmazásában. Miskolc vezetése ugyanis elvárta és támogatta, hogy az iskola tanárai tudásukat külföldi tapasztalatokkal gazdagítsák. Így jutott el Szent-Gály Németországba, ahol a német zeneoktatás intézményeit, illetve az ottani zenei életet, különösen az amatőr ének- és zenekarok működését tanulmányozta. Az 1912 őszen tett tanulmányútjának szakmai tapasztalatairól az igazgató hosszú, egész oldalas cikkben számolt be a Miskolczi Napló hasábjain.³⁵

A zeneiskolának nemcsak a gazdálkodása, hanem az ott folyó szakmai munka is bizonyos tekintetben átlátható volt, hiszen a vizsgázó diákok mindig nyilvános hangversenyek keretében adtak számot tudásukról, felkészültségükről. Ezekről a vizsgakonzertekről általában nagy terjedelemben és elismeréssel tudósított a helyi sajtó is. Nem kétséges, hogy az ilyen nyilvános koncertek nemcsak az iskola elismertségét segítették elő, de minden bizonnyal nagyban hozzájárultak a leendő támogatók megnyeréséhez is. Az 1912-es vizsgaelőadásról a következőket olvashatjuk:

„A miskolczi városi zeneiskola vizsgálati hangversenyei, melyeket a nyilvánosság előtt tartanak, a legnagyobb mértékben rászolgálnak a közönség érdeklődésére. Örömmel és büszkeséggel vehetjük tudomásul, hogy városunkban a művészeteknek eme legnemesebb fajtája milyen nagy tért hódít, s mind nagyobb azoknak a száma, akik a muzsika bűbájával tudják enyhíteni ezt a sokszor nehéz, örömtelen életet. Ezek a vizsgálati hangversenyek megszerzik a nyilvánosság elismerését a szorgalmas fiataloknak, de legfőbbképpen a fáradhatatlan, munkás tanári karnak, mely élén Szent-Gály Gyulával lelkesedéssel és meleg szeretettel végzi a zenetanítás idegfárasztó, nehéz munkáját.”³⁶

Szent-Gály nagy hangsúlyt fektetett az iskola gazdasági helyzetének javítására is. Az intézmény ugyan városi fenntartású volt és csekély tandíj ellenében végezte tevékenységét, mégis sok diák számára gondot okozott mind a tandíjnak, mind a szükséges hangszerek árának előteremtése. Igazgatói kinevezése után első teendőinek egyike volt a tehetséges gyermekeket támogató *Liszt Ferenc alap* létrehozása. 1912-ben újabb Segélyalapot hozott létre az arra érdemesek felkarolására.³⁷ Ez irányú tevékenysége igen sikeres volt, hiszen szinte havi rendszerességgel jelentek meg a sajtóban azoknak a magánszemélyeknek és intézményeknek a nevei, melyek pénzzel vagy egyéb juttatásokkal, felajánlásokkal segítettek az iskola működését, a segélyalapokat. Az adományokat az igazgató a helyi újságok hasábjain nyilvánosan is megköszönte.³⁸

Nyilvánvalóan igen aktív és elismert közéleti tevékenysége nagyban hozzájárult az ilyen irányú gyűjtések sikeréhez. Az iskola egyik legjelentősebb támogatója a Miskolczi Takarékpénztár volt.³⁹ A segélyalapok létrehozását nagyrészt az 1910-es évek elején egyre nehezebbé váló gazdasági helyzet is indokolta, mely az első világháborút követően tovább romlott. A háború éveiben jórészt ezeknek a segélyalapoknak volt köszönhető, hogy a fronton elhunyt honvédek után maradt árvák zenei oktatása továbbra is biztosított maradt.

³⁴ LESZIH 1927. 38.

³⁵ *Miskolczi Napló*, 1913. máj. 11. 10.

³⁶ *Miskolczi Napló*, 1912. jún. 12. 6.

³⁷ LESZIH 1927. 37–38.

³⁸ *Miskolczi Napló*, 1912. ápr. 14. 6.

³⁹ *Miskolczi Napló*, 1913. márc. 9. 6.

A KÖZÖSSÉG SZOLGÁLATÁBAN – A VILÁGHÁBORÚ ELŐTTI KÖZÉLETI TEVÉKENYSÉGE

Szent-Gály oktatói, zenepedagógusi munkája mellett aktívan bekapcsolódott a város kulturális életébe is. Anno Miskolc előjáróinak választásában minden bizonnyal nagy súllyal eshetett latba Szent-Gály személyisége, egyénisége, közösség szervező képessége és az a tény, hogy rendkívül eredményes munkát végzett a kecskeméti dalos és komolyzenei élet felvirágoztatásában. Az 1909 januárjában beiktatott új, immár önálló városvezetés céljai között szerepelt, hogy Miskolc ne csak a gazdasági mutatók alapján váljon Északkelet-Magyarország régiós központjává, de kulturális téren is felzárkózzon, lehetőség szerint meg is haladja Abaúj vármegye fővárosát, Kassát.

Ehhez a magas színvonalú zenei oktatás megszervezése mellett elengedhetetlen volt, az akkor már közel ötvenéves múltta visszatekintő miskolci dalos élet további fejlesztése, fejlődése. Ugyanakkor ez az elvárás fordítva is igaz lehetett! Nem kétséges, hogy a frissen kinevezett, ambiciózus igazgató számára is csábító kihívás lehetett az akkor már országosan is ismert és elismert, számos versenyen díjazott miskolci dalárda irányítása. A miskolci dalárda már Szent-Gály megérkezése előtt, Lányi Ernő igazgatóságának idejében számos rangos díjat nyert el országos versenyeken. Lányi karnagysága idején a Miskolci Daláregylet első helyezett lett a kassai és temesvári országos dalversenyeken, illetve a szombathelyi és debreceni dalpályázatokon a férfikarra kiírt megmérettetésben szintén az élen végzett.⁴⁰ Szent-Gály számára így nagy kihívást jelenthetett Lányi örökébe lépni és az általa megkezdett utat folytatni, lehetőség szerint még jelentősebb eredményeket elérve.

Szent-Gály beiktatását követően szinte azonnal átvette a Miskolczi Daláregylet karmesteri tisztét. Az egylet az új, de máris népszerű karmesterének tiszteletére 1909 novemberében – a miskolciak körében napjainkban is közkedvelt – Kispipa vendéglő különtermében rendezett ismerkedési estet, egy társas összejövetelt. Az eseményen a dalárda tagjain kívül részt vettek az egylet pártoló tagjai is, köztük dr. Markó László elnök és a miskolci közéletben meghatározó szerepet játszó, köztisztviselőként álló Gálffy Ignác.⁴¹

*Temesvár sz. kir. város versenydíja az 1903. évi országos dalversenyalkalmából. Aug. 20–23.
HOM TGY Ltsz. 53.864.1. Fotó: Mészáros Viktória (HOM)*

⁴⁰ SASSY 1928. 15.

⁴¹ *Miskolczi Napló*, 1909. nov.r 23. 4.

Szent-Gály Miskolcra érkezését követően szintén aktívan kapcsolódott be a Borsod-Miskolczi Közművelődés és Múzeum Egyesület – a mai Herman Ottó Múzeum jogelődjének – munkájába. Társadalmi munkában, csekély szabadidejét is feláldozva felvirágoztatta az egyesület kebelén belül működő, 1904-ben alapított városi zenekart, mely szinte példa nélküli volt a korabeli Magyarországon. A zenekar megalakítása új pályára helyezte a város zenei életét, ahogy Szent-Gály fogalmazott: „*egyik vidéki városban sincs olyan zenei élet, mint aminőt ez a zenekar teremtett Miskolczon*”.⁴² Irányításával a zenekar számos kiugró eredményt ért el, többek között teltházas fellépése volt Kassán is. A nagy visszhangot kiváltó siker jelentőségét mutatta, hogy az eseményről a legnagyobb példányszámú helyi napilap címlapján számolt be.⁴³

V. Nagyobb műdalok. 53

A „Miskolci Dalárégylet” nek:

24. Szülőföldem.

Írta: Szabolcska Mihály.

Lassan, érzéssel. Szent-Gály Gyula.

Nincs szebb a vi-lá-gon
Nincs szebb a vi-lá-gon
Nincs szebb a vi-lá-gon, a
Basszus kiemelve
nincs szebb, a csil-la-gos, csil-la-gos
csil-la-gos ég-nél
ég-nél, a csil-la-gos ég-nek tün-dér se-re
nincs szebb a
rit. Éléken, gyorsítva és tűzzel
gó-nél.
rit. *mf* nincs szebb a vi-lá-gon
nincs szebb a vi-lá-gon a csil-la-gos ég-nél
nincs szebb az ég-nél
R. K. 1060

Szent-Gály Gyula szerzeménye (Flach Antal magángyűjt.)
Fotó: Mészáros Viktória (Herman Ottó Múzeum)

Közeleti tevékenységének fontos részét képezte az írás, mellyel miskolci évei alatt sem hagyott fel. A helyi sajtóban rendszeresen publikált zenetörténeti írásokat. A Miskolczi Naplóban önálló tárcája volt. Ezekben az írásokban Szent-Gály részben a hazai zenei élet, a magyar zeneoktatás aktuális kérdéseivel foglalkozott, emellett azonban az olvasók a zenetörténet legismertebb hazai és nemzetközi – elsősorban német ajkú – művészeinek életét, munkásságát is megismerhették.⁴⁴

Ugyanakkor fontos volt számára, hogy az olvasók a kortárs hazai zenészeket, zeneszerzőket is megismerjék, így például Hubay Jenőről, a századforduló világhírű hegedűművészéről is nagy terjedelemben publikált.⁴⁵

Ezek az írások, illetve a hozzájuk kapcsolódó kutatások alkották a Közművelődési Egyesület kamarazenei estélyeinek a szöveges műsorát.⁴⁶ A Szent-Gály által életre hívott rendezvények sikerét mutatta, hogy a nagy érdeklődésre való tekintettel 1912 őszétől a programoknak a vármegyeháza díszterme adott otthont. Az estélyeken a miskolci zenészek mellett gyakran felléptek a vasgyári vonósnégyes művészei is.⁴⁷

⁴² Miskolczi Napló, 1912. júl. 12. 2.

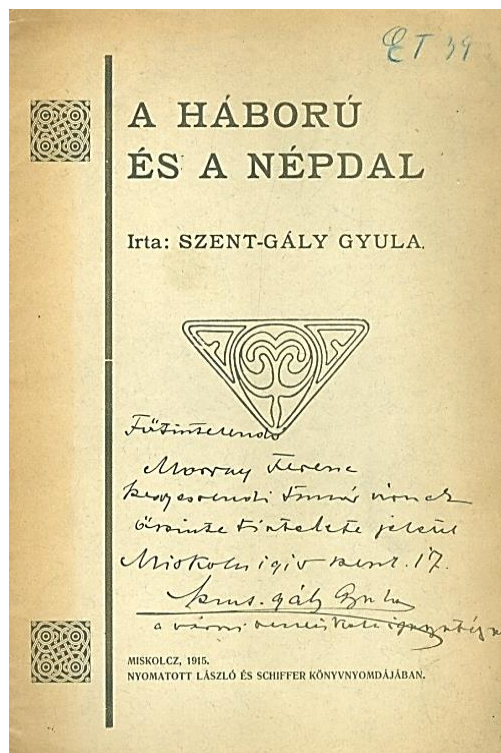
⁴³ Miskolczi Napló, 1912. nov. 1.

⁴⁴ Szent-Gály nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy az ismert zeneszerzők életének, munkásságának bemutatása mellett az érdeklődőkkel a magyar népzene értékeit is megismertesse. Miskolczi Napló, 1912. okt. 19. 2.

⁴⁵ Miskolczi Napló, 1913. dec. 7. 4.

⁴⁶ Többek között írásai jelentek meg Schubert, Beethoven és Wágner életéről. Miskolczi Napló, 1912. okt. 10. 1.; 1912. nov. 6. 7.

⁴⁷ Miskolczi Napló, 1912. okt. 12. 5.

Szent-Gály Gyula:
A háború és a népdal
HOM HTD Ltsz.: 3179.1.

Szent-Gály maga szerkesztette a zeneiskola évente megjelenő értesítőjét, melyben nagyobb lélegzetű zenetörténeti, zenepedagógiai vonatkozású írásait publikálta. Ugyanakkor kollégáit is inspirálta, bizonyos tekintetben talán el is várta, hogy a zeneiskola tanárai is rendszeresen publikáljanak. Meggyőződése volt, hogy ez is fontos része a pedagógusi munkának, mellyel jelentősen növelhetik az iskola elismertségét, napjaink közkeletű megfogalmazása szerint tovább növelhették az intézmény társadalmi beágyazottságát. A korabeli sajtót lapozva törekvése megalapozottnak tűnt, hiszen számos elismerő írás jelent meg a tanárok ilyen irányú tevékenységéről. Amint az egyik korabeli újságíró fogalmazott:

„...városi zeneiskolánk tanári kara méltó büszkeséggel töltheti el polgárságunkat: nemcsak művészek, de elsőrendű írók is. Maga az igazgató, Szent-Gály Gyula különösen zenepedagógiai műveivel országos tekintély, akinek tankönyveit még a Zeneakadémián is használják.”⁴⁸

A tanári karból Koller Ferenc a Miskolczi Napló zenei rovatának volt a szerkesztője, míg Rákos Arnold és Haydú István több-kevesebb rendszerességgel jelentett meg zenetörténeti írásokat. Szent-Gály hosszabb-rövidebb írások mellett nagyobb lélegzetű, önálló műveket is megjelentetett, melyek a hazai zenei élettel és zenepedagógia elmélettel foglalkoztak. Utóbbihoz kapcsolódóan tankönyveket is írt, melyeket, mint olvashattuk a korabeli zenei képzés legmagasabb szintjén is használtak.

A már fiatalon megkezdett zeneszerzői tevékenységét szintén folytatta, sőt bizonyos tekintetben a miskolci évek alatt teljesedett ki igazán. Dalokat szerzett, önálló műveket komponált, melyek közül sok a háborús évek alatt született és megírásuk háttérében fontos motívum volt a jótékonyosság. Számos műve karitatív céllal íródott, az ezekből befolyt bevételekből a rászorulókat támogatta.

A különböző jótékonyági rendezvények kapcsán gyakran találkozhatunk az iskolaigazgató nevével a korabeli tudósításokban. Amennyire ideje, ereje engedte szinte minden nemes ügy mellé odaállt és mind muzsikusként, mind szervezőként támogatta azokat. A karitatív rendezvényeken számos alkalommal a városban állomásozó ezredek katona zenekaraival együtt lépett fel. 1913. október 24-én a minorita rend templomának új orgonájára szerveztek gyűjtést, melyen Szent-Gály-Gyula a 65. gyalogezred zenekarát vezényelte és *Beethoven „Krisztus az olajfák hegyén”* című darabját adták elő.⁴⁹

⁴⁸ Miskolczi Napló, 1913. nov. 19. 3.

⁴⁹ Miskolczi Esti Lap, 1913. okt. 25. 1.

Szent-Gály Gyula: *Távolból*, 1882 (Flach Antal magángyűjteménye)
Fotó: Mészáros Viktória (Herman Ottó Múzeum)

Igen sokrétű közéleti tevékenységét mutatja, hogy a jótékonyági rendezvények mellett számos nagy érdeklődésre számot tartó esemény szervezésében, lebonyolításában is részt vett. Így 1912-ben tagja volt a Háziipari és Amatőr kiállítás szervezőbizottságának és ennek keretében ő szervezte többek között az ahhoz kapcsolódó hangversenyeket, melyeknek a Nemzeti Színház biztosított méltó helyszínt.⁵⁰

Ugyanakkor nemcsak Szent-Gály Gyula, hanem felesége is aktív szereplője volt az 1910-es évek miskolci közéletének. Férjéhez hasonlóan különösen érzékeny volt a közügyek, mindenekelőtt karitatív tevékenységek iránt. Többek között tagja volt a Miskolczi Római Katolikus Nőegyletnek, melynek 1913 júniusában megválasztották az alelnökévé.⁵¹

⁵⁰ Miskolczi Napló, 1912. márc. 10. 2.

⁵¹ Miskolczi Napló, 1913. jún. 12. 3.

A ZENEISKOLA MŰKÖDÉSE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉVEIBEN

Az első világháború az iskola működésére is hatással volt, bizonyos tekintetben magának az oktatásnak a folyamatosságát is veszélybe sodorta. A növendékek száma ugyan nem csökkent, sőt bizonyos években tovább emelkedett, de az intézmény nyilvános működését megfelelő helyiségek hiányában csökkenteni kellett. A háborús években az iskola teremt részben kórházi szobákká alakították át. A tudósítás szerint még az intézmény fennmaradásaért is aggódni kellett:

„...izgalom töltötte be a szíveket, lehetett-e arra gondolni, hogy az iskola megvalósítása, az a sok szép terv, amit a zenei kultúránk fejlesztésére elgondolt hiábavaló volt, amikor az orosz nem messze tőlünk Zemplén földjén állott.”⁵²

Tovább nehezítette a helyzetet, hogy a téli időszakban a megmaradt termekben is szünetelt az oktatás, mert a háború előrehaladtával a szénhiány miatt nem volt mivel fűteni.

Az oktatás nemcsak a helyszűke, hanem az oktatói létszám csökkenése miatt is veszélybe került. A tanári karból Haydú István kapta meg behívóját, illetve a gordon és kürt tanfolyamok szüneteltek, szintén az oktatók frontszolgálatá miatt. A tanárok bevonulása nemcsak az oktatásban, de a Köz-művelődési és Múzeum Egyesület zenekarának működésében is éreztette hatását, hiszen az eltávozott zenészek miatt *akcióképtelen* lett, nyilvános fellépést nem vállalt.⁵³

A hely- és tanerőhiány dacára az iskola – mindenekelőtt az igazgató, Szent-Gály Gyula erőfeszítéseinek köszönhetően – megőrizte működőképességét. Ugyan az eltávozott tanárok pótlására tett kísérletei eredménytelenek maradtak, de az oktatás folyamatosságát így is biztosítani tudta. Ez pedig elismerésre méltó teljesítmény volt, hiszen a tanulólétszám a háborús években is folyamatosan emelkedett. Az iskolai értesítőkből jól nyomon követhető, hogy a háborús években is egyenletesen nőtt a diákok száma. Szent-Gály beiktatását követően szinte minden évben 10% fölötti volt a tanulók számának emelkedése, mely a háború kirobbanását követően sem torpant meg. Leginkább a zongora tanszak volt kedvelt és népszerű, de majd minden hangszer esetében folyamatosan nőtt az érdeklődés.⁵⁴

Annak ellenére, hogy a háború idején az iskola nyilvános rendezvényei elmaradtak, a közönség mégis láthatta mind a tanárokat, mind a diákokat, hiszen a tanerők és a növendékek egyaránt részt kértek és részt vettek a hadijótékonyág gyakorlásában.⁵⁵

A HADIÖZVEGYEK ÉS ÁRVÁK FELKAROLÁSA – ÁLDOZATVÁLLALÁS ÉS JÓTÉKONYSÁG

„A világháború mély nyomokat hagyott Szent-Gály Gyula kedélyén. Egy szem fiát katonának vitték. A rokonságából is bevonult minden fiatalember. Örökös aggodás volt az élete. A hazáért is, a fiáért is. Nekikeseredése, nagy nekibúsulása idején megint és megint a nótához menekült. Szébbnél szebb háborús dalokat írt. Közülük egy pár a 'Kárpátok gerincein', a 'Strypa partján', 'A Búg vize mellett' és 'Ha bemegyek a belgrádi konakba' országosan is elterjedt.”⁵⁶

E sorokat barátja, munkatársa Sassy Csaba, 10-es honvéd, haditudósító, a 10-es Honvéd című tábori újság szerkesztője – aki az említett daloknak a szövegírója is volt – írta róla.⁵⁷ Az idézetben felsorolt nóták az elmúlt években újra életre keltek. A Herman Ottó Múzeum „10-es Honvéd Hét” című közművelődési rendezvénysorozatainak keretében a *Miskolczi Pincék Asztaltársasága* és az *Avasi Borút Egyesület* dalárdái újra feldolgozták Szent-Gály szerzeményeit és azokat több programunkon is nagy sikerrel mutatták be a nagyközönség számára.⁵⁸

⁵² LESZIH 1927. 38.

⁵³ LESZIH 1927. 38.

⁵⁴ *Miskolczi Napló*, 1913. aug. 6. 5.

⁵⁵ LESZIH 1927. 39.

⁵⁶ SASSY 1929. 18.

⁵⁷ A Szent-Gály által komponált dalok bibliográfiáját lásd: THURZÓ NAGY 1940. 281–282.

⁵⁸ A dalárdák feldolgozásai elérhetőek és meghallgathatóak a Herman Ottó Múzeum honlapján. (www.hermuz.hu)

Tény, hogy Szent-Gályt úgyis, mint művészbembert, úgyis mint hozzátartozót, családapát és nem utolsósorban úgyis, mint a közügyek, a haza sorsa iránt érzékeny iskolaigazgatót nagyon megérintette a háború senki által nem várt, mindent képzeletét felülmúló veszteségei, szenvedései, melyek egyaránt érintették a fronton harcoló honvédeket és a hátszágban maradt hozzátartozókat. A miskolci 10-es honvédek már rögtön a háború kirobbanását követő hónapokban hatalmas veszteségeket szenvedtek el. A tűzkeresztségen 1914 augusztusának végén estek át. Az ezredet 1915 tavaszán, Przemysl esztét követően gyakorlatilag teljesen újra kellett szervezni. A „tízesek”, akiket a miskolciak háziezredüknek tekintettek, híresek voltak a katonái között a csatatereken kialakult összetartozásról, szoros bajtársi kapcsolatról, ami nemcsak a front körülményei között volt tetten érhető, de abban is megnyilvánult, ahogy az elesett hősök hátrahagyott özvegyeiről és árváiról gondoskodtak. A háború előre haladtával egyre nőttek a veszteségek, ezzel párhuzamosan pedig azon családtagok száma, akik támogatásra szorultak. A hátszágban az özvegyek és árvák megsegítésére már 1915-től kezdve számos karitatív rendezvényt szerveztek, melyeknek az egyik legaktívabb szereplője Szent-Gály Gyula és a zeneiskola tanárai, növendékei voltak. Ő maga személyesen is havonta több alkalommal jótékonysági előadásokat szervezett. A programokról, illetve a rendezvényeken összegyűlt adományokról a helyi sajtó rendszeresen tudósított. A zeneiskolai események igen népszerűek voltak a városban, egy-egy hónapban több száz korona gyűlt össze a rászorulóknak számára.⁵⁹ Szent-Gály bekapcsolódott a karitatív szervezetek munkájába is.

Rendszeresen közreműködött és vezényelt a Vörös-Kereszt templomi jótékonysági hangversenyein,⁶⁰ amelyek az ilyen jellegű események közül az egyik legnagyobb érdeklődés mellett zajló, éppen ezért a legtöbb adományt összegyűjtő rendezvényeknek számítottak. Nem véletlen, hogy a szervezők a sikeres és eredményes programot kibővítették és 1915 őszétől rendszeresen megrendezték az ún. „Vörös-Kereszt heteket”. Ezek házigazdái a miskolci közélet kiemelkedő szereplőinek a feleségei voltak. A szervezői, háziasszonyi teendőket és feladatokat ellátó hölgyek között mindig ott találjuk Szent-Gály feleségét is. Az eseménynek Miskolc legelőkelőbb szállodája, a Korona Szálló nagyterme adott otthont. A fellépők közül soha nem maradt ki Szent-Gály, aki zenészként, karmesterként és komponistaként egyaránt közreműködött. A legtöbb esetben maga vezényelte a Miskolczi 10. honvéd gyalogezred fúvós és vonószekarákat.⁶¹ Hagyományosan a rendezvénysorozat utolsó napján került sor az ünnepi hangversenyre, melynek nyitó száma a Szent-Gály által 1916-ban komponált 10-es honvéd induló volt, és amelyet az ezred fúvós zenekara adott elő az iskolaigazgató vezénylete mellett.⁶²

1916-ban Szent-Gály még közelebbről tapasztalhatta meg, hogy mit élhetnek át a hátszágban maradt hozzátartozók, hiszen Gyula fia is megkapta a behívóját és bevonult a 10-esekhez. Az akkor 19 éves fia – aki 1896. április 12-én született Kecskeméten – a román fronton esett át a tűzkeresztségen. Áról a következőket olvashatjuk a „10-es honvédek Emlékalbumában”:

„Ifj. Szent-Gály Gyula – t. hadnagy, városi jav. hiv. I. o. felügyelő.

1916. január 17-én vonult be ezredünkhöz, mint e. é. önk. háborús katonai szolgálatra. A t. tisztiiskola elvégzése után, mint e. é. önk. tizedes szeptember 23-án ment a román harctérre. Az ezred harcaiban küzdve, december 16-án megbetegedett és kórházba került. Felgyógyulása után a pótzászlóaljnál helyi felügy. tiszti szolg. teljesített a háború végéig. 1919. február 1-én szerelt le.

Kitüntetései: II. o. e. v. é. K. cs. k.”⁶³

⁵⁹ Miskolczi Esti Lap, 1915. jún. 17. 2.

⁶⁰ Miskolczi Napló, 1916. szept. 29. 2.

⁶¹ Miskolczi Napló, 1916. nov. 11. 5.

⁶² Miskolczi Napló, 1916. nov. 19. 2.

⁶³ SASSY 1938. 346.

A segélyezésre szorulóknak számának gyors emelkedése indokoltta, hogy az adományok gyűjtését szervezett formában folytassák. Így jött létre 1916. március 5-én Kobek (Kádár) Béla akkori ezredparancsok támogatásával a 10-es honvéd hadiözeveg- és árvaalap. Az alapot egy már leszerelt, illetve még állományban lévő honvédekől és tisztékől álló bizottság felügyelt és irányította: az ezred kebelében létesült 10-es árvák alapja gyűjtő bizottsága.⁶⁴ A bizottság nemcsak a felajánlásokat és az adományokat gyűjtötte, de az alap tőkéjének növelése érdekében emléklapokat, fényképalbumokat, levelezőlapokat, sapkajelvényeket, hazafias dalok kotta- és szöveggönyveit és az ezred egyik katonája, Kövér Gyula által készített, „Kacagó lapok komoly időkből”⁶⁵ címet viselő karikatúra-gyűjteményt adott ki és hozott forgalomba.⁶⁶ 1917. július 15-én jelent meg az ezred hadiújságjának első száma, melynek egyrészt az volt a célja, hogy tájékoztassa a hátszágot a honvédek életéről, másrészt az előfizetésekől befolyó összegekből – a háború végén az újságnak már 5000 előfizetője volt⁶⁷ – tovább növeljék az alap vagyonát. Természetesen a nyomdai termékek forgalmazása mellett továbbra is havi rendszerességgel szerveztek jótékonyági esteket, hangversenyeket és kabarékat. A legnagyobb ilyen karitatív eseményre 1917 decemberében került sor, amikor megrendezték a „10-es honvéd hét” rendezvénysorozatot, melynek kiemelt céljai között nemcsak a gyűjtés, de az árvaalpnak jótékony akciókkal minél szélesebb körben való népszerűsítése is szerepelt.⁶⁸ A programsorozat fő attrakciója a vármegyeházán megrendezett hadi kiállítás volt. A „10-es honvéd hét” programját további közel két tucatnyi kulturális rendezvény színesítette. A korabeli sajtó – legnagyobb terjedelemben értelemszerűen az ezred hadiújságja – kiemelt helyen foglalkozott a rendezvényekkel.⁶⁹

A „10-es honvéd hét” eseményei közül kiemelkedett a kiállítás, ugyanakkor számos kísérő rendezvény is színesítette a programot. A tárlattal egy időben rendezett hangversenyeknek, előadásoknak az volt a célja, hogy amellet, hogy további bevételekkel gazdagítsa az ezred özeveg- és árvaalapját, bemutassák mindazokat az eredményeket, azt a kultúrát, azt a tudást, mely a háború szolgálatába állítva, ezen a téren is babért és dicsőséget szerez az ezred hírnevének, háborús történetének. A decemberi rendezvények felvezetőjeként a novemberi „Vörös Kereszt-hét” keretében tartottak jótékonyági 10-es honvéd estet.⁷⁰ A program rendkívül gazdag volt, hiszen a zenés és prózai előadások mellett kabaré is helyet kapott. A teltházas estet – melyet Benke Tibor hadnagy konferált – követő szűnni nem akaró taps már előrevetítette a 10-es honvéd hét várható sikerét. A „10-es honvéd hét” tulajdonképpen „főpróbáját” 1917. november 24-én tartották a Miskolci Nemzeti Színházban. A szombat esti rendezvényre már jóval a kezdés előtt szinte minden jegy elfogyott. A sajtóbeszámolók szerint „a művészestély iránt még városunkban is, ahol a közönség minden nemes és szép iránt mindig meleg pártfogást tanúsít, feltűnően nagy az érdeklődés”.⁷¹ A programban zenés és színházi produkciók egyaránt helyet kaptak. Az est sikeréért különösen sokat tett a zeneiskola akkori igazgatója, Szent-Gály Gyula és a színház egykori direktora, Palágyi Lajos.⁷² Előbbi a zenei programot állította össze – melyben saját szerzeményei is helyet kaptak, többek között „egy nagy orcheszterre írt hatalmas induló”⁷³ –, illetve karmesterként működött közre, míg utóbbi nemcsak a színház épületét bocsátotta díjmentesen a szervezők rendelkezésére, de maga is szerepet vállalt a Benke Tibor által írt, „A rabbi leánya” című egyfelvonásos darab bemutatójában. Benke, aki honvédhadnagyként szolgált a tízeseknél, civilben a *Miskolczi Napló* publicistája volt.⁷⁴

⁶⁴ SASSY 1939. 194.

⁶⁵ HOM HTD 86.271.1.

⁶⁶ A kiadványokat a Széchenyi utca 32. szám alatt működő egykori kiadóhivatalban lehetett megvásárolni, ezért a kiadót a köznyelvben „10-es honvéd boltként” emlegették. GULYA 2000. 293.

⁶⁷ SASSY 1939. 196.

⁶⁸ *Miskolczi Estilap*, XXVI. évf. 268. sz. 2.

⁶⁹ Az egykori 10-es Honvéd Hét rendezvénysorozatról részletesen publikált: SPÓNER 2017/a; 2017/b.

⁷⁰ *Miskolczi Napló*, XVII. évf. 261. sz. 5.

⁷¹ *Miskolczi Napló*, XVII. évf. 269. sz. 4.

⁷² 1876-ban született. Gyermekkorában asztalosnak tanult, majd a mesterséget elhagyva színészként dolgozott. 1907-ben nevezték ki a Miskolci Nemzeti Színház igazgatójává, melyet 1920-ig irányított.

⁷³ *Miskolczi Estilap*, XXVI. évf. 271. sz. 2.

⁷⁴ SPÓNER 2017/b

Az ezredújság december 20-i ünnepi számában tudósított a „10-es honvéd hét” eseményeiről. A díszesen kiállított karácsonyi [dupla] szám – melynek ára a szokásos 40 fillér helyett egy korona volt – az esemény rangjához, színvonalához, nem utolsósorban jelentőségéhez méltó terjedelemben számolt be minden részletről. Az ezred újságja mellett a korabeli miskolci sajtó is kiemelt figyelmet szentelt a programsorozatnak. A korabeli cikkek kivétel nélkül kiemelték, hogy az esemény sikeres megrendezésében Szent-Gály Gyula elvülhetetlen érdemeket szerzett.⁷⁵

A 10-es Honvéd Hét plakátja (1917) HOM HTD 67.28.1. Fotó: Mészáros Viktória (HOM)

⁷⁵ SPÓNER 2017/a

A jótékonyági rendezvények mellett Szent-Gály és a Miskolczi Daláregylet gyakran közreműködtek a fronton hősi halált halt honvédek temetésén is. Ezekről az eseményekről a helyi sajtó csak abban az esetben számolt be, ha ismert személyiséget helyeztek örök nyugalomra. Ilyen volt 1916. május 5-e, amikor dr. Gomba Károlyt, a kor ismert botanikusának temetésére került sor Mezőkeresztesen.⁷⁶

Az első világháború éveiben az addigi munkatempóját, ha lehet még tovább fokozta, amiért komoly árat kellett fizetnie. Nyilvánvalóan ez a terhelés, a családtagjaiért és nem utolsósorban a haza sorsáért való aggodás nem múlt el nyomtalanul, kikezdte a zeneiskolai igazgató egészségét.

EGY NEMES ÉLETÚT LEZÁRÁSA

Szent-Gály már az első világháború utolsó éveiben is beteg volt, és 2018 végén állapotja kezdett egyre súlyosabbá válni. Leszih Andor, a Borsod Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület múzeumőre és egyben Szent-Gály közeli barátja így írt betegségéről: „Az a kór, amely végzetessé vált életére folyamatosan gyengítette erejét s az iskola fejlődéséért lelkesedő finom lelkű, tevékeny igazgató már 1918-ban súlyos beteg volt.”⁷⁷ Állapota 1919-ben tovább romlott és az év nyarán leköszönt az igazgatói posztról.⁷⁸ A nagy munka azonban, amit pihenés nélkül, eszményi ideáktól hevítve végzett, megőrlte szervezetét, súlyos szívbaja ez év nyarán győzött a felőrölt organizmuson és szeptember 24-én elhunyt.⁷⁹ Miskolc törvényhatósága saját halottjának tekintette, temetésén a város közéletének színe-java megjelent, utolsó útjára tisztelőinek száza kísérték el. Sírjánál Szentpáli István polgármester, Koller Ferenc zeneiskolai igazgató és a miskolci és vasgyári dalárdák nevében Puki László vasgyári főmérnök búcsúztatta. A lelki üdvéért tartott szentmisén a városi tanács, az összes társadalmi egyesületek vezetősége és az iskolák ifjúsága megjelent.⁸⁰ Írásunk zárásaként idézzük egy-egy kecskeméti és miskolci kortárs Szent-Gályról írt méltató sorait, illetve a múlt század első felének jeles közéleti személyiségének, Sassy Csabának a gondolatait:

„Szent-Gály Gyula életének ernyedetlen munkássága, lebilincselő egyénisége, sikerei a tanítványok, a zene és dalkultúra hívei sokaságának lelkében megszentelt, el nem múló emléket állítottak a kegyelet legmagasztosabb megnyilatkozásaképpen, s ezt a kegyeletet fenntartani, növelni, mi tanítványok hő kötelességünknek tudjuk. Ha a kultúr historikusok nem is sorolják a halhatatlanok közé, mi mégis könnyes szemekkel egy kiváló mester halálát siratjuk elmúlásában.”

(Dr. Szabó Lajos, Kecskemét)⁸¹

„Szent-Gály 1919. szeptember 24-én, városunk oláh megszállás alatti szomorú idejében végezte be tevékeny, eredményes, áldásos életét. A lélek, amelyből annyi szintiszta magyar dal fakadt, mit szenvedhetett nemzeti eszményeink gyászos összeomlása idején, az igazgató, ki előtt olyan tömerek teendő, terv és elképzelés állott még, milyen önmegtagadó lemondással törődhetett szomorú sorsába, s milyen fájó érzéssel gondolhatott arra, hogy munkaképtelenné lett, s itt kell hagynia szeretett iskoláját. Szent-Gálynak sokat köszönhet Miskolc zeneiskolája, a város polgársága: művészeti, pedagógiai és igazgatási szempontból. Érték volt és rendszeres, mélyreható komoly munkával szerezte meg a köz becsülését.”

(Leszih Andor, Miskolc)⁸²

⁷⁶ Dr. Gomba Károly civilben a magyar botanikai tudomány, tanügy és közművelődés sok reményre jogosító tehetősége volt és 1916. február 2-án vesztette életét az orosz fronton. In: Miskolczi Napló, 1916. máj. 16. 4.

⁷⁷ LESZIH 1927. 40.

⁷⁸ Augusztus 13-án a városi vezetése Koller Ferencet, Szent-Gály barátját, zenész- és pedagógustárast bízta meg az intézmény vezetésével. LESZIH 1927. 40.

⁷⁹ SZABÓ 1919. 7.

⁸⁰ Miskolc mellett Kecskeméten is gyászistentiszteletet tartottak, illetve a városi tanács rendkívüli ülésen emlékezett meg a kecskeméti zeneiskola egykori igazgatójáról. SZABÓ 1919. 7.

⁸¹ SZABÓ 1919. 7.

⁸² LESZIH 1927. 41.

Nem véletlenül maradt a legvégére Sassy Csaba visszaemlékezése, mint ahogyan szintén nem véletlenül választottunk tanulmányunk mottójául sem egy Sassy idézetet. Sassy nemcsak közeli barátja és bizonyos értelemben – dalszerzőként – munkatársa volt Szent-Gálynak, de a lokálpatrióta, köztisztelőnek és közmegebecsülésnek örvendő író, költő és publicista közel ötven éves pályája során Miskolc minden számottevő közéleti személyiségét jól ismerte. Ennek tükrében talán a leginkább hiteles kortársnak tekinthetjük, akinek szavai nem kétséges, hogy nem nélkülözik az érzelmeket és ezáltal szubjektívek is, mégis talán Ő tudta a leginkább objektíven megítélni Szent-Gály munkásságát, a város kulturális életében betöltött szerepét:

„A miskolci zeneiskola röneszánsza Szent-Gály Gyulával kezdődött. Szent-Gály nem volt az a nóta-teremtő, dúsan rakott fa, mely minden kedélyhullámmásra, a hangulat minden változására úgy ontotta volna a dalt, mint Lányi Ernő. Szakképzett, előkelő tudású muzsikusként. Okos muzsikusként, ahogyan Lányi Ernő mondta. Amellett nótái, férfikarai, színdarabjai is mind stílusos, magyar hangulatú lélekből íródtak.

A kedélye – bár nem volt olyan szertelenül csapongó és rapszódikus, mint Lányié, de egészséges, ép, magyar kedély volt. A fehér asztal mellett éppen olyan sziporkázó, szellemes, mint Lányi. A dalárda élén dalszerető, magyar dalért lelkesedő. A zeneiskola igazgatásában pedáns, nagyvonalú, széleslátókörű, perspektívákat megvilágító muzsikusként.

Nem minden malícia nélkül mondta Lányi utódjáról: „okos muzsikusként”. Neki is imponált az a sokoldalú tudás, mely Szent-Gályt mint embert is, mint muzsikust jellemezte...

1919 szeptemberében, a magyar feltámadást még megérve hunyta le örök álmra szeméit. A Miskolci Zeneiskola történetében korszakos időt iktatott be az ő működése.”⁸³

*

MELLÉKLETEK

1. sz. Melléklet:

A Kecskeméti Lapokban Szent-Gály Gyuláról és műveinek bemutatásáról szóló cikkek bibliográfiája⁸⁴:

- 1893.11.05. Nov. 1. Az iskola [római. kath. főgimnázium] gyászünnepélye volt Katona József sírjánál. A műsor része volt: Feltámadáskor. Tóth Kálmán szövegére Szent-Gály Gyulától.
- 1893.12.24. Zenés mise a kegyesrendiekénél [karácsony 1. és 2. napján]. A műsor része: Ave Maria (c-moll) szoprán szóló, vegyeskar, vonózenekar, orgonára Szent-Gály Gyulától.
- 1894.06.07. Jún. 17. Az országos m. kir. zeneakadémia hangversenye, melyen bemutatásra kerülnek Szent-Gály Gyula karénekei: Fehér galamb, Nem szeretem, Elvinnélek címen.
- 1895.07.02. Páthy Károly 25 éves jubileuma a polgári leányiskolában. Elhangzik Kovács Antal – Szent-Gály Gyula: Jubileumi dal, ...
- 1895.09.08. Szent-Gály Gyula, a zeneiskola igazgatója Zeneelmélet címen tankönyvet adott ki.
- 1896.03.15. Kecskeméti városi zeneiskola márc. 7-i hangversenyén elhangzott: Szent-Gály Gyula: Rómánc (szöveg Deréki A.) c. műve.
- 1896.12.20. Zenés mise (karácsony 1. és 2. napján) a kegyesrendiek templomában. Elhangzik többek között Szent-Gály Gyula: Tantum ergo c. műve.
- 1897.08.15. Szent-Gály Gyula: Zenetanításunk reformja (1-3. old.)
- 1898.06.05. A kecskeméti római. kath. főgimnázium jún. 8-i ünnepélyének műsorában szerepel: Szent-Gály Gyula: Királydal c. műve.
- 1898.06.19. A Kecskeméti ev. ref. főgimnázium évfárá ünnepélyén, jún. 23-án elhangzik Szent-Gály Gyula: A katona búcsúja c. műve is.
- 1899.01.30. A Kecskeméti Polgári Dalkör máj. 11-i hangversenyén elhangzik: Szent-Gály Gyula: Három magyar dal c. műve is.
- 1900.08.12. A Mollinár-vezred zenekara tagnap Szent-Gály: Hírös város c. indulóját játszotta.

⁸³ SASSY 1929. 17.

⁸⁴ A kecskeméti Katona József Könyvtár adatbázisa alapján ((www.bacstudastar.hu/szent-galy-gyula))

- 1901.01.20. A Kecskemét Zenekedvelők Egyesületének hangversenye. A műsorban elhangzik: Szent-Gály Gyula: Andante c. műve is.
- 1903.01.04. Megjelent Szent-Gály Gyula: Zene-Elmélet iskolai és magánhasználatra c. könyve. Közli a budapesti Zenelap c. újság ismertetőjét.
- 1903.09.26. A Polgári Dalkör dalestje a Városi Vigadóban. A műsor része: Szent-Gály Gyula: A Kecskeméti Polgári Dalkör jeligéje; A hazáról.
- 1904.02.21. Szent-Gály Gyula és Erdődi Ernő: Módszeres énektan címen könyvet írt.
- 1905.03.10. Hangverseny a városi székházban a népkönyvtárak javára. A műsor része: Szent-Gály Gyula: Dobó Kata. Melodráma.
- 1905.07.20. A polgári Dalkör hangversenye a Városi Vigadóban. A műsor része: Szent-Gály Gyula: Magyar dalok.
- 1905.12.08. Holnap, pénteken a róm. kath. templomban zenés mise lesz. A műsor része: Szent-Gály Gyula: Mária ne hagyj el. Hegedűszóló).
- 1906.01.27. Kada Elek [Szent-Gály]: Helyreasszony c. népszínmű bpesti bemutatója febr. 11-én lesz a Király Színházban.
- 1906.02.11. Színház. Heti műsor és krit. – Kada Elek – Kun László – Szent-Gály Gyula: Helyreasszony c. népszínmű kottájának megjelenéséről tudósít.
- 1906.03.13. Márc. 15. A rk. főgimnázium ünnepi műsorának zenei része: Szent-Gály Gyula: Szabadságharc dalok. Ének és zenekar.
- 1906.03.18. Ápr. 21. A polgári kör mulatságának műsorában szerepel: Szent-Gály Gyula: Fehér galamb; Szent-Gály Gyula–Prónai Antal: Rákóczi zászlója.
- 1906.04.01. Színház. Heti műsor és krit. – Helyreasszony. (Blaha Lujza és Németh József fellépésével).
- 1906.06.28. A városi zeneiskola vizsgálati hangversenye (csütörtök) műsorából ... Szent-Gály: Szerenád. Énekkar, zenekar.
- 1906.10.25. A katolikusok gyászistentiszteletén elhangzik Szent-Gály Gyula: Elégia. Hegedű, zenekar.
- 1907.02.23. Ma, szombaton lesz Szent-Gály Gyula felolvasó estje a róm. kath. főgimnáziumban. Címe: A mi nótáink.
- 1907.05.30. A róm. kath. főgimnázium évváró ünnepélye az intézetben. A műsor része: Szent-Gály Gyula: Három kurucdal. Énekkar.
- 1907.06.15. A Zeneiskola első vizsgálati hangversenye. A műsor része: Szent-Gály Gyula: Bölcsődal.
- 1907.11.01. A kegyesrendi főgimnázium ünnepsége Katona József sírjánál. A műsor része: Oltárrá lett. Gyásznének. Énekkar.
- 1907.11.19. Beszámoló a jogászok hangversenyéről. A műsor része volt: Szent-Gály Gyula: Holló madár c. műve.
- 1907.11.22. A Kecskeméti Polgári Dalkör dalestje az Otthonban. A műsor része: Szent-Gály Gyula: Magyar dalcsozor. Énekkar.
- 1908.02.22. Színház. Heti műsor és krit. Szombat. Somogyi János: Az agglegény tündérei. Énekes vígjáték. Zenéjét szerezte: Szent-Gály Gyula, Bordeaux Géza, Mihó Ernő.
- 1908.02.25. Színház. Heti műsor és krit. Tegnap. Az agglegény tündérei (Somogyi, Szent-Gály Gyula, Bordeaux, Mihó). Kritika.
- 1908.03.14. Márc. 15-é lesz a kegyesrendi iskola emlékünnepe a gimnáziumban. A műsor része: Várad–Szent-Gály Gyula: Oltár előtt. Melodráma; Szent-Gály Gyula: Rákóczi induló. Énekkar.
- 1908.04.29. Ápr. 27. A kegyesrendi főgimnázium színi előadása volt a színházban. A műsorból megemlítve: Szent-Gály Gyula: Induló. Zenekar.
- 1908.07.09. 1909 nyarán lesz Kecskeméten a 13. országos dalverseny. Az összkarban felhangzik: Szent-Gály Gyula: Üdvözlő kar, szólóval és zenekarral.
- 1908.11.13. Tegnap. Katona emlékünnepe volt a színházban. A műsorból megemlítve: Szent-Gály Gyula: Andante.
- 1909.01.21. Ma lesz a Kecskeméti Ipartestület hangversenyyel egybekötött táncmulatsága az Otthonban. A műsor része: Szent-Gály Gyula: Üdvözlőkar; Oltár előtt; Éji dal.
- 1909.06.30. Vizsgálati hangverseny. Beszámoló a zeneiskola tegnapi hangversenyéről. A műsor része: Szent-Gály Gyula: Románc. Duett.
- 1909.08.12. Díszhangverseny a dalcarnokban. A műsor része: Szent-Gály Gyula: A hazáról. [Országos Dalosünnep, Kecskemét]
- 1909.08.13. Aug. 18. Összhangverseny a dalcarnokban. A műsor része: Szent-Gály Gyula: Üdvözlőkár.

- 1909.08.17. Program keddre. Reggel. A budai úti temetőben gyászünnepély Káldy Gyula sírjánál. A műsor része: Káldy-dalok Szent-Gály Gyula átíratában.
- 1909.08.19. A dalverseny utolsó napja. Részletes beszámoló az ünnepi istentiszteletekről, ... az esti díszhangversenyről, melyen elhangzott: Szent-Gály Gyula: A hazáról c. műve is.
- 1909.08.20. A dalverseny utolsó napja. A hangverseny műsorából megemlítve Szent-Gály Gyula: Üdvözlőkar.
- 1909.09.11. Szept. 19. A Kecskeméti Polgári Daloskör hangversenye. A műsor része: Szent-Gály Gyula: Kecskeméti nóták (Búsan szól a kecskeméti; Gulyás vagyok; Kecskeméten egy almafa; Az Alföldnek sík mezején); Szent-Gály Gyula: A hazáról.
- 1909.09.12. Szent-Gály Gyula távozása. Hírt ad a zeneiskola igazgatójának a miskolci zeneiskolába történő meghívásáról.
- 1910.06.05. Jún. 7. A róm. kath. főgimnázium évváró ünnepsége. A műsor része: Szent-Gály Gyula: Népdalegyveleg.
- 1912.02.01. A róm. kath. főgimnázium emlékünnepélye Kalazanti Szent József emlékére. A műsor része: Szent-Gály Gyula: Pátrónánk ne hagyj el! Ének, zongora.
- 1912.05.18. Jún. 15. A sajtószövetség hangversenye. A műsor része volt: Szent-Gály: Rákóczi elégiája; Bölcsődal.
- 1913.05.21. Jún. 5. A róm. kath. főgimnázium évváró ünnepélyén elhangzik: Kada–Szent-Gály Gyula: Helyreasszony. Szerenád c. mű is.
- 1916.06.11. Pünkösd 1. és 2. napján zenés mise lesz a róm. kath. plébánia templomban és a katonai barakk kórházban. A műsor része: Szent-Gály Gyula: Ave Mária.
- 1917.04.08. Zenés mise lesz húsvét két napján [róm. kath. nagytemplom]. A műsor része: Szent-Gály Gyula: c-moll mise (részletek).
- 1918.03.31. A húsvét első napján tartandó mise műsorában szerepel: Szent-Gály Gyula: c-moll mise.
- 1928.02.21. A Kath. Egyházi Énekkar dalestélye febr. 8-án. A műsor része: Szent-Gály Gyula–Sztójanovits: Búsan szól a kecskeméti; Befordultam a konyhába (énekkar).
- 1928.11.04. Nov. 4. A Polgári Daloskör teaestélye. A műsor része: Szent-Gály Gyula: Siratóének 1919-ből; Ne tudja senki.
- 1928.12.02. Az első adventi estély műsora – Szent-Gály Gyula emlékére. Elhangzik: Szent-Gály Gyula: Pátrónánk ne hagyj el. Énekkar; Szent-Gály Gyula: Ave Maria. Dal.; Szent-Gály Gyula: Szerenád. Énekkar; Szent-Gály–Prónay: Rákóczi zászlója. Melodráma; Szent-Gály: c-moll nagymise (részletek).

2. sz. Melléklet: Szent-Gály Gyula munkái:

- *Állítsunk zeneiskolát. Kecskemét, 1892*
- *A kecskeméti városi zeneiskola keletkezése 1894-ben és eddigi működése. 1896*
- *Imádságos és énekeskönyv a kath. tanulóifjúság használatára. Kassa, 1896. (Karsai Ervinnel)*
- *Zeneelmélet. Iskolai és magánhasználatra. Kecskemét, 1896. (bőv. és jav. kiadásai: 2. k. 1900. 3. k. U. ott)*
- *Egyházi zenénk. U. ott, 1899. (Különny. a kecskeméti zeneiskolai Értesítőből)*
- *Módszeres énektan Budapest, 1904., 1905., 1907. Három kötet. (Erődi Ernővel. I. k. 2. kiadás. U. ott, 1904)*

(Ezekon kívül van körülbelül 30 zeneműve, melyek nagyobb része Klöckner budapesti zenemű-kereskedésében jelentek meg.)

*

Források

HOM = Herman Ottó Múzeum

HTD = Történeti Dokumentáció

TGY = Tárgyi Gyűjtemény

MNL BAZL = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

Bibliográfia

DIÓS–VICZIÁN 1993

DIÓS ISTVÁN–VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. Szent István Társulat, Budapest, 1993–2014

FEHÉR–SZABÓ–KÖRÖSI 1992

PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA–SZABÓ TAMÁS–SZÉKELYNÉ KÖRÖSI ILONA: *Kecskeméti Életrajzi Lexikon*. Kecskeméti Lapok Kft.–Kecskeméti Monográfia szerkesztősége, Kecskemét, 1992

KENYERES 1967

KENYERES ÁGNES (SZERK.): *Magyar Életrajzi Lexikon I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1969

LESZIH 1927

LESZIH ANDOR: *Emlékkönyv a Miskolc Városi Hubay Jenő Zeneiskola 25 éves fennállásának és új palotájának felavatása ünnepére*. Klein, Ludvig és Szelényi Könyvnyomda Rt., Miskolc, 1927

SASSY 1929

SASSY CSABA: *28-as könyv (Minden miskolci benne van!)* I. köt. Magyar Jövő Nyomda, Miskolc, 1929

SASSY 1932

SASSY CSABA: *28-as könyv (Minden miskolci benne van!)* II. köt. Ludvig és Janovits Nyomda, Miskolc, 1932

SASSY 1939

SASSY CSABA: *A volt M. Kir. miskolci 10. honvéd gyalogezred világháborús emlékalbuma*. Ludvig I. Nyomdája, Miskolc, 1939

SPÓNER 2017/a

SPÓNER PÉTER: „Háborúban sem hallgatnak a múzsák” – „10-es Honvéd Hét” egykor és most. *Történelem és Muzeológia. Internetes Folyóirat Miskolcon* 2017/1–2. 90–109.

SPÓNER 2017/b

SPÓNER PÉTER: 100 éve történet: A 10-es honvéd hét. *Szülőföldünk* 36–37. (2017) 118–125.

SZABOLCSI–TÓTH 1965

SZABOLCSI BENCE–TÓTH ALADÁR: *Zenei Lexikon I–III*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1965

SZABÓ 1919

SZABÓ LAJOS: *Szent-Gály Gyula*. Különlenyomat a „Kecskeméti Közlöny” 1919. október 12-iki és 14-iki számából. Miskolc, 1919

SZENT-GÁLY 1892

SZENT-GÁLY GYULA: *Állítsunk zeneiskolát*. Sziládi László könyvnyomdája, Kecskemét, 1892

SZINNYEI 1891

SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái I–XIV*. Hornyánszky Viktor akadémiai könyvkereskedése, Budapest, 1891–1914.

TÁNCZOS–SZABÓ 2020

TÁNCZOS–SZABÓ ÁGOTA: *„Állítsunk zeneiskolát!” – Adatok a kecskeméti zenei oktatás kezdeteihez és a 125 éves városi zeneiskola alapításának történetéhez*. Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára, Kecskemét, 2020

THURZÓ NAGY 1940

THURZÓ NAGY LÁSZLÓ: *Miskolc lexikon 1900–1940*. Kézirat (A Herman Ottó Múzeum Könyvtárában)

VÁRY–HELTAI 1968

VÁRY ISTVÁN–HELTAI NÁNDOR: *Kecskemét jelesei*. Kecskemét Város Tanácsa, Kecskemét, 1968

A Viszneki testvérek „kémszervezete” (1949–1950)

KIS JÓZSEF

The 'Espionage Organization' of the Viszneki Brothers (1949–1950)

In the early 1950s, spies and spy organizations were "busted" in Hungary. From a historical perspective, it is no longer always possible to determine whether they had any real basis. In the hysteria of the Cold War, foreign spy organizations also used naïve, adventurous young people and entrusted them with dangerous missions, and, at the same time, the communist state security organizations that were looking for potential enemies everywhere tried to "con" hostile elements prone to do such tasks. According to the documents of the proceedings, the executed Viszneki brothers provided the U.S. intelligence with data regarding the Soviet and Hungarian armies, the railways and the Iron Factory in Diósgyőr, and paid with their lives. Our study attempts to use the state security documents that were written with the purpose of manipulation to reveal whether there was an "organization" existing at all.

*

Az 1950-es évek elején Magyarországon és a térség más államaiban is sorra „buktak” le a kémek, kémszervezetek. Történelmi távlatból ma már nem mindig megállapítható, hogy volt-e ezeknek bármiféle valós alapjuk. A hidegháború históriájában a külföldi kémszervezetek is felhasználták a naiv, kalandvágyó fiatalokat és bízták meg őket veszélyes küldetéssel, s ezzel egy időben a mindenhol potenciális ellenséget kereső kommunista állambiztonsági szervezetek (Katpol, ÁVH) is igyekezett „beugratni” az erre hajlamos ellenséges elemeket. A kivégzett Viszneki testvérek az eljárás iratai alapján a szovjet és a magyar hadseregre, a vasútra és a diósgyőri vasgyárra vonatkozóan szolgáltatott adatokat az amerikai hírszerzésnek, s ezért az életükkel fizettek. Nevüket ma csupán azon tardi emléktábla viseli, amely a Rákosi-korszak borsodi halálos áldozatainak állít emléket, történetük azonban mindeddig nem volt ismert. Tanulmányunk kísérletet tesz arra, hogy az – adott esetben manipulált – állambiztonsági iratok segítségével felfedje, „szervezetük” melyik kategóriába tartozhatott.

*

Történetünk főszereplői, a Viszneki testvérek egy sokgyermekes miskolci családban születtek. Nyugalmazott postatiszt apjuknak és háztartásbeli anyjuknak tíz gyermeke volt, közülük azonban három fiatalon meghalt. A többiek biztos kisérgyszteciát építettek ki a maguk számára. Az 1940-es évek végén József és László gyári tisztviselők, míg Ilona vállalati tisztviselő, de testvéreik is tisztviselők, illetve tanítók, esetleg háztartásbeli asszonyok voltak.

A fiúk közül József és László a miskolci Fráter György Katolikus Gimnáziumban tanult. József ezután, apjához hasonlóan, a postán helyezkedett el. Kezdetben postaforgalmi díjnok, 1944 júliusától postagyakornok,¹ 1946. április 1-i hatállyal postakezelő altiszt² minőségben dolgozott, majd 1950. január 19-én a Vasgyárban helyezkedett el mint adminisztratív tisztviselő. László gimnáziumi tanulmányait 1948-ban fejezte be, majd rövid segédmunkás időszak után 1949. január 1-től a miskolci Építőipari Nemzeti Vállalatnál lett műszaki tisztviselő.³ Munkahelyével, illetve munkakörével azonban elégedetlen volt, s ezzel így voltak felettesei is. Lászlót emellett a kalandvágy is fűtötte, ezért úgy döntött,

¹ Budapesti Közlöny, 1944. júl. 6. (150. sz.) 5.

² Előléptetések a miskolci postaigazgatóságnál. *Miskolci Hírlap*, 1946. ápr. 3. 3.

³ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki László kihallgatása, 1950. március 17.

nyugatra szökik. Úgy gondolta, hogy ott korlátlan lehetőségek vannak, és jó állást tud majd magának biztosítani. Elhatározásában az is szerepet játszott, hogy egy ismerőse 1948 őszén, István bátyja pedig alig pár hete, 1949. március 5-én szökött Ausztriába. László már ekkor is tervezte emigrálását,⁴ de testvérével abban állapodott meg, hogy először István próbál szerencsét, s amennyiben átjut, citromoldattal készült titkosírással levéllel fogja tájékoztatni öccsét, mely útvonalon járhat majd sikerrel. Így is történt, István az ausztriai wilfersdorfi gyűjtőtáborból küldött levelet, amelyben egészen a lágerig leírta útját.⁵ Viszneki László először 1949. március 25-én reggel egyedül⁶ indult el Miskolcra, és már másnap éjjel át is lépte az osztrák határt Nagylózs és Sopronkövesd térségében.⁷

Útjának további történetére vonatkozóan ettől a ponttól kezdve két variációt találunk a levéltári iratokban. Első kihallgatása során – amikor még tiltott határátlépés miatt hallgatták ki – azt vallotta, hogy Ausztriában előbb Weinburg, majd a Graztól délre fekvő Unterbergla településeken, illetve egy bizonyos „Holbersdorf”⁸ nevű községben parasztnál dolgozott. 1949. szeptember 4-én Grazba utazott, majd két hét elteltével, még e hó 18-án hazaindult. Fürstenfeld-Königsdorf (Királyfalva)–Güssing (Németújvár)–Wienerneustadt (Bécsújhely) érintésével gyalog, gépkocsival, autóbusszal, illetve vonattal jutott el Loipersbachba (Lépesfalva), ahol szeptember 28-án átlépte az osztrák-magyar határt. Nagycenknél azonban rendőrkárőr igazoltatta és vette őrizetbe.⁹

Viszneki László, a kém

1950-ben azonban – mikor már kémkedés gyanújával folyt ellene az eljárás – Viszneki László úgy nyilatkozott, hogy március 26-án hajnal felé érkezett az ausztriai Nikitsch (Füles) településre, majd onnan Oberpullendorf (Felsőpulya)–Aspang érintésével igyekezett elérni az angol zónát. Október 27-én így jutott el Weiz városába, ahol az angol katonai parancsnokságon jelentkezett. Minthogy, tolmács híján, kihallgatni nem tudták, másnap gépkocsival a fürstenfeldi FSS¹⁰-re vitték, ahol egy dr. Kerekes nevű volt csendőr főhadnagy¹¹ beszélgetett vele először. Visznekivel – az FSS kihallgatási rendje alapján – részletesen elmondatta életrajzát, útját, s szökésének körülményeiről érdeklődött. Viszneki már ekkor számos kérdést kapott a szovjet és a magyar katonaságra, illetve a rendőrségre vonatkozóan. Dr. Kerekest elsősorban az érdekelte, hogy milyen fegyvernembeliek hányan és hol vannak elhelyezve. Az ifjabb Viszneki közölte, hogy Miskolcon a Szentpéteri úti laktanyában két honvéd század székel, a Szondi utcai tüzér laktanyában két századnyi tüzérség van, valamint a miskolci Államvédelmi Hatóság 250 fegyverrel rendelkezik, s a miskolci rendőrkapitányságon is két század tartózkodik.¹²

⁴ Más adat szerint mindhárom Viszneki-fiú tervezte emigrálását. (ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki József kihallgatása, 1950. március 16.)

⁵ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki László kihallgatása, 1950. március 17.

⁶ Bátyja vallomása szerint vele tartott az egyik barátja is. (ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki József kihallgatása. 1950. március 16.)

⁷ ÁBTL 2.1.9. V-33032. Viszneki László kihallgatása. 1949. szeptember 28.

⁸ Ilyen nevű település nincs Ausztriában. Valószínűleg azonos Vordersdorffal, amely Unterberglatól délre, mintegy 18 km-re található.

⁹ ÁBTL 2.1.9. V-33032. Viszneki László kihallgatása. 1949. szeptember 28.

¹⁰ Az FSS (Field Security Sections, magyarul: Harctéri Biztonsági Egységek) végezte a brit zónákba küldött szovjet ügynökök felderítését, de emellett figyelemmel kísérték a kelet-európai országokban végbemenő ipari és katonai jellegű fejleményeket is. Az ausztriai FSS Bécsben, Wolfsbergben, Villachban, Mallnitzban, Frazban, Klagenfurtban és Fürstenfeldben rendelkezett székhellyel. A szervezet a magyarokkal kapcsolatban hírszerzői és kémelhárítói feladatokat látott el, alapvetően katonai elhárítással foglalkozott. A menekült magyarokat részletesen kifaggatták tolmács segítségével és igyekeztek tőlük katonai vagy ipari jellegű adatokat szerezni. (Szörényi A., 2009. 734–735.)

¹¹ Minden bizonnyal dr. Kerekes László csendőr századosról (Sajókeresztúr, 1915–Belen /USA/, 1978) van szó. Kerekes 1948. szeptember elején menekült Ausztriába, ahol tolmácsként működött. (*Bajtársi Levél. A M. Kir. Csendőr Bajtársi Közösség központi tájékoztatója*, XXXI. évf. 2. szám. 1978. okt. 31. 68–69.)

¹² ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki László kihallgatása, 1950. március 17.

Második fürstenfeldi kihallgatását egy angol őrmester vezette, akinek egy magyar civil tolmácsolt, akiről Viszneki tévesen úgy tudta, hogy a volt szolnoki polgármester. Kikérdezése ugyancsak a szovjet és magyar haderőre vonatkozott, de ezúttal arra is kíváncsi voltak, milyen fegyverzettel rendelkeznek a miskolci katonai alakulatok. Válaszában közölte, hogy DISZ-felvonulások során két aknavetőt látott, mire egy füzetet tettek elé, amelyből ki kellett választania a látott aknavetőket.¹³

Az ifjabb Visznekit ezután a wilfersdorfi gyűjtőlágerbe vitték, majd onnan a strassi táborba. Május 12-én egy Kiss Károly nevű kiskunmajsai tisztviselővel egy weinburgi paraszthoz vitték, munkaadója azonban későbbi elmondása szerint rosszabbul bánt vele, úgy, mint az állataival, ezért egy hét múlva a mintegy 40 kilométerre lévő Unterbergla településen lakó István bátyját kereste fel, majd az ottani bírónál kezdett dolgozni. Nem sokkal ezután bátyját egy bizonyos Várnai nevű ismerőse, jó kereseti lehetőséggel kecsegtetve, a grazi *Paradies* vendéglőbe hívta.¹⁴

Onnan visszatérve, István közölte, hogy Várnai révén kémkedéssel akarták megbízni, ő azonban nem állt kötélnek, mert a vállalkozást kockázatosnak és veszélyesnek tartotta, ráadásul úgy gondolta, hogy nem is fizetnék meg eléggé. Viszneki Lászlónak tetszett az ötlet, bátyja azonban kérése ellenére sem adta oda neki Várnai címét, sőt megdorgálta, amiért „ilyen marhaságokra” akarja adni a fejét. Pár nap múlva László – bátyja távollétében – megtalálta Várnai grazi címét, akinek ezután levélben ajánlotta fel szolgálatait. Várnai hamarosan válaszolt, s grazi otthonába invitálta egy vasárnapi délelőtti találkozóra. Várnait azonban a kérdéses időben otthon nem tartózkodott, csak egy cetlit hagyott hátra, amelyben közölte, hogy később a *Hauptplatzon*, a városháza előtt fogja várni. László el is ment a találkozóra. Várnai innen egy Mura-parton lévő parkba vezette, ahol az egyik lócánál egy magát „Dezsőnek” nevező személlyel hozta össze. „Dezső”, vagy más néven „Miska bácsi” állítólag a II. világháború idején a magyar hadsereg vezérkari őrnagya volt, s ez időben a *Central Intelligence Corps* (CIC), vagyis az amerikai katonai hírszerzés szolgálatában állt.¹⁵

„Dezső bácsi” már tudott az ifjabb Visznekiről és megerősítést kért tőle, hogy valóban szándékában áll-e elvállalni ezt a veszélyes tevékenységet, egyúttal közölte, hogy munkájáért az oktatás idején napi 10,¹⁶ a Magyarországon töltött napokért 50 schillinget, visszajövelekor pedig, amennyiben meg vannak elégedve munkájával, akár 1000 schillinget is kaphat.¹⁷ Miután László kitartott elhatározása mellett, „Dezső” azzal bocsátotta haza, hogy rövidesen értesítést küldenek esetleges alkalmazásáról, egyúttal közölte, amennyiben elfogadják felajánlását, szüksége lesz fényképre is.¹⁸

Viszneki Lászlót egy hét múlva, 1949. június 20-a körül Várnai értesítette levélben arról, hogy hagyja ott munkáját és utazzon Grazba. Itt azonnal megkezdődött László felkészítése, amely öt napig tartott.¹⁹ A grazi *Schlossberg* lépcsőinél, vagy egy parki lócán tartott oktatás során²⁰ közölték vele, hogy milyen gazdasági és katonai jellegű adatokra van szükségük. Feladatát így határozták meg:

„derítse föl a Miskolc és Diósgyőr környékén állomásozó szovjet katonaságot, a Diósgyőr irányban az erdőbe vezető és valószínűleg katonai jellegű útnak célját, szerezze meg Miskolc térképét, s általában a magyar néphadsereggel, rendőrséggel, vasutakkal és gyárakkal kapcsolatos mindenféle híreket és adatokat igyekezzen összegyűjteni, így pld. a honvédségi alakulatok postafiók-számát, fegyverzetét, az alakulatok elhelyezését, a tisztek s külön a politikai tisztek nevét, honvéd és rendőr laktanyák elhelyezését, vasút és hídépítések helyét, a gyárak munkáslétszámát, termelési adatait, a Szovjetunióba irányuló és onnan jövő szállításait, stb. Megbízást kapott arra is, hogy a szükségeshez képest szervezzen be hírszerzésre alkalmas és megbízható személyeket, akikkel később Ausztriából titkosíráson keresztül tartja a kapcsolatot.”²¹

¹³ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki László kihallgatása, 1950. március 17.

¹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Kiss Károly 1950. március 14-i feljegyzéséből Viszneki Lászlóra vonatkozóan

¹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Kiss Károly 1950. március 14-i feljegyzéséből Viszneki Lászlóra vonatkozóan

¹⁶ A napidíj mértékéről kihallgatásai során eltérően számolt be. Volt, amikor 15, de az is előfordult, hogy 25 schilling járandóságról beszélt. A jelentésekért ugyancsak eltérően 1000, vagy 2000 schillinges ellenértékről vallott. (ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Viszneki László kézzel írt vallomása. 1950. március 17.)

¹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Viszneki László kézzel írt vallomása. 1950. március 17.

¹⁸ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki László kihallgatása, 1950. március 17.

¹⁹ ÁBTL 41. A-2126/132. Feljegyzés Viszneki László kihallgatásáról. 1950. március 17.

²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Viszneki László kézzel írt vallomása. 1950. március 17.

²¹ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Budapesti katonai törvényszék KB. IX. 043/1950. sz. ítélete.

„Dezső” az esetleges beszervezések okán a fegyveres szerveknél és a diósgyőri vasgyárban lévő személyes ismeretsége felől is érdeklődött. László egy sátoraljaújhelyi honvéd törzssörmestert, illetve egy vasgyári üzemvezetőt nevezett meg,²² bár egyik későbbi önvallomása szerint egyiküket egyáltalán nem ismerte, a másiktól pedig tudta, hogy „jó kommunista”. „Dezső bácsi” állítólag aziránt is érdeklődött, hogy a miskolci pályaudvarokon be tudna-e szerezni egy-egy ún. „vasúti figyelőt”, aki a vasúti szállításokról tájékoztatná őket. László e téren is eredménnyel kecsegtette megbízóját, a Gömöri Pályaudvarnál megnevezte egy iskolatársa apját és közölte, hogy a másik két miskolci pályaudvarnál is biztos tud ismerősöket szerezni. Lászlót, „kiképzését” követően, „Dezső bácsi” azzal bocsátotta útnak, hogy ha be tudja szervezni ezeket az embereket, akkor citromírásos levélben írják meg neki grazi címére az adatokat, illetve azt, hogy mire van szükségük.²³

Az első út

Miután Viszneki kioktatása megtörtént, 1949. június 25-én visszaindult Magyarországra. Költségei fedezésére 1200 forintot és 100 schillinget kapott.²⁴ Két nap múlva egy ceglédi állítólagos embercsempész²⁵ társaságában Rábahídvég közelében lépte át magyar a határt, majd június 29-én érkezett haza Miskolcra. Először „ideálját”, egy Márta nevű leányismerőset kereste fel, akivel „csaknem menyasszony-vőlegény viszonyban” állt.²⁶ Közölte vele jövedele célját, s a leánynak tetszett is, hogy „hírszerző lovagja” van.²⁷ László este tért haza családjához. Ilona húgának és József bátyjának részletesen felfedte jövetelének célját. József nagyon összeszidta meggondolatlansága miatt, tevékenységét kalandorságnak minősítette és kérte, ne teljesítse feladatát, hagyjon fel a kémkedéssel.²⁸ László azonban konokul kitartott, ezért – a bíróság megállapítása szerint – testvérei inkább magukra vállalták a feladatot, mondván, veszélytelenebbül tudnak közlekedni és a kért adatokat beszerezni, mint László, akiről sokan tudták, hogy korábban illegálisan elhagyta az országot.²⁹

A fenti beszélgetésre vonatkozóan a kihallgatási iratok más variációkat is tartalmaznak. Viszneki László március 11-i vallomása szerint József testvére – Ilonáról ekkor nem beszélt – javasolta neki, hogy térjen vissza Ausztriába, próbáljon meg elhelyezkedni, s inkább majd ő szerez neki katonai adatokat, amelyeket titkosírásos levélben fog majd hozzá eljuttatni.³⁰ Elmondását alátámasztotta József testvére első vallomása is, aki szerint ezt követően három alkalommal küldött hírszerzőt az öccse által megadott grazi címre.³¹

Közel egy héttel később azonban József már arról vallott, hogy öccse ekkor azzal bízta meg, szerezzen adatokat a miskolci ágyúgyárról, és állapítsa meg, hogy Pácinban tartózkodik-e szovjet katonaság.³² Viszneki Ilona későbbi kihallgatása részben az utóbbi variációt erősítette meg, de szerinte Józsefnek a miskolci repülőtérről és a Gömöri vasútállomásról is kellett volna adatokat beszereznie.³³

²² ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki László kihallgatása, 1950. március 17.

²³ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Viszneki László önvallomása, 1950. március 11.

²⁴ ÁBTL 41. A-2126/132. Feljegyzés Viszneki László kihallgatásáról. 1950. március 17.

²⁵ Az illetővel állítólag abban állapodtak meg, hogy később felkeresi őt Miskolcon, majd együtt térnek vissza Ausztriába. Az állítólagos embercsempésszel azonban kapcsolat ezután megszakadt. (ÁBTL 3. 1. 9. V-1376/1. Feljegyzés Viszneki László és Viszneki József ügyéről. 1950. március 20.)

²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Viszneki László kézzel írt vallomása. 1950. március 17.

²⁷ Mártával való kapcsolata később elhidegült, miután a leány apja tiltotta a nyugatról hazaérkező fiúval való a kapcsolatot. (ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki László kihallgatása, 1950. március 17.)

²⁸ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki László önvallomása, 1950. március 11.

²⁹ ÁBTL 41. A-2126/132. Feljegyzés Viszneki József kihallgatásáról. 1950. március 16.; ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Feljegyzés Viszneki Ilona kihallgatásáról. 1950. március 29.

³⁰ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki László önvallomása, 1950. március 11.

³¹ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Feljegyzés. Budapest, 1950. március 10.

³² ÁBTL 41. A-2126/132. Feljegyzés Viszneki József kihallgatásáról. 1950. március 16.

³³ A későbbi ítélet feladatai között továbbiakat is rögzített: „fel kellett deríteni a Pácin és Lillafüred környékén állomásozó magyar és szovjet alakulatokat, azok létszámát, fegyvereinek minőségét és magasabb rangú tisztjeinek nevét, adatokat szerezni a miskolci ÁVH-ra, valamint a Miskolcon épülő állítólagos hadianyaggyárra vonatkozólag, végül megszerezni Miskolc város térképét.” (ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Budapesti katonai törvényszék KB. IX. 043/1950. sz. ítélete.)

Ilona vallomása szerint továbbá ekkor ő is kapott konkrét megbízást, az ő feladata a szovjet és magyar gépkocsik, illetve tankok megfigyelése volt, emellett laktanyák és gyárak építéséről kellett adatokat beszereznie, valamint személyesen kellett meggyőződnie arról, hogy a Miskolchoz közeli Királykúton van-e lőszerraktár.³⁴

Viszneki László tehát a felderítési feladatokat átadta testvéreinek, de más megbízásainak sem tett eleget, a „Dezsőnek” említett személyeket nem kereste fel, és a beígért kapcsolatokat sem próbálta meg kiépíteni.³⁵ Ehelyett testvéreivel való megbeszélése alapján elhagyta a borsodi megyeszékhelyet, és két hétre mezőkövesdi rokonaihoz utazott. A matyó városban ugyanis csak kevesen ismerték, és így a lebukás veszélye is kisebb volt. Mezőkövesden nővérének és sógorának felfedte hazautazásának igazi célját, amelyet ők sem tartottak helyesnek, és igyekeztek arról lebeszélni. László az egyik nap a kövesdi főutcán találkozott volt iskolatársával, Bartók Ferencsel, aki épp a diósgyőri Gyárépítési Nemzeti Vállalatnál dolgozott bérelszámolóként. Bartóknak séta közben fedte fel kémtevékenységét. Viszneki László vallomása szerint, bár Bartókot jó pénzkereseti lehetőséggel kecsegtette, régi ismerőse közölte, hogy a kémkedésben nem tud a segítségére lenni. Végül azonban abban egyeztek meg, hogy nyugatról citromsavas titkosírással fog Bartóknak a kémfeladattal kapcsolatban levelet küldeni.³⁶ Bartók az eljárás során beismerte, hogy már ekkor vállalkozott a kémkedésre, s hogy tőle Viszneki katonai adatokat, valamint építkezésekről szóló információkat várt el. Viszneki nem csupán pénzbeli ellenszolgáltatást ajánlott fel neki eszerint, de azt is megígérte, hogy a későbbiek folyamán kiszökteti nyugatra.³⁷ Bartóknak 1949. augusztus 12-én írt László, amelyben az építkezéssel kapcsolatos adatok és vázlatok gyűjtésére szólította fel azzal, hogy rövidesen érte meg. Volt iskolatársa azonban – vallomása szerint – nem válaszolt.³⁸ Bartók ezzel szemben utóbb arról beszélt kihallgatásán, hogy Viszneki felkérésére több építkezésre – köztük a nehézszerző-gépgyár építésére – vonatkozóan szerzett adatokat, s augusztus 21-én hamis feladó megjelölésével elküldött levélben közölte Visznekiel, hogy „nyaralni”, vagyis disszidálni szeretne és kérte, biztosítson számára lakást. Tájékoztatta továbbá, hogy folytatja az adatgyűjtést, azonban citromsav hiányában csak személyesen tudja majd átadni az információkat, egyúttal azt is közölte, hogy az egyik barátja szintén külföldre kíván szökni.³⁹

Mezőkövesdi tartózkodása során Viszneki Lászlót bátyja, József kereste fel, aki ekkor – mindkettőjük későbbi elmondása szerint – adatokkal látta el fivérét, és ezen alkalommal Miskolc térképe is szóba került, a körülményekről azonban merőben másként számoltak be kihallgatásaik során. László szerint bátyja egy kis papírcédulára írva adta át a megszerzett adatokat: a miskolci honvéd zászlóalj és ezredparancsnokság postaszámait, s tudatta, hogy a diósgyőri papírgyár még a háború idején épített óvóhellyel rendelkezik, a Gömöri pályaudvart kibővíti, a repülőtéren két-három kétfedélű iskolagép található, valamint, hogy Ózd felé kettősvágányú vasutat építenek.⁴⁰ Későbbi kihallgatásán arról is beszámolt, hogy bátyja ekkor adott át neki – előzetes kérésének megfelelően – egy Miskolc-térképet. A térképet László ismeretlen okból egy rábahídvégi címre kívánta később Budapesten feladni, de a posta zárva volt, ezért egy volt iskolatársát kérte arra, hogy adja fel helyette másnap. Volt iskolatársa azonban kérését nem teljesítette, így Viszneki László hiába várt napokig a küldeményre.⁴¹

³⁴ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Feljegyzés Viszneki Ilona ügyéről. 1950. március 29.

³⁵ Húga egyik vallomásában két további ismerőst is megnevezett, akik előtt állítólag László felfedte jövetele célját és megbízta őket információszerzéssel, ellenük azonban az eljárás dokumentációja szerint nyomozás nem indult, s nevük máshol sem merült fel. (ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Feljegyzés Viszneki Ilona vallomásáról. 1950. március 31.)

³⁶ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki László kihallgatása. 1950. március 17.

³⁷ Bartók 1947-ben már megkísérelte elhagyni az országot, az osztrák határnál azonban elfogták, ekkor 8 napi fogházbüntetést kapott. (ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Bartók Ferenc kihallgatása. 1950. április 7.)

³⁸ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Viszneki László kézzel írt vallomása. 1950. március 15.

³⁹ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Feljegyzés Bartók Ferenc kihallgatásáról. 1950. április 5.

⁴⁰ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki László kihallgatása, 1950. március 17.

⁴¹ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Viszneki László kihallgatása. 1950. április 7.

A Mezőkövesden történetekről József kihallgatása során másként számolt be, nem beszélt cédulán átadott adatokat, és a térképügyet is másként adta elő. Vallomása szerint öccse előzetes megbízásának eleget téve a miskolci ágyúgyárról igyekezett adatokat szerezni. Emellett Pácinba utazott, hogy megállapítsa, tartózkodnak-e ott szovjet katonák, de sem személyes tapasztalatai, sem két környékbeli megkérdezése alapján ezt nem látta igazoltnak. Pácinból hazatérve, Ilona húgától érdeklődött, hogy ismer-e bármilyen katonai vonatkozású adatot, mire húga közölte, hogy néhány napja Cserháti Lászlóval Tapolca felé sétált, és útközben hat magyar tankot láttak a hegyek felé haladni. Ezekről Cserháti úgy vélte, pingyomi székhelyükre tartanak. József ezt követően körülbelül egy hét múlva kereste fel Mezőkövesden lévő öccsét, akivel közölte a szerzett információkat, illetve, hogy az ágyúgyár építése még folyamatban van. Ez alkalommal öccse kérte, hogy folytassa az adatgyűjtést, és eredményeiről titkosírással levélben számoljon majd be neki, továbbá kérte, vásároljon egy Miskolc-térképet, és azt is jutassa el levélben kinti címére.⁴²

Viszneki Lászlót július első napjaiban Ilona húga is felkereste Mezőkövesden, aki a rendőrségi eljárás dokumentációja alapján szintén adatokat kívánt szerezni „hírszerző” bátyja számára, és ez alkalommal számolt be annak eredményeiről. Ilona e célból a már József által említett Cserháti László nevű ismerősével – László volt iskolatársával – találkozott több alkalommal. Bár József – mint láttuk – a Cserháti-val folytatott egyik sétájáról beszámolt kihallgatásán, Ilona egyik vallomása szerint a kérdéses találkozóról nem mert szólni Józsefnek, mert attól tartott, hogy fivére megszidja emiatt.⁴³

Viszneki Ilona saját bevallása szerint Cserháti Lászlóval először a már említett Csabai kapui séta során osztotta meg bátyja, László titkát.⁴⁴ Cserháti – aki a miskolci Magasépítési Nemzeti Vállalatnál dolgozott bérelszámolóként – kérésére megígérte, hogy katonai épületekre vonatkozóan fog adatokat szerezni. A beszélgetés során⁴⁵ szóba került az is, hogy Cserháti is el kívánja hagyni az országot, s bár nem egyértelmű, hogy Ilona ajánlotta, vagy Cserháti kérte, de szóba került, hogy Viszneki László a segítségére lehet ez ügyben. Sétájuk során több harckocsit és katonai gépkocsit láttak, amelyek, Cserháti szerint, a Pingyomra tarthattak. Egyes adatok szerint Ilona feljegyezte a gépkocsik rendszámát és a páncélosok számát.⁴⁶ Cserháti közölte továbbá, hogy a pingyomi erdőben és a bükki Mexikó-völgyben tudomása szerint lőszerraktár található,⁴⁷ míg más adat szerint arról is beszélt, hogy a Soltész Nagy Kálmán utcán egy titkos ajtókkal és különleges zárral felszerelt katonai épület építkezése van folyamatban, s hamarosan a repülőtérre is katonai építkezések indulnak meg.⁴⁸ Másnap Cserháti, az Ilonának tett ígéretéhez híven, a vállalatánál alkalmazásban álló Szekeres László statisztikussal osztotta meg az Ilonától hallottakat. Szekeres – kollégája kérésére – iratszekrényéből több iratot átadott, így egy 1949. első negyedévi mintegy tíz oldalas gyári statisztikát, amely tartalmazta a részben befejezett honvédségi építkezések adatait, a vállalat dolgozóinak névsorát, a vasgyárban dolgozó vállalati dolgozók névsorát, a miskolci légvédelmi laktanya alaprajzának a részletét⁴⁹ és 2 db grafikont is.⁵⁰ Az iratokat Cserháti másnap a Népkerben adta át a Viszneki-leánynak. Ilona az iratok közül a munkások névjegyzékét – érdektelennek találva – kiemelte, otthonában elrejtette, a többit pedig elvitte Mezőkövesden lévő bátyjának.

⁴² ÁBTL 41. A-2126/132. Feljegyzés Viszneki József kihallgatásáról. 1950. március 16.

⁴³ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Feljegyzés Viszneki Ilona vallomásáról. 1950. március 31.

⁴⁴ A Cserháti-val folytatott beszélgetésekről Ilona egy vallomása szerint nem szólt József nevű bátyjának, mert attól félt, hogy megszidja érte. (ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Feljegyzés Viszneki Ilona vallomásáról. 1950. március 31.)

⁴⁵ Cserháti László szerint a disszidálás kérdése csak a Népkerben került szóba. (ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Feljegyzés Cserháti László kihallgatásáról. 1950. március 29.)

⁴⁶ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Feljegyzés Viszneki Ilona vallomásáról. 1950. március 31.

⁴⁷ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Feljegyzés Viszneki Ilona ügyéről. 1950. március 29.

⁴⁸ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Feljegyzés Viszneki Ilona vallomásáról. 1950. március 31.

⁴⁹ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Feljegyzés Cserháti László kihallgatásáról. 1950. március 29.

⁵⁰ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Cserháti László kihallgatása. 1950. április 7.

László, értesülve Cserhádi disszidálási szándékáról, megígérte, hogy legközelebbi útján fogja őt kivinni az országból, de addig is további adatok beszerzésre kérte. Ilona egyes adatok szerint búcsúzás-kor megígérte, hogy az ezután beszerzett adatokat citrommal írott levélben fogja vele közölni,⁵¹ más információ szerint azonban további kémkedésre testvére sem kérte.⁵² A kihallgatási iratok egybehangzóan szólnak ugyanakkor arról, hogy Ilona ezután nem foglalkozott adatszerzéssel, Cserhádival azonban közölte László ígétét, és információszerzésre vonatkozó üzenetét.⁵³ Bár ekkor állítólag Ilona és Cserhádi közös kirándulást terveztek, amely során a Pingyomban és a Mexikó-völgyben lévő katonai létesítményekről készítettek volna fényképfelvételeket, többször – letartóztatásukig – nem találkoztak.⁵⁴

Viszneki László egyik első vallomásban az Ilona által átadott iratokról kissé másként számolt be. Eszerint egy kb. 8–10 db-os bérelszámolási nyomtatványt, 2 db grafikai ábrát és egy ív terjedelmű ceruzával írt feljegyzést kapott húgától, utóbbit Cserhádi készítette a Miskolci Magasépítési Nemzeti Vállalat építkezéseiről, illetve azok adatairól,⁵⁵ más adat szerint a miskolci honvédségi épületek tartozásairól. Cserhádi feljegyzéséből László kijegyzetelt néhány adatot, majd az iratokat megsemmisítette.⁵⁶ Viszneki László két hét elteltével távozott Mezőkövesdről, de vallomása szerint maga is szerzett utazásai során új információkat: az emődi vasútállomásnál rakodót építenek; a Bükk-hegységben a Kossuth Akadémia egységei gyakorlatoznak, s azon nagyméretű páncélosok vesznek részt; a mezőkövesdi állomáson egy 80 kocsiból álló katonai szerelvény haladt át, amely legalább 20 páncéltörő ágyút szállított kezelőlegénységgel és lovakkal együtt. Budapesten átutazva továbbá feljegyezte egy szovjet uszály számát, nevét és méretét is. László ugyanis hamarosan visszaindult Ausztriába, utazását azonban egy napos budapesti tartózkodással szakította meg. A fővárosból – egyfajta elterelésként – levelet írt egy volt osztálytársának, amelyben közölte, hogy becsapta őket, amikor korábbi levelében ausztriai tartózkodásáról írt, mert igazából Budapesten helyezkedett el.⁵⁷ (Ezen variáció szerint tehát Viszneki László mégis eljutott Budapesten egy postára.)

Ismét Grazban

Viszneki László az osztrák határt Pinkamindszentnél lépte át. Első útja Unterberglába vezetett bátyjához, ő azonban már Grazban lakott, de új lakcímét hátrahagyta öccsének.⁵⁸ Vallomása szerint csak Grazba érkezése után vette észre, hogy a József testvére által írt cédulát elveszítette.⁵⁹

Visszaérkezése után Viszneki László Grazban több alkalommal találkozott „Dezsővel”. Beszámolt neki útja eredményéről, amelyről jegyzetet is készített, „Dezső” azonban elégedetlen volt munkájával és közölte, hogy Miskolc térképe nélkül az útját igazából eredménytelennek minősíti. Az ifjabb Viszneki ezután levelet küldött József bátyjának, kérve, hogy postán küldje meg a város térképét, de ő helyette csak arról írt István testvérüknek, hogy próbálja „lebeszélni az ilyen felelőtlen és meggondolatlan, könnyelmű kalandor munkáról”. László azonban hajthatatlan volt, ezért inkább maga készített egy térképvázlatot a városról. „Dezső” – aki időközben maga is továbbította a jelentés adatait, s vélhetően ellenőrizte is azokat – változatlanul elégedetlen volt a jelentéssel, s erősen korholta, amiért téves, illetve hiányos katonai adatokat adott meg. László ezért levelet írt József bátyjának, kérve, hogy küldje meg a korábban a cédulára felírt adatokat neki.⁶⁰

⁵¹ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Feljegyzés Viszneki Ilona ügyéről. 1950. március 29.

⁵² ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Feljegyzés Viszneki Ilona vallomásáról. 1950. március 31.

⁵³ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Feljegyzés Viszneki Ilona ügyéről. 1950. március 29.

⁵⁴ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Feljegyzés Cserhádi László kihallgatásáról. 1950. március 29.

⁵⁵ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Viszneki László kézzel írt vallomása. 1950. március 17.

⁵⁶ ÁBTL 41. A-2126/132. Feljegyzés Viszneki László kihallgatásáról. 1950. március 17.

⁵⁷ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki László kihallgatása, 1950. március 17.

⁵⁸ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Viszneki László önvallomása, 1950. március 11.

⁵⁹ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki László kihallgatása, 1950. március 17.

⁶⁰ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki László önvallomása, 1950. március 11.

Mintegy 10 nappal később meg is érkezett a két alakulat száma, illetve a térkép, de József új információkkal is ellátta Ausztriába szökött öccsét. Ugyancsak citromírással közölte, hogy a diósgyőri gyár munkaslétszáma 23 ezer fő; Pétervásárán nagy repülő-kiképzés folyik, és ugyanott páncélos lak-tanya épül. Később egy másik levelet is küldött öccsének, amelyben arról értesítette, hogy Miskolcon keresztül a főváros felé egy nagy katonai szerelvény haladt.⁶¹ A titkosírásos levél elküldését az eljárás során József sem tagadta, elmondása szerint azonban 1949. július végén Miskolc város kettévágott térképét küldte meg Ausztriába, valamint citromírással közölte fivérével – postai levelezésekből meg-állapítva – két, Borsodban gyakorlatozó pestkörnyéki magyar katonai alakulat számát, valamint tájé-koztatta, hogy Pácin felé tett utazása közben két állomáson (az egyik Tiszalúcon) tolatóvágány készül, és a miskolci Újgyárban három kohó van, továbbá – téves adatként – hogy egy negyedik éppen készül.⁶²

Viszneki Lászlónak az eljárás során tett vallomása szerint „Dezső” a kapott adatokkal is elége-detlen volt, mivel nem derült ki belőle, hogy milyen katonai (vadász, felderítő, bombázó) egységeket képeznek ki Pétervásárán,⁶³ a maximális 800 schillinget azonban több részletben kifizette. Viszneki László Magyarországra való visszaérkezése után mintegy öt héttel újabb megbízást kapott. „Dezső” hangsúlyozva, hogy elsősorban katonai információkra van szüksége, megbízta, hozzon néhány katoná-újságot, illetve 10 db rendőrségi lakásbejelentőt. Utasította továbbá, szerezzen rendőrségi arcképes igazolványt, rendőrségi lakásbejelentő igazolószervényeket,⁶⁴ valamint fényképeket katonai felvonulá-sokról. Lászlónak emellett fénykép-másolatokat kellett készíteni katonai igazolványokról, végül egy „jó megbízható ismerőst” szerezni Miskolcon, akihez futárt küldhetnének Ausztriából, s aki két-három napra szállást is tudna biztosítani a futár részére.⁶⁵ „Dezső” valószínűleg ekkor közölhette vele, hogy a citromírás helyett inkább más anyagot használjon, ezért átadott egy celofán tarsolyban lévő kristály-szerű anyagot, amellyel tiszta szeszben és vízben való feloldása után lehetett a sorok közé írnia. Az írás előhívási módját azonban már nem árulta el,⁶⁶ „mondván, hogy úgy kell a dolgot megszervezni, hogy nekik ne legyen szükségük arra, hogy írjunk nekik. Ugyanis utasításokra ne legyen szükségük az ittho-niaknak.”⁶⁷

1949 júliusában Viszneki László Ausztriában élő ismerőse, Kiss Károly előtt felfedte kémtevé-kenységét, majd annak kérésére összehozta őt „Dezső bácsival”, aki Kisst szintén kémfeladatokkal bízta meg.⁶⁸ Viszneki László és Kiss állítólag Grazban közös feladatot kaptak, egy ott lakó magyar személy tartózkodási helyét kellett felderíteniük. Viszneki egyes adatok szerint gyakran kapott Grazban megfi-gyelési, illetve felderítési munkákat, de a kémjelöltek kiképzése/kioktatása idején is látott el biztosítási feladatokat.⁶⁹

Az eljárás iratai alapján időközben Magyarországon maradt bátyja, Viszneki József is folytatta az adatgyűjtést. A budapesti Világifjúsági Találkozón (VIT) 1949 augusztusában látott három orosz gép-kocsi rendszámát feljegyezte, és még augusztusban megküldte öccsének. Lászlót arról is tájékoztatta, hogy a miskolci repülőtéren nagy építkezést látott, és hogy a Keleti pályaudvaron egy Bécsbe irányított orosz katonai szerelvény tartózkodott.⁷⁰

⁶¹ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki László kihallgatása, 1950. március 17.

⁶² ÁBTL 41. A-2126/132. Feljegyzés Viszneki József kihallgatásáról. 1950. március 16.

⁶³ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Viszneki László önvallomása, 1950. március 11.

⁶⁴ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Viszneki László kézzel írt vallomása, 1950. március 15.

⁶⁵ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki László kihallgatása, 1950. március 17.

⁶⁶ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki László kihallgatása, 1950. március 17.

⁶⁷ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Viszneki László önvallomása, 1950. március 11.

⁶⁸ Viszneki László egyik vallomása szerint az amerikaiakkal állítólag változatlanul kapcsolatban lévő István bátyja hozta össze Kisst Klein Imrén, illetve „Miska bácsin” keresztül az amerikai hírszerzéssel. Kiss azonban miután elvállalta a meg-bízást egy lasserdorfi paraszthoz ment dolgozni, ezért 1949. szeptember 2-a körül Viszneki Lászlóval kerestették fel és hívták Grazba dolgozni. (ÁBTL 3. 1. 9. V-1376/1. Feljegyzés Viszneki László kihallgatásáról. 1950. március 21.)

⁶⁹ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Kiss Károly 1950. március 14-i feljegyzéséből Viszneki Lászlóra vonatkozóan; Viszneki László kihallgatása. 1950. április 7.

⁷⁰ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki József kihallgatása. 1950. március 16.

„Szerepcseré” – Viszneki József, a kém

Viszneki László 1949. szeptember 6-án indult el második küldetésére,⁷¹ de az osztrák-magyar határnál, az erdőben hason fekve, arra figyelt fel, hogy a magyar határőrök a drótsövények közé aknákat raknak le, ezért inkább visszautazott Grazba.⁷² Szeptember 17-én „Dezső” ismét utasította, hogy térjen vissza Magyarországra, s ezúttal Kiss Károly is vele tartott. Kissnek Szeged és Baja környékén kellett hírszerzői tevékenységet végeznie. Viszneki és Kiss először Salzburgba utazott, ahol egy Visnyei nevű személy lakásában osztrák személyazonossági igazolványt és az útra előleget kaptak,⁷³ majd szeptember 19-én a bécsi gyorsal folytatták útjukat Magyarország felé. Indulás előtt „Dezső” kíséretében egy 40–42 éves magyarul beszélő személy – állítólag „Dezső” főnöke⁷⁴ – oktatta ki őket az óvatossági rendszabályokra, majd egy osztrák személyt adtak melléjük, hogy segítse határátlépésüket. Viszneki és Kiss még aznap sikeresen átjutott Magyarországra, majd útjuk szétvált. Pár perc múlva azonban Kiss Károly egy rendőrjárőrt fedezett fel a távolban, s még időben elmenekült. Viszneki kevésbé volt szerencsés, a járőr elfogta és az ÁVH Szombathelyi Osztályára kísérte be.⁷⁵

Az Államvédelmi Hatóság már ekkor kémkedésre gyanakodott, bizonyítani azonban nem tudta, ezért Viszneki internálására tett javaslatot. Az indoklás szerint – amelyet Kucsera László őrnagy, osztályvezető szignált – Viszneki „feltételezhető, hogy fasiszta elemekkel vette fel a kapcsolatot, majd a feladat átvétele után ismét illegálisan jött át az ország területére. Alapos a gyanú arra, hogy hírszerző szolgálatra vállalkozott, ezért, mint preventív intézkedést, a rendőrhatalom őrízeti alá helyezését tartom szükségesnek.”⁷⁶ A javaslat alapján szeptember 30-án született véghatározat az internálásról.⁷⁷

Viszneki Lászlót a kistarcsai internálótáborba vitték, ahol 1949. október 4-én József bátyja ke-reste fel. Rövid beszélgetésük során László beszámolt elfogásának körülményeiről, majd „Dezsőről” kezdett beszélni. Bátyja azonban leintette, mondván „*ideje lenne már minden kapcsolatot megszakítani 'Dezsővel'.*”⁷⁸ László arra kérte bátyját, hogy a táborparancsnokságon lévő letéti tárgyait vegye át, s arra hívta fel a figyelmét, hogy táskája fogója alá egy levél van varrva, a pénztárcájában pedig egy celofán burkolatban lévő titkosírással alkalmas szer található. Kérte, hogy egy megadott címre írjon levelet elfogásáról, de tájékoztassa levélben István testvérüket is azzal, hogy értesítse „Apót” elfogásáról. József öccse a kérésnek csak részben tett eleget. István öccsét azonnal tájékoztatta, de a letétben lévő holmikat csak 1949. október 23-iki ismételt kistarcsai utazása során vette át. A fogó alatt elrejtett titkosírással használati utasítást megsemmisítette, a szert azonban megtartotta, és otthonában rejtette el.⁷⁹

Viszneki József – vallomása szerint – rossz anyagi körülményei miatt úgy döntött, folytatja a kémkedést, és közvetlenül veszi fel a kapcsolatot öccse grazi megbízóival. 1949 novemberében citrommal írt levélben közölte öccsével, Istvánnal ez irányú szándékát, kérve tőle „Apó” címét is. István válaszelevelében közölte, hogy rövidesen levél érkezik hozzá, amely „anyagilag is jelentős lesz, és »abban lesz a cím is«.”

⁷¹ Viszneki László a kihallgatás során beismerte, hogy egy szekszárdi volt emigrált gyártulajdonos kérésére ezen út során annak feleségét és leányát kellett volna 6000 forintért átszöktetnie a határon. (ÁBTL 3. 1. 9. V-1376/1. Feljegyzés Viszneki László kihallgatásáról. 1950. március 21.)

⁷² ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki László kihallgatása, 1950. március 17.

⁷³ Kiss Károly elmondása szerint Salzburgban „Miska bácsi” magyar származású titkosszolgálati felettesének is bemutatva őket, más irat azonban állítását nem támasztja alá. (ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Kiss Károly 1950. március 14-i feljegyzéséből Viszneki Lászlóra vonatkozóan)

⁷⁴ ÁBTL 3. 1. 9. V-1376/1. Feljegyzés Viszneki László kihallgatásáról. 1950. március 21.

⁷⁵ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki László kihallgatása, 1950. március 17.

⁷⁶ ÁBTL 2.1.9. V-33032. Javaslat Viszneki László internálására. 1949. szeptember 29.

⁷⁷ ÁBTL 25.1. 608126/1949.

⁷⁸ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki László kihallgatása, 1950. március 17.

⁷⁹ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki József kihallgatása. 1950. március 16.

Így is történt. 1949. december végén József egy expressz-ajánlott levelet kapott, amelyet Budapesten adtak fel, feladó megjelölése nélkül. A levélben 500 forintot küldtek neki, s egy levelet István öccsétől. István ebben tájékoztatta, hogy Olaszország érintésével Ausztráliába utazik, ahol le kíván telepedni. A széles sorokból József arra következtetett, hogy az citromírást tartalmaz, ezért felmelegítette. Az így előhívott szöveg egy hét pontos utasítást tartalmazott.⁸⁰

A megbízó kéthetenként kért jelentést arról, hogy Miskolcon és környékén vannak-e orosz csapatok; azok mikor és honnan jöttek, hol vannak elhelyezve, milyen létszámúak; a repülőter elkészült-e már, állomásoznak-e ott magyar vagy szovjet gépek, illetve mi a gépek száma. Érdeklődtek továbbá a magyar katonai alakulatok postaszámairól, valamint arról, hogy Diósgyőrben elkészült-e már az új ágyúgyár. A levélben László öccsét „Kálmánnak” nevezve, a következő szöveggel kérték, hogy azonnal jelentse, ha kiszabadul: „Ha Kálmán elvégzi a tanfolyamot, kérem azonnal megírni, hogy továbbtanulásáról gondoskodhassunk.”⁸¹

A titkosírástósi levél azonban először nem Viszneki József kezébe került 1949 decemberében. Az Államvédelmi Hatóság ugyanis felfigyelt a feladóként eredetileg egy salzburgi orvostól érkező levélre. A küldeményt kibontották, megállapították, hogy titkosírást tartalmaz, átvilágítva elolvasták, lefényképezték, majd továbbították József címére. A levél alapján tehát már ekkor tudtak Viszneki kémtevékenységéről. Az erről szóló jelentés azt feltételezte az utasítások hangvétele alapján, hogy Józsefet kényszerrel szervezték be, úgy érezték, mintha „nagyon a megbízója kezében lenne”.⁸² Viszneki József tehát az iratok alapján lebukott, az államvédelem azonban – minden bizonnyal további információk reményében – egyelőre kivárt.

Viszneki József, mit sem tudatva „lebukásáról”, 1950. január 6-án írta meg első jelentését. Ebben közölte a postánál már korábban feljegyzett mintegy nyolc magyar honvédségi postaszámot. Beszámolt arról is, hogy Miskolcon és környékén nem tartózkodik szovjet katonaság; egy szemtanúra hivatkozva arról is ír, hogy még a nyáron Szeged felől nagyszámú, de rossz állapotban lévő páncélos érkezett Kecskemétre; továbbá, hogy a miskolci repülőteret csak polgári utasforgalom számára használják; a szolnoki repülőtéren repülőtiszteket képeznek ki; valamint, hogy Ózd felé kettősvágányú vasút épül, s hogy Sátoraljaújhely felé is terveznek ilyen.⁸³

Második jelentését 1950. február 1-jén küldte el. Ebben – a hivatali kezelésében lévő levelezésekből megállapítva – újabb katonai alakulatok postaszámát osztotta meg megbízóival. Emellett ismertette, hogy Miskolcon a postacenzúrát négy nő és két férfi végzi, akik munkájukat két szobában elzárkózva végzik, s rendszeresen tartják a kapcsolatot a miskolci Államvédelmi Osztállyal. Megírta továbbá a diósgyőri gyárak feloszlását (MÁVAG Kohászat, DIMÁVAG, Nehézszerzőgépgyár) és közölte, hogy a Nehézszerzőgépgyár csőmegmunkálójában 7 cm átmérőjű ágyúcsövet gyártanak.⁸⁴

Harmadik, egyúttal utolsó jelentését 1950. február utolsó hetében küldte el. Ismertette a Zsofinyecz Mihály nehézipari miniszter és Klimos Jenő diósgyőri gyárigazgató-helyettes közötti – röpgyűlésen ismertetett – telefonbeszélgetést, amelyben leszögezték: „A magyar és orosz nép barátsága függ attól, hogy a jóvátételi szállítás program szerint történjen.” Ismertette továbbá a diósgyőri nagyüzemek munkáslétszámát, fizikai és szellemi dolgozókra lebontva. Beszámolt továbbá arról, hogy a DIMÁVAG a magyar honvédség részére teherautó-pótkocsikat gyártott, és a gyár jóvátételként vasúti és mozdonykerékpárokat, kereskedelmi célból kábelgyári gépeket és vasúti vagon-alkatrészeket gyárt. Tájékoztatta megbízóit arról is, hogy a kokszot és vasércet a gyár a Szovjetunióból, Csehszlovákiából és Lengyelországból kapja, míg új gépeket Hollandiából, Belgiumból, Olaszországból és a Szovjetunióból szereznek be.⁸⁵

⁸⁰ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki József kihallgatása. 1950. március 16.

⁸¹ ÁBTL 41. A-2126/132. Jelentés. Budapest, 1950. március 9.

⁸² ÁBTL 41. A-2126/132. Jelentés. Budapest, 1950. március 9.

⁸³ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki József kihallgatása. 1950. március 16.

⁸⁴ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki József kihallgatása. 1950. március 16.

⁸⁵ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki József kihallgatása. 1950. március 16.

Viszneki József néhány nappal később, 1950. február 28-án arra kezdett gyanakodni, hogy az Államvédelmi Hatóság megfigyelés alatt tartja Miskolcon. Egy ismerőse ugyanis arról tájékoztatta, hogy a Munkaerő Hivatal Viszneki menyasszonya, B. Éva lakhelye után érdeklődött. Viszneki József azonban az államvédelmet sejtette a puhatolózás mögött, ezért még aznap felkereste kedvesét, és beismerte neki kémtevékenységét. Elkerülendő a leány esetleges ártatlan meghurcolását, úgy döntöttek, hogy egyelőre nem fognak nyilvános helyen találkozni.⁸⁶

Az államvédelem 1950. március 3-án egy újabb Ausztriából küldött levelet fogott el, amely Viszneki József második jelentésére reagált. A grazi megbízók ebben arra utasították Visznakit, hogy minden esetben jelölje meg információi forrását, megbízhatóságuk szerint. Érdeklődtek a honvédségi alakulatok címének forrása felől, kérve, hogy az alakulatok postaszámainál adja meg, melyik milyen szám alatt alakult, és hol van elhelyezve. Érdeklődtek továbbá, hogy a vasútépítésnél milyen vágányok épülnek.⁸⁷ A levelet ismét továbbították Visznekinek, aki azt 1950. március 4-én, vagy 6-án kapta meg. Az írományt egy fogporos dobozba tette, majd a cserépkályha tetején rejtette el, de választ már nem tudott küldeni rá.⁸⁸

A második elfogott külföldi levél után az Államvédelmi Hatóság számára megérlelődött Viszneki József letartóztatása. 1950. március 6-án környezettanulmány készült róla, amelyben megállapították, hogy a pártonkívüli Viszneki baráti köréhez leginkább azon „gyáristák”, azaz diósgyőri munkások tartoznak, akik korábban a postán dolgoztak. Kiemelendő közülük Tasnádi Sándor, akit nem sokkal később, 1950. június 22-én letartóztattak, majd a miskolci „jobboldali szociáldemokraták” – Virág Sándor és társai – perében 12 évre ítélték. Érdekesség, hogy Viszneki József neve felmerült a Virágék elleni 1956-os felülvizsgálati eljárás során is. Virág Sándor ekkor azt vallotta, 1948 nyarán Viszneki figyelmeztette őt levelezésének postai megfigyelésére.⁸⁹ Ezt azonban az Államvédelmi Hatóság 1950-ben még nem tudhatta, így Viszneki Józsefnek a szociáldemokraták „kémügyében” nem volt szerepe.

Az eljárás

Viszneki Józsefet a Katonai Elhárító Főosztály 1950. március 9-én vette őrizetbe és kísértette fel Budapestre. Ugyanekkor lakásán is házkutatást tartottak. Az ÁVH központjában Berkesi András áv. őrnagy, osztályvezető – akinek neve az ügy aktájában később is előfordul – írt jelentés ügyéről. Berkesi ebben arra gyanakodott, hogy a kiváló postatisztként ismert Viszneki felmondása és Vasgyárban való elhelyezkedése is utasításra történhetett.⁹⁰ A jelentés fő feladatként az első elfogott levélben szereplő „Kálmán” kilétének felderítését jelölte meg, „beszervezett embert” gyanítva személyében. A jelentés ezen túl egy egész kémhálózatot feltételezett, ezért rendkívül gyors tisztázást javasolt „*még erőszak alkalmazása árán is*”. Viszneki József kihallgatásánál e célból a „*gyors lerohanási taktikát*” kellett alkalmazni.⁹¹ Viszneki József első vallatása során részletes beismerő vallomást tett. Beszámolt László öccse kémtevékenységéről, illetve arról, hogy ő maga is több alkalommal küldött hírszerzőt Grazba. Ez alapján 1950. március 10-én Viszneki Lászlót átkísértették a kistarcsai internálótáborból az Államvédelmi Hatóság budapesti központjába,⁹² ahol részletes beismerő vallomást tett. Az ÁVH ezután a „hálózat felderítésére” összpontosított.⁹³

⁸⁶ ÁBTL 41. A-2126/132. Feljegyzés Viszneki József kihallgatásáról. 1950. március 16.

⁸⁷ ÁBTL 41. A-2126/132. Jelentés. Budapest, 1950. március 9.

⁸⁸ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki József kihallgatása. 1950. március 16.

⁸⁹ ÁBTL 2. 1. – III/17-a. /V-143392/1. Virág Sándor kihallgatása. 1956. április 3.

⁹⁰ Viszneki József egyik kihallgatása ezt a feltevést nem támasztotta alá, elmondása szerint ebben az időben számos postai alkalmazott váltott munkahelyet, a nemzeti vállalatoknál ugyanis jobban lehetett keresni. (ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki József kihallgatása. 1950. március 16.)

⁹¹ ÁBTL 41. A-2126/132. Jelentés. Budapest, 1950. március 9.

⁹² ÁBTL 3.1.9. V- 54557. Kovács János vizsgálati dossziéja.

⁹³ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Feljegyzés. Budapest, 1950. március 10.

Viszneki László feltáró jellegű vallomásainak az államvédelmi szervek bizonyosan örülhettek, azokban ugyanis számos – állítólag valamely külföldi hírszerzésnek dolgozó – emigráns magyart nevezett meg, róluk részletes személyleírást és egyéb adatokat is szolgáltatott. „Dezső” bácsiról, a CIC grazi összekötőjéről, nemcsak személyleírást adott, de szokásairól, napi rutinjáról és a Klein Imrével való találkozó helyéről és idejéről is beszámolt, majd a találkahelyekről rajzokat készített.⁹⁴ Felfedte azt is, hogy „Dezső” a „Miska” álnévet is használja. Ugyancsak fontos lehetett az ÁVH számára, hogy hírszerzőként nevezte meg a már említett Klein Imre volt horthysta századost is,⁹⁵ akinek az apja, Klein Antal földbirtokos a Rajk-per egyik főtanúja volt.⁹⁶ Dr. Klein Imre állítólag „Miska bácsi” „felhajtójaként” toborzott potenciális hírszerzőket az emigráns magyarok között.⁹⁷

A politikai rendőrség napokon belül elővezetette Kiss Károlyt is, akit már 1950. február 20-án elfogtak a határon. Kiss vallott először Visznekiék húga, Ilona kémkedésben való érintettségéről. Elmondása szerint László a húga révén nőket szervezett be, akiknek utána nylonharisnyákkal fizetett, ezért hazautazásakor legalább 40 pár harisnyát vitt magával.⁹⁸ Közölte továbbá, hogy Ilonának egy katonatiszt udvarlója is van, akit be kívántak szervezni, valamint arról beszélt, hogy egy építőipari vállalatnál dolgozó tisztviselő adott át Ilonának különböző építkezésekhez készült tervrajzokat. Kiss jelentősen felnagyítva jellemezte Viszneki László szerepét, e szerint László, a húga segítségével, embercsempészekben működött közre, és egy olyan jól működő és széleskörű kémhálózatot épített ki Magyarországon, amelyet már elég évente egyszer ellenőriznie, mert „ezek már maguktól is működnek”. Viszneki fontosságáról beszélve kiemelte: „Miska bácsi” Salzburgba is magával vitte Lászlót, hogy ott az amerikaiaknak bemutassa.⁹⁹

Minthogy Viszneki József beismerte, hogy a titkosírással alkalmas vegyszert a rádióasztal fiókjában, a kémutasítást pedig a cserépkályha tetején rejtette el, 1950. március 17-én újabb háromórás házkutatást tartottak lakásában, amelyen többek között citrompótlót, kémjelentést és a celofántokban lévő vegyszert foglaltak le.¹⁰⁰ A tubus tartalmáról utóbb megállapították, hogy „színtelen írásra alkalmazható szer, mely írást melegítésre elő lehet hívni”.¹⁰¹ A házkutatás során¹⁰² egyes adatok szerint előkerültek az Ilona által eldugott munkás-nyilvántartások is, azonban azokat másnap László érdektelen leveleivel együtt visszaadták a családnak.¹⁰³

A Viszneki testvérek, illetve Kiss vallomása alapján 1950. március 20-án Turi Károly áv. hadnagy készített feljegyzést arról, kik segítették a kémtevékenységet, illetve kik bírtak arról tudomással. A felsoroltak közül azonban nem mindenki ellen indult eljárás, illetve nem mindenkit hallgattak ki az iratok alapján. Két nappal később, 1950. március 22-én pedig javaslat született Viszneki Ilona, Bartók Ferenc és B. Éva előállítására. Közülük B. Évát csupán tanúként kívánták kihallgatni, ellene eljárást nem kívántak indítani. Ugyanekkor tűzték ki célul a már Budapesten dolgozó Cserhádi László lakóhelyének megállapítását és őrizetbe vételét.¹⁰⁴ Viszneki Ilonát és Bartók Ferencet 1950. március 28-án vették őrizetbe és kísértették Budapestre. A Bartóknál tartott házkutatáson megtalálták a – hamis feladók megjelölésével írott – Visznekitől kapott, illetve neki küldött egy-egy levelet.

⁹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Viszneki László (?) kézzel írt feljegyzés. Dátum nélküli.

⁹⁵ Klein később ÁVH-s kettős ügynökként is dolgozott, a jelzett időben azonban még „csak” az amerikai hírszerzés szolgálatában állott. (UNGVÁRY K., 2021)

⁹⁶ Az idősebb Kleinnek kellett bizonyítania, hogy a birtokán lévő csőszkunyhóban találkozott Rajk László Rankovics jugoszláv belügyminiszterrel. (KÖRBER Á., 2014. 4.)

⁹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Viszneki László kézzel írt vallomása. Dátum nélküli.

⁹⁸ Az internálótáborból Viszneki József csupán két pár nylonharisnyát vett át. (ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki József kihallgatása. 1950. március 16.)

⁹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Kiss Károly 1950. március 14-i feljegyzéséből Viszneki Lászlóra vonatkozóan.

¹⁰⁰ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Házkutatói jegyzőkönyv. 1950. március 17.

¹⁰¹ ÁBTL 3. 1. 9. V-1376/1. Jelentés a Viszneki Józsefnél tartott házkutatásról. 1950. március 20.

¹⁰² Az iratok ennek idejét március 20-ában határozták meg, a jegyzőkönyv azonban egyértelműen március 16-i keltezésű.

¹⁰³ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Feljegyzés Viszneki Ilona kihallgatásáról. 1950. március 29.

¹⁰⁴ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Javaslat Viszneki László és József ügyével kapcsolatos személyek kihallgatására, illetve őrizetbe vételére. 1950. március 22.

Aznap, 1950. március 28-án fogdába került Budapesten Cserhádi László is. Vallomásaik alapján április 5-én – utolsóként – Szekeres Lászlót fogták el. Ismételt házkutatást tartottak továbbá Miskolcon Visznekiéknél a korábban visszaadott munkásnévjegyzékek felkutatására, azonban megállapították, hogy az idősebb Viszneki József azt már eltűzelte.¹⁰⁵

A nyomozás során – érdekes módon, az egy évvel későbbi Venkovits Károly és társai ügyéhez hasonlóan – állambiztonsági kapcsolatot is találtak, amelyet azonban – akárcsak Venkovitséknél – érdemben nem vizsgáltak ki.¹⁰⁶ Ezúttal Bartók Ferenc kihallgatásán „került felszínre”, hogy Viszneki László olyan kijelentést tett, miszerint:

„az államvédelmi hivatalnál saját emberük is van bent, akik gyakran tájékoztatják őket a magyarországi helyzetéről, valamint a közeli letartóztatásokról is. Ilyen előzetes információ után sikerült Nagykanizsáról egy alez-t ellopniok az Államvédelmi Hatóság elől, mert őket értesítették, hogy az illetőt a napokban le fogják tartóztatni. Az alez. nevét nem mondotta meg, és azt sem, hogy hol teljesít szolgálatot.”¹⁰⁷

Az ügy nyomozása 1950. április 7-én zárult le, az ügyről jelentés készült, majd másnap Janikovszky Béla áv. ezredes intézkedett a gyanúsítottaknak a Budapesti Központi Katonai Ügyészségre való átkísértetéséről. Az ügyészégi eljárás két hónapig tartott. A vádlottak többsége a „legteljesebb beismerésben” volt, míg Szekeres azzal módosította nyomozati vallomását, hogy csupán értéktelen selejtes nyomtatványokat, hulladékpapírokat adott át Cserhátinak tüzelési célra, és „hírszerzői vállalkozását nem tekintette komolynak”. Az ügyészség nevében 1950. június 22-én dr. Kovács Zoltán őrnagy nyújtott be vádiratot. A vádhatóság Viszneki Lászlót, Józsefet és Ilonát, valamint Cserhádi Lászlót folytatólagosan elkövetett hűtlenséggel, míg Szekeres Lászlót és Bartók Ferencet hűtlenséggel vádolta.¹⁰⁸

A Budapesti Katonai Törvényszék előtt a tárgyalás 1950. augusztus 8-án kezdődött meg a nyilvánosság teljes kizárásával. A bíróság előtt Viszneki László I. rendű vádlott tagadta, hogy az első illegális magyarországi útja alkalmával közölte volna testvéreivel, hogy az amerikaiaknak kémkedik. Védekezése szerint, bár elmondta, hogy katonai és más adatokat kell szereznie, megbízóját testvérei előtt nem fedte fel. László továbbá kijelentette, hogy második útján azzal a céllal indult haza, hogy a hírszerzéssel felhagy, s itthon marad. A II. és III. rendű vádlott, Viszneki József és Ilona azzal védekezett, hogy a hírszerzésre kizárólag a testvérük iránti szeretetük és segíteni akarásuk vitte rá őket, míg a IV. rendű Cserhádi az Ilona iránt érzett szerelmére hivatkozott. Szekeres László V. rendű vádlottként azonban immár határozottan tagadta bűnösségét és közölte:

„Viszneki László Magyarországra érkezéséről a nyomozás során értesült először. Az ügyészi vallomása elébe tárása után azonban elismerte, hogy erről valóban hallott, de végig megmaradt amellett, hogy Cserhátinak csak hulladékpapírokat adott, s szó sem volt arról, hogy az iratok Viszneki Lászlóhoz fognak eljutni.”

A tárgyaláson ezért szembesítették Cserhádival, aki viszont kitartott korábbi vallomása mellett, és közölte: „az ő felkérésére, Viszneki László útján külföldi szervezethez való továbbítás végett adta át a szóban forgó iratokat, melyek teljesen függetlenek a más alkalommal tüzelési célra valóban kért és kapott hulladékpapíroktól.”¹⁰⁹ Bartók Ferenc VI. rendű vádlott bűnösségét csupán feljelentési kötelezettségének elmulasztásában ismerte el, de nem tagadta, hogy ő maga is vállalkozott a hírszerzésre.

A törvényszék 1950. augusztus 9-én dr. Andó Ferenc ht. őrnagy vezetésével hirdetett ítéletet. A bíróság a vádhatósággal megegyezően állapította meg a vádlottak bűnösségét, s főbüntetésként Viszneki Lászlót és Józsefet kötél által végrehajtandó halálbüntetésre, Viszneki Ilonát 8 év, Cserhádi Lászlót 13 év, Szekeres Lászlót 11 év, Bartók Ferencet 7 év fegyházbüntetésre ítélte.¹¹⁰

¹⁰⁵ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Honvédelmi Minisztérium Katonai Elhárító Főcsoportfőnökség D Oszálya. Miskolc, 530/kj-1950. sz. levél. 1950. április 5. L. Kovács András áv. alhdgy. D.ov.

¹⁰⁶ KIS J., 2019. 128.

¹⁰⁷ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Feljegyzés Bartók Ferenc kihallgatásáról. 1950. április 5.

¹⁰⁸ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Budapesti Központi Katonai Ügyészség Kb. IV. 025/1950/15. sz. vádirata.

¹⁰⁹ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Budapesti katonai törvényszék KB. IX. 043/1950. sz. ítélete.

¹¹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Budapesti katonai törvényszék KB. IX. 043/1950. sz. ítélete.

Az elsőfokú ítélet ellen az ügyész, a vádlottak és védőik is fellebbezést jelentettek be. A Katonai Főtörvényszék előtt lefolytatott másodfokú tárgyalásra, illetve az ítélethirdetésre 1950. november 27-én került sor. A főtörvényszék Bajor László hb. alezredes tanácselnök vezetésével egyedül az ítélet Cserhátira vonatkozó részét változtatta meg, s büntetését 10 évre csökkentette.¹¹¹ A Viszneki testvérek sorsáról ezután a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa döntött, amely nem részesítette őket kegyelemben. Viszneki Lászlót és Viszneki Józsefet 1950. december 20-án, reggeli hét órakor akasztották fel.¹¹²

Életben maradt társaik még évekig raboskodtak, ügyük felülvizsgálatára az 1955-ben megindult rehabilitációs eljárások során került sor. Ennek eredményeként először Szekeres László szabadult kegyelemből, 1955. május 5-én.¹¹³ A Vácott igen rossz egészségügyi állapotban raboskodó Cserhádi Lászlót a felülvizsgálati bizottság szintén egyéni kegyelemre javasolta, úgy vélték, hogy a „*cselekmény súlyához képest elegendőnek mutatkozik a már kitöltött büntetés*”. Cserhádi szabadlára helyezéséről 1956. július 10-én hoztak határozatot.¹¹⁴ Viszneki Ilona és Bartók Ferenc szabadulásának ideje nem ismert. Az 1956-os forradalom idején Viszneki Ilona és Cserhádi László is emigrált.¹¹⁵ Valószínűleg együtt döntöttek a menekülés mellett, legalábbis erre utal, hogy később házasságot kötöttek.¹¹⁶

*

Kérdések, kételyek

Az iratok, a lényeget tekintve, általában a későbbi vádlottak bűnösségét támasztják alá. Ellentmondások azonban jócskán fellelhetők a különböző jegyzőkönyvekben, egy-egy esetre vonatkozóan legalább két, néha több feloldhatatlan ellentmondásra figyelhettünk fel.

Viszneki László bűnösségére utal, hogy kihallgatásai során létező személyekről (pl. a hírszerzőként valóban dolgozó Klein Imréről vagy dr. Kerekesről) beszélt, s a helyszínek is – egy-két kivételtől eltekintve – azonosíthatók. Ezeket azonban ugyanúgy „adhatták a szájába”, ahogyan az más eljárásoknál is oly jellemző volt az Államvédelmi Hatóságra. Ugyanezzel magyarázható az is, hogy minden gyanúsított beismerte bűnösségét. Viszneki László bátyja, József bűnösségére utalnak a még őrizetbe vétele előtt elfogott citrommal írott levelek, ezek már egyértelműen ellene szólnak, akárcsak azon egyéb „bizonyítékok”, amelyeket eljárás alá vont társai lakásán foglaltak le. Az ügyben résztvevő Berkesi András pályáját ismerve, nyilván itt is felmerülhet a manipuláció kérdése, azonban egyéb irat vagy visszaemlékezés hiányában ez a kérdés megválaszolatlan marad, s a történész sem az egyik, sem a másik irányban nem teheti le a voksát. Az üggyel kapcsolatban tehát sok kérdés, kétely merül fel az adatok összevetése során, de logikai ellentmondások is fennállnak.

Viszneki István, miután igyekezett megakadályozni, hogy testvére, László kapcsolatba kerüljön az amerikai hírszerzéssel, miért segített ugyanebben másik bátyjának, Józsefnek? Sőt, miért küldött olyan levelet, amelyet a hírszerzés embere – vélhetően „Dezső/Miska bácsi” – citromírással látott el? Miért utalnak Viszneki István kémtevékenységére egyes iratok, mikor a vallomások – egy kivételével – egyöntetűek abban, hogy visszautasította az ilyen irányú együttműködést. Viszneki József – több vallomással is alátámasztott – igen határozott és ellentmondást nem tűrő magatartásában sem érthető feltétlenül a változás. Ha kezdetben mindent elkövetett annak érdekében, hogy Lászlót lebeszélje a kémkedésről, miért vállalkozott maga ugyanezre? Bár az előbbi még megmagyarázható volna a testvéri szeretettel, az azonban már végképp érthetetlen, hogy miután az internálótáborban közölte öccsével, hogy felejtse el az „amerikaiakat”, miért jelentkezett ő maga náluk, s folytatta az igen kockázatos kémkedést?

¹¹¹ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Katonai főtörvényszék II. 0136/kat. ftszék. 1950. sz. ítélete.

¹¹² ÁBTL 2.2.1. I/7. 1091., 1103.; ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Budapesti katonai törvényszék KB. IX. 043/1950. sz. ítélete.

¹¹³ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki László és társai amerikai kémkedése. Jelentés. É. n.

¹¹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-1376/1. Cserhádi László ügyének felülvizsgálata. 1956. július 10.

¹¹⁵ ÁBTL 41. A-2126/132. Viszneki László és társai amerikai kémkedése. Jelentés. É. n.

¹¹⁶ <https://www.familysearch.org/tree/pedigree/landscape/GWJB-362>

Logikailag az sem érthető, hogyan lehetséges, hogy a két testvéren kívül mindenki készséggel vállalkozott a kémkedésre és szolgáltatott adatokat vagy iratokat, mint ahogy az sem, hogy egyesek – ugyancsak vallomással alátámasztott – kémkedésre való vállalkozását, esetleg tényleges kémtevékenységüket vagy akár az államvédelmisek érintettségét miért nem vizsgálta ki érdemben a hatóság.

Sajnos a fogdaügynöki jelentések nem maradtak meg, így más forrásból nem tudhatunk az eljárás részleteiről, és azt sem tudhatjuk, miként nyilatkoztak a gyanúsítottak fogdatársaik előtt. Ezek – valamint visszaemlékezések – hiányában nem tudjuk, milyen fizikai, lelki terroron mentek keresztül a foglyok, és hogyan változott magatartásuk – ha változott – az eljárás során. A vádlottak – különösen Szekeres László – tárgyaláson tanúsított magatartásából, abból, hogy a nyomozati adatokkal szemben a bíróság többször merőben más tényállást állapított meg, és hogy a rehabilitációs felülvizsgálati eljárások során, vélhetően, mindenkit szabadlábra helyeztek, arra következtethetünk, hogy kémszervezet nem volt, s ha egyáltalán történt tényleges kémtevékenység, az sem lehetett olyan fajsúlyú, mint azt az Államvédelmi Hatóság által minden bizonnyal manipulált nyomozati iratok „feltárták”.

Források

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

- 2. 1. Zárt irattár. III. SZDP-ügy
- 2.2.1. Operatív nyilvántartások
- 2.5.1. BM Internálási iratok
- 3.1.9. Vizsgálati dossziék (V-dossziék)
- 4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)

Bibliográfia

KIS 2019

KIS József: A miskolci „Fekete Sasok”. *Levéltári Évkönyv Új folyam.* MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára. (2019) 107–131.

KÖRBER 2014

KÖRBER Ágnes: Egy kiadó alapítása. Lábjegyzetek a Rajk-perhez. *Betekintő. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára internetes folyóirata* 2014/1.
(https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2014_1_korber.pdf) (2021. nov. 20.)

SZÖRÉNYI 2009

SZÖRÉNYI Attila: Adalékok az angol katonai hírszerzés történetéhez Edgar Sanders ügyének tükrében. *Hadtörténelmi Közlemények* 122. (2009)/3. 731–746.

UNGVÁRY 2021

UNGVÁRY Krisztián: Hányatott kémsorsok: Hornyák János, a hidegháború teljesen értelmetlen áldozata. https://qubit.hu/2021/01/03/hanyatott-kemsorsok-hornyak-janos-a-hideghaboru-teljesen-ertelmetlen-aldozata?_ga=2.36796384.1715456949.1609664199-1029549315.1589169639 (2021.01.10.)

Recenzió – Review

RESTÁS ATTILA:

**GYULAI ÉVA: Régi Diárium – Clementis János
fancsali evangélikus lelkész naplója, 1719–1760.**Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2018, 404 oldal (*Officina Musei*, 25.)

Miután részint az 1718. év terméketlensége, részint a túrhetetlen és túlzott adóbeszedések miatt Fancsal falut majdnem teljesen elhagyták, nagytudományú Grelnercius András, aki néhány évig rektor, egyszersmind prédikátor volt itt, egyébként Sartorides Imrét követte hivatalában, máshol kíváncsán lakóhelyet keresni magának, szintén eltávozott bizonyos lakosokkal együtt, és elhagyta állomáshelyét. Egyedül nemzeti Fancsaly Joób Jób maradt, aki 1717-ben Liptó vármegyéből jött ide lakni. Szarka Mihály, Margony János és Jakab Mihály pedig, megunván a vándorlást, ezen év vége felé tért vissza Borsod vármegyéből, mert további lakását itt képzelte el.

Ebben az időben történt az én száműzetésem a Sáros vármegyei radácsi egyházból, ahol három évig és néhány hónapig voltam, de elűzetvén ellenségeimtől, Gorlicky János atyától különféle módon gáncsoltatván, kivételes isteni gondviselésből tisztelendő Kis Wiczay Péter, a kassai magyar egyház pásztora ajánlott engem tekintetes Szirmay Istvánnak, aki őtisztelendőségének szóló levelel erre a vidékre hívott.”

Így kezdi naplóját Clementis János fancsali evangélikus lelkész, amit kétnyelvű kiadásban – a magyar fordítás mellett a szemközti oldalon a latin kéziratos szöveg fényképe olvasható –, szlovák és angol nyelvű bevezetővel, terjedelmes kísérő tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátva bocsájtott a nyilvánosság elé Gyulai Éva történész, muzeológus, aki a neolatin filológia megannyi műfajában és az újkori művelődéstörténet számos témájában is otthonosan mozog. A szlovák származású és anyanyelvű Clementis, akinek ezért joggal tünteti fel szlovák névalakját is a fordító, a latin nyelvet használta naplójában, amiben magyar nyelvű bejegyzések helyel-közzel, szlovák nyelvűek viszont gyakrabban tűnnek fel. A forráskiadást személy- és helynévmutató (amibe viszont nem dolgozták bele a kísérő tanulmány névanyagát), valamint forrás- és szakirodalom-jegyzék követi. Ha ezen túl a tudományos apparátus tekintetében még hiányérzete támadhat a könyv olvasójának, az a közölt anyag tartalmi gazdagságából fakadhat – ezért egy tartalommutató megkönnyíthette volna a kötet használatát.

A *Régi diárium* cím nem Clementistől származik, hanem feltehetően akkor adták a kézirat ezen részének, amikor egybekötötték az 1856-tól vezetett feljegyzésekkel, ahogyan az a kézirat címlapján olvasható (*Régi Diárium és új Jegyző könyv 1856-tól*). Eredeti címként Clementis az *Ephemerides seu Diarium Ecclesiae Fancsaliensis*-t adta, azaz a fancsali egyház naplójaként határozta meg munkáját. Clementisnek nemcsak a feleségét, de összes gyermekét is elragadta az 1749. évi pestisjárvány, utódai tehát nem maradtak; részben ezzel, részben pedig a bejegyzéseknek az egyházi vonatkozásaival is magyarázható, hogy a fancsali gyülekezet hivatalos iratai közt őrződtek meg az egykori lelkész feljegyzései.

Gyulai Éva a bevezető tanulmányának három fejezetében mutatja be magát a naplót, majd lelkész szerzőjének a pályafutását, végül a fancsali evangélikus gyülekezet történetét a 18. század első felében. A protestáns értelmiségiek esetében a (napló)írást szinte kötelező intellektuális tevékenységnek lehet tekinteni, amit aligha számítottak a ma szépirodalomnak tekintett foglalatosságok közé: inkább valamilyen élethelyzet vagy speciális tevékenység válhatta ki, hogy sokan megörökítették a velük vagy környezetükben történt eseményeket. Külföldi tanulmányok, diplomáciai megbízatás, száműzetés vagy üldöztetés készíthette a naplóírókat arra, hogy belekezdjen munkájába.

A Szerző idéz is néhány olyan – mai kifejezéssel – naplót, amit összevethetünk Clementis írásával: Pomerius Sámuel például az eperjesi kollégium 1673. évi megszüntetéséről „jegyzőkönyvet” (*acta tragica*) vezetett, Fábri Gergely pedig 1734-ig vezetett naplóját „tanító jellegű emlékiratnak” (*monumentum*) nevezte. De a szerző közvetlen környezetében is van példa az ilyen jellegű írásgyakorlatra: a Fancsalhoz közeli, szintén abaúji Zsujtai András református lelkész magyar nyelvű omniáriumába („*actáinak lajstromos könyvébe*”) vezet személyes megjegyzései túl híveinek anyakönyvi adatait is. Anyai unokatestvére, Petrovitius Jakab szintén vezetett naplót, amit annak fia, a Gömörben magyar szót tanuló János vitt el Clementisnek, amint az a kiadott szövegben is olvasható. Clementis János is életének egy határpontjától, Radácsból való elűzése és Fancsalba való megérkezése idejétől, 1719-től kezdte el összefoglalni sorsának eseményeit, majd rendszeressé akkor váltak a bejegyzések, amikor 1749-ben Abaúj vármegye törvényszéke elé idézték a megtartott magán-istentiszteletek miatt (innen-től gyakoribbak a személyes bejegyzések is).

Ahogy Gyulai Éva megjegyzi: „Feltűnő, hogy a »nagyvilág« eseményei mennyire hidegen hagyják a fancsali lelképástort, mintha kizárólag csak közvetlen környezetének hivatali és családi problémái foglalkoztatnák.” (20.) Jellemző azonban nemcsak Clementis, hanem kora mentalitására is, hogy a természeti katasztrófákat viszont feljegyzi, sőt azokat előjelekként értelmezi: Az 1739. december 27-én, majd 1740. január 26-án és március 28-án bekövetkezett földrengés „talán a három uralkodó 1740-ben bekövetkezett halálának az előjele volt, tudniillik VI. Károly német-római császárnak, Frigyes porosz királynak és a moszkvai cárnőnek, akik ugyanebben az esztendőben adták meg a természetnek járó adósságukat.” (142.) Ugyanígy örökíti meg az 1755. évi lisszaboni földrengést kb. 4 hónappal később naplójában, egy latin emlékvers kíséretében. (313.) Az 1756. november 24-ei esti „szokatlan mennydörgés és villámlás” bejegyzése viszont a vallásuk miatti üldöztetéssel kapcsolódik össze: „Ugyanaznap hozta nekem Pereszlini uram a december 1-jei bírósági megjelenésre szóló idéző levelet a fügedi vallásgyakorlásra vonatkozóan.” (332.)

Gyulai Éva az evangélikus lelkészek ordinációs jegyzőkönyveit, anyakönyvi adataikat és egyéb forrásokat felkutatva rajzolja meg Clementis János apai és anyai őseinek – több generációra visszamenően evangélikus lelkészeknek – a sokszor mozgalmas pályáját. Míg a dédapa, Clementis András még nem viselt egyházi tisztséget, az ő fia – azaz Clementis János nagyapja –, Miklós karénekesként kezdte pályáját a Thurzók biccsei udvarában, majd rektor, diakónus, s végül 12 évig Thököly István késmárki udvari papja lett. Clementis János édesapja, Menyhért 57 éves koráig tanítóként tevékenykedett, s csak 1705-ben, a Rákóczi-szabadságharc idején ordinálták lelkésznek. A család több tagjának kellett üldözést elszenvednie: először 1672-ben a gyászévtized elején, majd Thököly Imre bukása után Menyhért testvérének kellett elhagyni a lelkési hivatalt. De az eperjesi kollégium bezárását követően maga a naplóíró is Erdélyben bujdosik: két évig a kolozsvári és a medgyesi iskolában tanul.

Az üldöztetésnek rövid időre a szabadságharc vet véget, amit Menyhért egyenesen „*revolutio*”-nak nevez, azaz – a szó eredeti jelentését követve – olyan időszaknak, amikor a dolgok visszaállnak a régi kerékvágásba, mert sok felföldi helységben újraindult az evangélikus vallásgyakorlat. (26.)

A család több tagjától is maradtak fenn latin nyelvű versek: Menyhért fivére, Clementis Boldizsár diákkorában verset ír Thököly István feleségének halálára, annak fia, Clementis Zakariás pedig, aki az eperjesi kollégium poétikatanára volt, s így ifjabb unokatestvérét, a naplóíró Jánost is tanította, egy – bizonyára az oktatásban hasznosított – verses históriát jelentetett meg Nadányi János *Florus Hungaricus*a alapján.

1720-ban Clementis János idős apja is fiához menekül Fancsalba, és bátyja, Pál kántorként szolgál a gyülekezetben. A napló a szoros családi kötelékek emlékét is őrzi, s örökíti meg a kisebbségbe – mondhatni: perifériára – szorult, „a felföldi szlovák és evangélikus környezetéből elűzött, magyar és református többségű régióba került értelmiségi” (21.) küzdelmét identitása megőrzéséért.

Clementis János egyszerre volt gyülekezeti lelkész és a Szirmayak alsófügedi udvarházának papja: ez utóbbi minőségében viszont fölkelte a hatóságok, így a Szepesi Kamara gyanakvását, amiért 1749-ben a vármegye elé idézték, s az eljárás még 1751-ben sem zárult le. De az evangélikus gyülekezet megpróbáltatásaiból a következő generációnak is kijutott: 1775-ben a forrói plébános lépett fel ellenük, s foglalta el erővel a fancsali templomot s egyéb egyházi birtokaikat (*A fancsali templom-foglalás = Magyar protestáns egyháztörténeti adattár*, III. évfolyam, szerk. STROMP László, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Bp., 1904, 112–114.).

Gyulai Éva bemutatja a régió evangélikus egyházának kegyurait, az egymással „szoros birtoklási, családi és társadalmi kapcsolatokkal összefűzött” kis helyi elitet, akik ezer szállal kötődtek a sárosi és lipóti evangélikus nemességhez is. (59.) Hangsúlyozza ugyanakkor az evangélikus és református egyházak alapjában különböző helyzetét: „Míg a kora újkori (16–18. századi) borsodi és a hegyaljai, illetve Abaúj vármegyei mezővárosok jellemzően református lakossága általában független volt a földesurak, ide értve a kamara urait is, felekezeti hovatartozásától, addig az evangélikus jobbágyság letelepítése, az egyházak, templomok, istentiszteleti helyek, köztük a kastélyok és udvarházak privát imaházai alapítása és fenntartása, nemkülönben a lelkészek elhívása és alkalmazása a vidék lutheránus vallású köznépbirtokos nemességének köszönhető.” (60.) 1743-ban a fancsali papi gyűlésen a sárosi szuperintendens a környékbeli lelkészek széniorának jelölte ki Clementis Jánost, amit hamarosan a papi testület és a környékbeli evangélikus nemesek patrónusi közössége is megerősített. Így egy sajátos egyházkormányzati szerv, egyfajta esperesség jött létre, ennek egyházi előljárója azonban nem rendelkezett ugyanolyan joghatósággal, mint az árvai, lipóti, sárosi esperes; hanem „sokkal inkább egyfajta rangot és tekintélyt hordozó cím volt, hiszen Clementist csak néhány apró gyülekezetben tették széniorrá, és nem valódi, joghatósággal bíró egyházi vezetőt kreáltak belőle.” (60.) Így az abaúji fancsali gyülekezetben és az alsófügedi imaházon kívül ehhez a közösséghez tartozott a Borsod megyei Arnót mint artikuláris hely (Szirmabesenyővel és Kurittyánnal együtt), valamint Zemplén határán Cekeháza, amit Gyulai Éva „jobb híján Hernád-menti régióknak” nevez. Ez a 18. század közepén kialakult egyházkormányzat többé-kevésbé a türelmi rendeletig maradt fenn a területen, amikor új központok kezdtek kialakulni. Mindezek miatt a naplófeljegyzéseket „kivételes egyháztörténeti forrásnak” is kell tekinteni. (70.)

Clementis olykor olvasmányait is bejegyzi naplójába: a klasszikus *Curtius Rufus* mellett a wittenbergi történet szemlélet meghatározó műve, a *Carion-krónika* (238.), a cseh nyelvű Moteschitzky-posztillák (260.), Heidegger egyháztörténete a tridenti zsinatról (178.) vagy a szarvasi evangélikus esperes 1750-ben kinyomtatott, latin című (*Innocens apostata*), de szlovák nyelvű értekezése (252.) szerepel a jegyzékben. De a katolikus kiadványokból is a saját egyházának rohamos térvesztését olvassa ki: egy 17. század elején kiadott jezsuita katalógusból „eléggyé kitűnik a jezsuita kollégiumok gyarapodása. Már akkor volt 32 provinciájuk, 21 professzusházuk, 371 kollégiumuk, 43 külön noviciatusuk, 103 házuk és rezidenciájuk, 13 010 társuk vagy atyáik. Ha csak Magyarországot vesszük: itt az említett katalógusban még csupán a nagyszombati és a homonnai kollégiumot sorolják fel, s mostanra vajon melyik nevezetes városban nincsenek jezsuiták? Bizony, igencsak termékeny az anyjuk!” (230.)

Gyakori a protestánsok sérelmeinek, a katolikusok túlkapásainak a megőrkítése. A naplóbeírások többségét azonban az egészen hétköznapi bejegyzések teszik ki. Tűzesetek és esőzések, a mezőgazdasághoz kapcsolódó munkák (trágyahordás, szántás; kender, lencse, borsó, mák, zab, árpa, búza, kukorica, tönköly vetése; aratás és cséplés), méhrajzás és a szikszói, szepsi, miskolci vásárba szerezés – ezek azok az események, amelyek vissza-visszatérő jelleggel, évről évre ismétlődően fordulnak elő a napló lapjain, s ezek egyszersmind a vidéki élet kereteit is meghatározták. Születés és kereszteselés, eljegyzések és esküvők, halálozások és temetések feljegyzése (köztük a három feleségére vonatkozó adatok is) adnak némi személyességet a naplónak.

A diáriumnak ezeket a vonatkozásait emeli ki Gyulai Éva is: „Különösen értékesek az időjárásra, sőt a különleges égi jelenségekre, illetve a mezőgazdasági munkákra vonatkozó feljegyzései, ezek a korszak meteorológiai és agrártörténeti kutatásainak is értékes forrásai lehetnek.” Napjaink újabb történetírói irányzatai (mentalitástörténet, *Alltagsgeschichte*, mikrotörténet) különösen fogékonyak az efféle források iránt. (20.) Gyulai Éva a napló lefordításával és közreadásával nemcsak annak a lehetőségét teremtette meg, hogy az érdeklődők széles köréhez eljusson Clementis János 18. századi naplója, de a kontextusok felrajzolásával, az értelmezési lehetőségek megteremtésével, olyan olvasási stratégia felvázolásával, mely alapvetően tér el a mai irodalmi naplók befogadási módjától, kedvet ébreszthet a *Régi diárium* olvasásához.

